ISBN 978-954295312-8

KOZI GRAMADI 2 КОЗИ ГРАМАДИ

КОЗИ ГРАМАДИ

ПРОУЧВАНЕ НА ОДРИСКА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ И СВЕТИЛИЩА В СРЕДНА ГОРА VIII-I В.ПР.ХР.

ТОМ 2

KOZI GRAMADI

STUDIES OF AN ODRYSIAN RULER'S RESIDENCE AND SANCTUARIES IN SREDNA GORA MT. 8TH – 1ST CENTURIES BC

VOLUME 2

UNICART

КОЗИ ГРАМАДИ

ПРОУЧВАНЕ
НА ОДРИСКА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ
И СВЕТИЛИЩА В СРЕДНА ГОРА
VIII – I в. пр. Хр.

Том II

KOZI GRAMADI

STUDIES
OF AN ODRYSIAN RULER'S RESIDENCE
AND SANCTUARIES IN SREDNA GORA MT.
8TH – 1ST CENTURIES BC

Volume II

НАЦИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ

NATIONAL MUSEUM OF HISTORY

КОЗИ ГРАМАДИ

ПРОУЧВАНЕ
НА ОДРИСКА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ
И СВЕТИЛИЩА В СРЕДНА ГОРА
VIII – I В. ПР. ХР.

Том II

KOZI GRAMADI

STUDIES
OF AN ODRYSIAN RULER'S RESIDENCE
AND SANCTUARIES IN SREDNA GORA MT.
8TH – 1ST CENTURIES BC

Volume II

2012

© Авторски колектив / Authors, 2012
© Издателство UNICART / Published by UNICART, 2012

ISBN 978–954–2953–12–8

Съставител:
Иван Христов

Авторски колектив:
Иван Христов,
Венета Ханджийска-Янкулова,
Валентин Тодоров,
Стилиян Иванов

Чертежи и графични реконструкции:
Венета Ханджийска-Янкулова,
Стилиян Иванов, Ваня Христова

Карти:
инж. Тотю Ангелов,
инж. Христо Мичев

Фотограф:
Иван Христов

Превод:
Светла Цанева

Предпечат:
Пламен Кастелов

Художник:
Анастасия Карталева

Editor-in-chief:
Ivan Hristov

Authors:
Ivan Hristov,
Veneta Handzhiyska-Yuankulova,
Valentin Todorov,
Stylian Ivanov,

Plans and graphical reconstructions :
Veneta Handzhiyska-Yuankulova,
Stylian Ivanov, Vanya Hristova

Maps:
Engineer Totyu Angelov,
Engineer Hristo Michev

Photographer:
Ivan Hristov

Translated by:
Svetla Tsaneva

Prepress:
Plamen Kastelov

Design:
Anastasia Kartaleva

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД
Иван Христов... 7

I. ГЛАВА 1. Укрепителна система и вътрешна планировка на одриската царска резиденция. Проучвания – сезон 2011 г.
Иван Христов... 9

II. ГЛАВА 2. Изплозване на кирпич и други строителни техники.
Стилиян Иванов.. 57

III. ГЛАВА 3. Използване на строителна керамика във вътрешността на резиденцията.
Стилиян Иванов.. 67

IV. ГЛАВА 4. Военни действия пред крепостните стени на резиденцията през 341 г. пр. Хр. – по данни от находките на оловни ядра за прашка.
Иван Христов... 79

V. ГЛАВА 5. Наблюдения върху архитектурата на монументална постройка, част от светилището на връх Кози грамади.
Иван Христов...91

VI. ГЛАВА 6. Битова керамика от укрепената резиденция в подножието на връх Кози грамади (материали от проучванията през 2011 г.)
Венета Ханджийска-Янкулова... 103

VII. ГЛАВА 7. Поселищна система по южните склонове на Същинска Средна гора – землища на селата Кръстевич, Красново, Старосел, Мътеница и Елешница.
Иван Христов...131

VIII. ГЛАВА 8. Превантивна консервация на археологическите структури в Кози грамади.
Валентин Тодоров.. 189

ЛИТЕРАТУРА 205

CONTENTS

INTRODUCTION
Ivan Hristov 7

I. CHAPTER 1. Fortification system and inner layout of the Ordysian residence: season 2011.
Ivan Hristov 9

II. CHAPTER 2. The Use of Adobe.
Stiliyan Ivanov 57

III. CHAPTER 3. The use of building ceramics.
Stiliyan Ivanov 67

IV. CHAPTER 4. Military operations before the walls of the residence in 341 BC in accordance with the evidence of the lead sling-balls from the site.
Ivan Hristov 79

V. CHAPTER 5. Observations on the architecture of a monumental building, part of the sanctuary on Kozi Gramadi Peak.
Ivan Hristov 91

VI. CHAPTER 6. Everyday ceramics from the fortified residence at the foot of Kozi Gramadi Peak (materials from the studies carried out in 2011).
Veneta Handzhiiska-Yankulova 103

VII. CHAPTER 7. The settlement system on the southern slopes of Sushtinska Sredna Gora (the lands of the villages of Ktustevich, Krasnovo, Starosel, Mutenitsa and Eleshnitsa – municipality of Hisarya).
Ivan Hristov 131

VIII. CHAPTER 8. Preventive conservation of the archaeological structures on Kozi Gramadi.
Valentin Todorov 189

LITERATURE 205

УВОД

Иван Христов

През пролетта на 2011 г. бяха проведени теренни археологически проучвания в билната част на Същинска Средна гора, землища на селата Старосел (Община Хисаря) и Климент (Община Карлово). Те допълниха резултатите от теренните наблюдения на археологически обекти от 2005–2010 г. и дадоха възможност да се локализират нови археологически обекти от античността в района на връх Кози грамади.

През лятото на 2011 г. бяха продължени археологическите проучвания в югоизточното подножие връх Кози грамади, землище на с.Старосел, Община Хисаря.Разкопките на укрепената одриска резиденция се проведоха от 1 юни до 30 юли. Експедицията беше финансирана целево от г-н Лъчезар Цоцорков – меценат на културата. Консултанти на проекта бяха гл.ас. д-р Даниела Стоянова (СУ „Св. Климент Охридски”) гл. ас. д-р Христо Попов (НАИМ при БАН) и проф. д-р В. Тодоров (НХА). В обработката на археологическия материал участие взеха, д-р Венета Ханджийска – Янкулова (СУ „Св. Климент Охридски) и Стилиян Иванов (ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий „) Геодезичната и топографска подръжка на експедицията бе извършена от специалисти на фирма „Картпроект ООД”

Трябва да се отбележи, че през изминалия археологически сезон бяха взети мерки за консервация на разкритите археологичекки структури. По предписание за консервация на разкритата архитектура от проф. В. Тодоров бяха консервирани всички разкрити части на уникалната монументална постройка в средата на комплекса,

INTRODUCTION

Ivan Hristov

Archaeological surveys of the ridge part of Sushtinska Sredna Gora Mt. – the lands of the villages of Starosel (Hisarya Municipality) and Kliment (Karlovo Municipality) – were carried out in the spring of 2011. They contributed to the results of the observation of archaeological sites carried out in 2005–2010, and gave opportunity to localize new ancient archaeological sites in the region of Kozi Gramadi Peak.

The archaeological research at the south-eastern slope of Kozi Gramadi Peak, in the lands of the village of Starosel, Hisarya Municipality, continued during the summer of 2011. The excavations of the fortified Odrysian residence were carried out in the period between the 1st of June and the 30th of July. The expedition was financed purposely by mr. Luchezar Tsotsorkov – patron of culture. Chief Assistant Dr. Daniela Stoyanova (Kliment Ohridski Sofia University), Chief Assistant Dr. Hristo Popov (National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences) and Prof. Dr. Valentin Todorov (National Academy of Arts) were consultants of the project. Dr. Veneta Handzhiyska–Yankulova (Kliment Ohridski Sofia University) and Stiliyan Ivanov (SS Cyril and Methodius Veliko Turnovo University) took part in the work with the archaeological material discovered. The geodetic and topographic support of the expedition was done by specialists from Kartproekt Ltd.

It should be noted that conservation measures were taken during the past archaeological season to preserve the revealed architectural structures. The latter were all treated както и на останалите проучени структури.

Поредният том от поредицата за Кози грамади има за цел да отрази всички нови проучвания на обектите в района на споменатия връх.

В структурно отношение той включва публикации свързани с укрепителната система на резиденцията, развитието на жилищни и стапански структури във вътрешността на обекта, използването на различни строителни техники и материали при изграждането на комплекса.

Отделено е място за анализ на откритите алхеологически материали – керамика, оловни ядра за прашка, железни оръжия и др.

В отделна глава се представят резултатите от дългодишните теренни наблюдения на археологически паметници от древността по южните склонове на Същинска Средна гора.

Настоящият том посветен на изследванията в Средна гора, макар и по-малък по обем от предишния е необходим поради факта, че авторите осъзнават смисъла на бързото предоставяне на информация в обръщение от последните проучвания.

От друга страна изключително трудния терен за проучване в билната част на Средна гора и липсата на цялостна стратегия за развитие на региона от гледна точка на дългосрочни изследвания, опазване и социализация на обекта са предпоставки всяка една експедиция на връх Кози грамади да бъде „последна” засега.

in accordance with the directions given by Prof. V. Todorov: all revealed parts of the unique monumental building in the center of the complex, as well as the rest of the studied structures.

The aim of the consecutive volume of the series about Kozi Gramadi is to present the results of the new research of the sites in the region of the peak mentioned.

It comprises in its structure papers related to the fortification system of the residence, to the development of housing and economic structures in the site, to the application of various building techniques and materials in the construction of the complex.

Space is reserved for the analysis of the archaeological finds discovered: ceramics, lead sling-balls, iron weapons, etc.

The results from the years long terrain observations on ancient archaeological monuments along the southern slopes of Sushtinska Sredna Gora.

The volume here presented is dedicated to the recent studies in Sredna Gora. Although smaller than the previous volume, we believe that the quick presentation of information given by the latest research worth it.

On the other hand, the extremely hard to study terrain on the ridge part of Sredna Gora and the deficiency of integral strategy for the development of the region in point of view of long-term studies, preservation and socialization of the site, are a precondition to say that each expedition on Kozi Gramadi Peak is the "last" for now.

I.

ГЛАВА 1.

УКРЕПИТЕЛНА СИСТЕМА И ВЪТРЕШНА ПЛАНИРОВКА НА ОДРИСКАТА ЦАРСКА РЕЗИДЕНЦИЯ. ПРОУЧВАНИЯ – СЕЗОН 2011 Г.

Иван Христов

През 2011 г. обхвата на археологическите разкопки на обекта разположен в югоизточното подножие на връх Кози грамади е разширен в югоизточната и централна част. Проучени са цели и частично 18 квадрата. При разкопките е следвана методика свързана с последователното отнемане на механични пластове до 0,20 м, оформянето на профили преминаващи по протежението на няколоко съседни квадрата, както и трасирането на две големи контролни ребра пресичащи обекта в различни посоки. Точното отбелязване на дълбочини при проникване в пластовете е в реална надморска височина.

Последните измервания на терен показват, че резиденцията заема площ от 3,4 дка. В резултат на разгърнатите на широк фронт археологически разкопи, както и преките геодезични измервания е документирано обособяването на четири основни нива на обекта с денивилация от 1106 м. н. в. при първо ниво до 1115 м. н. в. при четвърто ниво.

Първото терасирано ниво обхваща най-

CHAPTER 1.

FORTIFICATION SYSTEM AND INNER LAYOUT OF THE ORDYSIAN RESIDENCE: SEASON 2011

Ivan Hristov

The span of the archaeological excavations of the site located at the southeastern foot of Kozi Gramadi Peak widened in 2011. Eighteen squares were studied fully or partially in the southeastern and central parts. The methodic applied was that of successive taking off of up to 0.20 m deep mechanical layers, of forming profiles that passed along several adjacent squares and of the tracing of two large control "ribs" that crossed the site in different directions. The exact recording of the depths of the penetration into the strata is done in real altitude values.

The last measuring on the terrain showed that the residence covers a space of 3.4 decars. Four major levels with a displacement of 1106 m above sea level at the first level to 1115 m above sea level at the fourth level were differentiated by the large scale archaeological excavation and recorded by the geodesic measurements.

The first level traced embraces the south most area of the site, in the region of югоизточната част на обекта в района на първата крепостна стена. През посочения сезон в средата на тази стена и непроучен участък с характерна чупка е открита основната порта на укреплението, която въз основа на известни паралели в Тракия може да бъда определена като кула-порта. (Обр. 1–1а) Тя попада в квадрати Л11, Л12, М11 и М12.Външните размери на кулата са 6/5,95 м. Зидът на северозападната стена, както и вътрешното лице на кулата е запазено в суперструкция. (Обр. 2) Външното лице на югоизточната стена е запазено само в основи. Кулата е била изградена от добре обработени гранитни блокове. Срещат се основно два модула блокове с размери както следва:

1. Дължина 0,44 м, височина 0,39 м;
2. Дължина 0,60 м, височина 0,48 м;

Всички зидове на кулата притежават добре обработено вътрешно лице при което се редуват високи и ниски блокове. Дебелината на зидовете е 0,94 м. Североизточната стена на кулата е интегрирана в първата крепостна стена.

Входът на кулата-порта е ориентиран от североизток и е широк 2,30 м. страниците са запазени до височина 1,50 м. Подходът към портата е твърде логичен предвид особеностите на терена и струпването в югоизточния ъгъл на резиденцията на най-важните фортификационни елементи от отбранителната система – кули и бастиони. Към входа на кулата се е насочвал и локализирания път от долината на дн. с. Старосел. Към портата е бил и главния удар на неприятелите при обсадата на укреплението както и най-големите разрушения на крепостните стени. (Виж глава 4)

Функционирането на кулата-порта е протекло на два етапа. При първия етап външното проходно място е било обособено с праг с изсечено кръгло гнездо за оста на вратата и добре фланкирани стени посредством специфични блокове за страницата. (Обр. 4–5) Същите бяха открити разбити пред фронта на кулата. Диаметър на отвора за гредата за портата е еднакъв с този на прага на входа на монументалната

the first fortification wall. The main gate of the stronghold was discovered during the indicated season in an area with a specific return that had not been studied yet. It may be defined as a tower-gate (Ills 1–1a) based on known parallels in Thrace. It is located in squares Л11, Л12, М11 end М12. The outer dimensions of the tower are 6/5.95 m. The masonry of the northwest wall, as well as the inner face of the tower had preserved in superstruction (Ill. 2). Only the fundaments of the outer face of the southeast wall had preserved. The tower had been built of well-shaped granite blocks. The two basic block modules show the following dimensions:

Length 0.44 m; height 0.39 m
Length 0.60 m; height 0.48 m

All walls of the tower have well-shaped inner face with alternating tall and shorter blocks, and they are 0.94 m wide. The sides had preserved to a height of 1.50 m. The approach to the gate is quite logical considering the specifics of the terrain and the concentration in the southeast corner of the residence of the most important fortification elements of the defensive system: towers and bastions. The road localized in the valley of the present village of Starosel also led to the entrance of the tower. The main attack of the enemies during the siege of the stronghold had also been aimed at the tower, and the gravest destructions in the fortification walls are observed in this area too (See Chapter 6).

The functioning of the tower-gate had been in two stages. The outer passage space was differentiated during the first stage by a threshold with a round socket cut into the stone for the axis of the door and well-flanked walls by specific blocks for the sides (Ills 4–5). The latter were found broken in front of the tower. The diameter of the opening for the beam for the gate is identical to the one of the socket in the threshold at the entrance of the monumental building in the center of the residence. The tower had most probably been covered with roof

постройка в средата на резиденцията. Кулата по всяка вероятност е била покрита с покривна керамика и нейната височина е била съобразена с височината на първата крепостна стена (вероятно 3 м). Стратиграфията на културните напластявания показва следната картина: (Обр. 6–7)

1. 0 – 0,20 / 0,30 м – хумус и корени
2. 0,30 – 0,70 м – светлокафява пръст
3. 0,70 – 1 м – горял пласт
4. 1 – 1,15 м – сив пласт с концентрация на покривна керамика.
5. 1,15 – 1, 50 м – кирпич (?)

Пода на кулата, който съвпада и с централна улична настилка към вътрешността на обекта се състои от подравнена скала и чакълест насип за подравняване в югоизточната половина. Откритите археологически материали се изчерпват с няколко керамични фрагмента правени на ръка и едно ядро за прашка.

Вторият етап на функциониране на кулата-порта се свърза със запушване на проходното място с грубо обработен зид на калова спойка. (Обр. 3; 8–8а) При неговото демонтиране в пълнежа на камъните бяха открити фрагменти от керамични съдове характерни за късножелязната епоха. Може да се допусне, че въпросното запушване е станало след превземането на обекта от македонските войници през 341 г. пр. Хр. Този факт обаче поставя редица нерешени въпроси свързани с локализирането на други проходни места в укрепителната система на обекта, които е логично да намерят отговор при следващи разкопки.

Като цяло може да се отбележи, че описаната кула намира паралели с портата при западната крепостна стена на Кабиле. (Домарадски 1991, 55–56) и Севтополис (Димитров 1960, 6) Сходен е и плана на т.нар „вътрешната кула" при източната стена на емпорион Пистирос (Домардски 1995, 49–50) (Обр. 9–10)

През археологическия сезон на 2011 г. бе доказано, че първата крепостна стена на югоизток е изградена в техника на емплектон от две лица и пълнеж помежду им.

ceramics, and its height should have been in accordance with the height of the first fortification wall (3 m probably). The stratigraphy of the cultural strata reveals the following picture:

0 – 0.20/0.30 m – humus and roots

0.30 – 0.70 m – light brown earth

0.70 – 1 m – burnt layer

1 – 1.15 m – grey layer with concentration of roof ceramics

1.15 – 1.50 m – adobe (sun dried bricks ?).

The floor of the tower that is on one and the same level with the pavement of the main street, which led to the inner area of the site. It was composed of leveled rock and an embankment of gravel to level the southeast half. The archaeological materials found confine to several ceramic shards from handmade vessels and one sling-ball.

The second stage of the functioning of the tower-gate was connected with the closing of the passage with a crude masonry with clay (Ills 3; 8–8a). Fragments from vessels that are dated in the Late Iron Age were discovered in the fillings between the stones during its dismounting. It may be presumed that that closure had taken place after the conquering of the site by the Macedon troops in 341 BC. This fact, however, gives rise to a number of unanswered questions concerning the localization of other passage areas in the fortification system of the site. These questions will logically find their answers eventually, in the course of the next excavations.

It should be noted as a whole, that the tower described finds parallels in the gate of the west fortification wall of Kabyle (Домарадски 1991, 55–56) and in Seuthopolis (Димитров 1960, 6). Similar is the layout of the so-called "inner tower" at the east wall of Pistiros (Домардски 1995, 49–50) (Ills 9–10).

It was proved during the archaeological season 2011 that the first fortification wall in the southeast was built in emplekton technique, with two faces and filling in-between (Ill. 11). The plan of the building area

(Обр. 11) Видът на градежа условно е полигонален с ясна тенденция за нивелиране до 5–6 реда от грубо обработени блокове, като между фугите са запълнени с по-дребни плоски и многоъгълни камъни. Най–точния паралел засега на градежа е с този от диагоналната стена на Филипополис. (Kolarova, Bospatchieva 2005, 69–83) Външното лице на първата стена е абсолютно еднакво по стил на изграждане с външното лице на втората крепостна стена, което е доказателство за синхронното построяване на стените и наличието на цялостен първоначален фортификационен замисъл при изграждането на отбранителните съоръжения.

Второто терасирано ниво на резиденцията е разположено основно на 1008 м. н. в. и е разположено между двете крепостни стени. През лятото на 2011 г. бе проучена цялото пространство между стените, което е обхващало площ от 162,5 кв. м. Проучената площ е дълга 25 м и широка 6,50 м. Тя е затворена от всички страни със зидове. (Обр. 12–13) Потвърдиха се резултатите от 2010 г., когато бе изказана хипотезата, че именно между двете стени е била разположена жилищната част на резиденцията. Покрай външното лице на втората стена верижно са били изградени няколко помещения със стени от кирпич и масивен покрив с дървена конструкция покрит с коринтски солени не по-малко 450 броя. Конструкцията е носела тежест приблизително 9 тона. За отводняването на дъждовите води са били построени два канала разположени на ходовото ниво между стените.

Първият канал е на линията, на която са открити последните нападали керемиди и вероятно е служил като колектор на дъждовните води от стрехите на постройките около втората стена. (Обр. 14–15) Каналът е със следните размери:

дължина юг–север – 2,10 м;
ширина на самия канал – 0,10 м;
ширина на цялото съоръжение – 1 м с груби камъни и 0,50 м с дялани камъни.

Каналът е отвеждал дъждовната вода през първата крепостна стена в района на

is conditionally polygonal, showing a clear tendency to level up to 5–6 rows of crudely shaped blocks, while the gaps were filled with smaller flat or polygonal stones. The construction in the diagonal wall of Philippopolis is its closest parallel (Kolarova, Bospatchieva 2005, 69–83). The outer face of the first wall is absolutely identical in building style to the outer face of the second fortification wall, which is a proof for the synchronous building of the walls and for the existence of an initial fortification plan of the construction of the defensive facilities.

The second traced level of the residence is located mainly on 1008 m above sea level and is situated between the two fortification walls. The whole area was studied in the summer of 2011. It embraces a space of 162.5 sq. m. The area studied is 25 m long and 6.50 m wide. Its sides are closed by walls (Ills 12–13). The results from 2011 were confirmed. It was suggested then that the living quarters of the residence had been situated namely between the walls. Several rooms had been built in a chain along the outer face of the second wall. Their walls were built of sun-dried clay that carried a massive roof with wooden construction covered with more than 450 Corinthian soleni. The construction should have carried something like 9 tons. Two canals took care for the draining. These were located on the floor level between the walls.

The first canal run along the line of the last fallen roof-tiles and had probably served as a collector of the rain waters from the eaves of the buildings along the second wall (Ills 14–15). The canal showed the following dimensions:

Length S–N: 2.10 m
Width of the canal it self: 0.10 m
Width of the whole construction: 1 m of crude stones and 0.50 m of shaped stones.

The canal led the rain water though the first fortification wall to the area of the gate of the stronghold.

The second canal was discovered 7 m away from the tower that closed the passage портата на укреплението.

Вторият канал е открит на 7 м югозападно от кулата която запушва проходно място между двете стени. (Обр. 16) Той също преминава през стената. Изработен е от големи блокове с дължина 1,20 м. Широчината на канала е 0,22 м. Дъното на канала е изграден от голям легнал върху основите на крепостната стена каменен блок.

Може да се предположи, че каналите маркират дължината на постройки прилепени до външното лице на втората крепостна стена. Така се получава жилищна част с дължина 14 м и широчина 3 м (42 кв. м.)

Поради факта, че след портата първата крепостна стена е разрушена на фронт от 8 м не е ясно от къде се е влизало във въпросната жилищна част на обекта. Тук трябва да припомня, че източната част на посоченото пространство е било за определено време отворено с вход широк 3 м и впоследствие запушено с голяма кула (бастион)

От западната страна на коментираното пространство е било изграден допълнително зид, който се е свързвал на фуга с външното лице на втората крепостна стена. (Обр. 17) Въпросният зид е започвал от северната страница на вътрешното проходно място на кулата-порта и доказателство за това е късото продължение с добре обработени блокове на страницата на север както и различната техника на градеж на стената. Не е ясно кога е бил пристроен въпросния западен зид на жилищната част на обекта, преди построяването на кулата-бастион на североизток или след това. През късната античност западния зид е послужил за здрава основа на късноантично помещение № 3.

Стратиграфията на пластовете в жилищната част е аналогична с тази при всички квадрати между двете стени. Така например в кв. Л–10 в пространството пред външното лице на втората стена и вътрешното лице на първата първият пласт е хумус. Втори пласт – светлокафява пръст и големи нападали а стена. Трети и четърти пласт – червено-кафява пръст. Пети пласт – горели греди. Дебелината на въглени от колове са различни:

between the two walls (Ill. 16). It also passed through the wall. It is made of large blocks with a length of 1.20 m. The width of the canal is 0.22 m. The bed of the canal is made of a large stone block that lies on the fundaments of the fortification wall.

It may be presumed that the canals mark the length of buildings that were stuck to the outer face of the second fortification wall. Living quarters 14 m long and 3 m wide (42 sq. m) is thus marked.

The location of the entrance to these living quarters is not clear due to the destroyed front of 8 m after the gate in the first fortification wal. It should be remind here that the east part of the area indicated had been open for a certain period of time and had had an entrance 3 m wide that was eventually closed by a large tower (bastion).

An additional wall had been built in the west. It was joined to the outer face of the second fortification wall (Ill. 17). The wall in question started from the northern side of the inner passage area of the tower-gate and this is proved both by the short continuation of well-shaped stone blocks of the northern side and by the different building technique of the wall. It is not clear when the wall in question of the living quarters was added – before the construction of the tower-bastion in the northeast or later. The western wall served in the Late Antiquity as a strong base for the Late Antiquity room no.3.

The stratigraphy of the layers in the living quarters is analogical to that of all excavated squares between the two walls. Thus, for example, the first layer in the area in front of the outer face of the second wall and the inner face of the first one comprises humus. The second layer is of light brown earth and large fallen blocks from the outer face of the second wall. The third and the fourth layers consist of red-brown earth and the fifth one contained burnt wooden beams. The diameter of the charred timber varies: 6/7 cm, 4 cm and 14/15 cm for the larger beams (Ills 12a–12b).

The first ceramic shards were found in the fifth layer. The sixth layer is ash-colored. All

– 6/7 см диаметър

– 4 см диаметър

– 14/15 см диаметър при големите греди. (Обр. 12а–12б)

В пети пласт се откриват първите керамични фрагменти. Шести пласт е с пепелив цвят. В него се откриват изцяло керамични фрагменти от късножелязната епоха.

Горелият пласт между двете стени заема цялото пространство. Керемидите са нападали в една линия на 2,90 м от вътрешното лице на първата стена с наклон на югоизток. Кирпиченият пласт се простира на 2,50 м от външното лице на втората стена. Тук трябва да пропомним, че уширението на втората стена на югоизток е 3,30 м. Това вероятно са дължините на помещенията прилепени до стената.

Трето ниво на терасиране на резиденцията заема площа северно от втората крепостна стена до стръмния скален склон над монументалната постройка в средата на обекта. За него са характерни три обособени части. Първата част е свързана с платформа (банкет ?) за обслужване на триметровата втора крепостна стена и тясна улица затворена между вътрешното лице на стената и висок ограден зид на калова спойка и кирпичината надстройка с керемиди. (Обр.18–19) Зидът до основи е запазен на височина 1,70 м. (Обр. 20–21–21а–22) Проведените проучвания в четири квадрата показват, че той огражда незастроено дворно място заемащо площ от 300 кв. м разположено на изток от основната постройка на резиденцията. Незастроен равен терен е бил разположен и на запад от постройката и това го доказват резултатите от два сондажа направени върху споменатия терен. Средната надморска височина в тази зона е 1112 м. н. в.

На север от незастроената част на обекта е била разположена т.нар. стопанска част на обекта. При цялостното проучване на късноантична постройка № 2 и квадрати К, Л, М и направление 5 от план-квадратната мрежа бяха открити 6 щерни за вода, канали за течаща изворна вода и ями изсечени в скалата за питоси и греди за покрив-

ceramic shards found in it belong to the Late Iron Age.

The burnt layer between the two walls covers the whole area. The roof-tiles had fallen in one line 2.90 m away from the inner face of the first wall, slanting in the southeast. The adobe layer spans 2.50 m away from the outer face of the second wall. It should be mentioned here that the broadening in the southeast of the second wall is 3.30 m. This marks probably the lengths of the rooms stuck to the wall.

The third traced level in the residence embraces an area in the north of the second fortification wall, next to the steep rocky slope above the monumental building in the middle of the site. Three differentiated parts are characteristic for this area. The first one is connected with a platform that provided service for the three-meters high second fortification wall and a narrow street enclosed between the inner face of the wall and the adobe superstructure with roof-tiles (Ill. 18–19). The preserved height of the wall is 1.70 m to its fundaments (Ills 20–21–21a–22). The investigations carried out in four squares showed that it surrounded a yard with no buildings, covering a space of 300 sq.m. It is situated in the east from the main building of the residence. Such a plain area with no buildings is located in the west from the building, and this was proved by the results from two probe-diggings in the terrain mentioned. The mean altitude value in this zone is 1112 m above sea level.

The so-called farming area of the site was situated in the north from the zone without buildings. Six water cisterns, canals for running spring water and cut in the rock pits for pithoi, as well as beams from a roof-construction that had been covered with Corinthian soleni and Laconian calipters were discovered in the detailed study of the Late Antiquity building no.2, squares К, Л, М and direction 5 in the plan-square network. The cisterns are about 1.40 x 0.95 m and 0.90 m deep. It is possible that a seventh cistern had existed in the northeast (Ills

на конструкция покрита също с коринтски солени и лаконски калиптери. Щерните са с размери средно 1,40 х 0,95 м. Дълбоки са около 0,90 м. На североизток вероятно е имало 7 щерна. (Обр. 23–24–24а–25–26)

Тази част от резиденцията е разположена североизточно от монументалната сграда в средата на комплекса и заема площ от около 300 кв. м. В нея са се съхранявали около 6 кубика вода и няколо тона жито.

Трябва да се изкаже хипотезата, че в откриття канал който преминава през цялата дължина в т. нар. стопанска част е текла изворна вода. Не е ясно точно предназначението на т. нар. щерни, но те едвали са събирали дъждовна вода. Щерните притежават малки канали преливници. Тук трябва да се спомене факта, че през средата на 20 век в най-високата югоизточна част на връх Кози грамади е функционерал извор за питейна вода с добър дебит. Извор непресъхващ и през най-горещите месеци на годината бе открит през сезон 2011 г. Той е документиран на 500 м югозападно от обекта.

Четвъртото ниво на резиденцията е разположено на 1115 м. н.в. и основно обслужва отбраната на северната крепостна стена.То е било терасирано със зид документиран чрез сондаж в кв. В5 и преки наблюдения на терена северно от монументалната постройка. (Обр. 27)

Археологическите разкопки показват, че голяма част от укрепения обект е бил незастроен. Както стана ясно от досегашните проучвания постройки и фортификационни съоръжения са били концентрирани предимно в югоизточната част на обекта.Сондажите заложени в западната половина на обекта показват, че там не имало постройки. Огромните площи под открито ниво могат да се обяснат вероятно с краткото функциониране на обекта и липсата на време той да бъде доразвит във вътрешността.

През археологическия сезон е продължено проучването на голямата представителна постройка разположена в центъра на комплекса с вход ориентиран на югоизток (зала за пиршества ?). (Христов, Стоянова

23–24–24a–25–26).

This area of the residence is situated in the northeast from the monumental building in the middle of the complex and covers a space of about 300 sq. m and about of 6 m^3 water. Several tons of wheat had been kept there.

It should be presumed that spring water had run in the open canal that passes across the entire length of the so-called farming area. The purpose of the so-called cisterns is not perfectly clear but it is not likely that they were made as reservoirs for rain water. There are small overflow canals in the cisterns. The fact that there was a spring of drinking water with good capacity in the mid 20th century in the highest southeastern part of Kozi Gramadi Peak should be mentioned here. A spring of water that does not run dry even the hottest months of the year was discovered during season 2011. It was recorded in the southwest, 500 m away from the site.

The fourth level of the residence is situated 1115m above sea level and it had been used mainly for the defense of the northern fortification wall. It had been divided in terraces by a wall that was recorded both by a probe-digging in square B5 and by terrain observations in the north of the monumental building (Ill. 27).

The archaeological excavations showed that a large portion of the fortified site had not been built-up. It became clear from the investigations carried out so far that the buildings and the fortifications had been concentrated mainly in the southeastern part of the site. The probe-diggings in the western half of the site showed lack of buildings. The vast open areas may probably be explained by the short functioning of the site and the lack of time for its inner development.

The study of the large representative building in the middle of the complex and an entrance in the southeast (a feast hall?) continued during archaeological season 2011 (Христов, Стоянова 2011, 81–115). The northeast wall of the building

2011, 81–115) Разкрита е североизточната стена на сградата с дължина 13 м при запазена височина над 2 м. (Обр. 28–29) Основно се разкриваха и инвентираха блокове от разрушената постройка. Това бе едно от изискванията за последвалата частична консервация на сградата.

Интересен масивен блок с голям прорез (вероятно легло за греда или елемент от прозорец) е открит от пети ред блокове на стената. Намерен е на 7 м югоизточно от края на стената и лежи паднал почти в средата на "двора" на постройката. До сега подобен блок не е откриван. Блокът с клинообразното изсичане е висок 0,65 м и широк 0,76 м. Клинът в най-широката част е широк 0,25 м, дълъг 0, 50 м. (Обр. 30)

Точно по средата (6,50 м от ъгъл) от външна страна на стената в основата стои на фуга малък правоъгълен блок (дължина 0,42 м, ширина 0,16 м, височина 0,20 м), който играе ролята на база на дървена греда. За гредата във височна е оформен широк 0,28 м жлеб по лицевата страна на блоковете.

В кв. И 7 на дълбочина 0,50 м източно до югоизточния ъгъл на постройката е открит фрагмент от рамката на вратата.

Чрез сондаж заложен пред североизточния ъгъл на постройката се проследиха част от нейните основи. (Обр. 31) Под добре обработените блокове с украса следва един ред грубо обработени блокове с височина 0,52 м. Те лежат направо на подравнена скала.Отличава се ъглов блок с размери: дължина 1,36 м и широчина 1,08 м.

Въз основа на разположението на нападалите блокове можем да заключим, че сградата е била висока до предполагаем втори етаж около 3,00 м.

Притежавала е два етажа, вторият от които по всяка вероятност е бил дървен. Проучваната монументална постройка е била и жилищна и изграждането на останалите постройки и нива в резидинецията са били съобразени именно с тази постройка.Тя намира паралели с обекта проучван от Даниела Агре в м. „Смиловене" до гр. Копривщица. И двата обекта са притежа-

was revealed. It is 13 m long at 2 m preserved height (Ills 28–29). Blocks from the destroyed building were the main finds. These were recorded as this was one of the requirements for the eventual partial conservation of the building.

There is one interesting massive block with a large slit from the fifth row of blocks of the wall (probably bedding for a beam or a window element). It was discovered 7 m away from the wall end and laid almost in the middle of the "yard" of the building. No such block has been discovered so far. The block with a wedge-like cut is 0.65 m high and 0.76 m wide. The wedge in its widest part is 0.25 m wide and 0.50 m long (Ill. 30).

A small rectangular block (0.42 m long, 0.16 m wide and 0.20 m high) stood joined to the middle of the outer side of the wall (6.50 m away from corner). It served as a base of a wooden beam. A 0.28 m wide groove was shaped along the façade of the blocks for that beam.

A fragment from the door frame was discovered in the east in square И7 at a depth of 0.50 m, next to the southeastern corner of the building.

Part of its fundaments were traced by means of probe-diggings before the northeastern corner of the building (Ill. 31) A row of crudely shaped blocks lies below the well-shaped stone blocks. They are 0.52 m high and lie directly on the leveled rock. One corner block differs. It is 1.36 m long and 1.08 m wide.

It may be concluded on the basis of the situation of the fallen blocks that the height of the building to the supposed second floor had been about 3.00 m.

I believe that the building had had a second floor that had probably been made of wood. The monumental building studied should have had living quarters as well, and the construction of the rest of the buildings and the leveling of the residence should have been in conformity namely with this building. It finds parallels in the site studied by Daniela Agre in the locality of Smilovyane near the

вали способността да бъдат отделни отбранителни елементи. (Агре, Дичев 2011, 194–196) В случая при Кози грамади монументалната постройка е била допълнително укрепена на голяма площ с крепостни стени и кули.

От досегашните проучвания на обекта в югоизточното подножие на връх Кози грамади могат да се определят хипотетично следните периоди във функционирането на резиденцията.

1. Период е свързан с изграждането на кула и плътна площадка интегрирани около скала с изсичания, разположена в найюгоизточната част на обекта. През този период е маркирана с крепостна стена терасата в подножието на върха.

2. Период свързан с изграждането на монументалната постройка в средата на обекта в периода 354–341 г. пр. Хр. През този период е престанала да съществува първата кула около скалата и построена втора плътна кула, кула-порта и апликиран с добре обработени блокове югозападния ъгъл на укреплението.

3. Периодът може да бъде назован пострезиденциален ако се докаже, че запушването на външния проход на кулата порта е станало след превземането на резиденцията от македонските войници през 40-те година на IV в. пр. Хр.

Наличието на градежи под връх Кози грамади преди 354 г. предполагат замисъл за изграждането на силно укрепен планински пункт на одрисите да е станало по време на управлението на цар Котис I. Като резиденция на парадинанасти наследници на Котис обекта функционира по време на управлението на Аматок II и Терес II. (Христов 2010)

town of Koprivstitsa. Both sites had the ability to be single defensive elements (Агре, Дичев 2011, 194–196). In the case of Kozi Grmadi, the monumental building and a large area had been additionally fortified by fortification walls and towers.

The following periods in the functioning of the site at the southeastern foot of Kozi Gramadi Peak may be differentiated on the basis of the studies carried out so far:

A period connected with the building of a tower and a dense platform in the southeast most area of the site that had been integrated around a rock through cutting. The terrace at the foot of the peak was marked with a fortification wall during this same period.

A period connected with the construction of the monumental building in the middle of the site (354–341 BC). The first tower around the rock had been abandoned during this period and a second dense tower, tower-gate, was built in the southwest corner of the stronghold and reinforced with well-shaped blocks.

This period may be called post-residential if possible to prove that the closure of the outer passage to the tower-gate was done after the conquering of the residence by the Macedon soldiers during the 40s of the 4th century BC.

The existence of buildings below Kozi Gramadi Peak before 354 BC suggests an intention in the construction of a highly fortified mountainous point of the Odrysians. It is possible that this happened during the reign of King Kotys I. As a residence of paradynasts that succeeded Kotys, the site had functioned during the reign of Amatokos II and Teres II (Христов 2010).

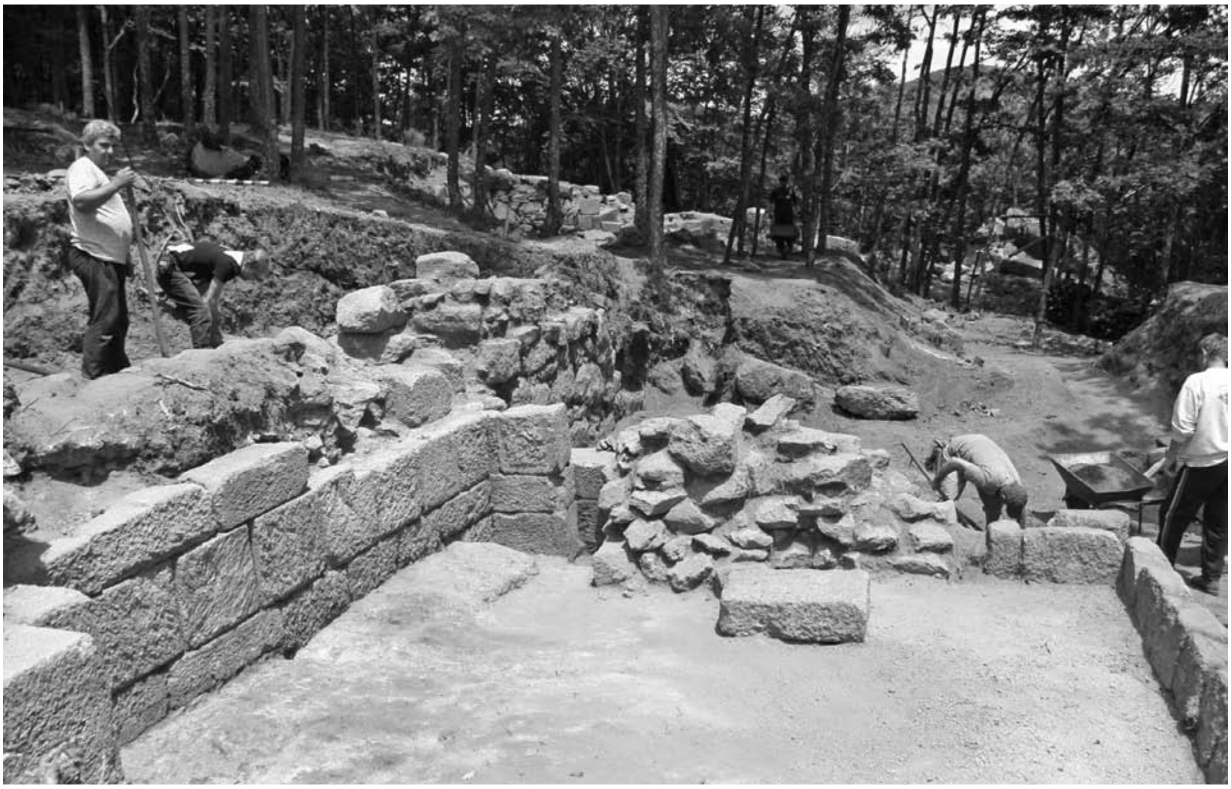

Обр. 1. Кула-порта. Етап на проучване.
Ill. 1. Tower-gate. Stage of the investigation.

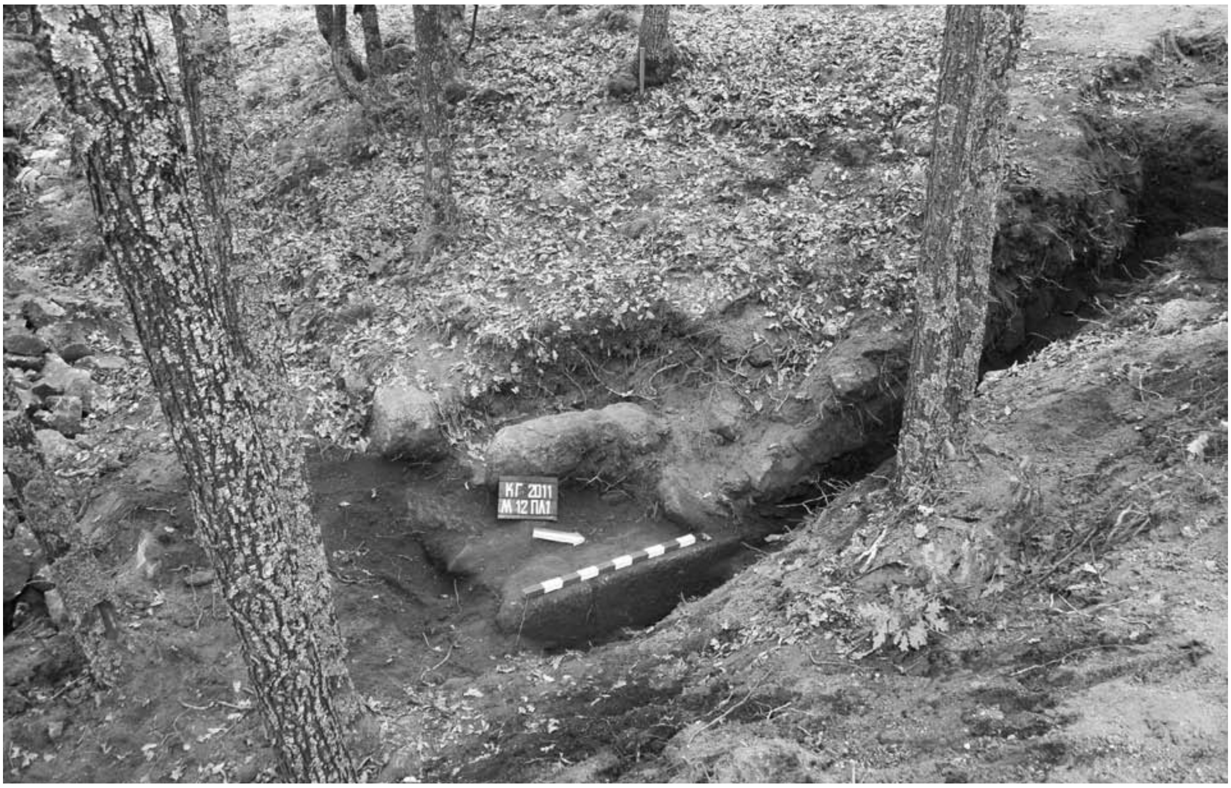

Обр. 1а. Кула- порта преди разкопките.
Ill. 1a. Tower-gate before excavation

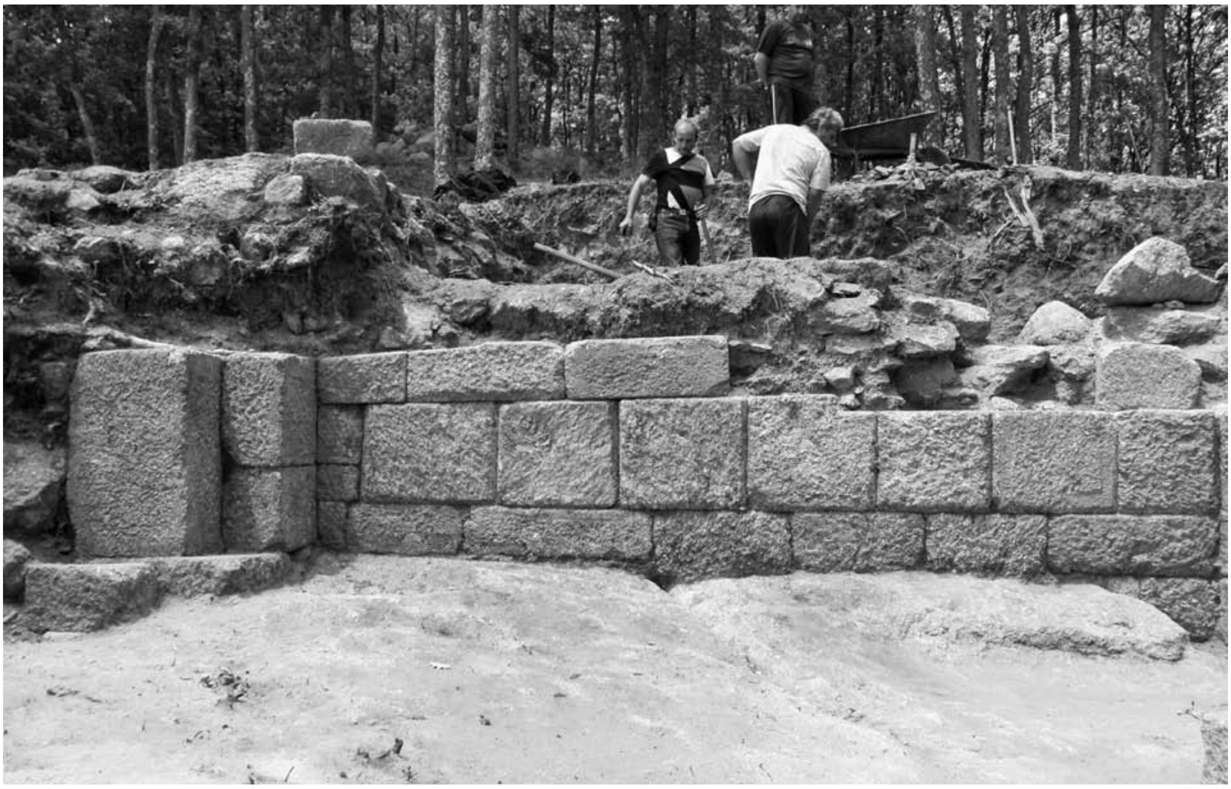

Обр. 2. Вътрешно лице на зид от кулата.
Ill. 2. Inner face of a tower wall.

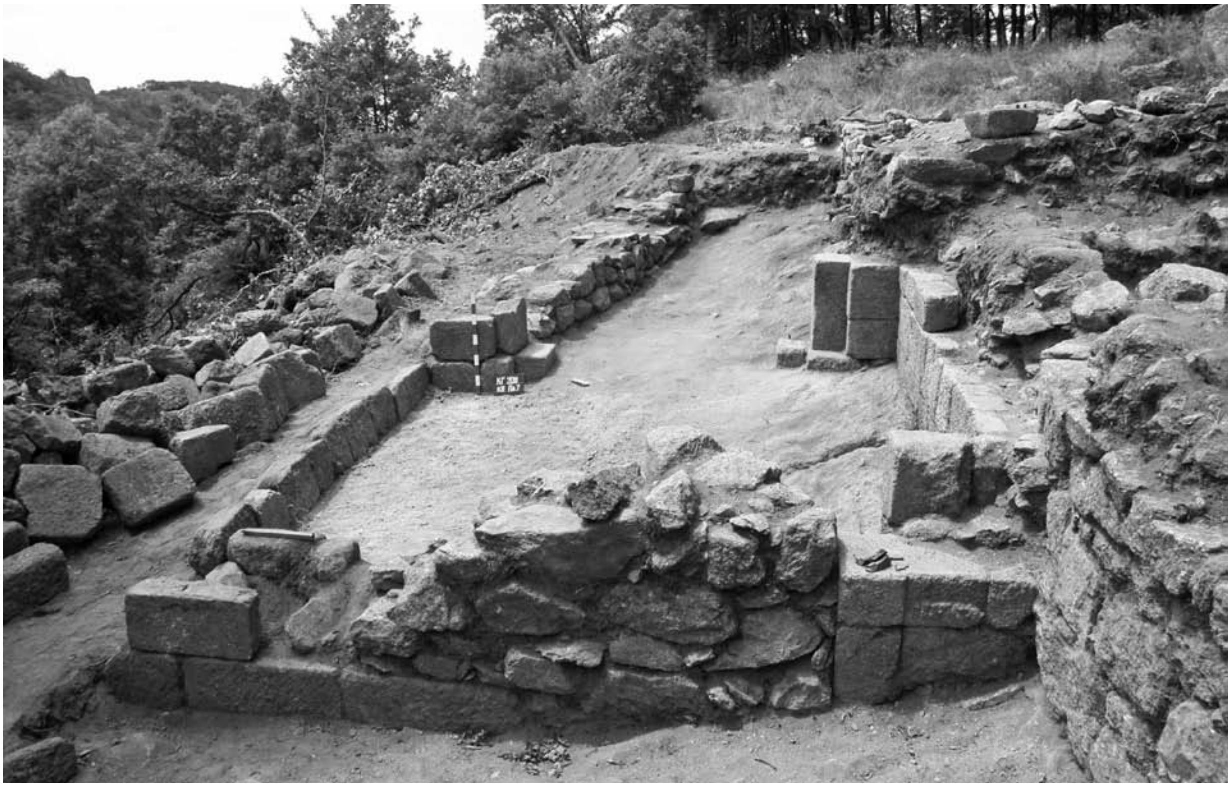

Обр. 3. Общ поглед към кулата.
Ill. 3. General view of the tower.

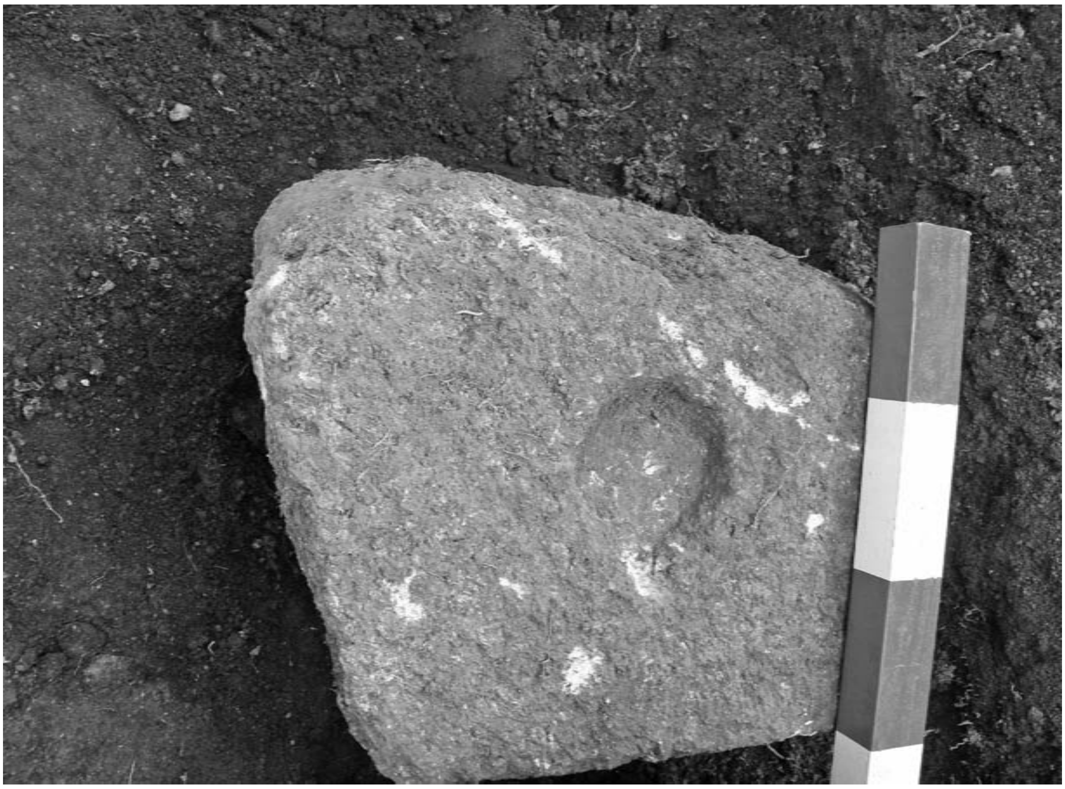

Обр. 4. Детайл от прага на портата.
Ill. 4. Detail of the threshold of the gate.

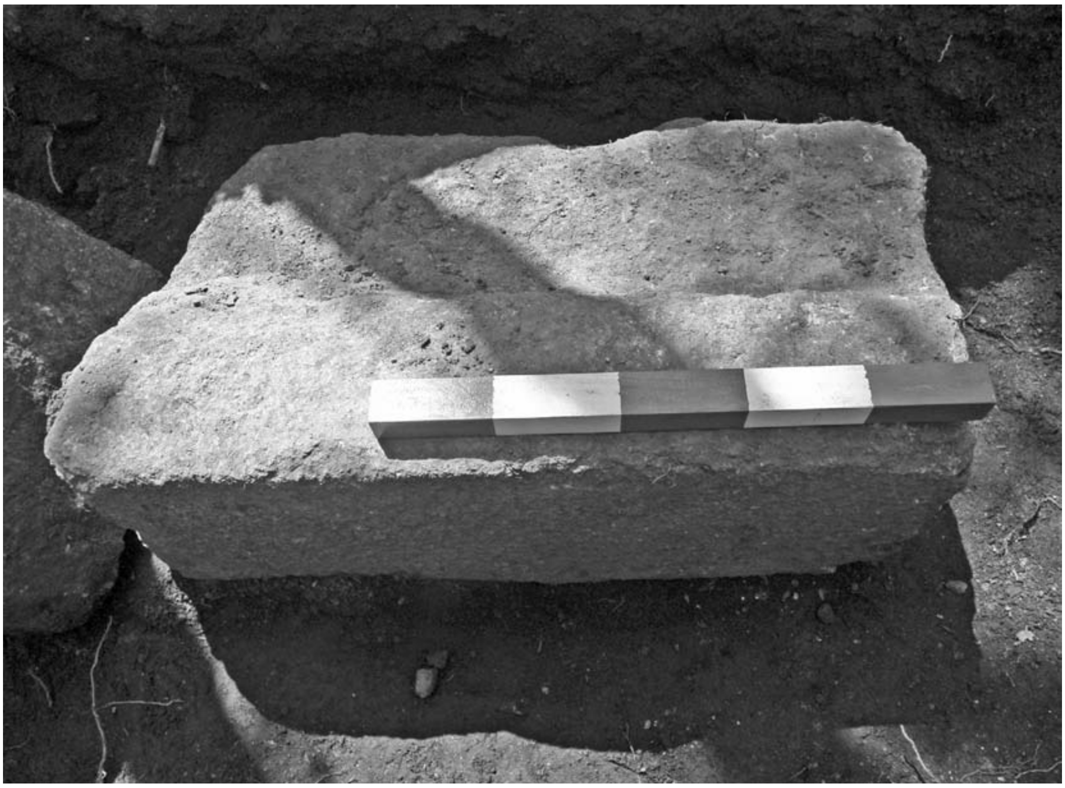

Обр. 5. Детайл от страницата на портата.
Ill. 5. Detail of the side of the gate.

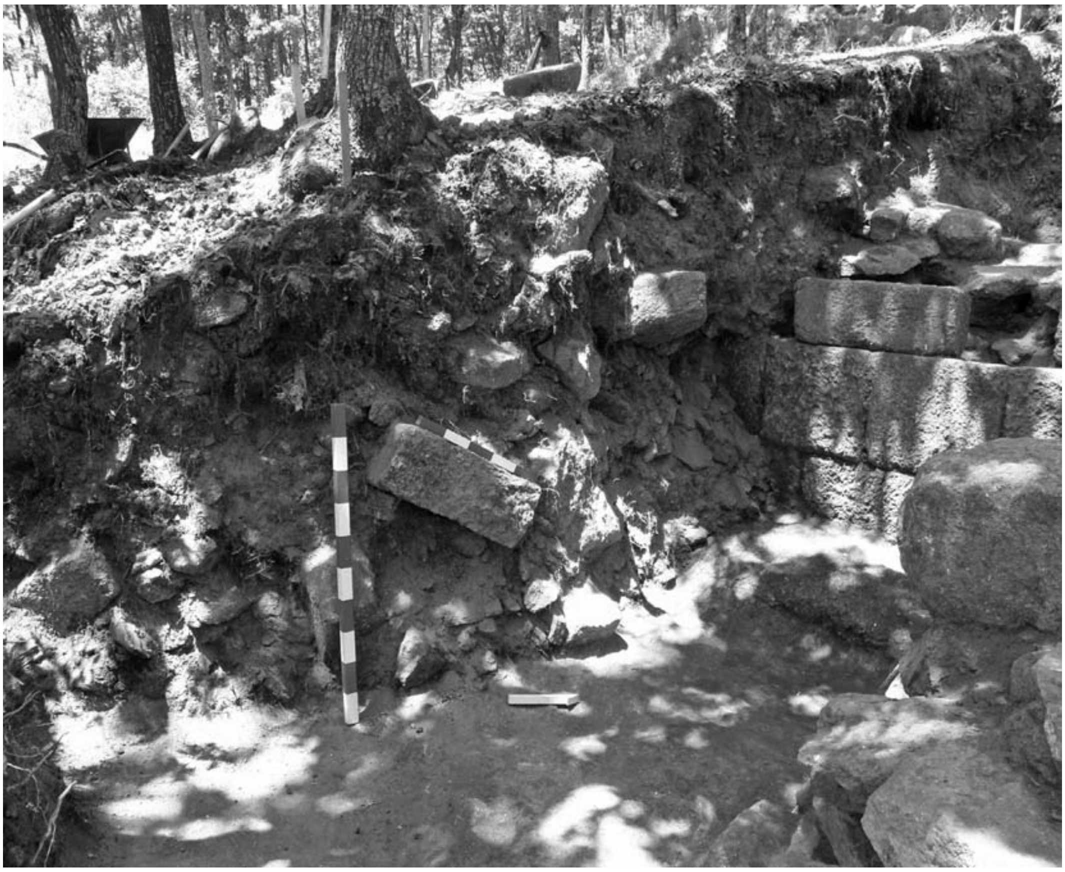

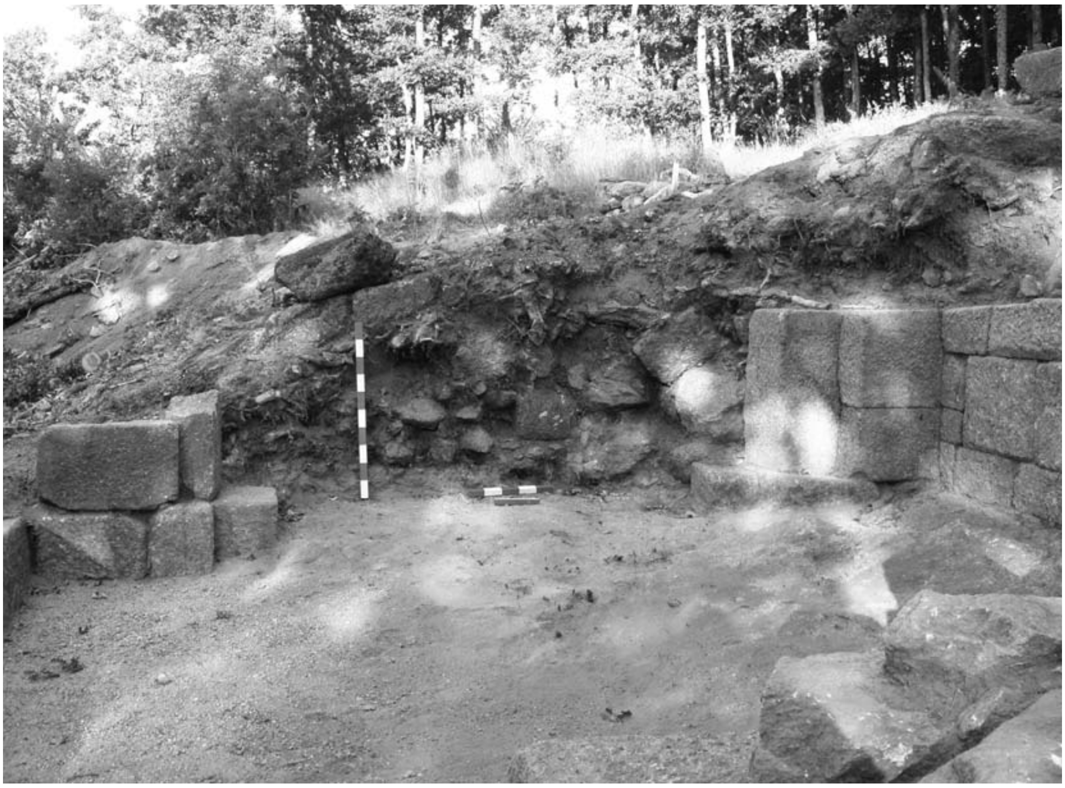

Обр. 6-7. Профил във вътрешността на кулата-порта.
Ill. 6-7. Profile inside the tower-gate.

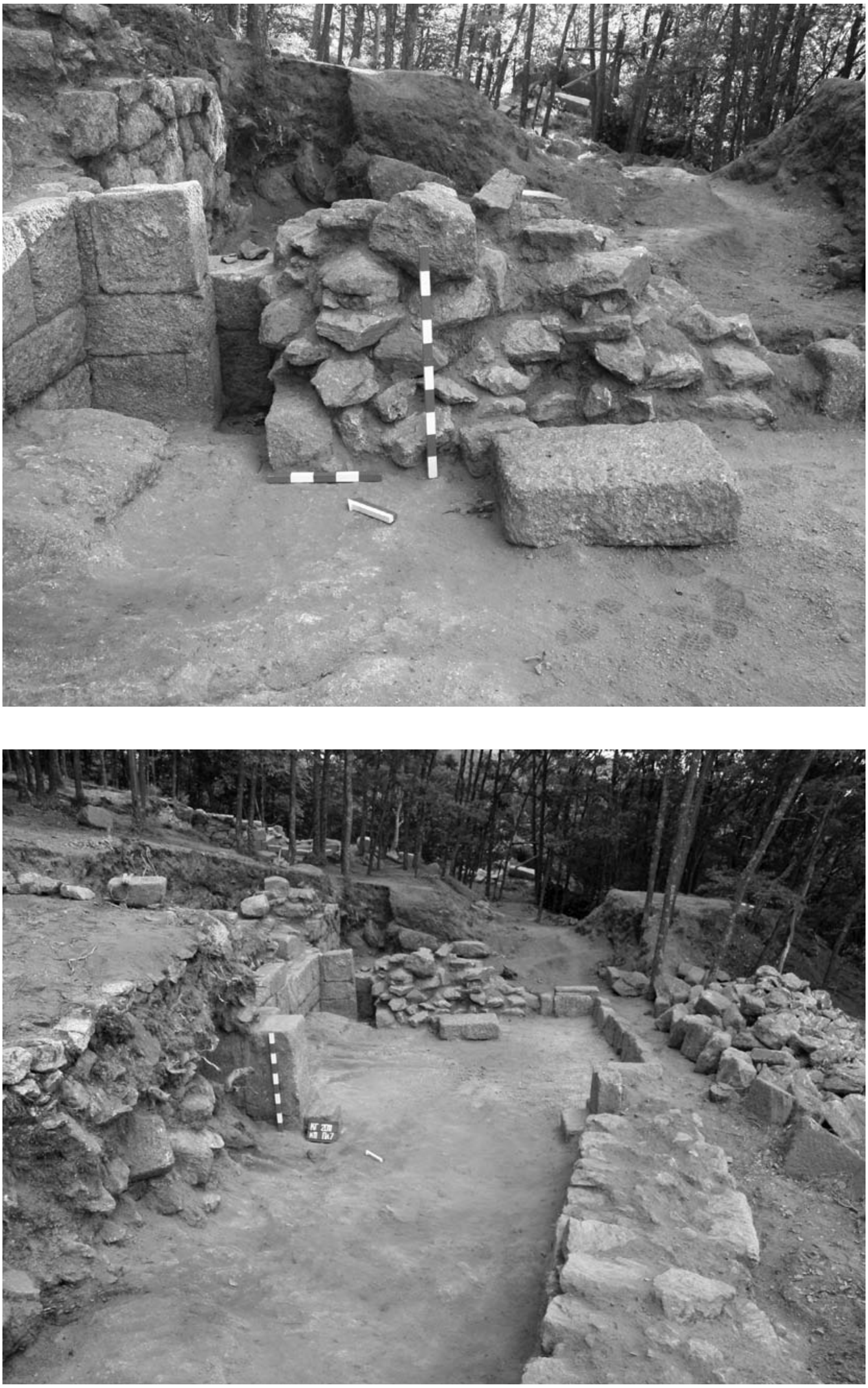

Обр. 8а-9. Запушване на външния вход на кулата.
Ill. 8a-9. The closure of the outer entrance of the tower.

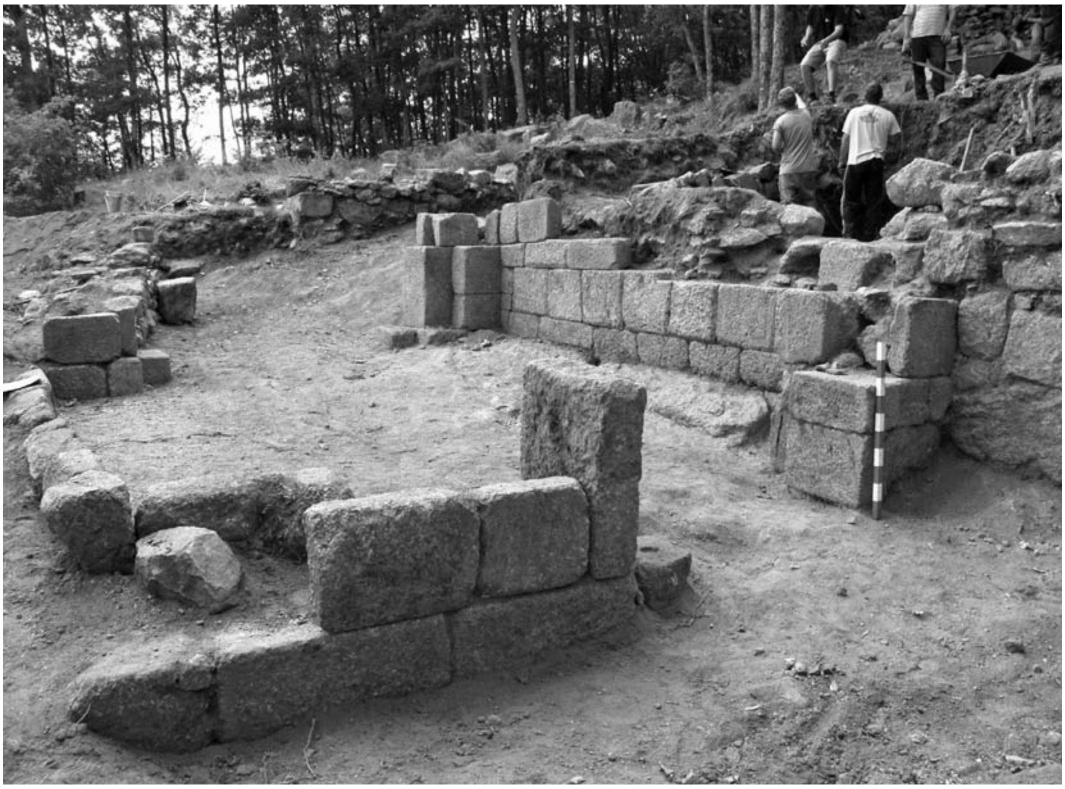

Обр. 10. Входът след демонтиране на „запушването”.
Ill. 10. The entrance after the "closure" was taken apart.

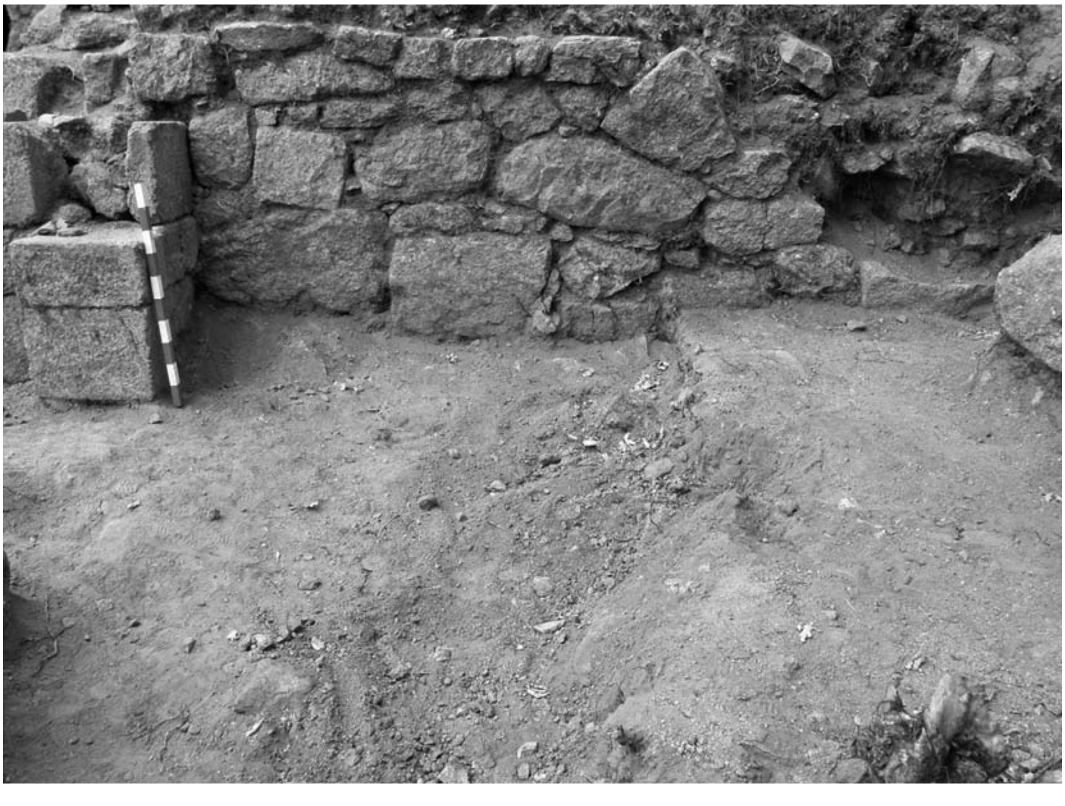

Обр. 11. Детайл от външно лице на първа крепостна стена.
Ill. 11. Detail of the outer face of the first fortification wall.

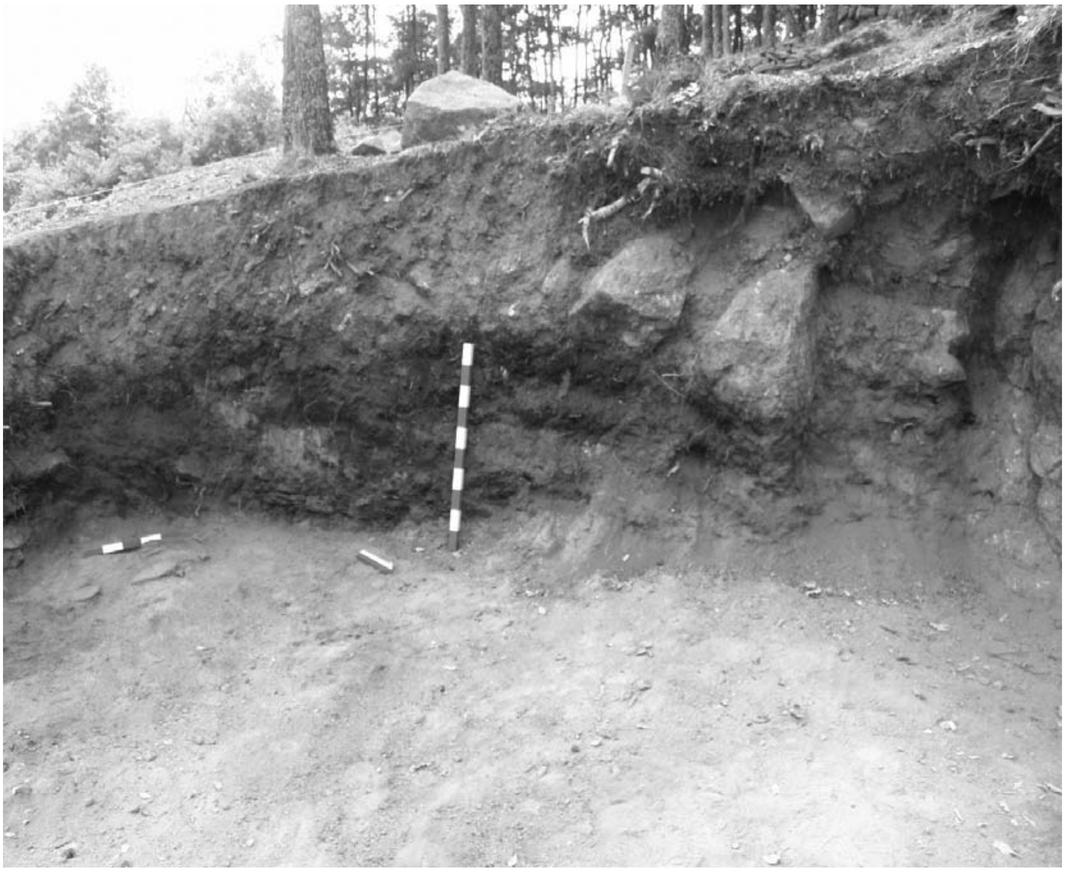

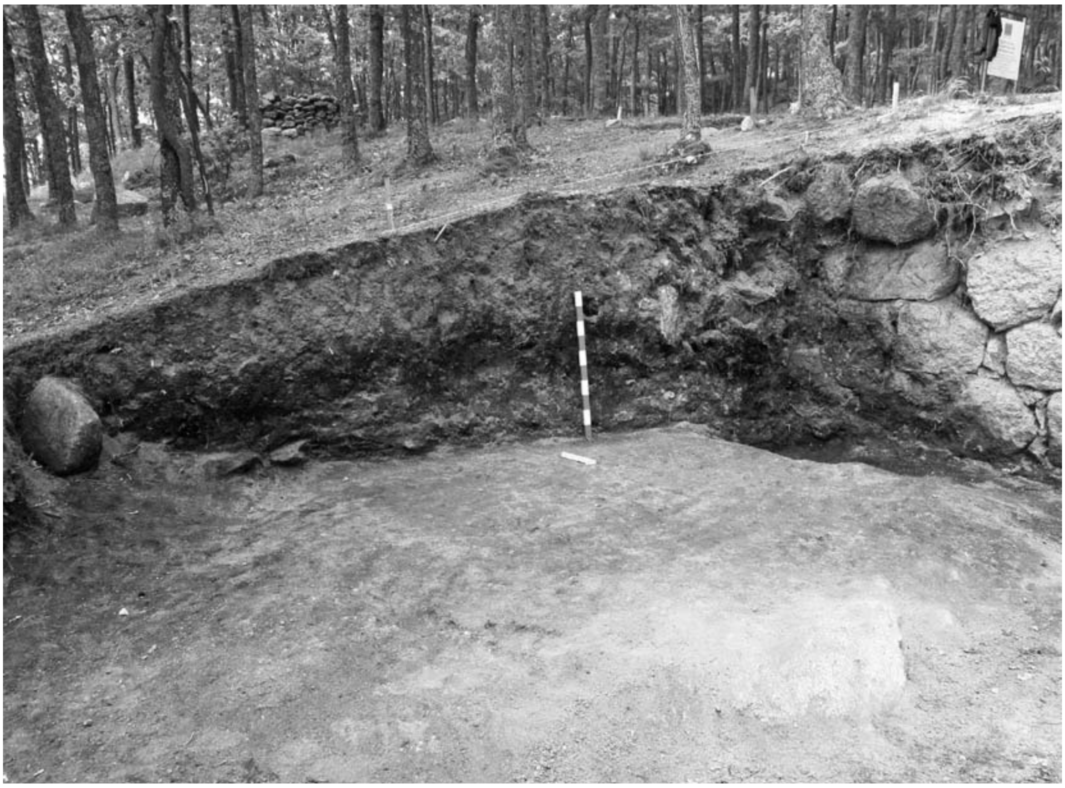

Обр. 12-13. Профил в т.нар. „жилищна част“ на обекта.
Обр. 12-13. Profile in the so-called "living quarters" of the site.

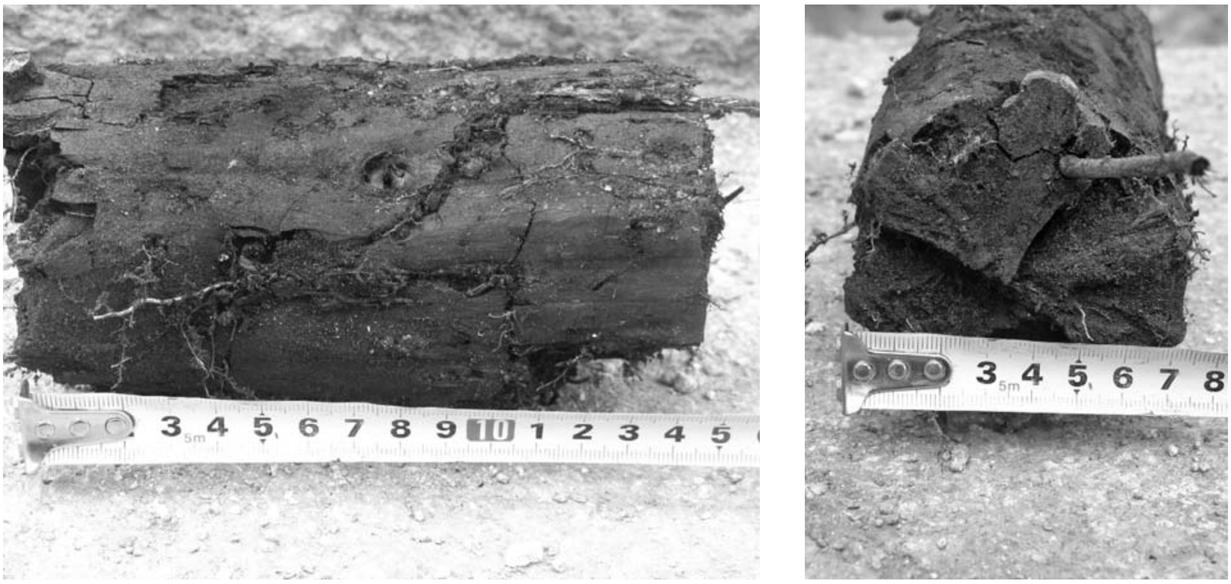

3 4 5 6 7 8 9 10 1 2 3 4 5
3 4 5 6 7 8

Обр. 12а-12б. Фрагменти от обгорели колове от жилищната част.
Ill. 12a-12б. Fragments from burned beams from the living quarters.

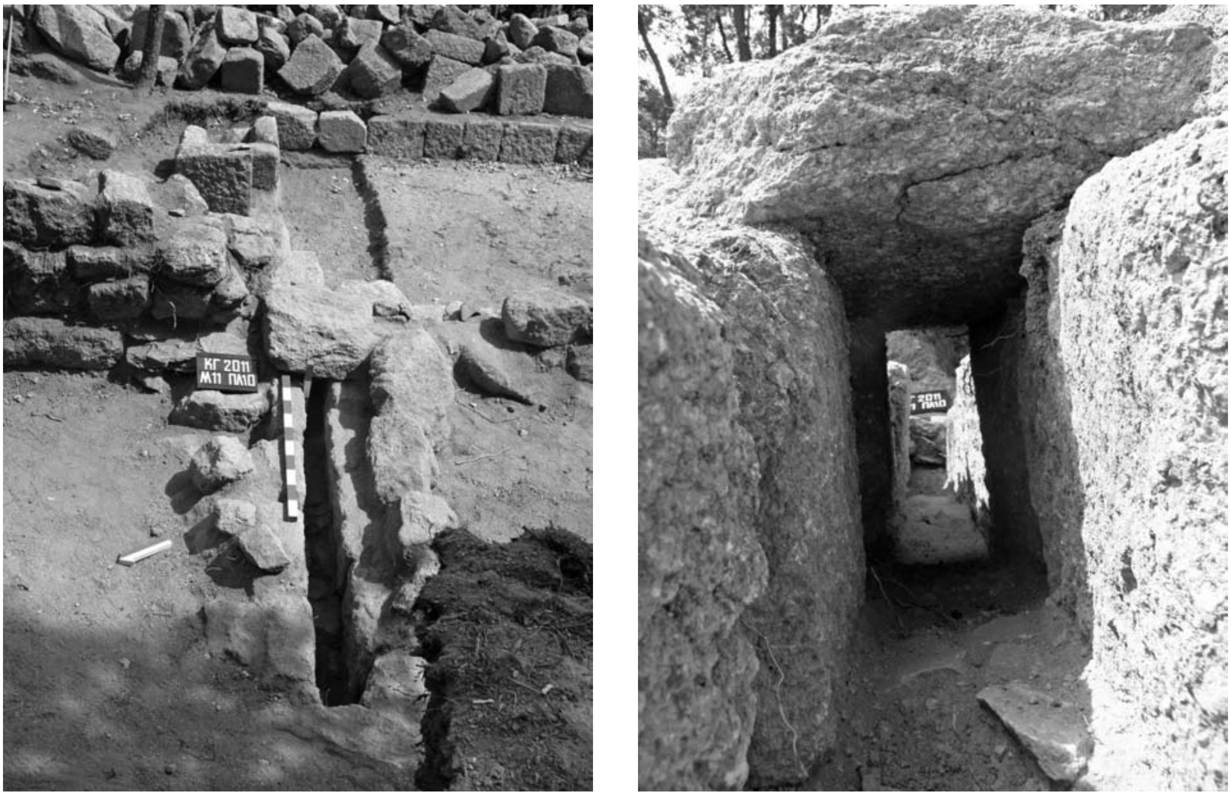

КГ 2011
Ж11 ПЛ10

Обр. 14-15. Първи канал между двете крепостни стени.
Ill. 14-15. First canal between the two fortification walls.

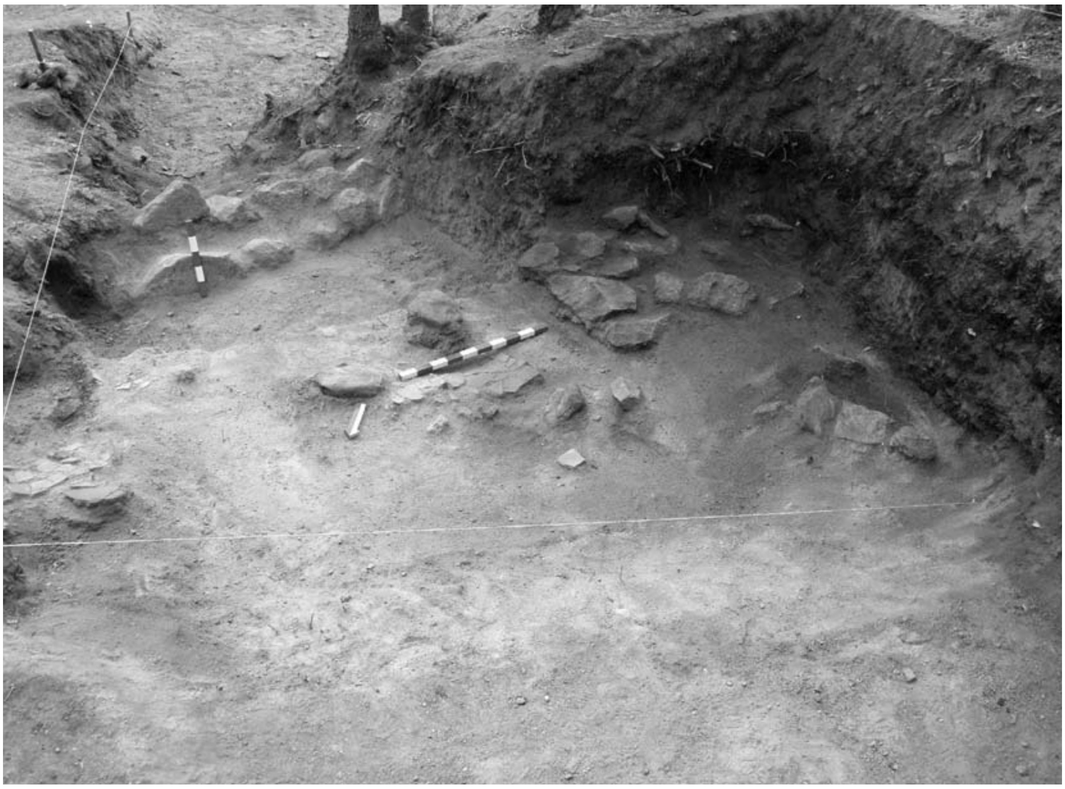

Обр. 15. Ситуация на нападали солени в жилищната част на резиденцията.
Ill. 15. Situation of fallen soleni in the living quarters of the residence.

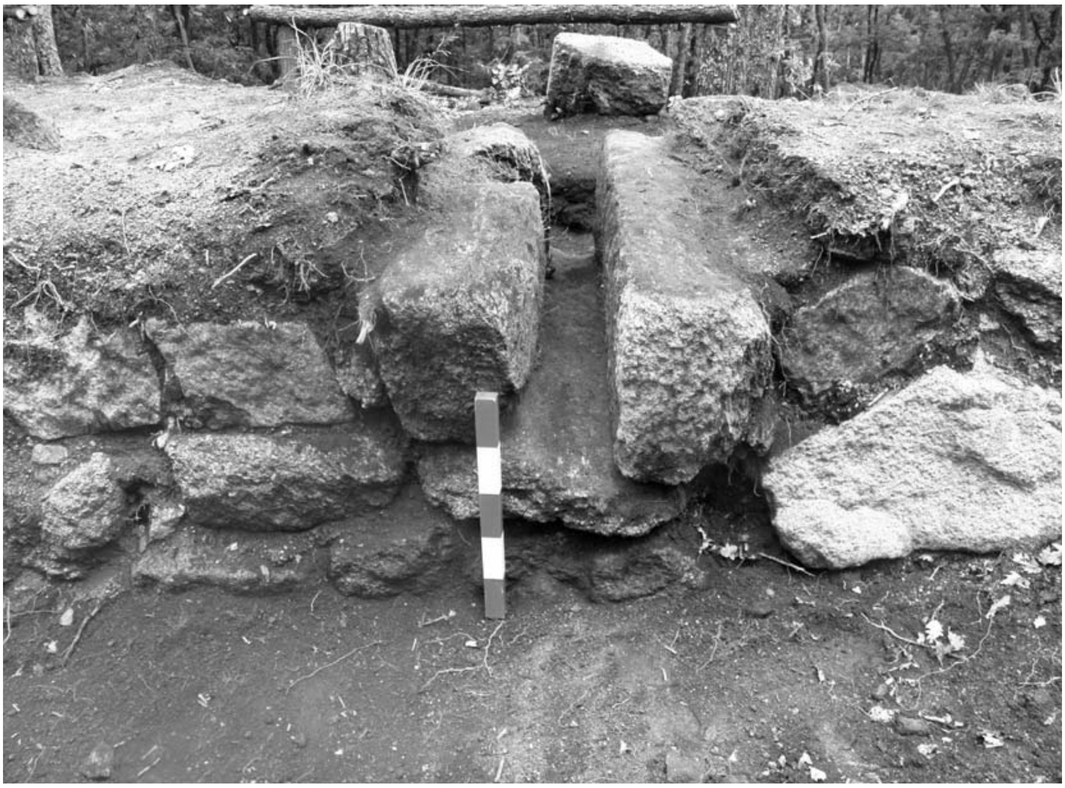

Обр. 16. Втори канал.
Ill. 16. Second canal.

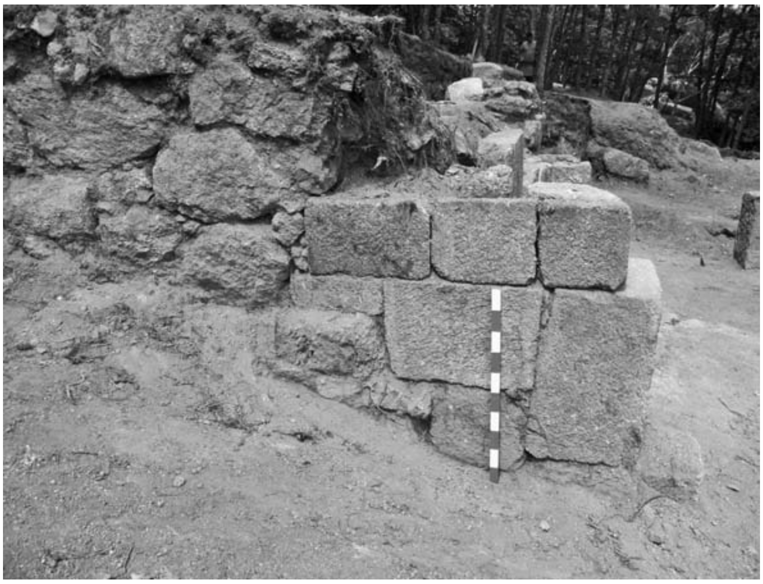

Обр. 17. Северна втора страница на кулата-порта.
Ill. 17. Northern, second side part of the tower-gate.

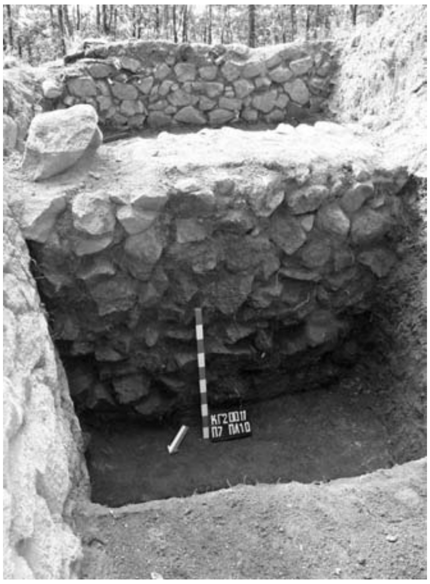

Обр. 18. Вътрешен ограден зид.
Ill. 18. Inner surrounding wall.

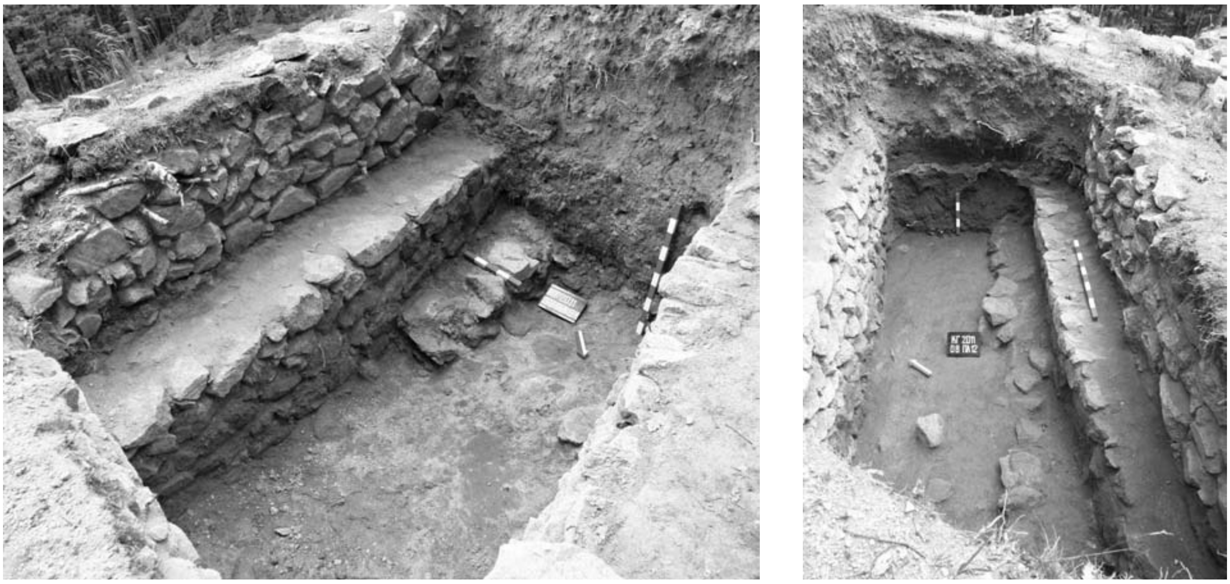

Обр. 19-20. Пространство между втората крепостна стена и оградния зид.
Ill. 19-20. The space between the second fortification wall and the surrounding wall.

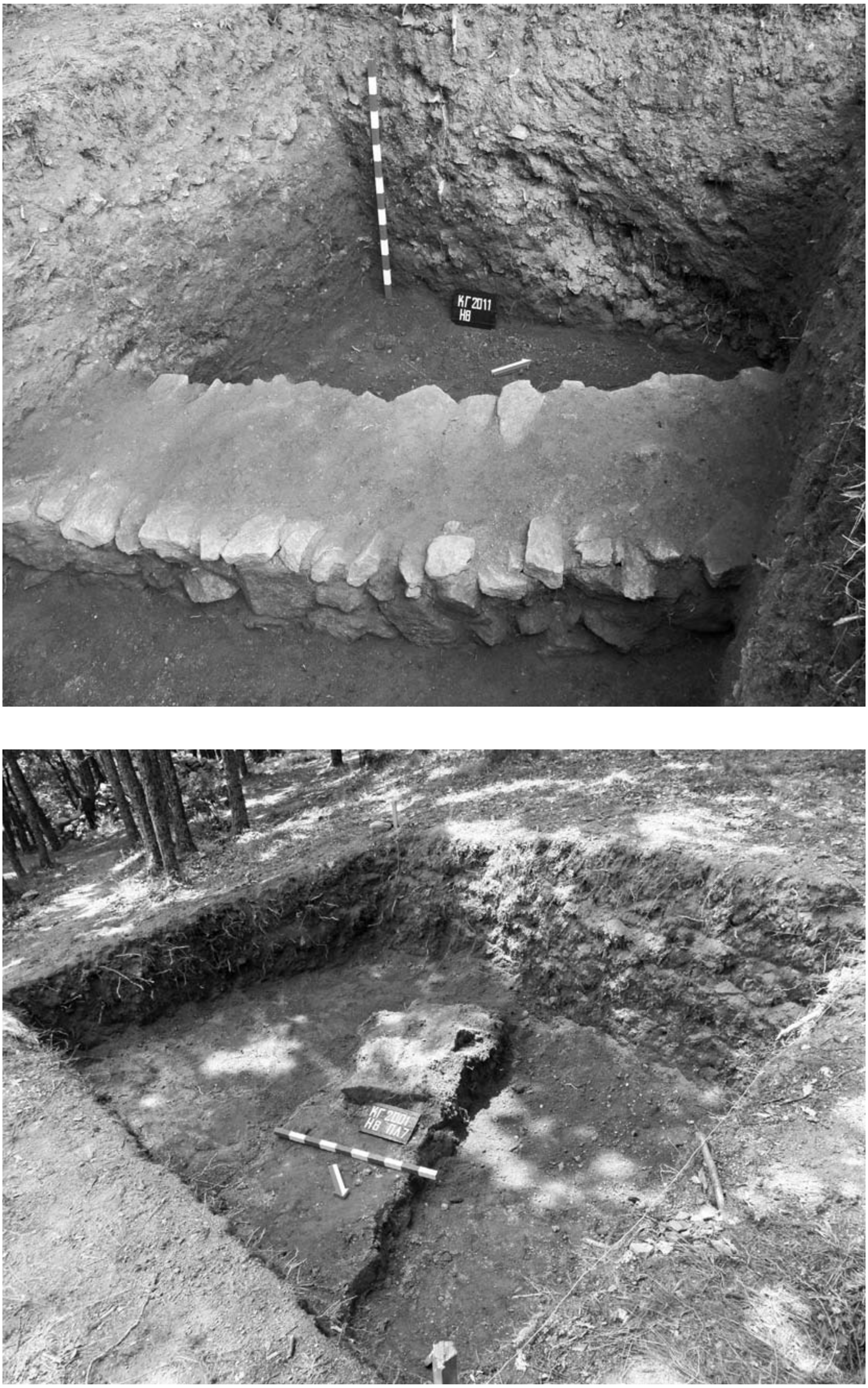

Обр. 21-21а. Вътрешен ограден зид.
Ill. 21-21a. Inner surrounding wall.

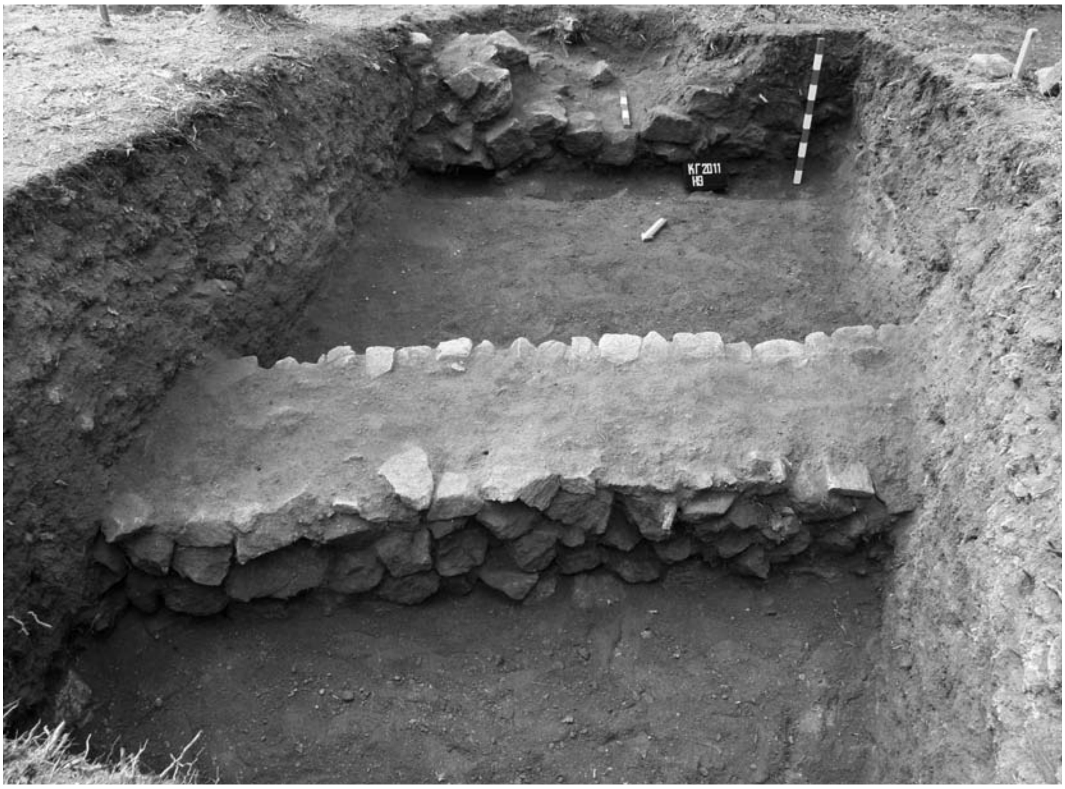

Обр. 22. Вътрешен ограден зид.
Ill. 22. Inner surrounding wall.

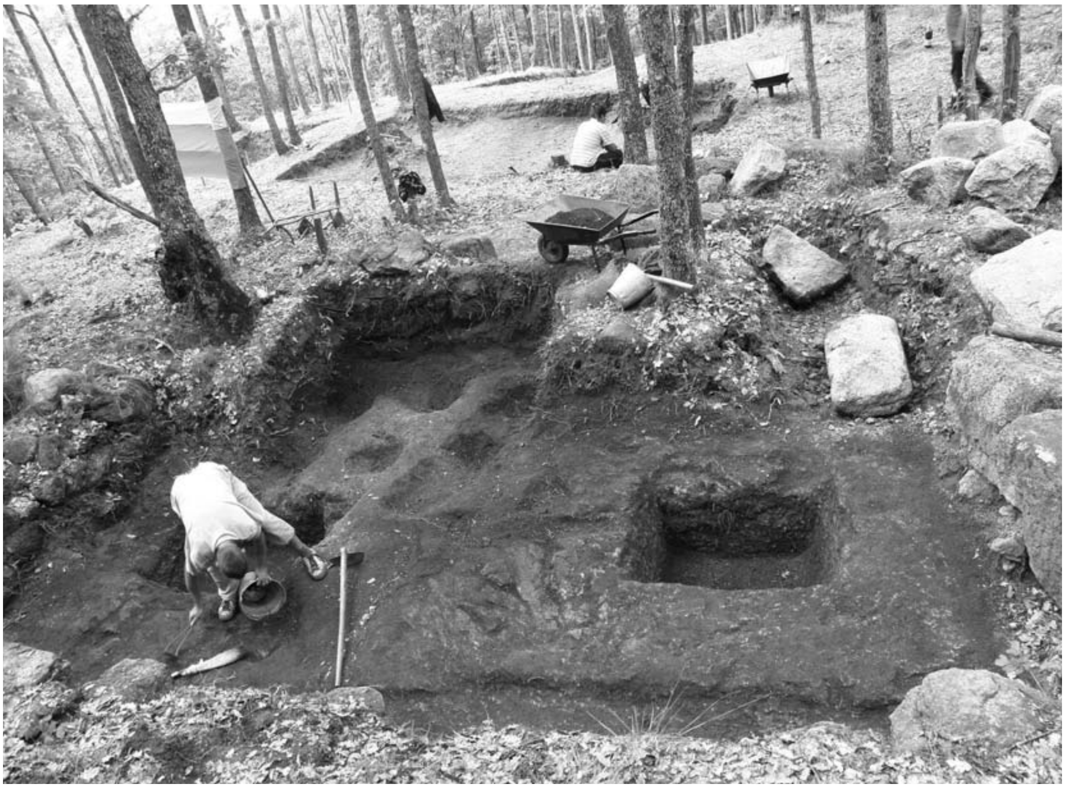

Обр. 23. Щерни и ями за питоси в т.нар. „стопанска част” на резиденцията.
Ill. 23. Cisterns and pits for pithoi in the so-called "farming area" of the residence.

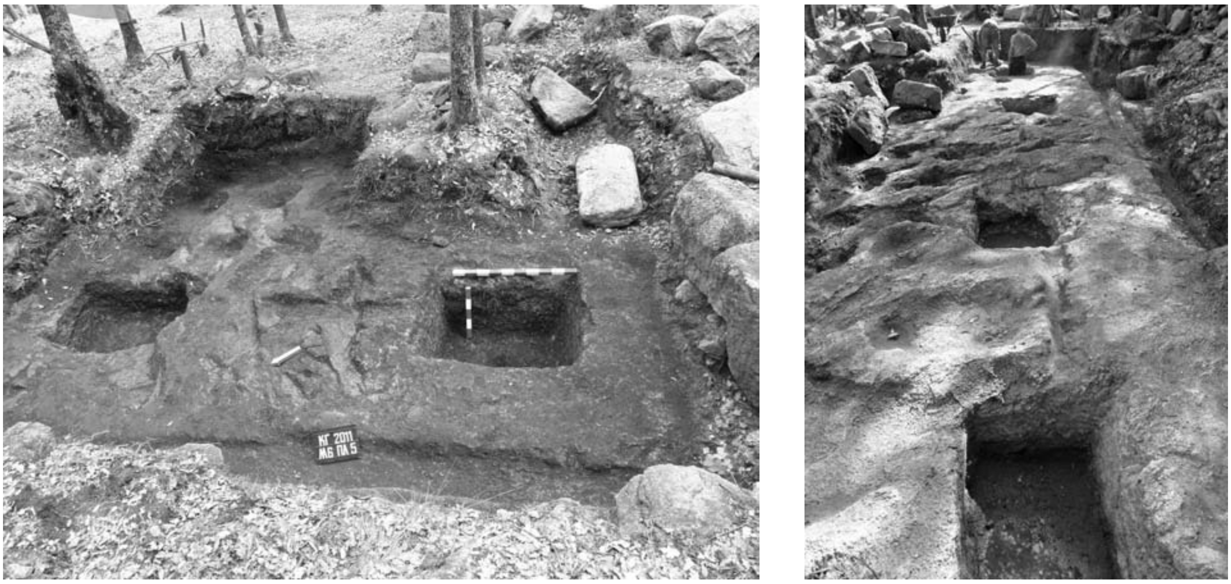
КГ 2011
М6 ПЛ 5

Обр. 24-24а. Щерни и ями за питоси в т.нар. „стопанска част” на резиденцията.
Ill. 24-24a. Cisterns and pits for pithoi in the so-called "farming area" of the residence.

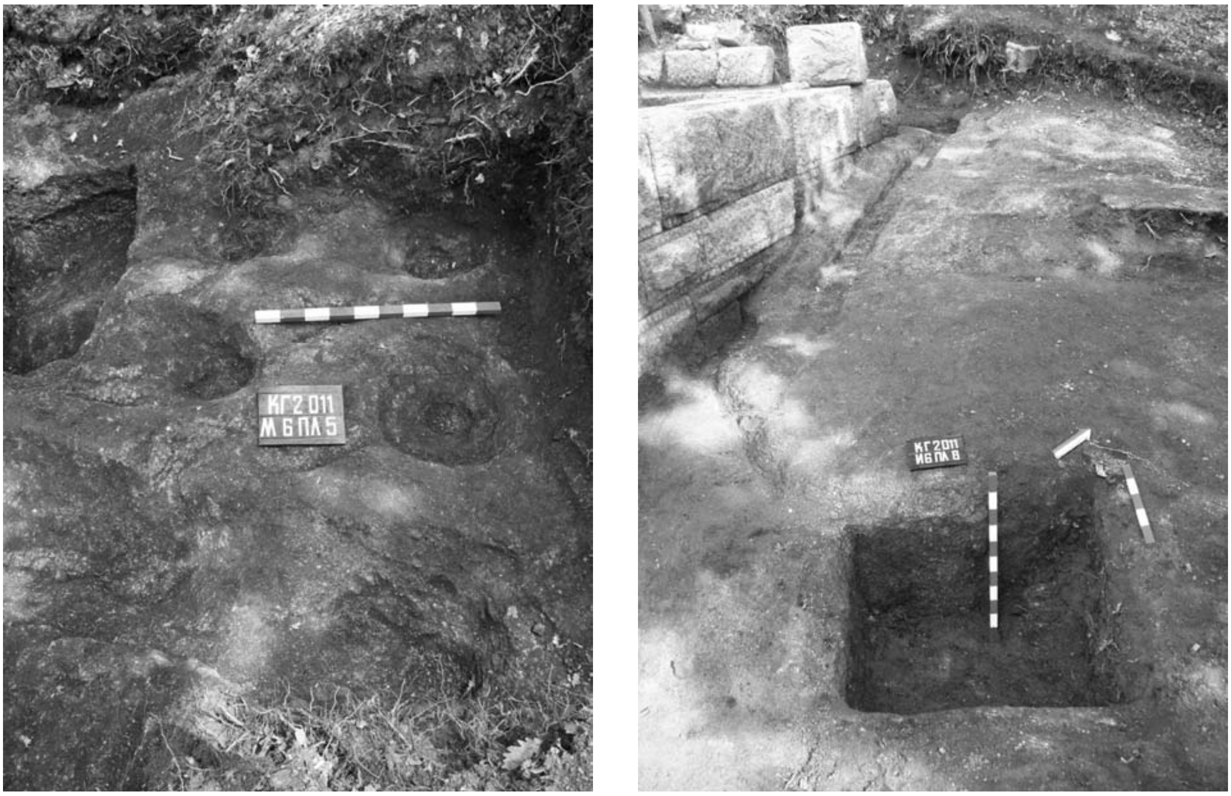
КГ2 011
М6 ПЛ5
КГ 2011
М6 ПЛ 8

Обр. 25-26. Щерни и ями за питоси в т.нар. „стопанска част” на резиденцията.
Ill. 25-26. Cisterns and pits for pithoi in the so-called "farming area" of the residence.

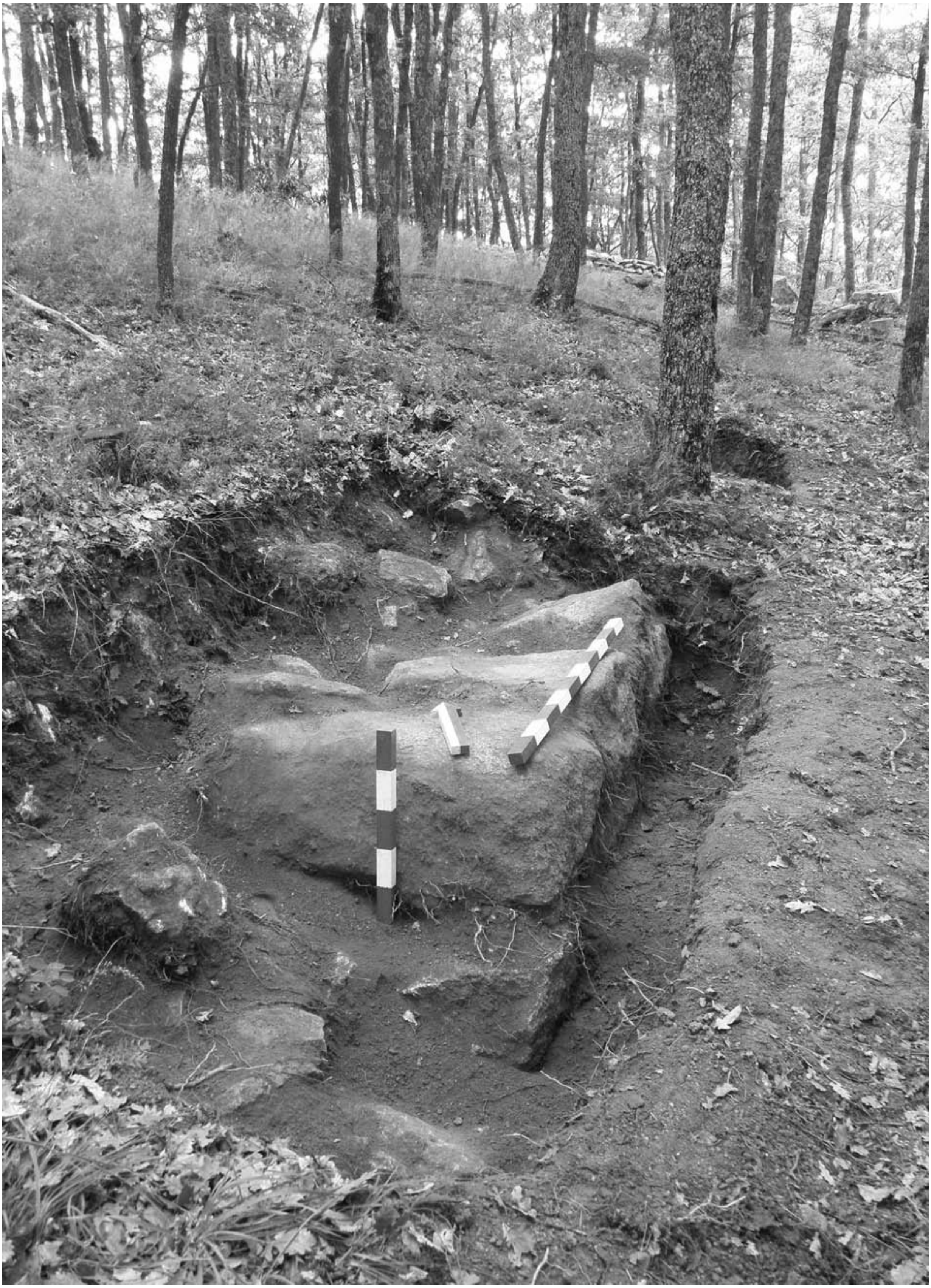

Обр. 27. Терасиращ зид в северозападната част на обекта.
Ill. 27. Tracing wall in the northwestern part of the site.

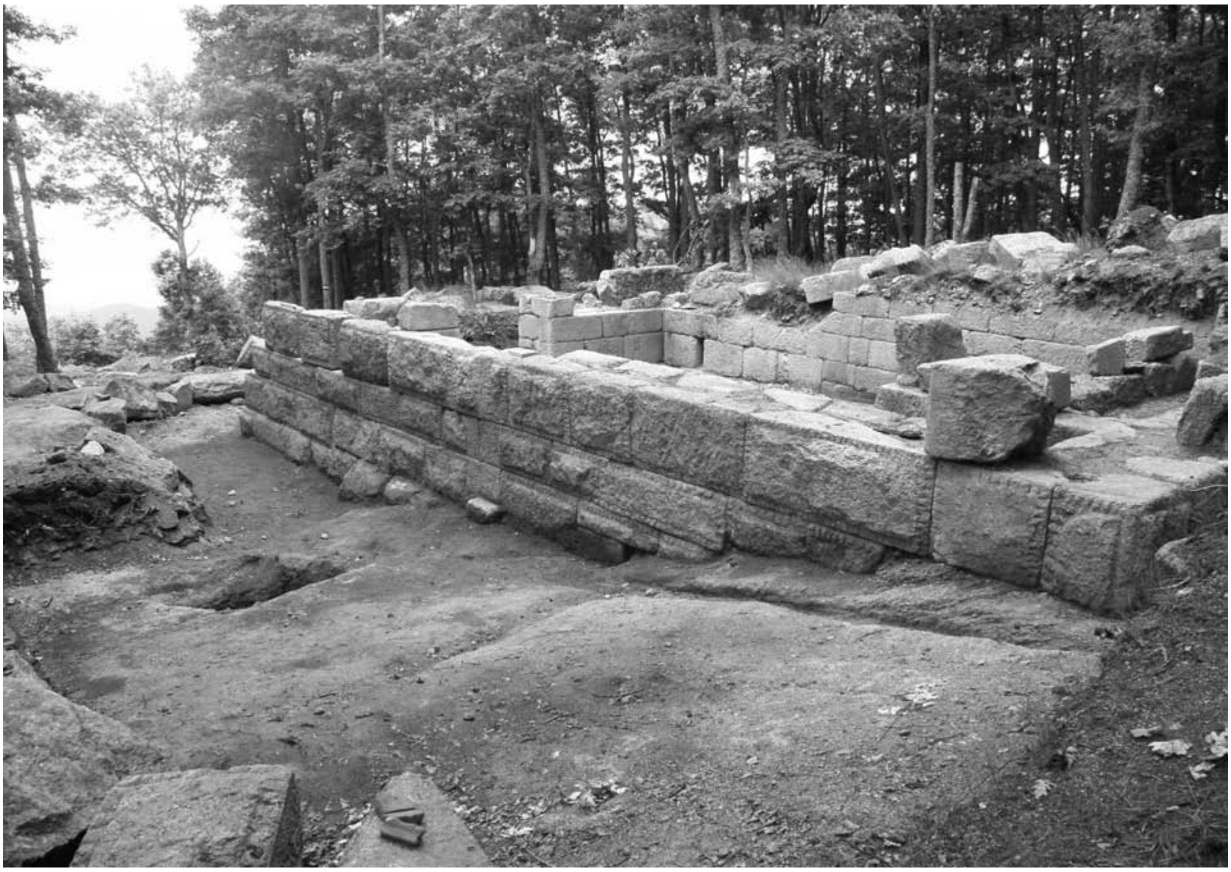

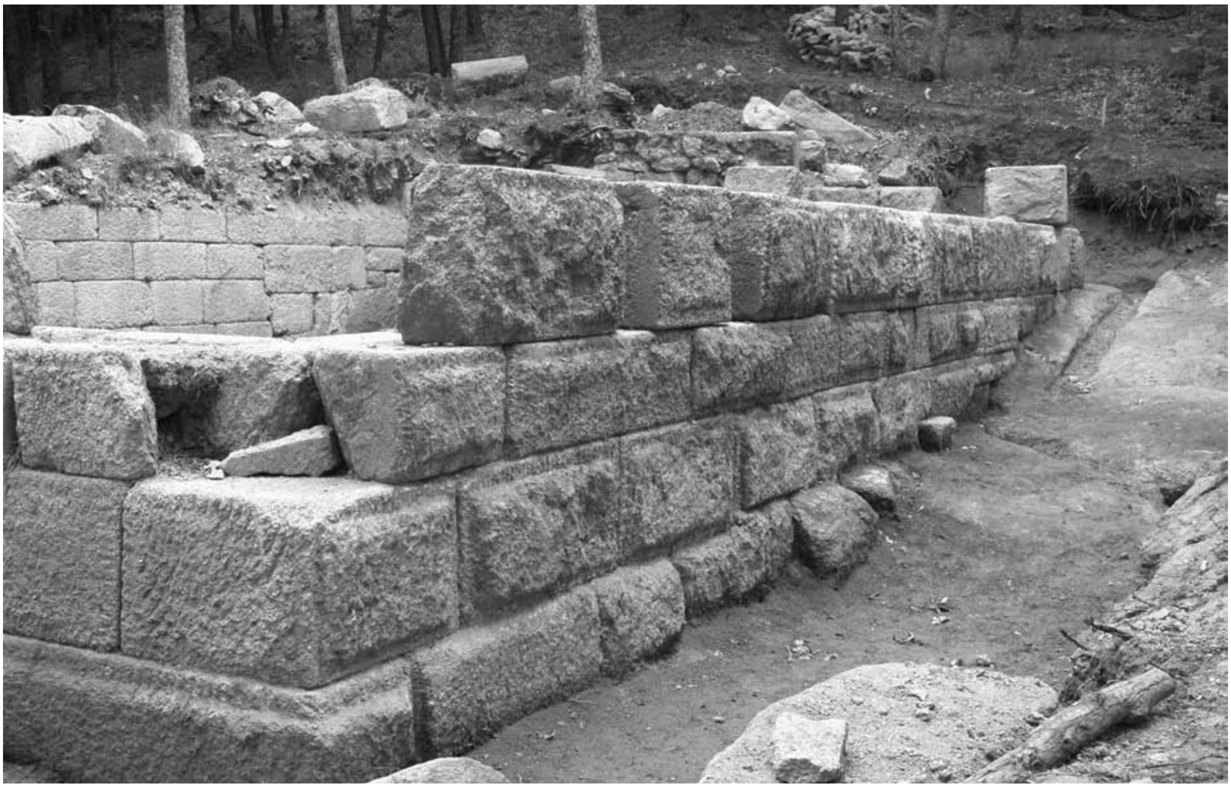

Обр. 28-29. Североизточна стена на монументална постройка.
Ill. 28-29. Northeastern wall of the monumental building

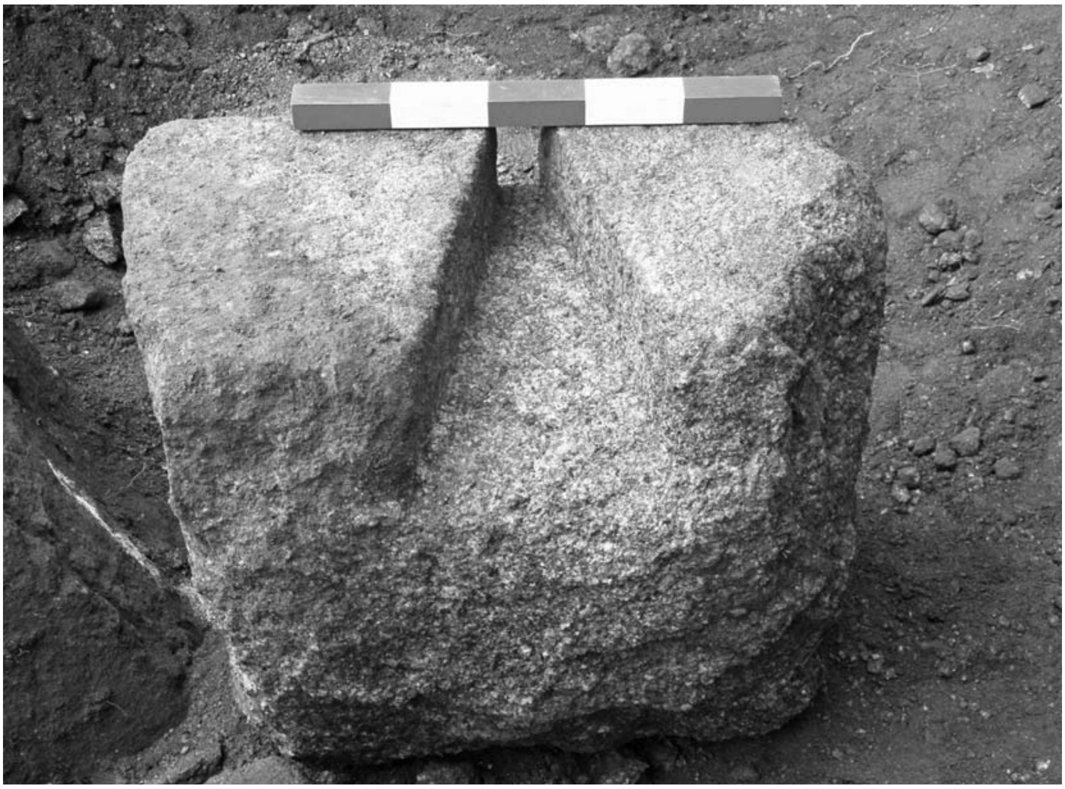

Обр. 30. Блок с легло за греда от втория етаж на постройката.
Обр. 30. A block with bedding for a beam from the second floor of the building.

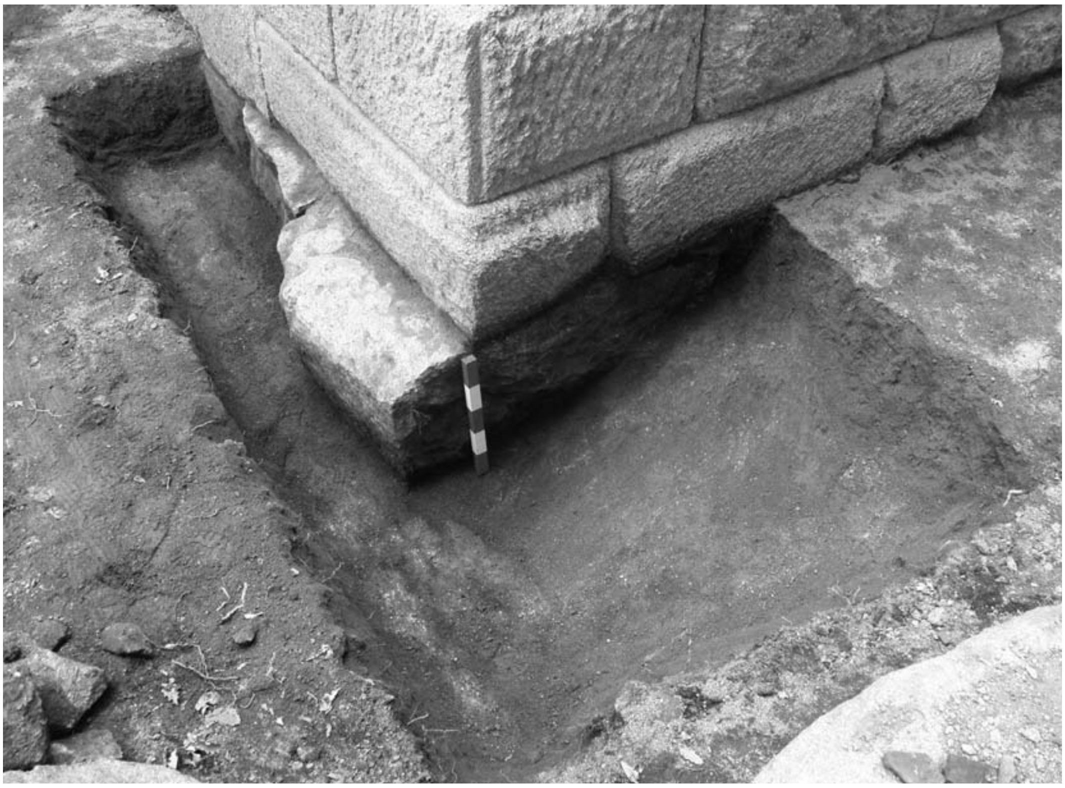

Обр. 31. Основи на монументална постройка.
Ill. 31. Fundaments of the monumental building.

УКРЕПЕНА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ В ЮГОИЗТОЧНОТО ПОДНОЖИЕ НА ВР. КОЗИ ГРАМАДИ

ЗЕМЛИЩЕ НА С. СТАРОСЕЛ, ОБЩИНА ХИСАРЯ, ОБЛ. ПЛОВДИВ

Ръководител на проучванията: доц. д-р Иван Христов /НИМ/

Ситуационен план

(археологическа експедиция 01.06 - 30.08.2011 г.)

Заявител: НИМ - София

Изпълнител: КартПроект - Троян

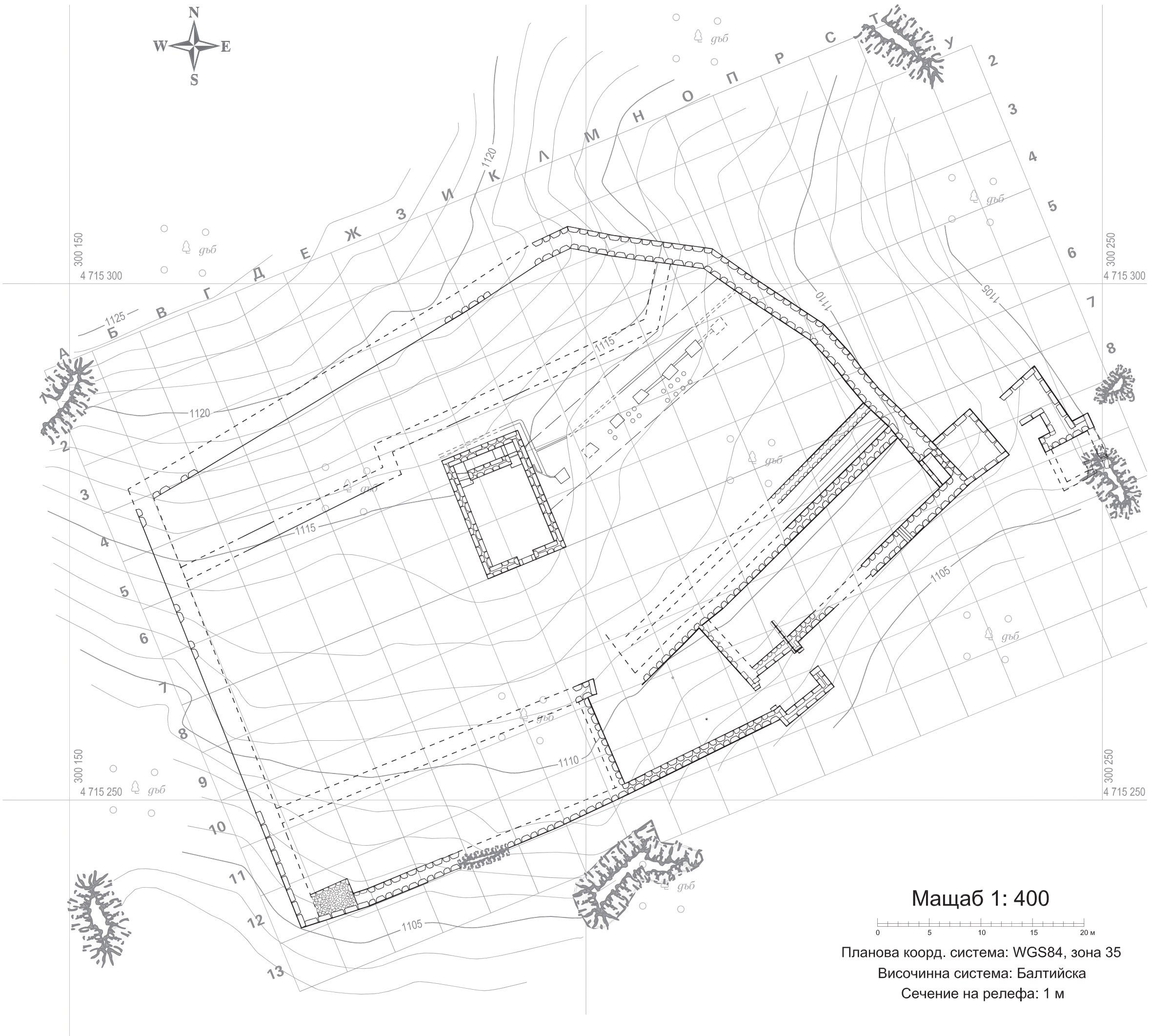
N
W
E
S
А
Б
В
Г
Д
Е
Ж
З
И
К
Л
М
Н
О
П
Р
С
Т
У
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
1125
1120
1115
1110
1105
300 150
4 715 300
300 250
4 715 250
дъб

Мащаб 1: 400

0 5 10 15 20 м

Планова коорд. система: WGS84, зона 35

Височинна система: Балтийска

Сечение на релефа: 1 м

▭▭▭	Крепостна стена - запазено лице
- - - -	Крепостна стена - предполагаема
	Полигонова точка, стабилизирана на местността (номер на точката, кота)
―	Хоризонтал
—1105—	Оцифрен хоризонтал
А / 1 □	План-квадратна мрежа - през 5 м
	Скала
○ дъб	Гора, широколистна

УКРЕПЕНА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ В ЮГОИЗТОЧНОТО ПОДНОЖИЕ НА ВР. КОЗИ ГРАМАДИ

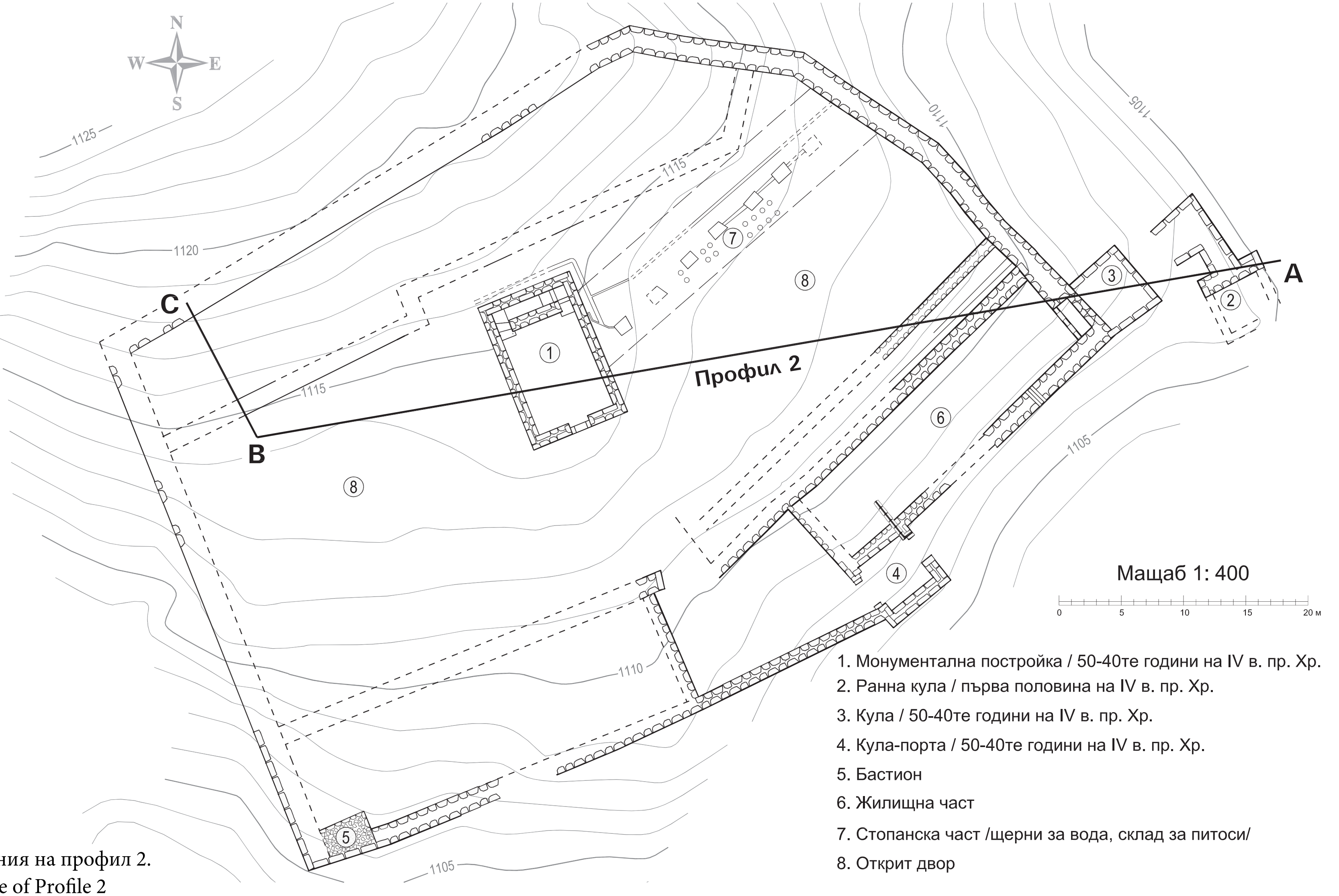
N
W
E
S
1125
1120
1115
1110
1105
A
B
C
Профил 2
① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦ ⑧
Мащаб 1: 400
0
5
10
15
20 м
1. Монументална постройка / 50-40те години на IV в. пр. Хр.
2. Ранна кула / първа половина на IV в. пр. Хр.
3. Кула / 50-40те години на IV в. пр. Хр.
4. Кула-порта / 50-40те години на IV в. пр. Хр.
5. Бастион
6. Жилищна част
7. Стопанска част /щерни за вода, склад за питоси/
8. Открит двор

Линия на профил 2.
Line of Profile 2

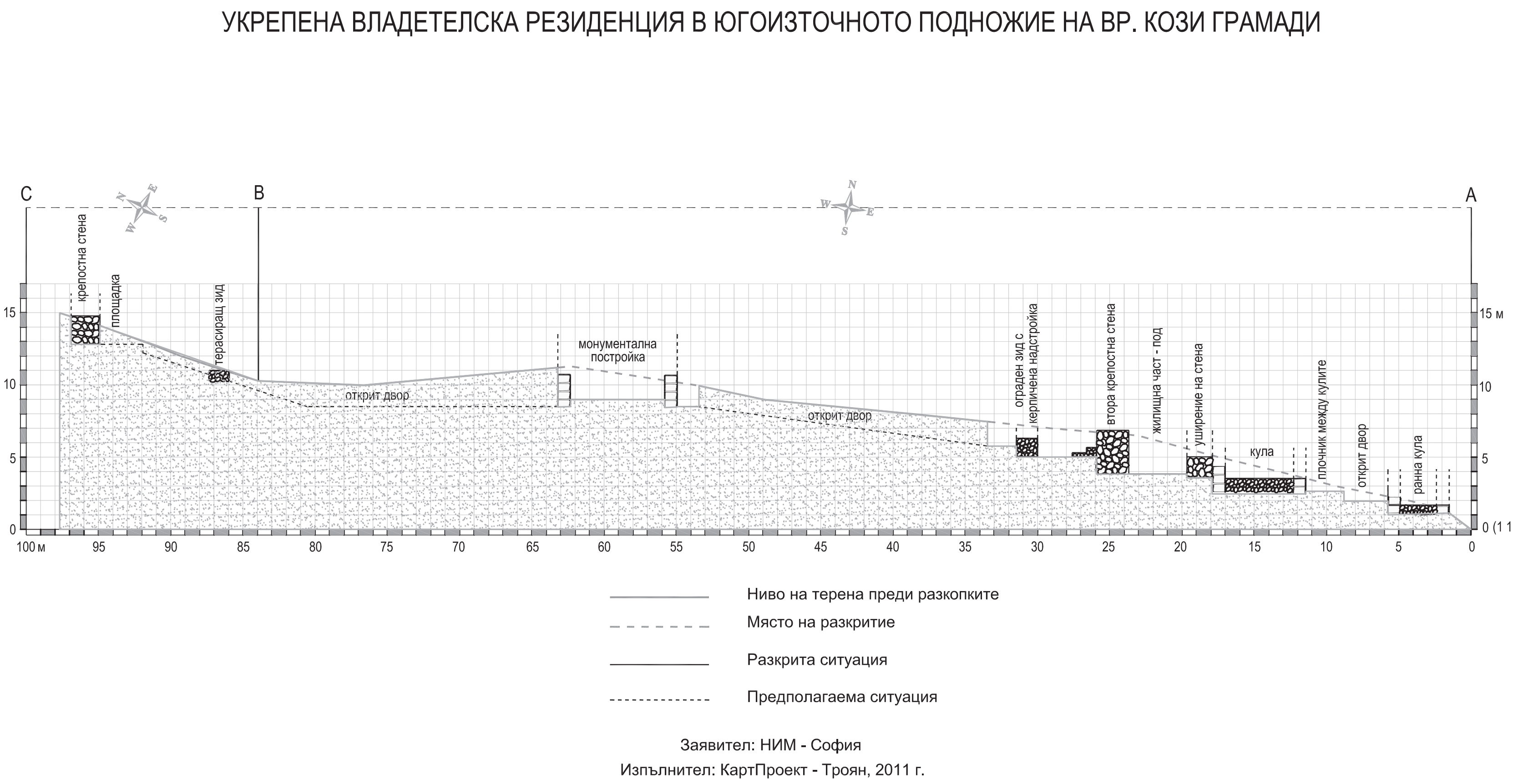
УКРЕПЕНА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ В ЮГОИЗТОЧНОТО ПОДНОЖИЕ НА ВР. КОЗИ ГРАМАДИ
C
B
A
N
E
S
W
крепостна стена
площадка
терасиращ зид
открит двор
монументална постройка
открит двор
ограден зид с керпичена надстройка
втора крепостна стена
жилищна част - под
уширение на стена
кула
плочник между кулите
открит двор
ранна кула
15
10
5
0
15 м
0 (1 104 м н.в.)
100 м
95
90
85
80
75
70
65
60
55
50
45
40
35
30
25
20
15
10
5
0
Ниво на терена преди разкопките
Място на разкритие
Разкрита ситуация
Предполагаема ситуация
Заявител: НИМ - София
Изпълнител: КартПроект - Троян, 2011 г.

Профил 2.
Profile 2

УКРЕПЕНА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ В ЮГОИЗТОЧНОТО ПОДНОЖИЕ НА ВР. КОЗИ ГРАМАДИ

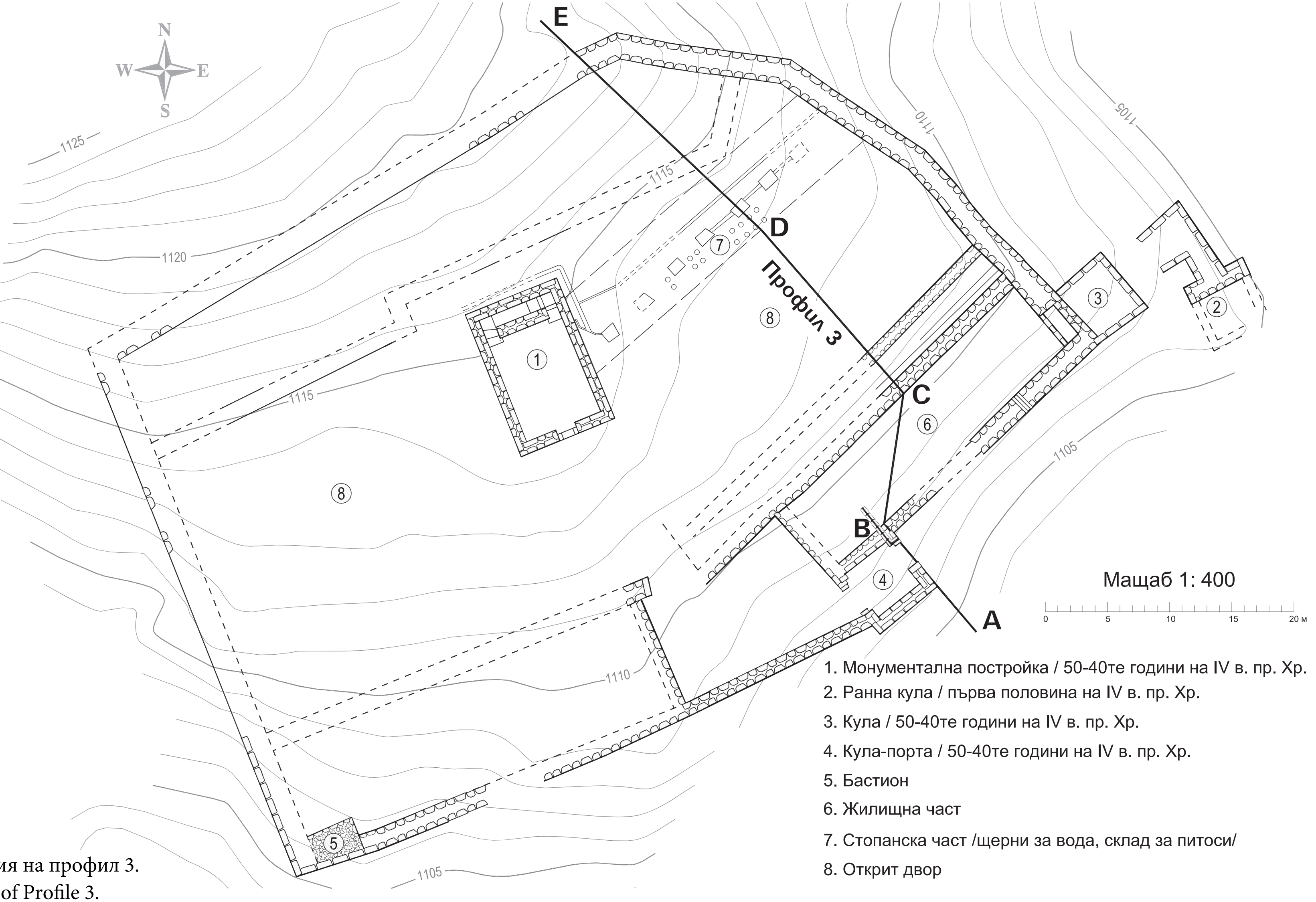
N
W
E
S
E
D
C
B
A
Профил 3
1125
1120
1115
1115
1115
1110
1110
1105
1105
1105
① ② ③ ④ ⑤ ⑥ ⑦ ⑧ ⑧
Мащаб 1: 400
0
5
10
15
20 м
1. Монументална постройка / 50-40те години на IV в. пр. Хр.
2. Ранна кула / първа половина на IV в. пр. Хр.
3. Кула / 50-40те години на IV в. пр. Хр.
4. Кула-порта / 50-40те години на IV в. пр. Хр.
5. Бастион
6. Жилищна част
7. Стопанска част /щерни за вода, склад за питоси/
8. Открит двор

Линия на профил 3.
Line of Profile 3.

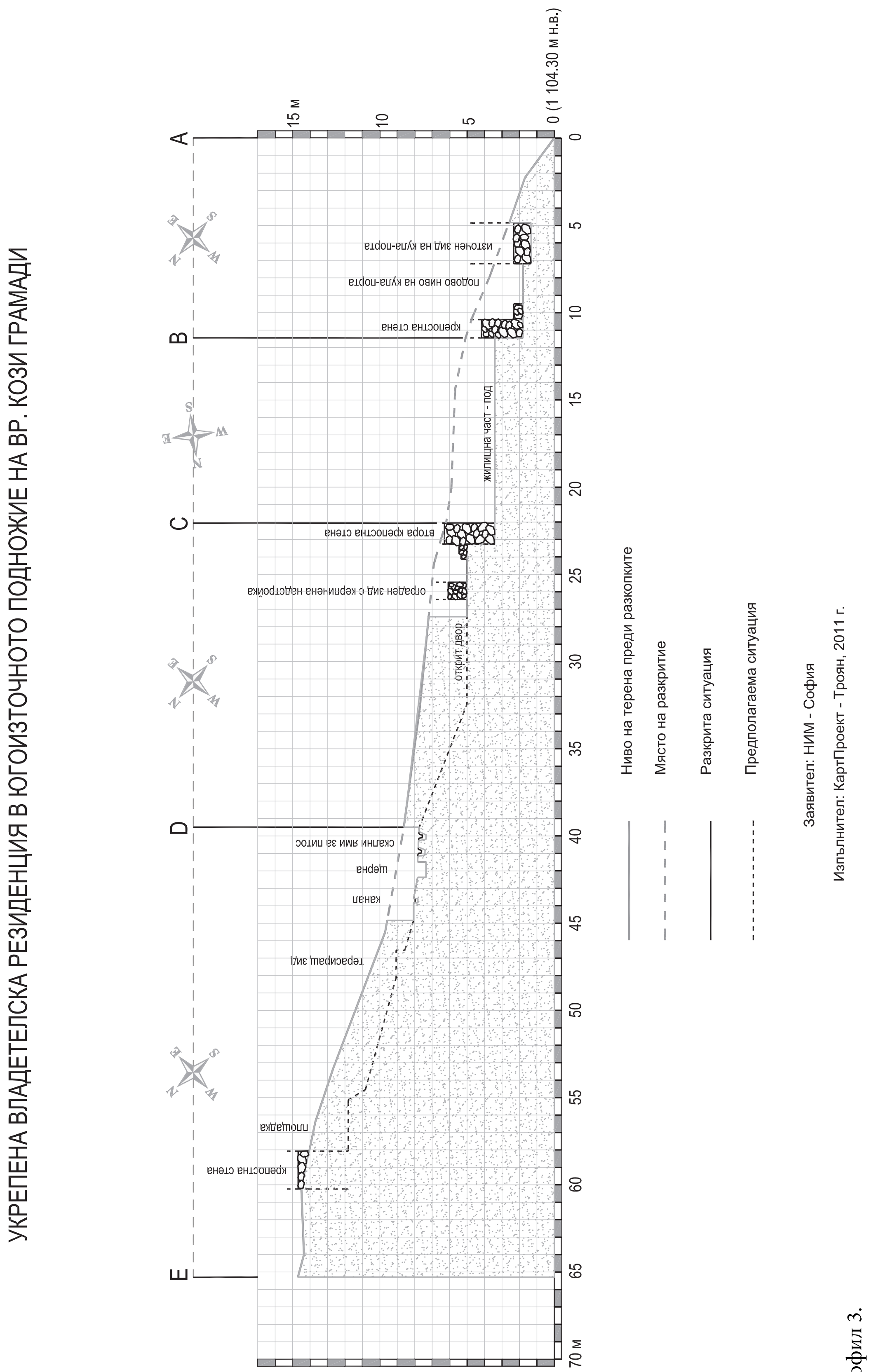
УКРЕПЕНА ВЛАДЕТЕЛСКА РЕЗИДЕНЦИЯ В ЮГОИЗТОЧНОТО ПОДНОЖИЕ НА ВР. КОЗИ ГРАМАДИ
A
B
C
D
E
0 (1 104.30 м н.в.)
5
10
15 м
20
25
30
35
40
45
50
55
60
65
70 м
източен зид на кула-порта
подово ниво на кула-порта
крепостна стена
жилищна част - под
втора крепостна стена
граден зид с керпичена надстройка
открит двор
скални ями за питос
шерна
канал
терасиращ зид
площадка
крепостна стена
N
S
E
W
Ниво на терена преди разкопките
Място на разкритие
Разкрита ситуация
Предполагаема ситуация
Заявител: НИМ - София
Изпълнител: КартПроект - Троян, 2011 г.

Профил 3.
Profile 3

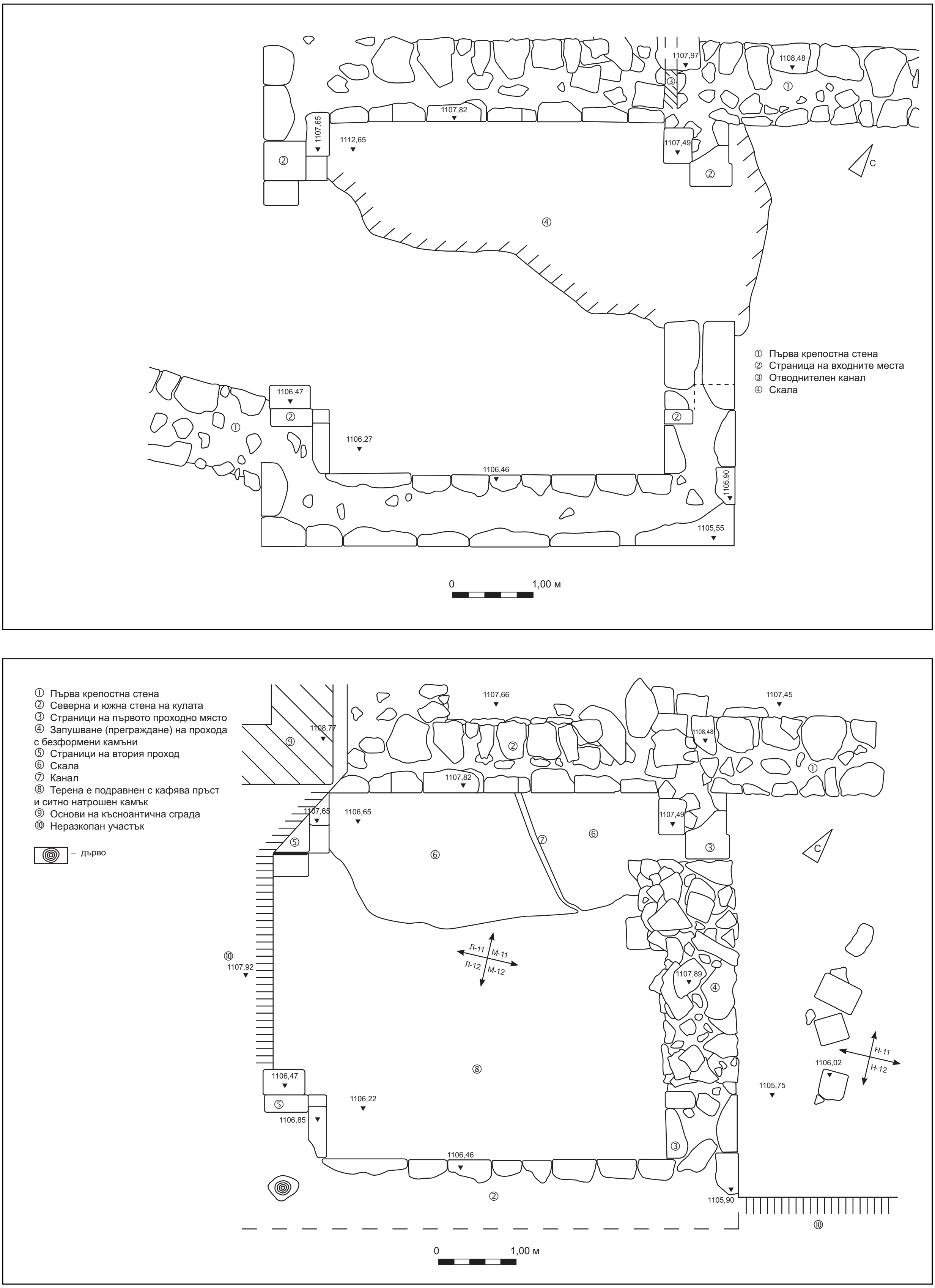
1107,97
1108,48
①
③
1107,82
1107,65
1112,65
1107,49
②
②
С
④
① Първа крепостна стена
② Страница на входните места
③ Отводнителен канал
④ Скала
1106,47
②
①
1106,27
②
1106,46
1105,90
1105,55
0
1,00 м
① Първа крепостна стена
② Северна и южна стена на кулата
③ Страници на първото проходно място
④ Запушване (преграждане) на прохода с безформени камъни
⑤ Страници на втория проход
⑥ Скала
⑦ Канал
⑧ Терена е подравнен с кафява пръст и ситно натрошен камък
⑨ Основи на късноантична сграда
⑩ Неразкопан участък
– дърво
1107,66
1107,45
⑨
1108,77
②
1108,48
①
1107,82
1107,65
1106,65
1107,49
③
⑤
⑥
⑦
⑥
С
Л-11
М-11
Л-12
М-12
⑩
1107,92
1107,89
④
Н-11
Н-12
1106,02
⑧
1105,75
1106,47
⑤
1106,22
1106,85
③
1106,46
②
1105,90
⑩
0
1,00 м

План на кула-порта.
Layout of the tower-gate.

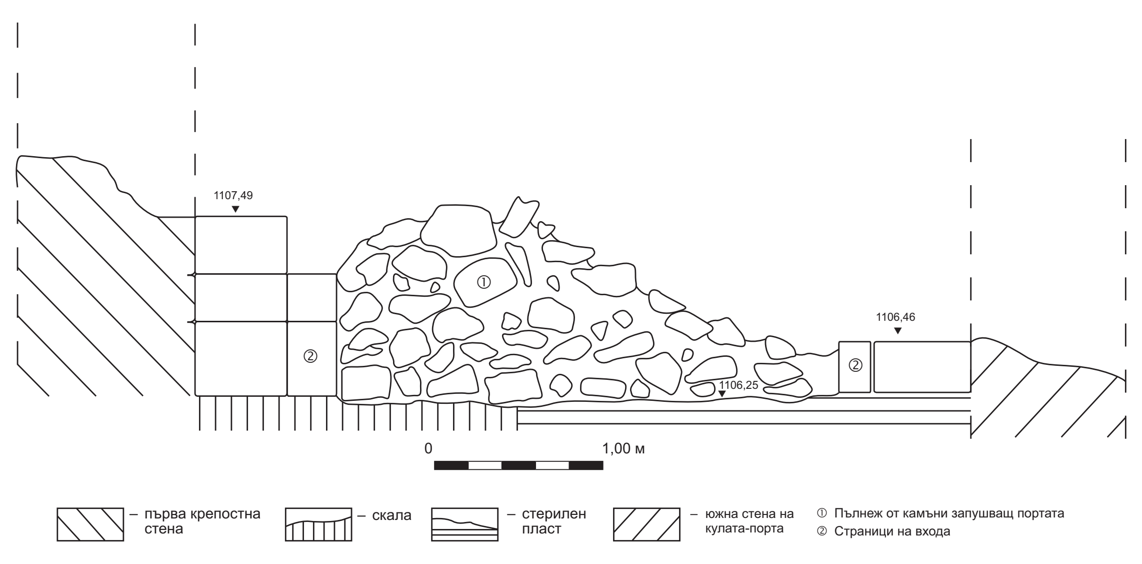
1107,49
①
②
1106,46
②
1106,25
0
1,00 м
– първа крепостна стена
– скала
– стерилен пласт
– южна стена на кулата-порта
① Пълнеж от камъни запушващ портата
② Страници на входа

Вътрешно лице на страниците и пълнежа от камъни при кулата-порта (поглед от запад).
Inner face of the sides and the stone filling at the tower-gate (view from west)

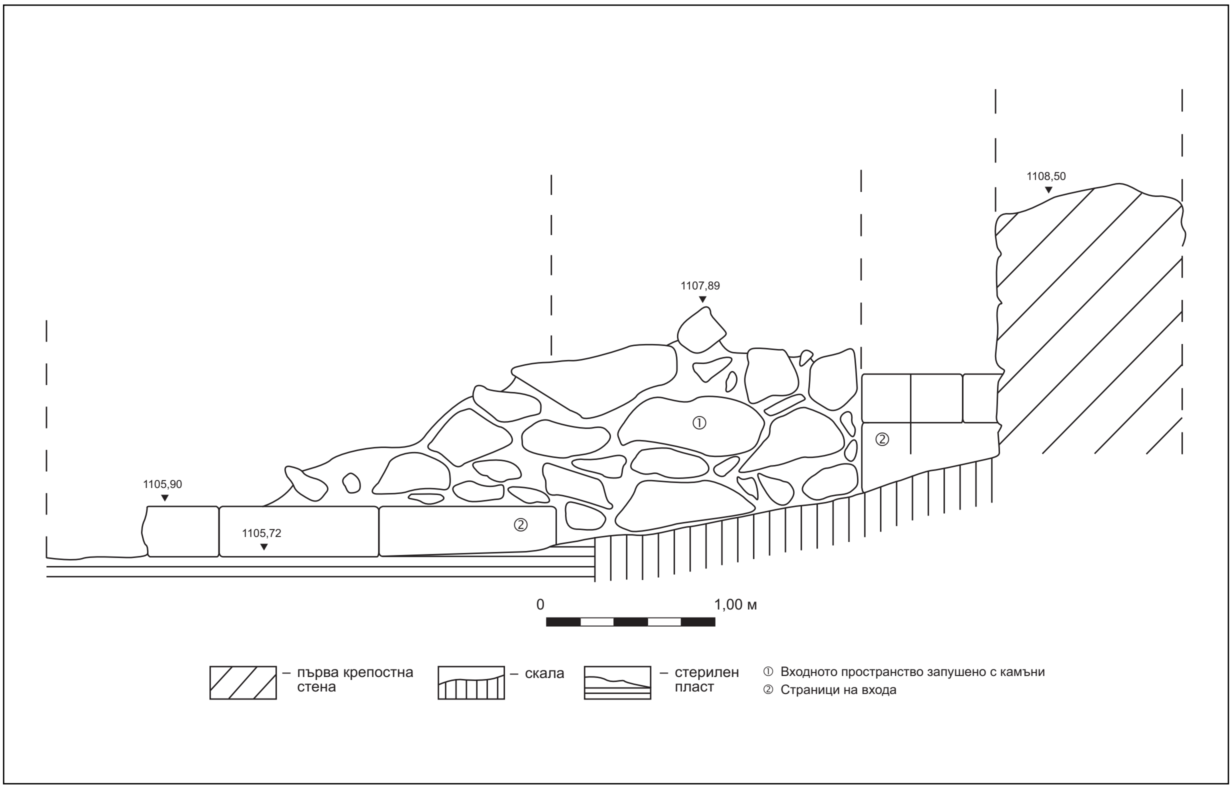
1108,50
1107,89
①
②
1105,90
1105,72
②
0
1,00 м
– първа крепостна стена
– скала
– стерилен пласт
① Входното пространство запушено с камъни
② Страници на входа

Лице на източната стена на кула-порта и входа запушен с безформени камъни.
Face of the eastern wall of the tower-gate and the entrance closed with shapeless stones.

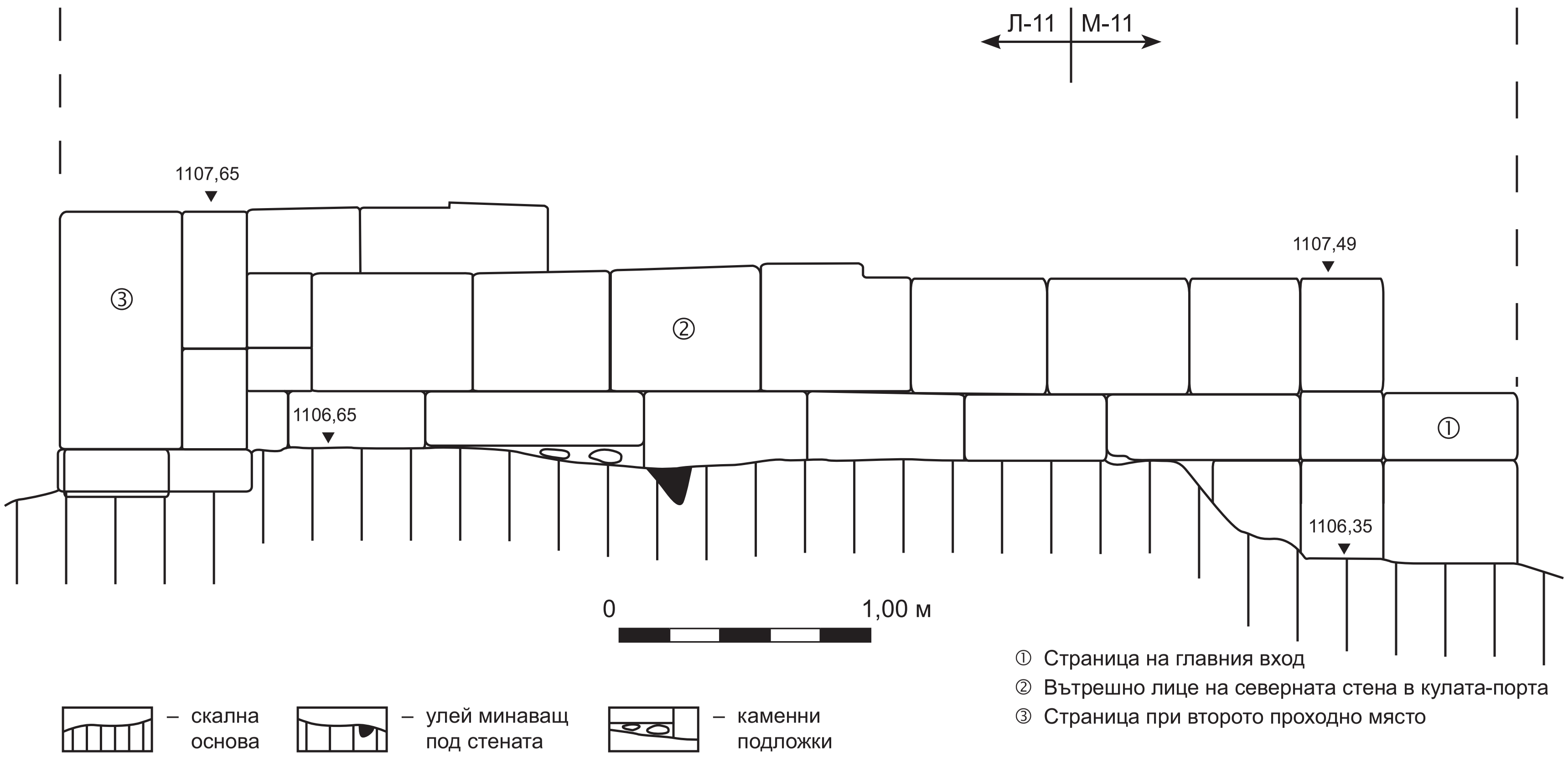
Л-11
М-11
1107,65
1107,49
1106,65
1106,35
③
②
①
0
1,00 м
① Страница на главния вход
② Вътрешно лице на северната стена в кулата-порта
③ Страница при второто проходно място
– скална основа
– улей минаващ под стената
– каменни подложки

Вътрешно лице на кула-порта (поглед от юг).
Inner face of the tower-gate (view from south)

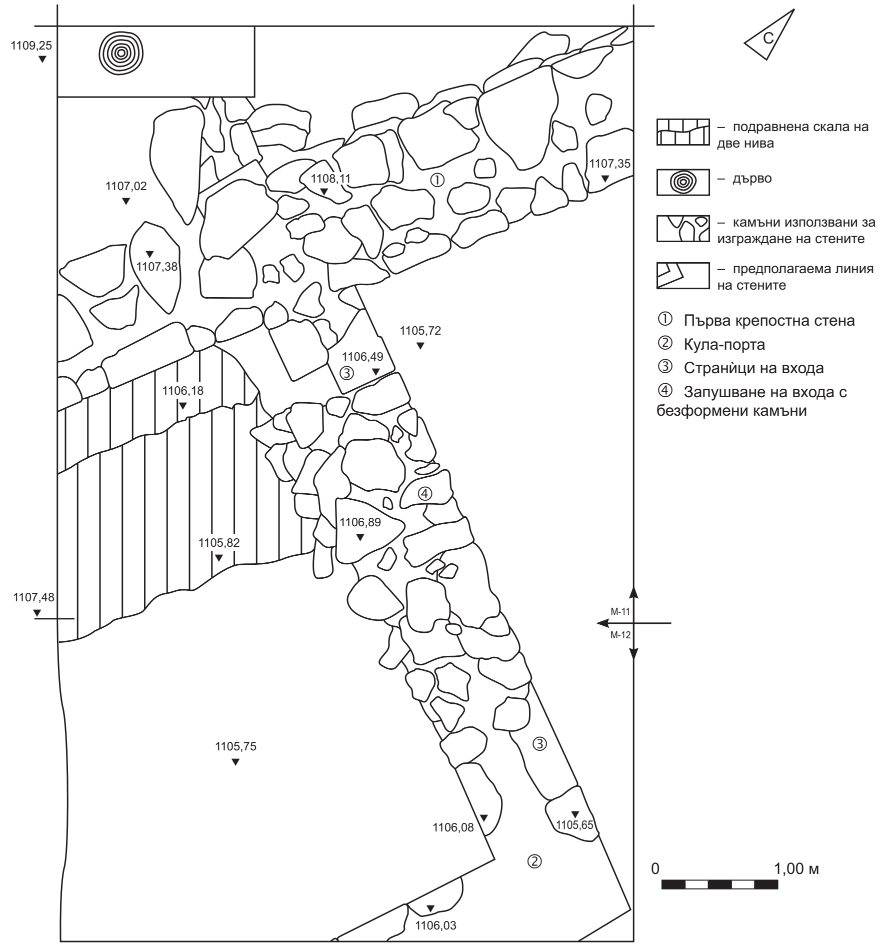
С
1109,25
1107,02
1108,11
①
1107,35
1107,38
1105,72
1106,49
③
1106,18
④
1106,89
1105,82
1107,48
M-11
M-12
③
1105,75
1106,08
1105,65
②
1106,03
– подравнена скала на две нива
– дърво
– камъни използвани за изграждане на стените
– предполагаема линия на стените
① Първа крепостна стена
② Кула-порта
③ Страници на входа
④ Запушване на входа с безформени камъни
0
1,00 м

Квадрати М-11 и М-12. На плана са отбелязани първата крепостна стена и кула-порта.

Squares M-11 and M-12. The first fortification wall and the tower-gate are marked in the plan.

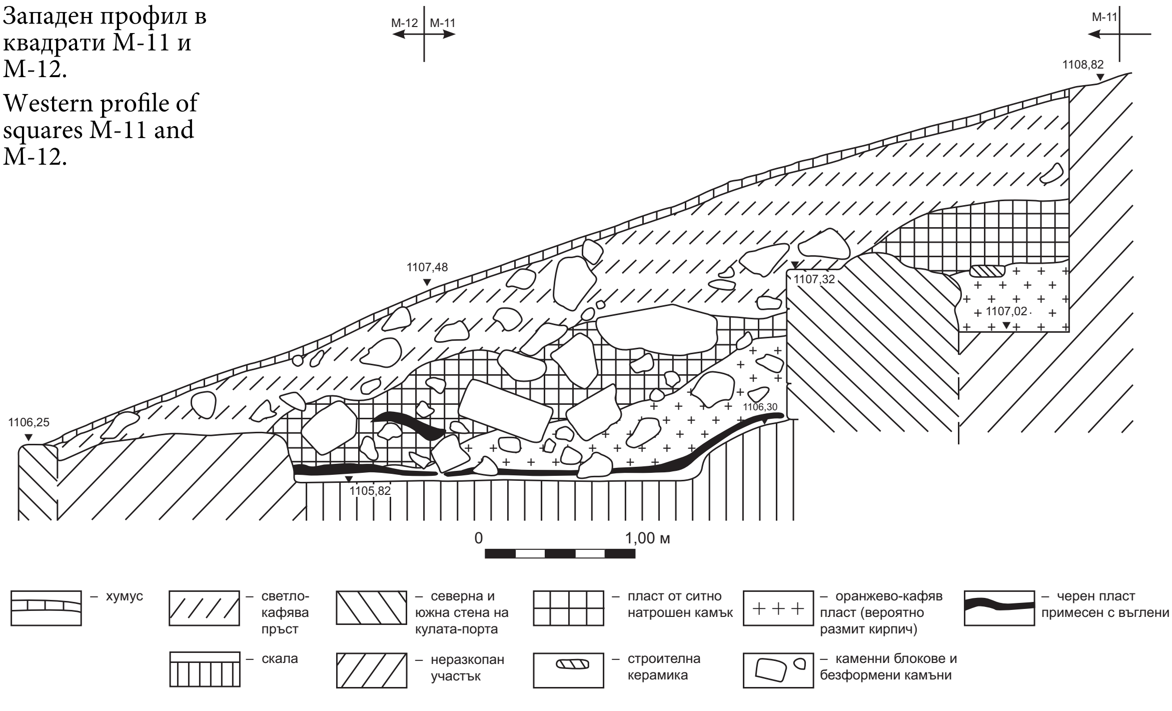
M-12
M-11
M-11
1108,82
1107,48
1107,32
1107,02
1106,25
1106,30
1105,82
0
1,00 м
– хумус
– светло-кафява пръст
– северна и южна стена на кулата-порта
– пласт от ситно натрошен камък
– оранжево-кафяв пласт (вероятно размит кирпич)
– черен пласт примесен с въглени
– скала
– неразкопан участък
– строителна керамика
– каменни блокове и безформени камъни

Западен профил в квадрати М-11 и М-12.

Western profile of squares M-11 and M-12.

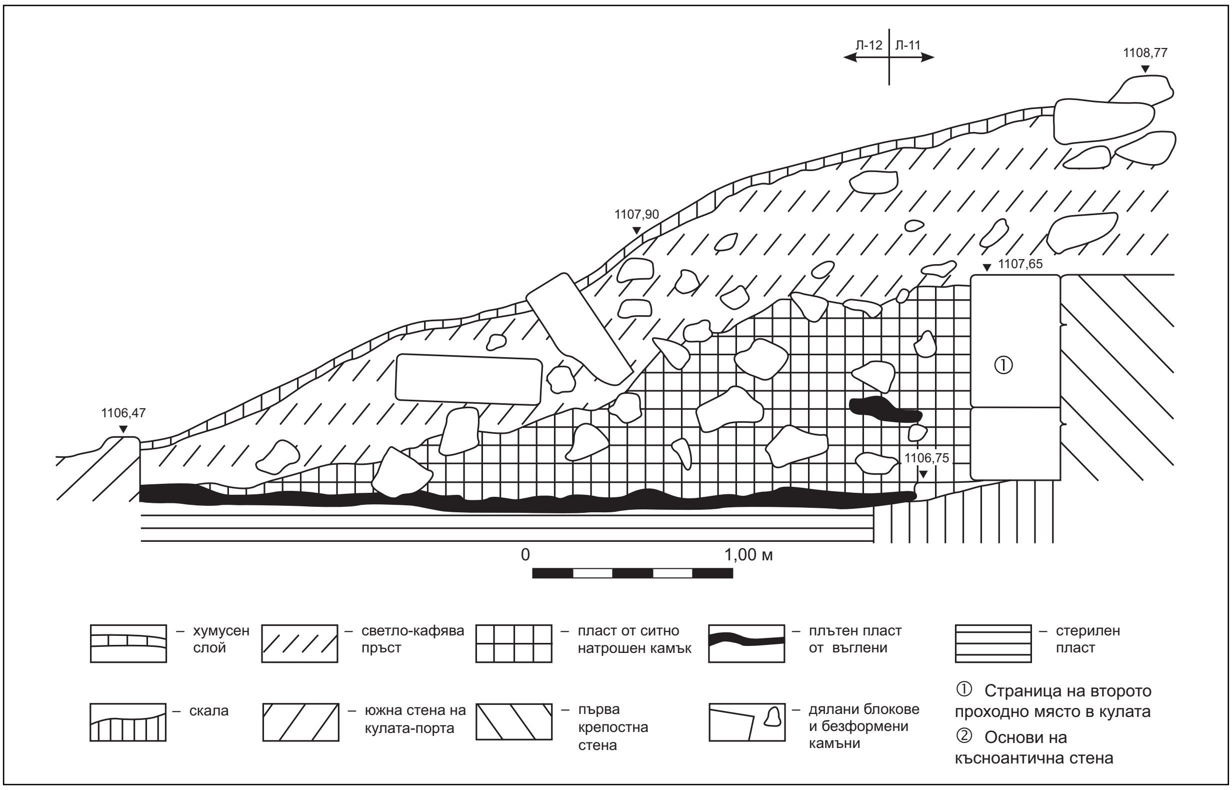
Л-12
Л-11
1108,77
1107,90
1107,65
①
1106,47
1106,75
0
1,00 м
– хумусен слой
– светло-кафява пръст
– пласт от ситно натрошен камък
– плътен пласт от въглени
– стерилен пласт
– скала
– южна стена на кулата-порта
– първа крепостна стена
– дялани блокове и безформени камъни
① Страница на второто проходно място в кулата
② Основи на късноантична стена

Западен профил в квадрати Л-11 и Л-12 (поглед от изток).
Western profile of squares Л-11 and Л-12 (view from east).

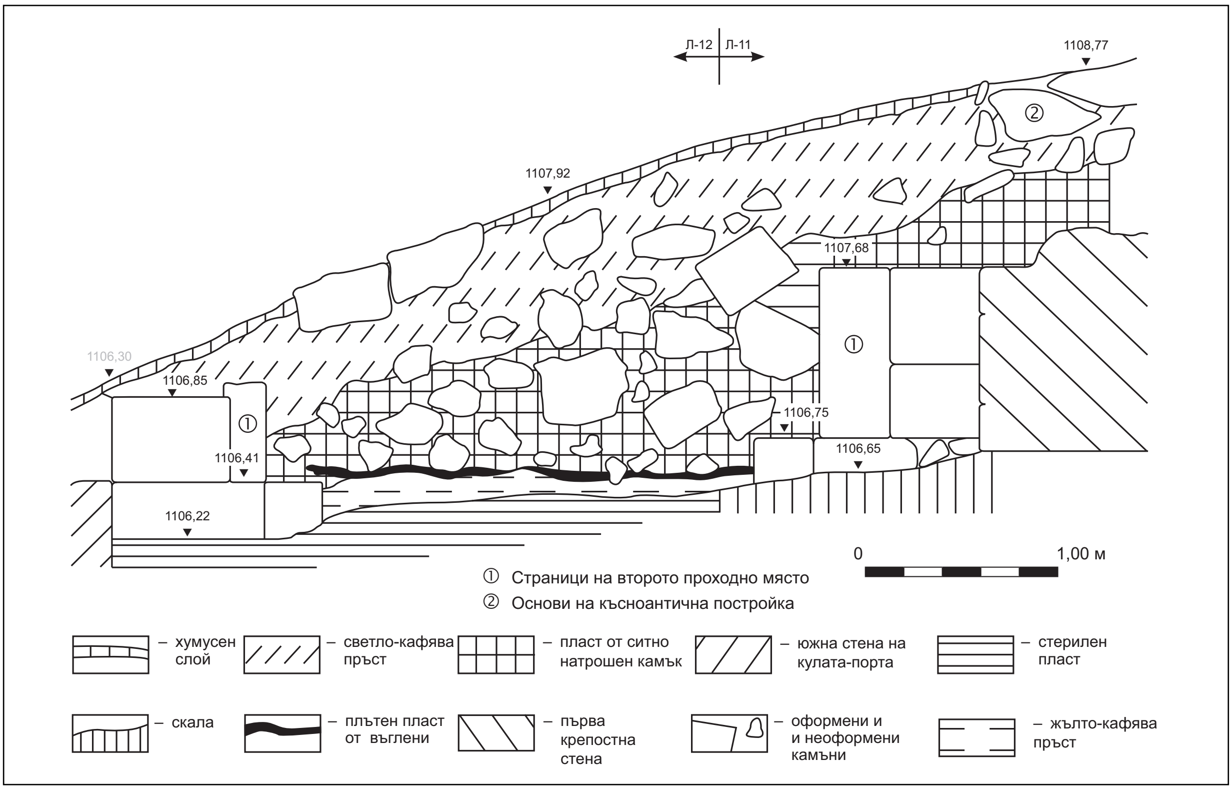
Л-12
Л-11
1108,77
②
1107,92
1107,68
①
1106,30
1106,85
①
1106,41
1106,75
1106,65
1106,22
0
1,00 м
① Страници на второто проходно място
② Основи на късноантична постройка
– хумусен слой
– светло-кафява пръст
– пласт от ситно натрошен камък
– южна стена на кулата-порта
– стерилен пласт
– скала
– плътен пласт от въглени
– първа крепостна стена
– оформени и и неоформени камъни
– жълто-кафява пръст

Квадрати Л-11 и Л-12. Вертикален профил на второто проходно място.
Squares Л-11 and Л-12. Vertical profile of the second passage area.

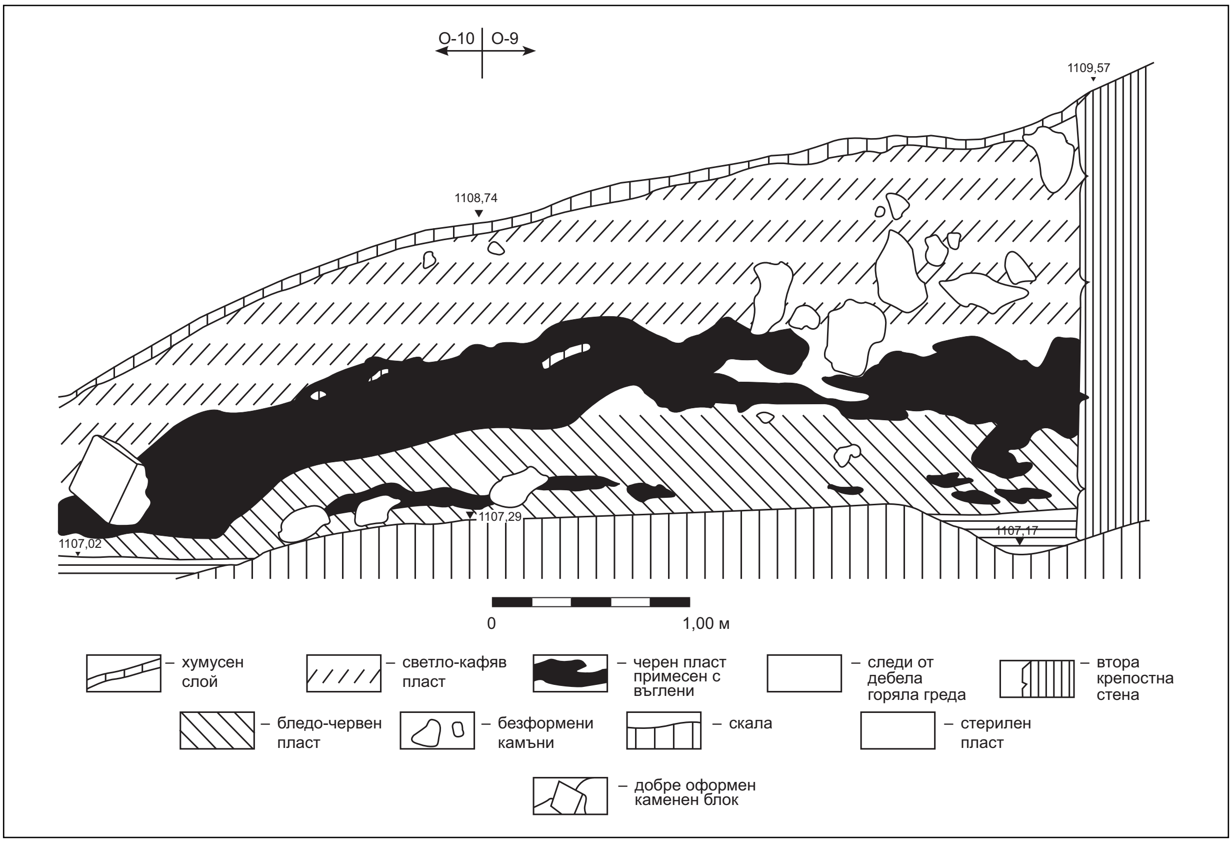
О-10
О-9
1109,57
1108,74
1107,29
1107,02
1107,17
0
1,00 м
– хумусен слой
– светло-кафяв пласт
– черен пласт примесен с въглени
– следи от дебела горяла греда
– втора крепостна стена
– бледо-червен пласт
– безформени камъни
– скала
– стерилен пласт
– добре оформен каменен блок

КГ 2011 Западен профил на кв. О-9 и кв. О-10.
Year 2011. Western profile of squares O-9 and O-10

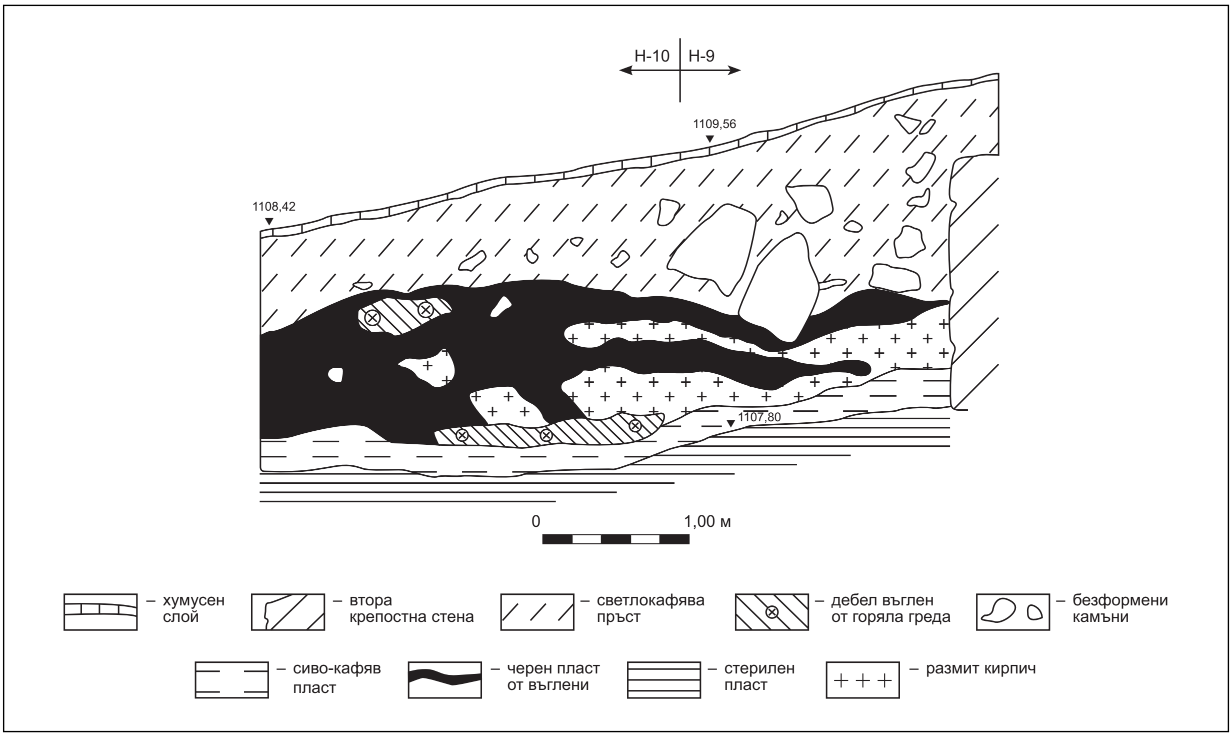
Н-10
Н-9
1109,56
1108,42
1107,80
0
1,00 м
– хумусен слой
– втора крепостна стена
– светлокафява пръст
– дебел въглен от горяла греда
– безформени камъни
– сиво-кафяв пласт
– черен пласт от въглени
– стерилен пласт
– размит кирпич

Квадрати Н-9 и Н-10. Западен профил (поглед от изток).
Squares H-9 and H-10. Western profile (view from east).

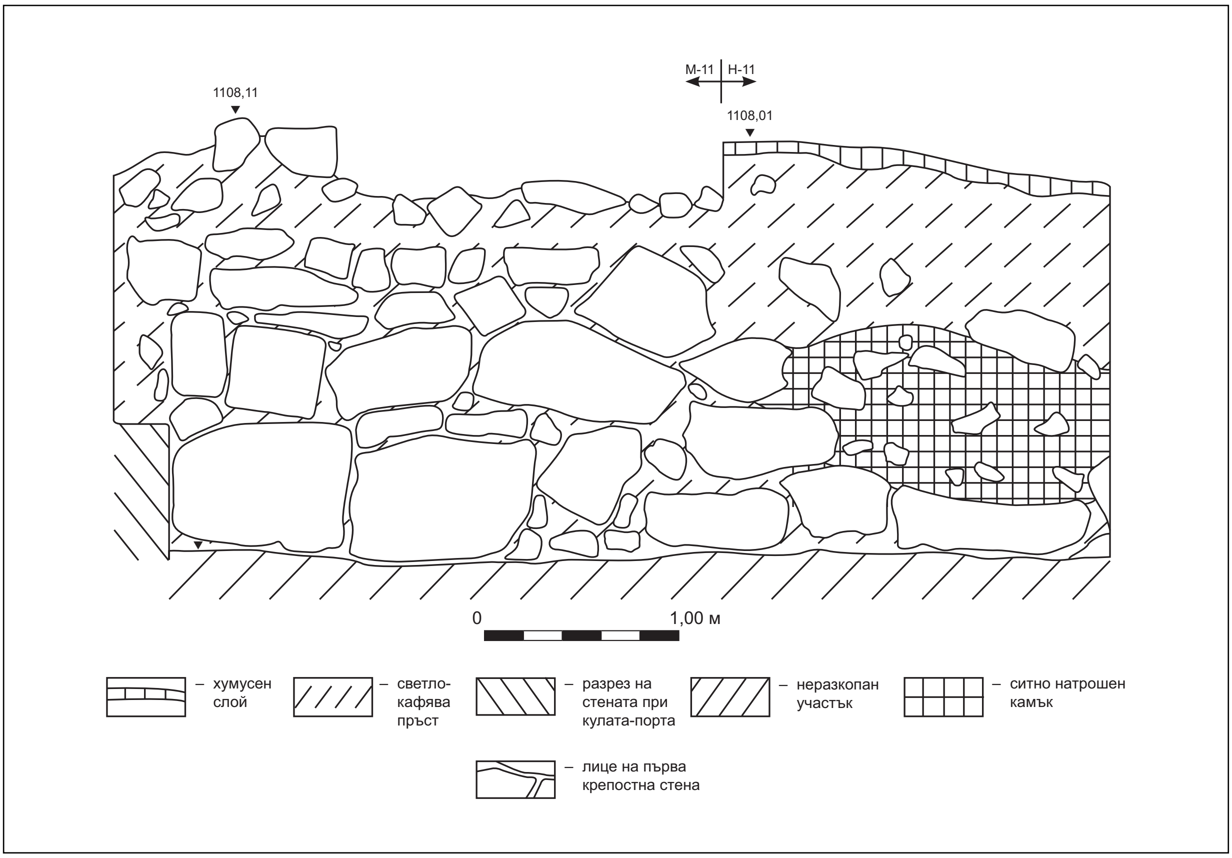
1108,11
М-11
Н-11
1108,01
0
1,00 м
– хумусен слой
– светло-кафява пръст
– разрез на стената при кулата-порта
– неразкопан участък
– ситно натрошен камък
– лице на първа крепостна стена

Квадрати М-11 и Н-11. Лице на първа крепостна стена (поглед от юг).
Squares M-11 and H-11. Face of the first fortification wall (view from south).

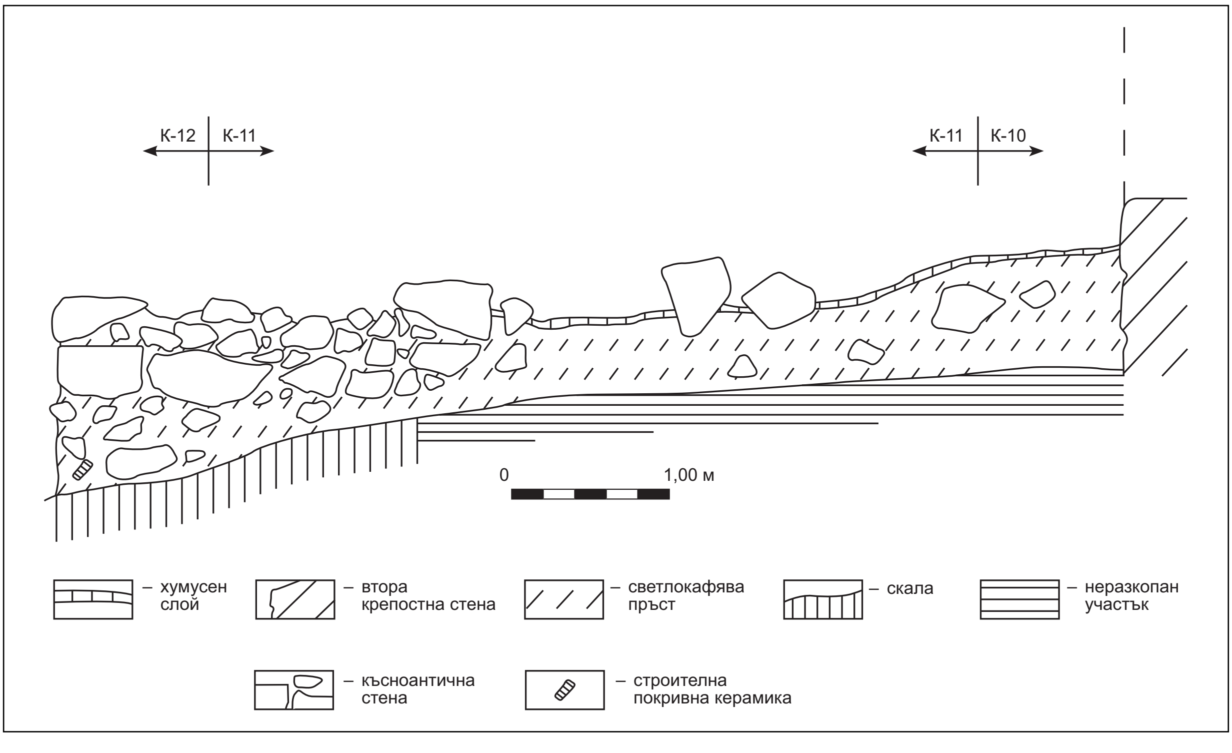
К-12
К-11
К-11
К-10
0
1,00 м
– хумусен слой
– втора крепостна стена
– светлокафява пръст
– скала
– неразкопан участък
– къснoантична стена
– строителна покривна керамика

Западен профил на квадрати К-10, К-11 и К-12 и лице на късноантична стена (поглед от изток).
Western profile of squares K-10, K-11 and K-12 and face of a Late Antiquity wall (view from east).

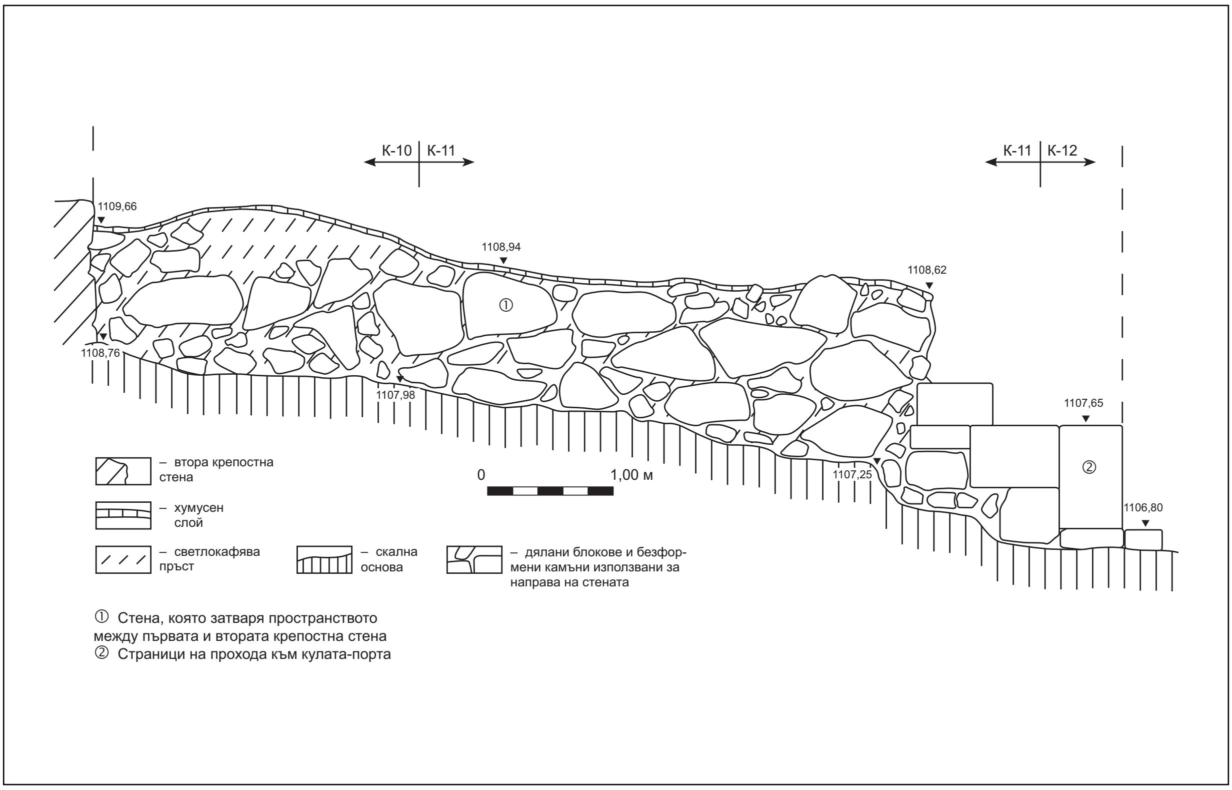
К-10 | К-11
К-11 | К-12
1109,66
1108,94
1108,62
①
1108,76
1107,98
1107,65
②
1107,25
1106,80
0
1,00 м
– втора крепостна стена
– хумусен слой
– светлокафява пръст
– скална основа
– дялани блокове и безформени камъни използвани за направа на стената
① Стена, която затваря пространството между първата и втората крепостна стена
② Страници на прохода към кулата-порта

Външно лице на стена, която затваря пространството между първата и втората крепостна стена.
Outer face of a wall that closed the space between the first and the second fortification walls.

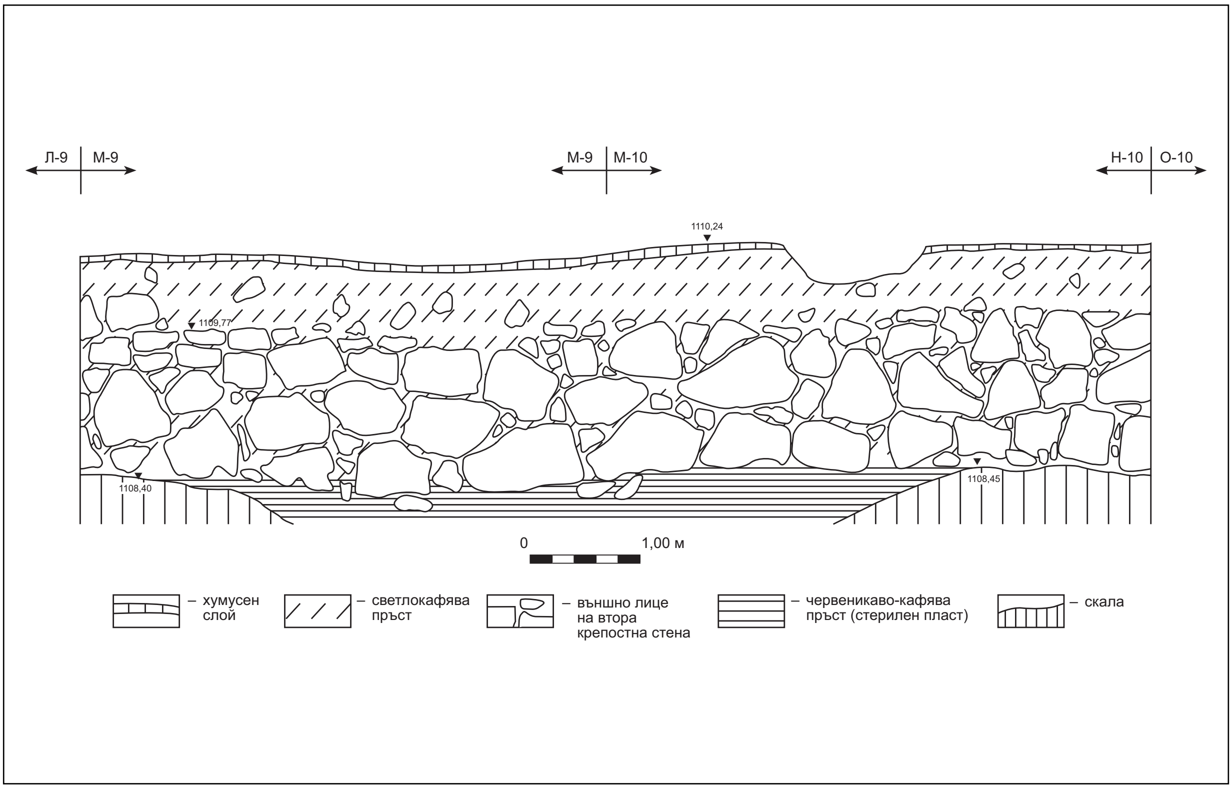
Л-9 | М-9
М-9 | М-10
Н-10 | О-10
1110,24
1109,77
1108,40
1108,45
0
1,00 м
– хумусен слой
– светлокафява пръст
– външно лице на втора крепостна стена
– червеникаво-кафява пръст (стерилен пласт)
– скала

Вътрешно лице на втора крепостна стена в квадрати М-9 и Н-10.
Inner face of a second fortification wall in squares M-9 and H-10.

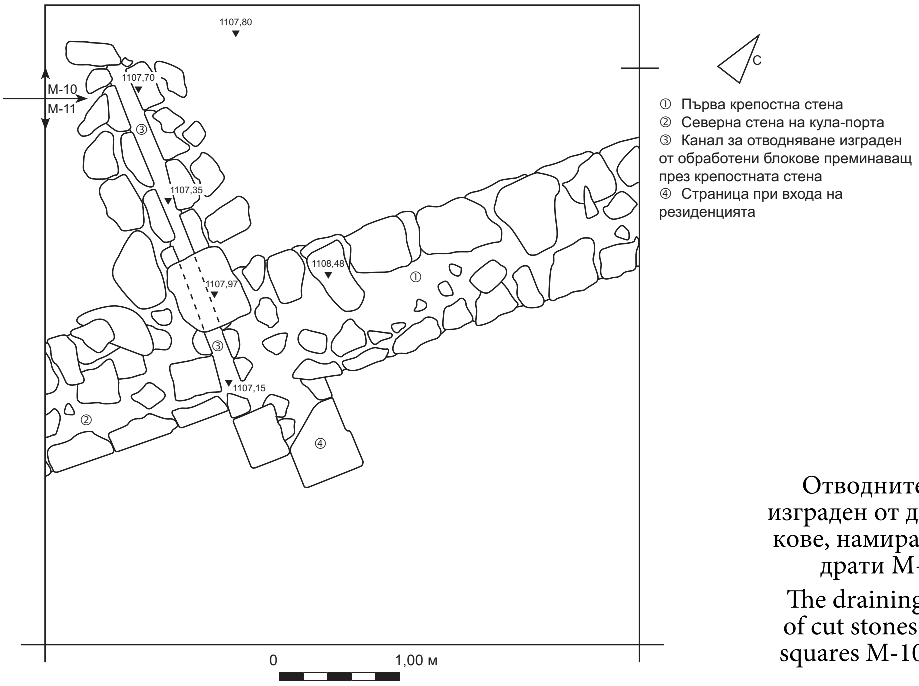
1107,80
1107,70
1107,35
1107,97
1108,48
1107,15
М-10
М-11
③
①
②
④
С
① Първа крепостна стена
② Северна стена на кула-порта
③ Канал за отводняване изграден от обработени блокове преминаващ през крепостната стена
④ Страница при входа на резиденцията
0
1,00 м

Отводнителен канал, изграден от дялани блокове, намиращ се в квадрати М-10 и М-11.

The draining canal built of cut stones, situated in squares M-10 and M-11.

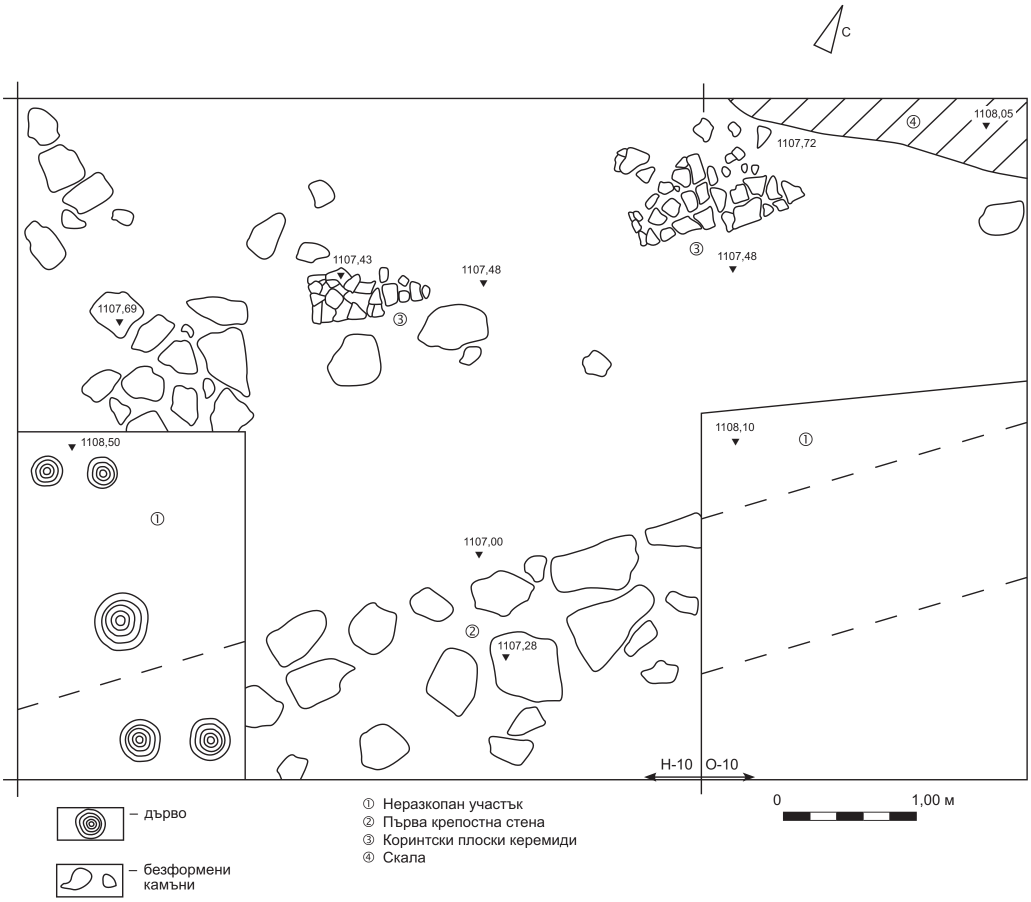
С
④
1108,05
1107,72
③
1107,48
1107,43
1107,48
③
1107,69
1108,50
①
1108,10
①
1107,00
②
1107,28
Н-10
О-10
0
1,00 м
– дърво
– безформени камъни
① Неразкопан участък
② Първа крепостна стена
③ Коринтски плоски керемиди
④ Скала

Квадрати Н-10 и О-10. Ситуация с паднали коринтски плоски керемиди пред вътрешното лице на първа крепостна стена.

Squares H-10 and O-10. Situation with Corinthian roof-tiles fallen in front of the inner face of the first fortification wall.

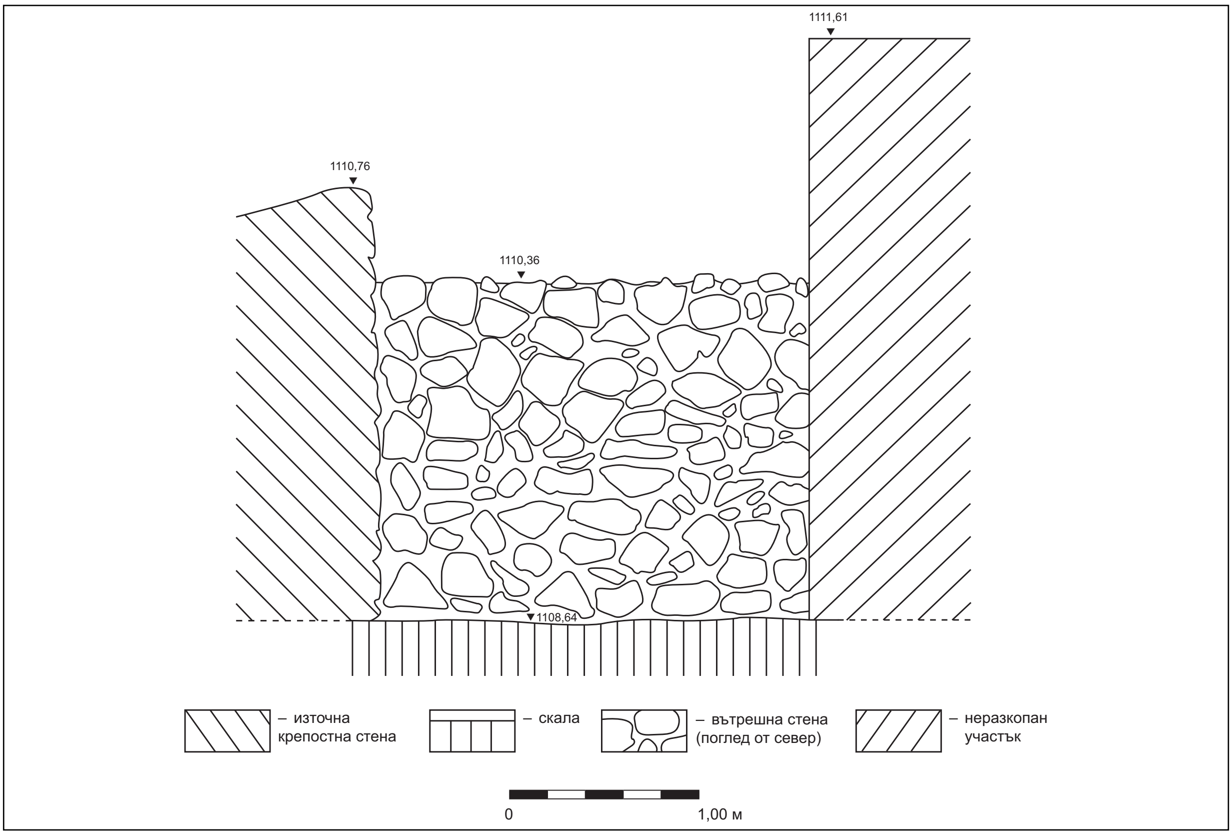
1111,61
1110,76
1110,36
1108,64
– източна крепостна стена
– скала
– вътрешна стена (поглед от север)
– неразкопан участък
0
1,00 м

Вътрешна стена на кв. П-7 (поглед от север).
Inner wall in square П-7 (view from north).

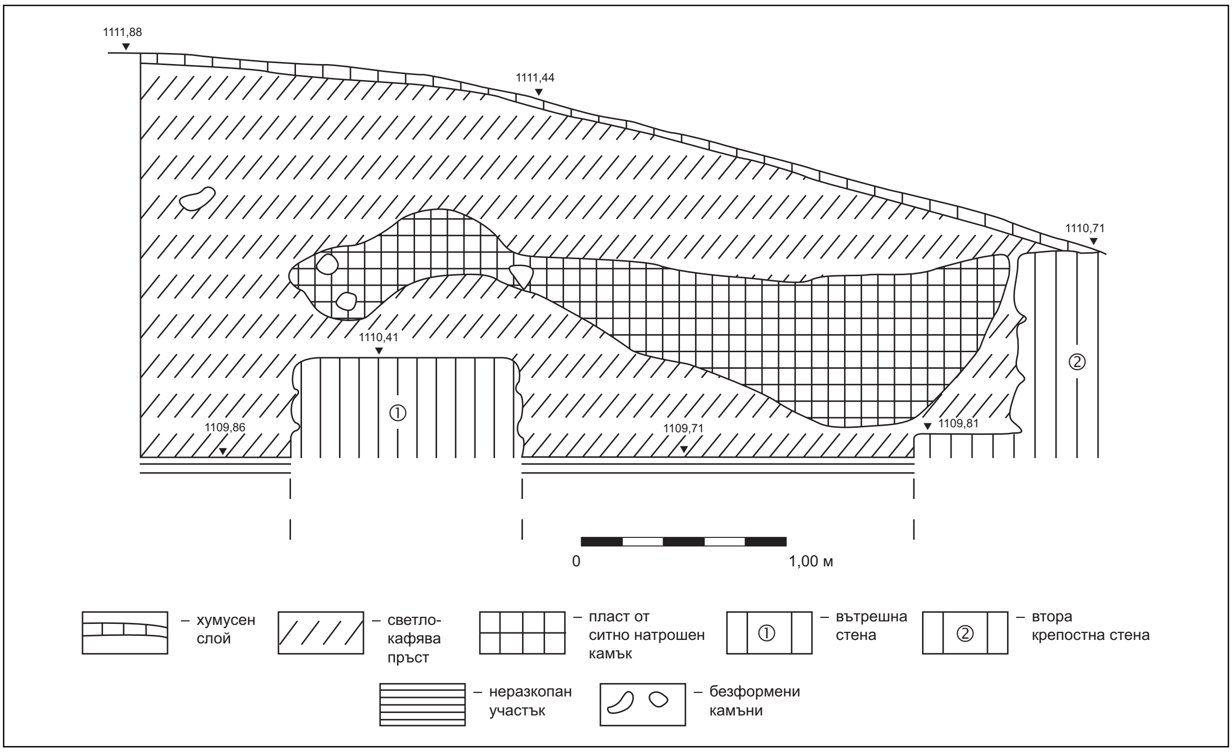
1111,88
1111,44
1110,71
1110,41
①
②
1109,86
1109,71
1109,81
0
1,00 м
– хумусен слой
– светло-кафява пръст
– пласт от ситно натрошен камък
① – вътрешна стена
② – втора крепостна стена
– неразкопан участък
– безформени камъни

Източен профил на кв. Н-8 (поглед от запад).
Eastern profile of square H-8 (view from west).

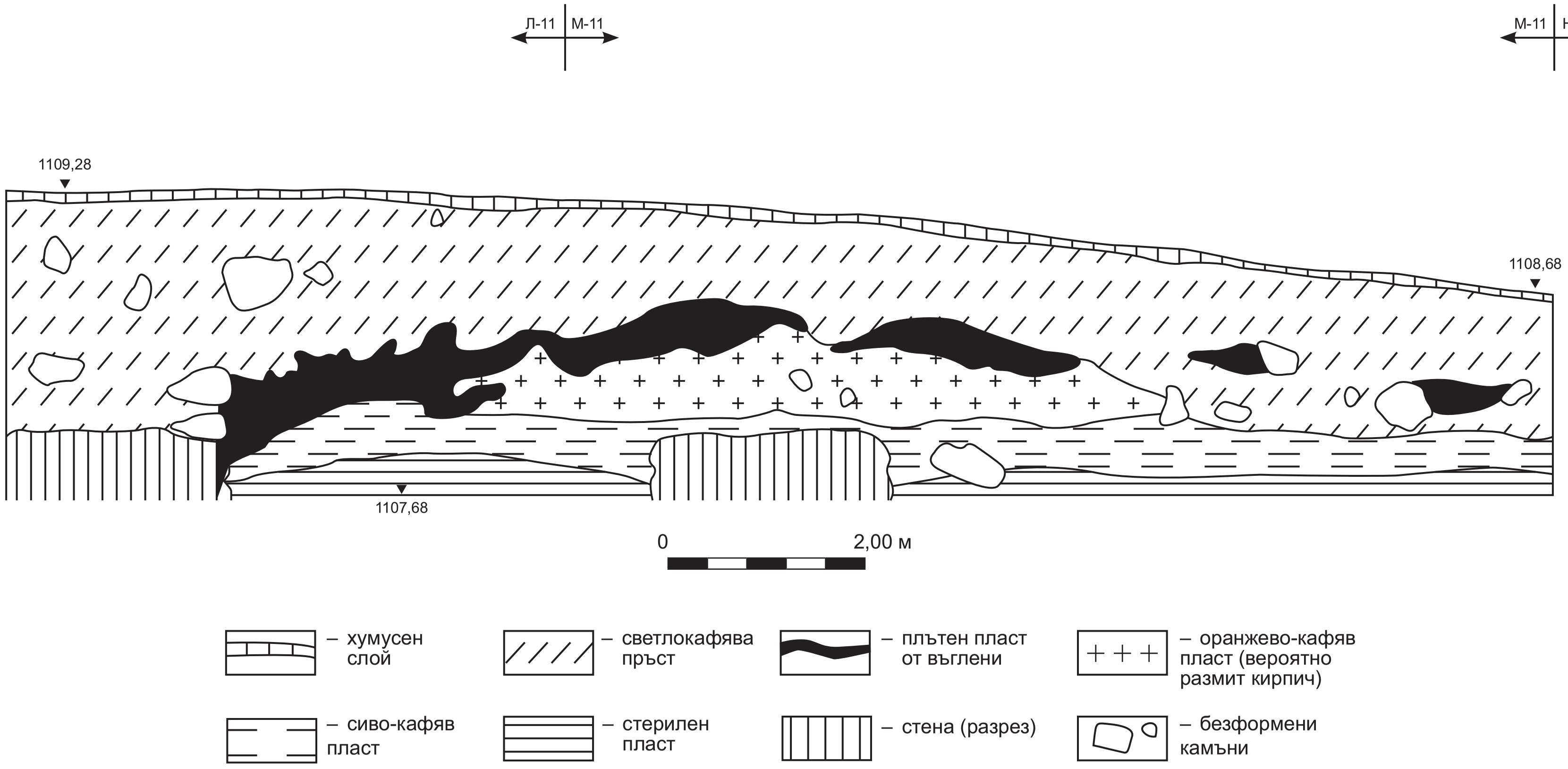
Л-11
М-11
М-11
Н-11
1109,28
1108,68
1107,68
0
2,00 м
– хумусен слой
– светлокафява пръст
– плътен пласт от въглени
– оранжево-кафяв пласт (вероятно размит кирпич)
– сиво-кафяв пласт
– стерилен пласт
– стена (разрез)
– безформени камъни

Квадрати Л-11 и М-11. Северен профил (поглед от юг).
Squares Л-11 and М-11. Northern profile (view from south).

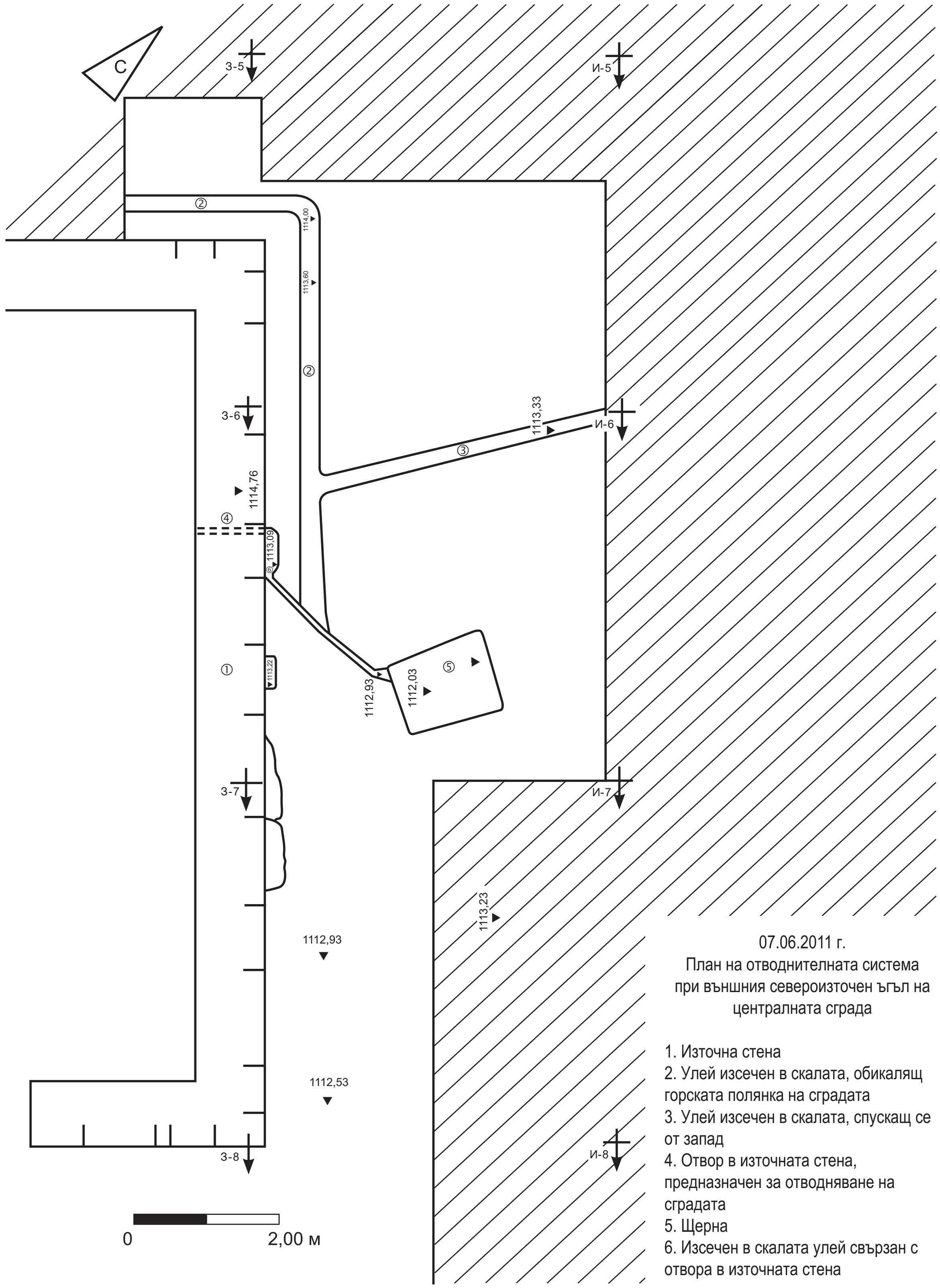
С
З-5
И-5
②
1114,00
1113,60
②
З-6
1113,33
И-6
③
1114,76
④
1113,09
⑥
①
1113,22
⑤
1112,93
1112,03
З-7
И-7
1113,23
1112,93
1112,53
З-8
И-8
0
2,00 м

07.06.2011 г.
План на отводнителната система
при външния североизточен ъгъл на
централната сграда

1. Източна стена
2. Улей изсечен в скалата, обикалящ горската полянка на сградата
3. Улей изсечен в скалата, спускащ се от запад
4. Отвор в източната стена, предназначен за отводняване на сградата
5. Щерна
6. Изсечен в скалата улей свързан с отвора в източната стена

План на отводнителната система при външния североизточен ъгъл на централната сграда.
Layout of the draining system at the outer northeastern corner of the central building.

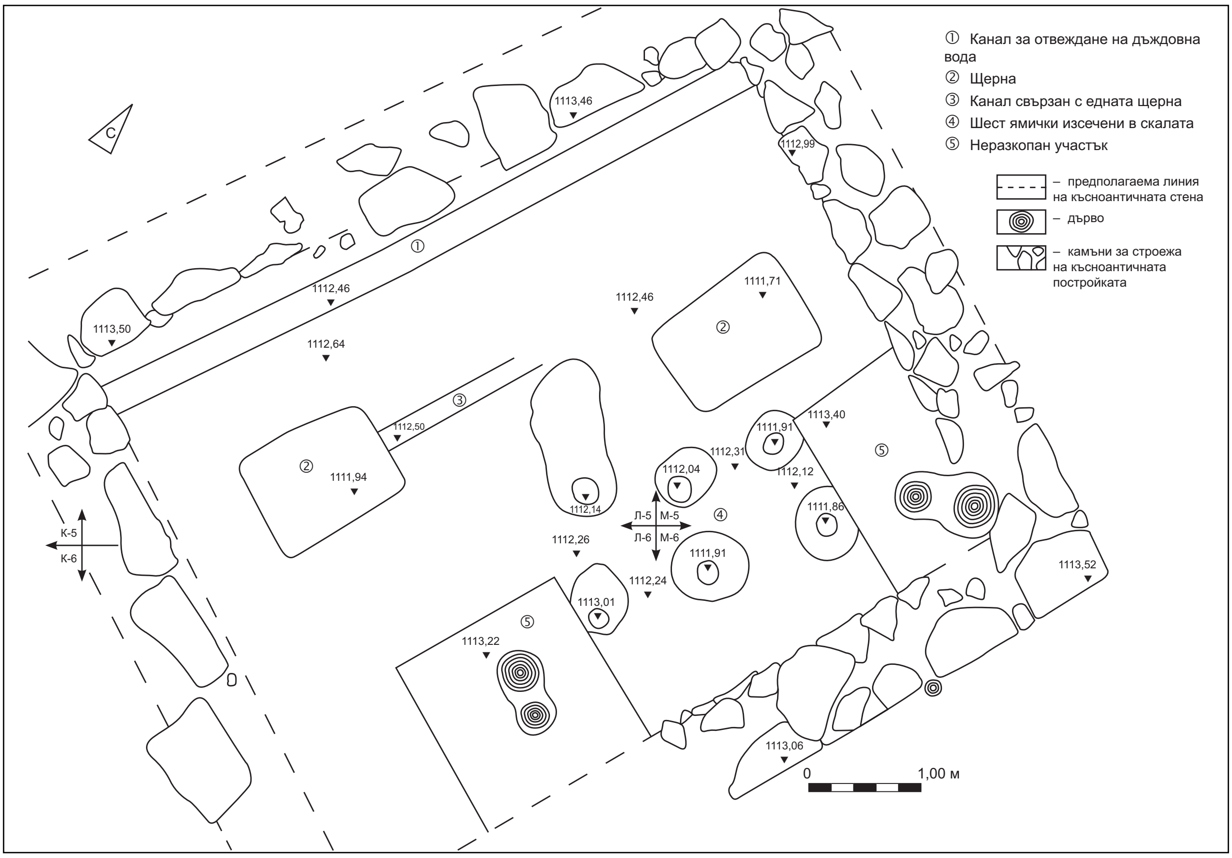
① Канал за отвеждане на дъждовна вода
② Щерна
③ Канал свързан с едната щерна
④ Шест ямички изсечени в скалата
⑤ Неразкопан участък
– предполагаема линия на късноантичната стена
– дърво
– камъни за строежа на късноантичната постройката
С
1113,46
1112,99
1113,50
1112,46
1112,64
1112,46
1111,71
1112,50
1111,94
1113,40
1111,91
1112,31
1112,04
1112,12
1112,14
1111,86
Л-5
М-5
Л-6
М-6
К-5
К-6
1112,26
1111,91
1112,24
1113,01
1113,52
1113,22
1113,06
0
1,00 м

Основи на късноантична постройка. Под тях в скалата са изсечени канали, щерни и ями.
Fundaments of a Late Antiquity building. Canals, cisterns and pits had been cut into the rock below them.

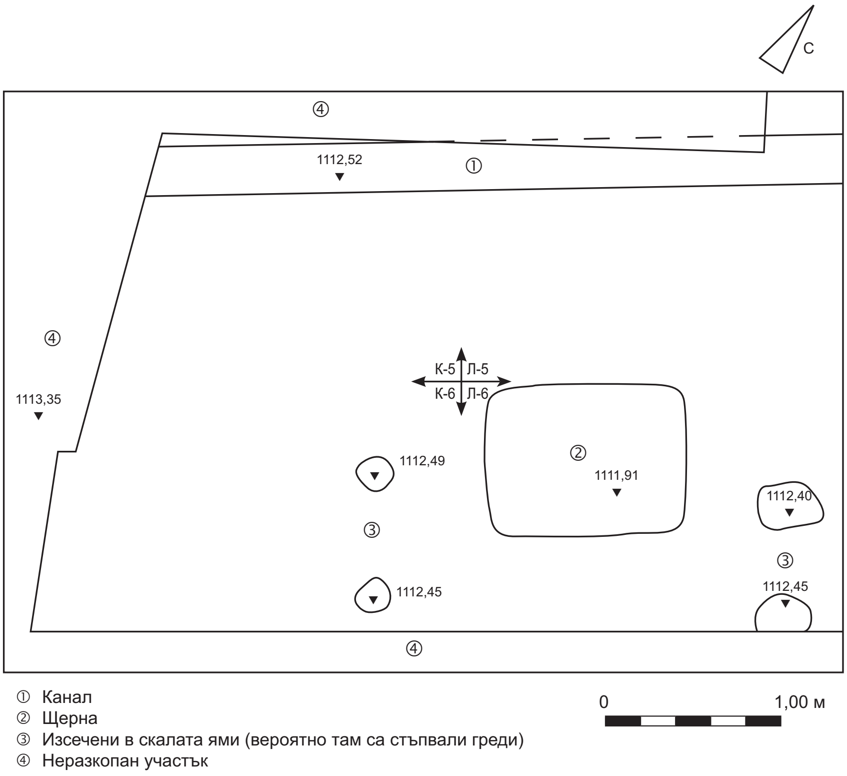
С
④
1112,52
①
④
1113,35
К-5
Л-5
К-6
Л-6
②
1111,91
1112,49
③
1112,45
1112,40
③
1112,45
④
① Канал
② Щерна
③ Изсечени в скалата ями (вероятно там са стъпвали греди)
④ Неразкопан участък
0
1,00 м

Квадрати К-5, К-6, Л-5 и Л-6. Изсечени в подравнена скала – канал, щерна и ями за колове.

Squares К-5, К-6, Л-5 and Л-6. A canal, a cistern and pits for pillars had been cut into a leveled riock.

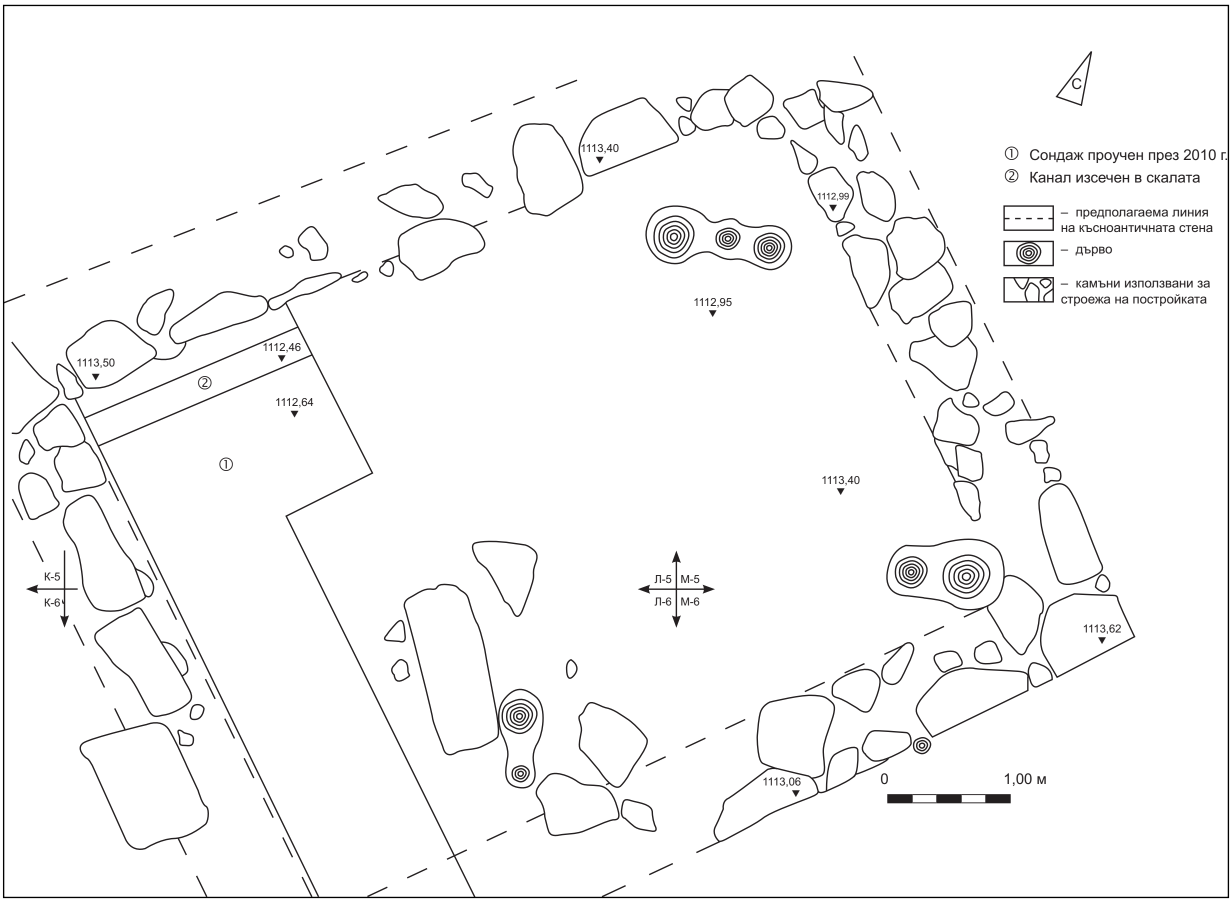
С
① Сондаж проучен през 2010 г.
② Канал изсечен в скалата
– предполагаема линия на късноантичната стена
– дърво
– камъни използвани за строежа на постройката
1113,40
1112,99
1112,95
1113,50
1112,46
1112,64
1113,40
К-5
К-6
Л-5 М-5
Л-6 М-6
1113,62
1113,06
0
1,00 м

План на късноантична постройка след първоначално разчистване.
Layout of a Late Antiquity building after the initial clearing up.

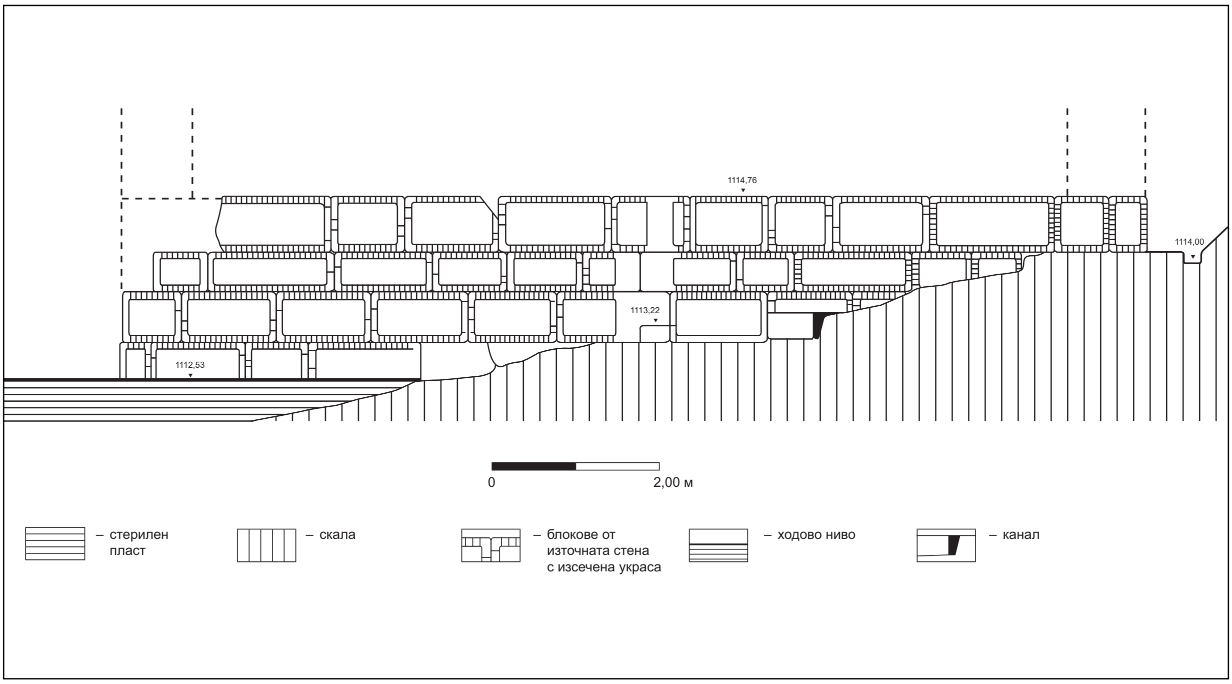
1114,76
1114,00
1113,22
1112,53
0
2,00 м
– стерилен пласт
– скала
– блокове от източната стена с изсечена украса
– ходово ниво
– канал

КГ 2011. Външно лице на източната стена на дворцовата постройка.
Year 2011. Outer face of the eastern wall of the palatial building.

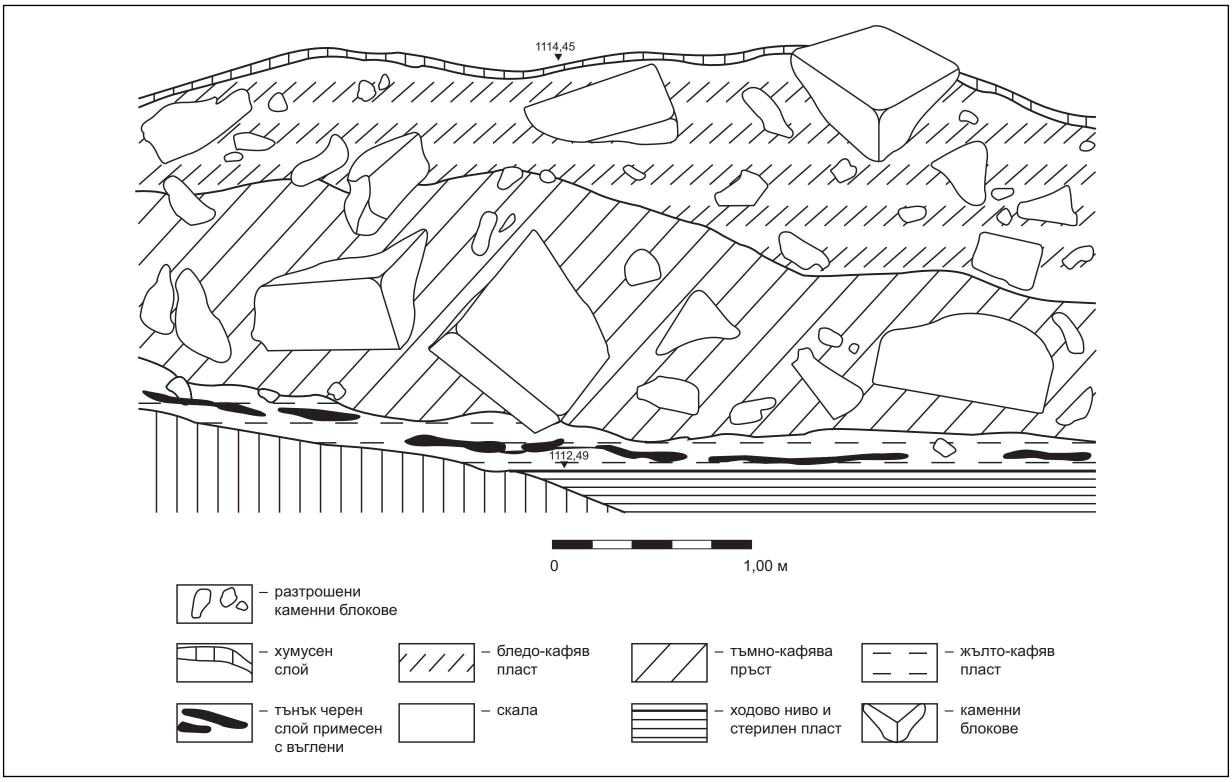
1114,45
1112,49
0
1,00 м
– разтрошени каменни блокове
– хумусен слой
– бледо-кафяв пласт
– тъмно-кафява пръст
– жълто-кафяв пласт
– тънък черен слой примесен с въглени
– скала
– ходово ниво и стерилен пласт
– каменни блокове

КГ 2011. Източен профил в кв. И-7.
Year 2011. Eastern profile in square И-7.

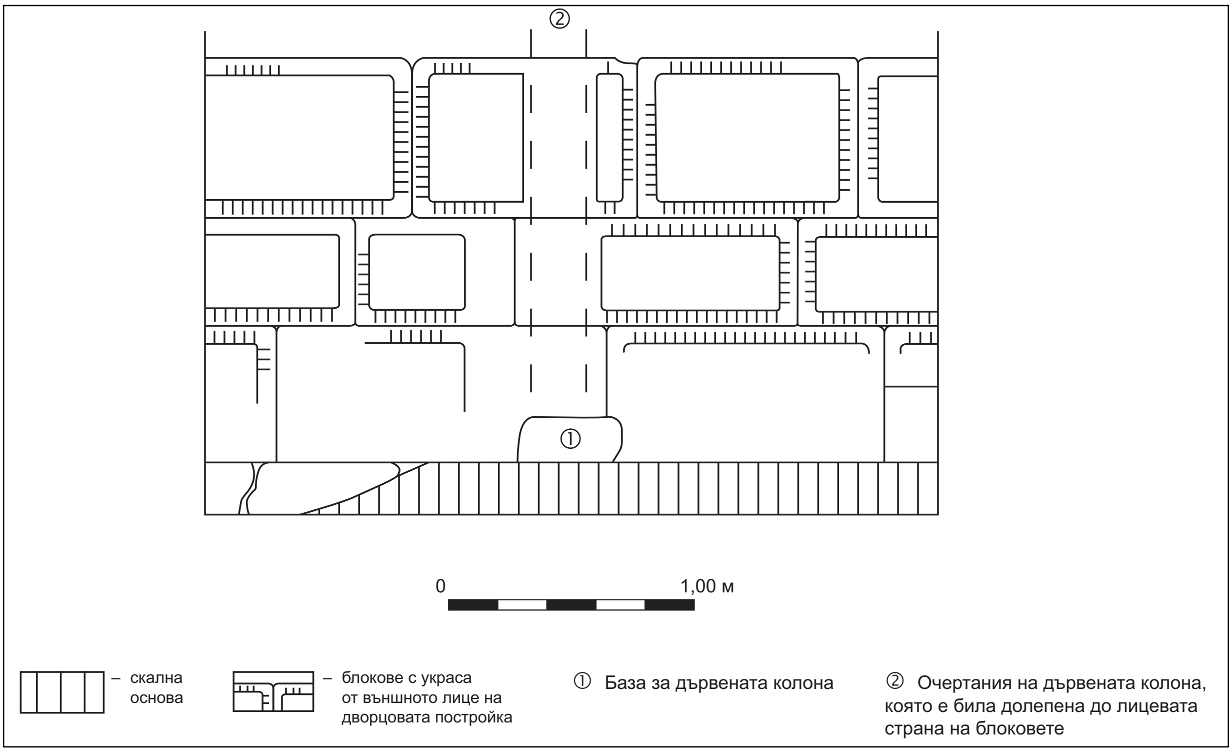
②
①
0
1,00 м
– скална основа
– блокове с украса от външното лице на дворцовата постройка
① База за дървената колона
② Очертания на дървената колона, която е била долепена до лицевата страна на блоковете

Детайл от външното лице на източната стена на дворцовата сграда, където върху каменна база е стояла дървена колона, крепяща конструкцията на тавана.
Detail of the outer face of the eastern wall of the palatial building, where a wooden pillar had stood on a stone base and had supported the roof construction.

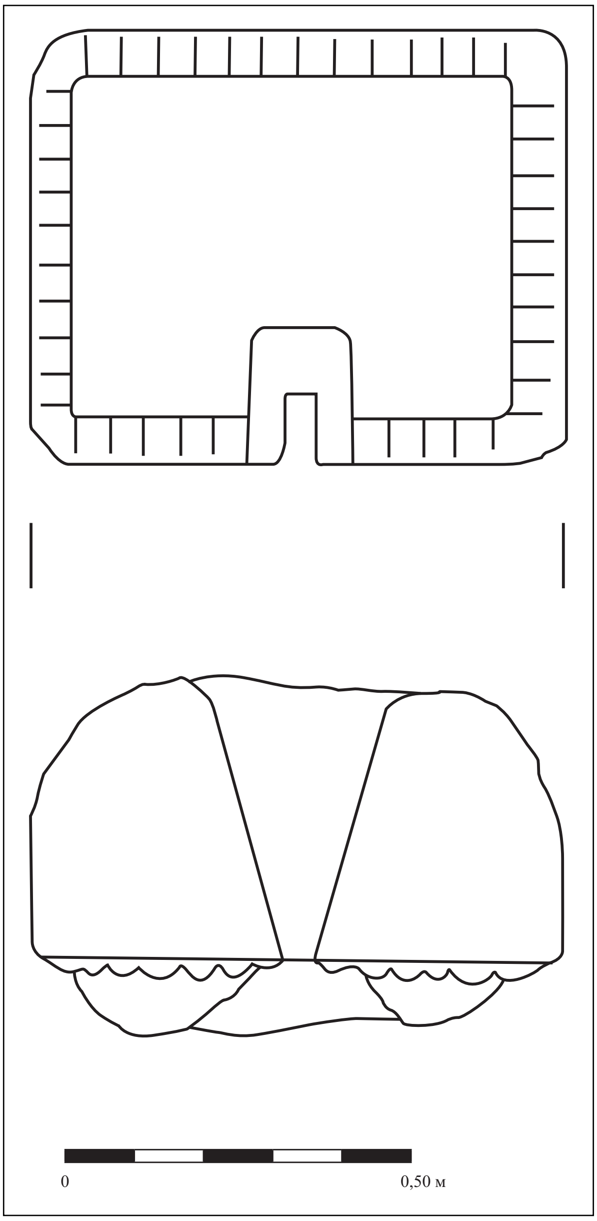

Кв. И-6. Блок с издялано легло за греда.
Square И-6. Block with a cut bedding for a beam.

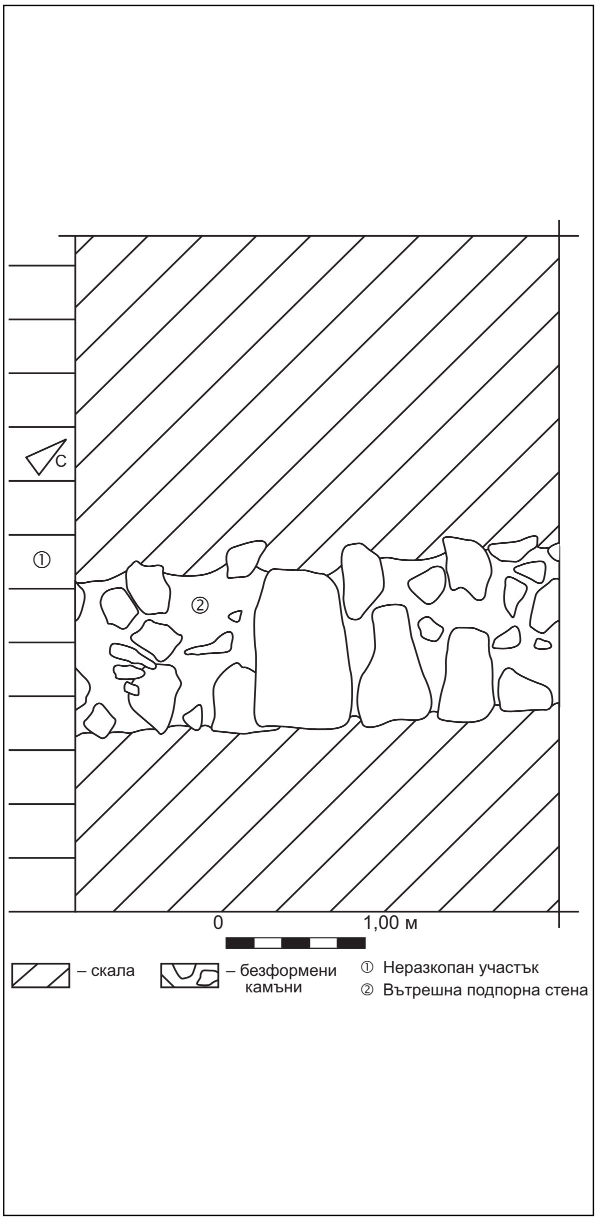
С
①
②
0
1,00 м
– скала
– безформени камъни
① Неразкопан участък
② Вътрешна подпорна стена

Кв. В-5. Вътрешна подпорна стена в северозападния ъгъл на резиденцията.
Square В-5. Inner supporting wall in the northwestern corner of the residence.

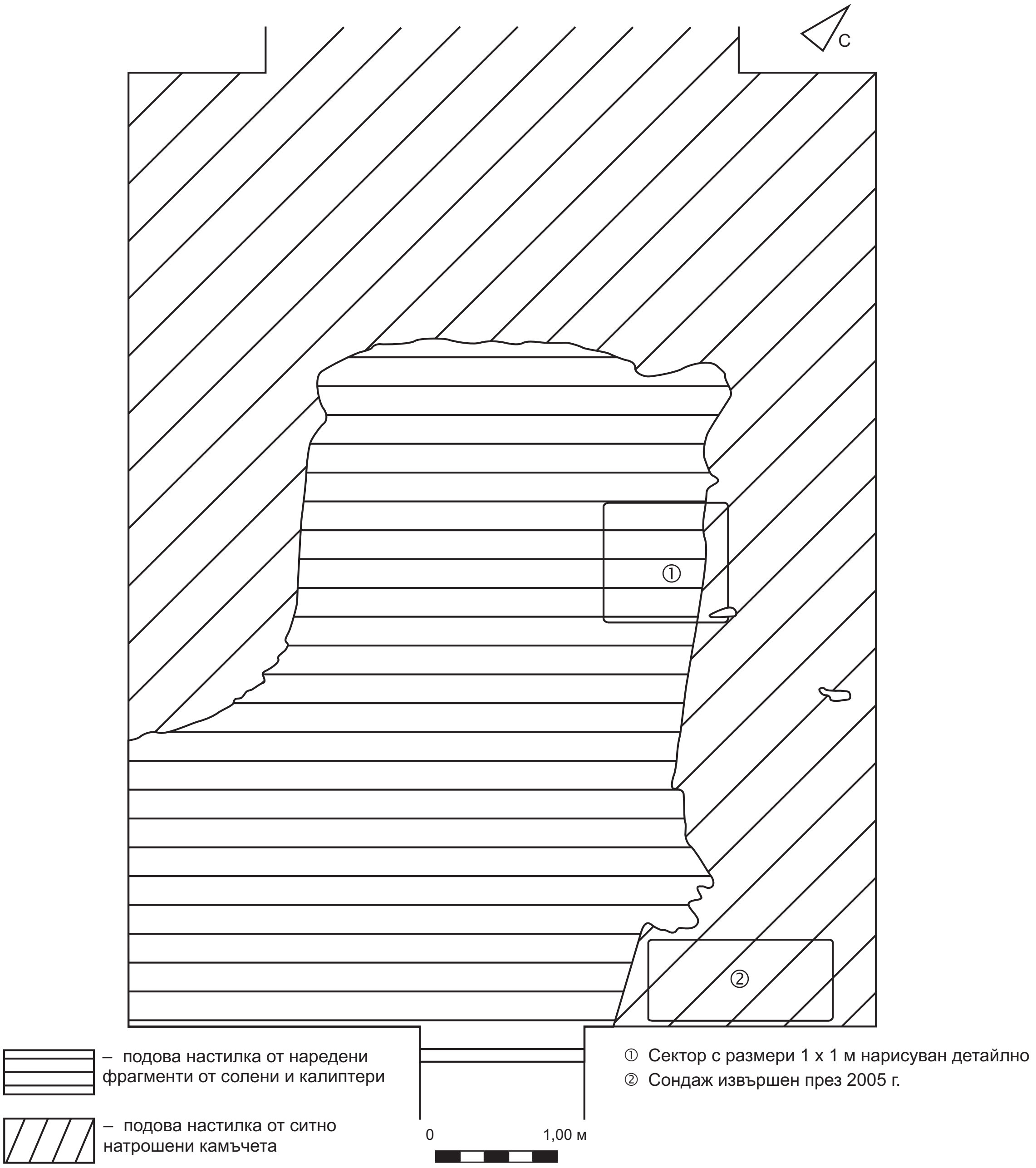
С
①
②
– подова настилка от наредени фрагменти от солени и калиптери
– подова настилка от ситно натрошени камъчета
① Сектор с размери 1 х 1 м нарисуван детайлно
② Сондаж извършен през 2005 г.
0
1,00 м

Подова настилка в дворцовата сграда.
The floor-tiling in the palatial building.

II.

ГЛАВА 2.

УПОТРЕБА НА КИРПИЧ

Стилиян Иванов

След последните теренни проучвания на одриската владетелска резиденция под връх Кози грамади бе установено, че като техника на градеж е използван не само камък, но и кирпич (Обр. 1) (Христов 2011, 52–53). В настоящето изследване под термина кирпич, ще имаме в предвид правоъгълни глинени тухли, които са сушени само на слънце, без да бъдат изпичани. Поради нетрайността на материала са се запазили само косвени данни за неговата употреба.

Употреба на кирпич при строителството във владетелската резиденция

По време на археологическите проучвания, проведени през 2011 г., в югоизточния сектор на резиденцията е продължена работата по проследяване на каменната стена, успоредна на втория крепостен зид. За него се установи, че достига почти до пространството пред фасадата на дворцовата постройка и затваря едно дълго и тясно помещение. Доказателство за употребата на кирпич при изграждането на тази стена е, че тя във височина е добре нивелирана и представлява каменен цокъл изграден от безформени камъни споени с глина (Обр. 2). За съществуването на кирпичена зидария свидетелства и наличието на глинест пласт, който се забелязва добре в профила от двете страни на стената (Христов 2011, 52–53, Обр. 37 и 40).

Най-вероятно, след като е била изгра-

CHAPTER 2.

THE USE OF ADOBE

Stiliyan Ivanov

It was established after the last terrain studies of the Odrysian ruler's residence below Kozi Gramadi Peak that stone was not the only material used in its building. Adobe technique, or sun-dried bricks, were also used (Ill. 1) (Христов 2011, 52–53). In this study by the term adobe we will also have in mind the rectangular, sun-dried, not fired, clay bricks. Only indirect evidence of its use has survived due to the non-durability of the material.

The use of adobe in the building of the ruler's residence

The tracing of a stone wall in the south-eastern sector of the residence that is parallel to the second fortification wall continued during the archaeological investigations carried out in 2011. It was established that this wall almost reaches the space in front of the façade of the palatial building and closes one long and narrow space. This wall is well-leveled in height and is a stone plinth constructed by shapeless stones bound with clay. This is a proof for the use of adobe (Ill. 2). The existence of a well expressed clay layer in the profile on both sides of the wall is also evidence for the use of adobe masonry (Христов 2011, 52–53, Обр. 37 и 40).

Most probably, the faces of the already built wall had been plastered with clay as дена стената, лицевите ѝ страни са измазани с глина. Това се налага, за да бъде запазен кирпича, който в противен случай би се размил и разпаднал. За този процес основна роля играят температурните и климатичните условия (Стоянова, Попов 2008, 340). Над кирпичената зидария със сигурност е имало и покрив от керемиди, които също са защитавали стената от дъжд, сняг и слънце. Концентрацията на покривна керамика, документирана от двете страни на стената, доказва съществуването на такъв покрив.

При последните археологически проучвания се установи употреба на кирпич и между двете крепостни стени, намиращи се също в югоизточния сектор на резиденцията. Там, в средата на IV в. пр. Хр., е съществувал дървен навес покрит с керемиди, който е бил долепен до външното лице на втората крепостна стена. Под него вероятно е имало изградени от кирпичи помещения, но без каменен цокъл. За тяхното съществуване свидетелства дебелият глинест слой, документиран под висок, на места до 1 метър, плътен пласт от горели греди и въглени примесени с фрагментирани керемиди и железни гвоздей (Обр. 3).

Използването на кирпич е документирано в почти всички по-големи селища и градски центрове в Тракия през периода V–III в. пр. Хр. Той е засвидетелстван при проучванията на Севтополис, емпорион Пистирос, с. Васил Левски, хълма Кракра в Перник, Кабиле, Кръстевич и др. (Стоянова, Попов 2008, 340–345). След като знаем, че владетелската резиденция под връх Кози грамади е построена през IV в. пр. Хр., тя не би останала изолирана от използването на строителни техники, характерни за това време, като една от тях е употребата на кирпич.

В гробничната архитектура също се среща употребата на кирпичи. Такива са документирани в Кукова могила при с. Дуванлий, гробниците от с. Александрово, във Филипово, при с. Ружица, община Болярово (Стоянова, Попов 2008, 340–345) и гробницата при с. Гагово, община Попово (Русев, Стоянова 2010, 244). В района на с. Старосел, община

this would have been compulsory protection for the adobe bricks, otherwise, they would dissolve and disintegrate. Basic factors in this process were the temperature and climatic changes of the environment (Стоянова, Попов 2008, 340). The adobe masonry had surely been protected by a covering with roof-tiles, which had also protected the wall from rains, snow and sun. The concentration of roof-ceramics, recorded on both sides of the wall, proves the existence of such a roof.

The use of adobe was established during the last archaeological studies in the space between the two fortification walls, situated also in the southeastern sector of the residence. A wooden shed covered with roof-tiles had existed there in the mid 4th century BC. It had been stuck to the outer face of the second fortification wall. It covered probably adobe rooms but their walls had been without a stone plinth. The thick clayish layer, recorded below the up to 1 meter dense layer of burnt wooden beams and charcoals mixed with fragmented roof-tiles and iron nails, is an evidence for their existence (Ill. 3).

The use of adobe was recorded in almost each larger village and town center in Thrace during the period between the 5th and the 3rd centuries BC. It was recorded in the study of Seuthopolis, emporium Pistiros, the village of Vasil Levski, Krakra Hill in Pernik, Kabile, Krustevich, etc. (Стоянова, Попов 2008, 340–345). We know that the ruler's residence below Kozi Gramadi Peak was built in the 4th century BC, thus, it could not be something isolated from the building techniques characteristic for that time, and one of these had been the use of adobe bricks.

The use of adobe is also evidenced in the tomb building. It is recorded in Kukuva Mogila near the village of Duvanlii, in the tombs in Alexandrovo, Philipovo, Ruzhitsa, municipality of Bolyarovo (Стоянова, Попов 2008, 340–345) and in the tomb near the village of Gagovo, Popovo Municipality (Русев, Стоянова 2010, 244). Traces of

Хисар, също се откриват следи от употребата на кирпич в гробничното строителство. При оглед на могилните насипи в Недкова могила (м. Орешака) и Куйлишка могила са регистрирани запазени кирпичи в профилите им (Обр. 4). Установени са само приблизителните размери на дължината и височината им – 0,30 × 0,09 м. Поради фактът, че разгледаните съоръжения в района на с. Старосел са синхронни с владетелската резиденция (Христов 2010, 124), която се намира само на 15 км северно от тях, можем да предположим, че размерите на кирпичите използвани за строителство на билото на Същинска Средна гора са били със сходни размери.

Следва да си зададем въпроса от къде древните строители са взимали суровината за направата на кирпичите. Най-близката кариера за глина се намира на 5 км южно от резиденцията в местността „Брезина поляна” и вероятно това е мястото за добив на материал и производство на кирпичите. От там, готовата продукция е транспортирана до резиденцията. Кариерата е използвана за направа на кирпич и в по-ново време (до 70-те години на XX в.). Те са били предназначени за нуждите на строителството в с. Старосел.

Използване на глина в завършващия етап при строителството на дворцовата сграда

Неизпечената глина, като строителен материал е използвана и в дворцовата постройка. През 2005 г., по време на проучванията на представителната сградата са документирани следи от измазване с глина, нанесена върху вътрешното лице на източната стена (Обр. 5) (Христов, Стоянова 2011, 96). Наблюденията показат, че замазката е съставена от добре пречистена глина с кафяво-червен цвят, без да е била подлагана на термична обработка. Измазването най-вероятно е осъществявано чрез смесването на фина глина с вода и нанасянето на получена смес, върху лицевата страна на блоковете с ръка или чрез инструмент. След като е нанесен слой от около 2 см, замазката е загладена с плосък инструмент, за да се изравни

the use of adobe in the tomb building were recorded in the region of the village of Starosel, municipality of Hisarya. Preserved in the profiles of the embankments of Nedkova Mogila (locality of Oreshaka) and of Kuylishka Mogila adobe bricks were recorded in the survey carried out (Ill. 4). Only their approximate length and width were also recorded: 0.30 x 0.09 m. As the considered structures in the region of the village of Starosel are synchronous with the ruler's residence (Христов 2010, 124), which is located in the north only 15 km away from them, we may presume that the dimensions of the adobe bricks used in its construction on the ridge of Sushtinska Sredna Gora should have been similar.

The next question should concern the clay source of the ancient builders for the adobe bricks. The closest clay quarry is situated in the south, 5km away from the residence, in the locality of Brazina Polyana, and this was probably the source for the material for the adobe bricks. The ready production was transported from there to the residence. The quarry was exploited for adobe bricks in modern times too (until the 70s of the 20th century). They were made to supply the building in the village of Starosel.

The use of clay in the final stage of the construction of the palatial building

Adobe was used as a building material in the palatial building too. Traces of plastering with clay on the inner face of the east wall were recorded during the study of the representative building in 2005 (Ill. 5) (Христов, Стоянова 2011, 96). The observations showed that the plastering was composed of brown-red colored well-purified clay, without any temperature treatment. The plastering was most probably done by mixing fine clay with water and by pasting the mixture on the wall by hand with some tool. The layer had been about 2 cm thick and was eventually smoothed with a flat tool to make the surface plane. The small areas of the plastering pre-

добре повърхността. Малките участъци запазени от измазването и разрушаването на сградата са факторите, които пречат да бъде определена височината, до която замазката е достигала. По-вероятно е тя да е достигала до височина не повече от 1–1,20 м, като е образувала един кафяво-червен на цвят цокъл. Една от функциите му може би е била да скрива местата, където скалата е изсечена за нивелиране на пода в сградата и също така местата където блоковете лягат върху предварително издълбаните легла (Обр. 6).

Употребата на кирпич като основна строителна техника на градеж в района на с. Старосел. Технология за производство на кирпичи

От казаното до тук стана ясно, че употребата на кирпич през IV в. пр. Хр. е била разпространена, както на билото на Същинска Средна гора, така и в района на Старосел. След направените наблюдения в селото, интерес предизвиква съвременната строителна техника на градеж, забелязваща се върху стопанската и жилищната архитектура на населеното място. Почти навсякъде в с. Старосел, като основен строителен материал се използва кирпич. При изграждането на оградни зидове около дворовете на къщите, прави впечатление, че върху каменен цокъл са издигнати стени от кирпичи, споени с глина и завършващи с покрив от извити керемиди (Обр. 7). На някои места лицевите страни на стените са измазани допълнително с вар или просто с глина. При жилищните и стопанските постройки техниката се повтаря, като тук за по-голяма устойчивост е използвана и дървена конструкция. Срещат се сгради, както на един, така и на два етажа, като всички са покрити с извити керемиди.

За кариерите на глина и технологията за производството на кирпичи, получихме данни от Цвята Танчова Нонева (родена през 1933 г), жител на село Старосел. От нейната информация става ясно, че в землището на селото съществуват кариери за глина, които са годни за правене на кирпичи. Те се нами-

served and the ruin of the building were the factors that impeded the measuring on the height of the plastered area. Most probably, it reached no more that 1–1.20 m, creating a brown-red plinth. One of its functions might have been to hide the areas cut into the rock to level the floor of the building, as well as the areas where the blocks lied on pre-cut beddings (Ill. 6).

The use of adobe as a main building technique in the region of the village of Starosel. Production technology of adobe bricks

It becomes clear from the said in the text above that the use of adobe was spread in the 4th century BC both on the ridge of Sushtinska Sredna Gora and in the region of Starosel. The observations carried out in the village of Starosel showed interesting facts concerning the modern building technique that is discernible in the architecture of the farming buildings and the houses in the village. The adobe bricks were the basic building material almost everywhere in the village of Starosel. The construction of the walls that surround buildings and yards included a stone plinth, on which walls of adobe blocks were erected. These were bound with clay and the wall ended with a covering of curved roof-tiles (Ill. 7). The faces of some walls were additionally painted with lime or simply with clay. The technique is reprated in the construction of both farming buildings and houses but a wooden construction was used for strength. Some of the buildings are one-storey, other are two-storey, but they are all covered with curved roof-tiles. The clay quarry and the production technology of the adobe bricks were revealed to us by Tsvyata Tanchova Nineva (b. 1933) who lives in the village of Starosel. It became clear from her information that there are clay quarries in the lands of the village that are good for the production of adobe bricks. They are in the localities of Draganchov Dol, Stoga

рат в местностите „Драганчов дол”, „Стога Атанас”, „Викалото”, „Брезина поляна”, на изток от манастира „Св. Спас” и на юг от Куйлишка могила. Според информаторката, кирпичите се правят до самото находище за глина, като за целта са нужни двама души.

Първият етап, от технологията за производството е, глината да бъде изкопана от находището, като това действие се извършва предимно с права лопата. Към извадената суровина се добавя вода и плява (ситно нарязана слама). Тази смес се омесва добре с крака, за да се получи еднороден материал, който трябва да бъде нито много рядък, нито много гъст (Обр. 8). За направата на кирпичи се използва предварително изработен дървен калъп, в който се правят наведнъж 5 тухли (Обр. 9), като всяко отделение е с размери 0,33 × 0,13 × 0,10 м.

Вторият етап започва с предварително намокряне на калъпа с вода и пълнене на дървените кутийки с добре омесения материал. След като се изпълни и заглади добре повърхността на калъпа, се изчаква около 20 минути, за да може дървото да дръпне част от влагата и кирпичите да се отделят по-лесно (Обр. 10). Калъпът се изважда сравнително лесно и кирпичите остават на земята (Обр. 11).

Третият, и последен етап, е сушенето на кирпичите. Те се оставят на слънчево място и след 2 дена се обръщат на другата страна. При хубаво време те се сушат за 4–5 дни, като производството е предимно през летните месеци. Това не е било чисто мъжко занимание, тъй като Цвята Нонева разказава, че тя заедно с друга жена от селото, на ден са правели по 400 кирпича.

Заключение

Известно е, че употребата на кирпич в Тракия прониква най-рано през средата на V в. пр. Хр., като основни фактори за този процес са контактите на траките и присъствието в Тракия на елинско население (Стоянова, Попов 2008, 344). Появата и разпространението на тази строителна техника

Atanas, Vikaloto, Brezina Polyana, in the east of St. Spas Monastery and in the south of Kuylishka Mogila. According to her, the adobe bricks were made at the very site of the clay quarry, and only two persons were needed for their production.

The first stage in the production includes the digging of the clay from the quarry. The digging is done mainly with a straight shovel. Water is added to the dug material and cut organic material (finely cut straws). This mixture is thoroughly mixed by feet to achieve homogenous material that should be neither very thin nor very thick (Ill. 8). A wooden box that was prepared beforehand is used for the production of 5 bricks (Ill. 9). Each compartment is 0.33 x 0.13 x 0.10 m.

The second stage starts with the wetting of the mold with water and the filling of the wooden boxes with the well-mixed material. Twenty minutes are needed after the mold is filled and the surface is made smooth for the wood to take in part of the water and to make easier the separation of the bricks from the mold (Ill. 10). The mold is then easily taken away and the bricks are left on the ground (Ill. 11).

The third and last stage is the drying of the bricks. They are left in a sunny place for two days and then are turned over on their other side. If the weather is good they dry in 4–5 days, thus, they are produced mostly in the summer. This is not a work confined for men only as Tsvyata Noneva said that she and one other woman from the village had been making 400 adobe bricks a day.

Conclusion

It is known that the production of adobe bricks in Thrace came at earliest in the mid 5th century BC and the main factors in this process were the contacts of the Thracians and the presence of Hellenic inhabitants in Thrace (Стоянова, Попов 2008, 344). The appearance and the spread of this building technique may also be connected with the

може да се свърже и с лесното усвояване на технологията за производство на кирпич, която разгледахме по-горе. Най-вероятно, използването на този материал във владетелската резиденция под връх Кози грамади и в гробничните съоръжения около с. Старосел, трябва да се свърже с присъствието на елинско население в района. За него свидетелства работата на архитектурно ателие, участвало през средата и втората половина на IV в. пр. Хр. в изработването на каменните рамки на вратите във владетелската резиденция, при гробницата в Жаба могила, край Стрелча, гробниците в Четиньова могила и могила № 1 в м. Маньов дол, с. Старосел, и гробницата в Недкова могила, с. Паничери (Христов, Стоянова 2011, 95).

easy adoption of the production technology of adobe bricks that we described above. Most probably, the use of this material in the ruler's residence below Kozi Gramadi Peak, as well as in the tomb constructions around the village of Starosel, should be connected with the presence of Hellenic inhabitants in the region. This is evidenced by an architectural workshop that took part in the mid and late 4th century BC in the make of the stone door-frames in the ruler's residence, in the tomb of Zhaba Mogila near Strelcha, in the tombs in Chetinyova Mogila and Mogila no.1 in the locality of Manyov Dol, village of Starosel and in the tomb in Nedkova Mogila, village of Panichery (Христов, Стоянова 2011, 95).

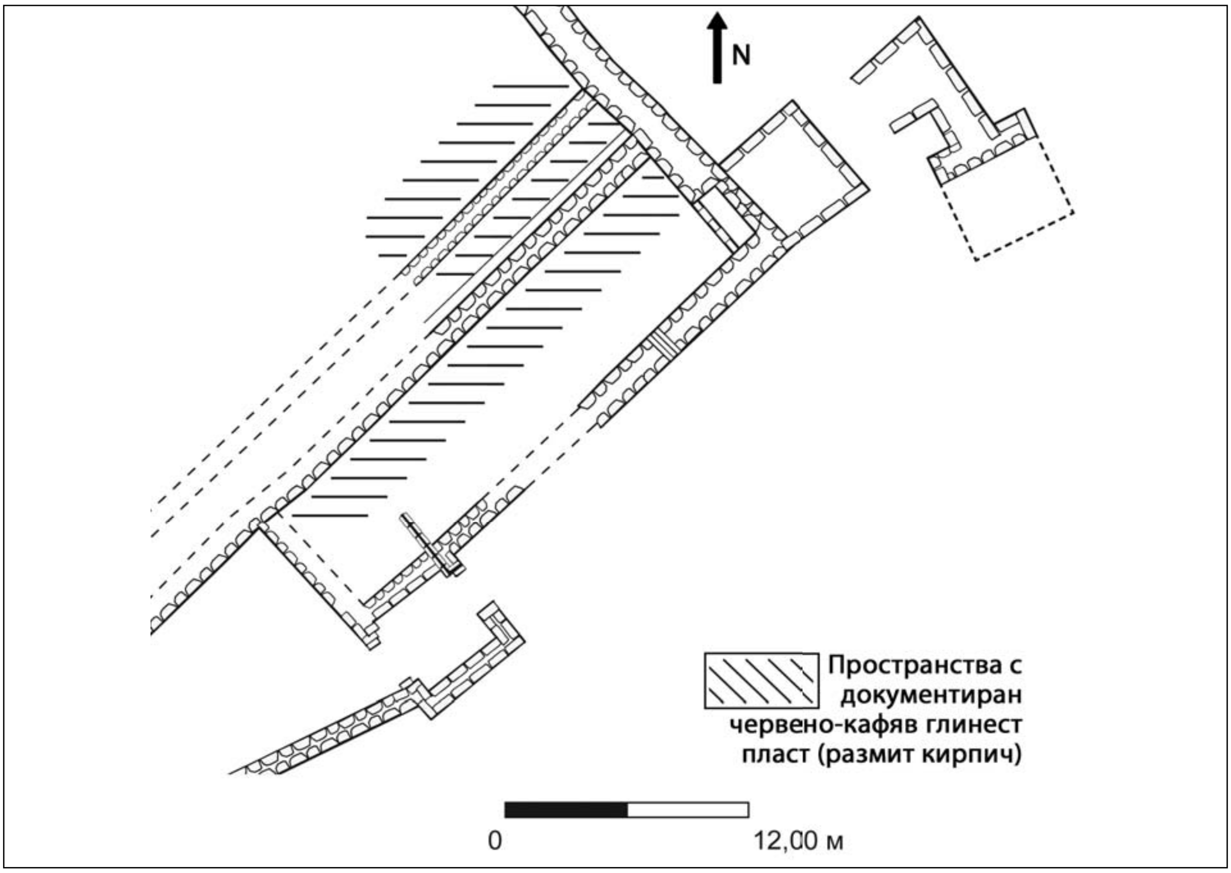
N
Пространства с документиран червено-кафяв глинест пласт (размит кирпич)
0
12,00 м

Обр. 1. План на югоизточния сектор на резиденцията и местата с документирани следи от размит кирпич.
Ill. 1. Layout of the southeastern sector of the residence and the areas with recorded traces of washed adobe.

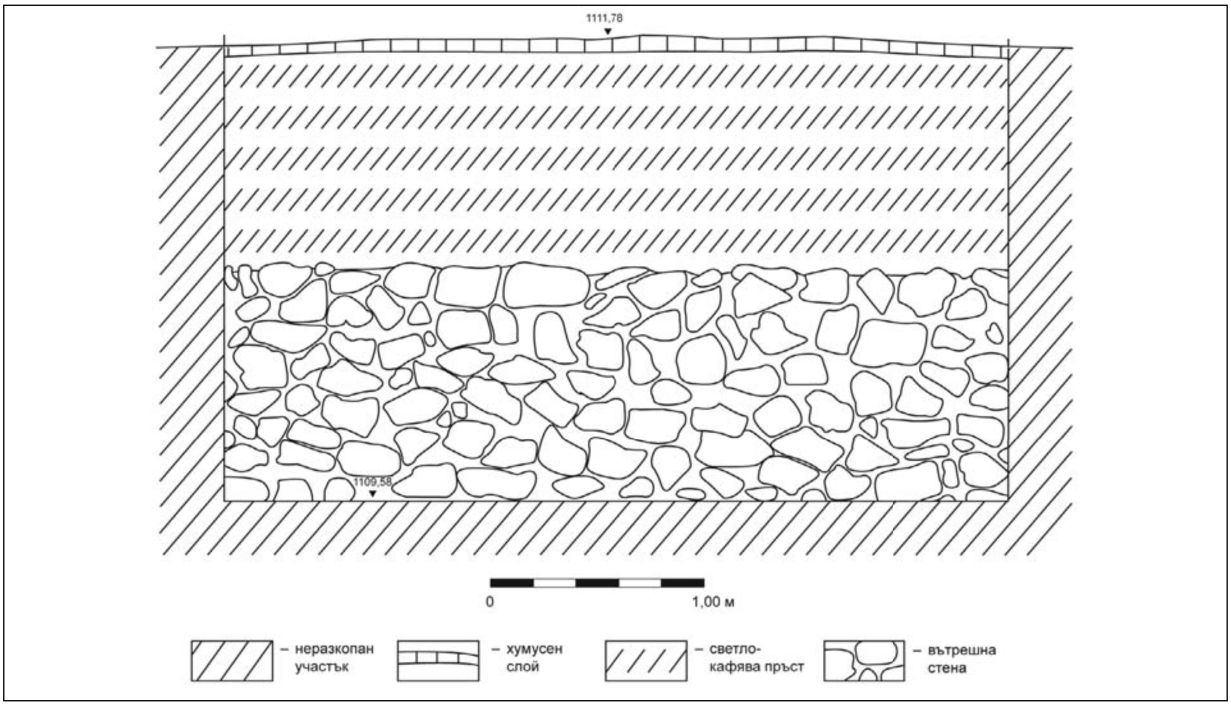
1111,78
1109,58
0
1,00 м
– неразкопан участък
– хумусен слой
– светло-кафява пръст
– вътрешна стена

Обр. 2. Вътрешно лице на стената с кирпичена надстройка, намираща се зад втората крепостна стена.
Ill. 2. Inner face of the wall with adobe superstructure, located beyond the second fortification wall.

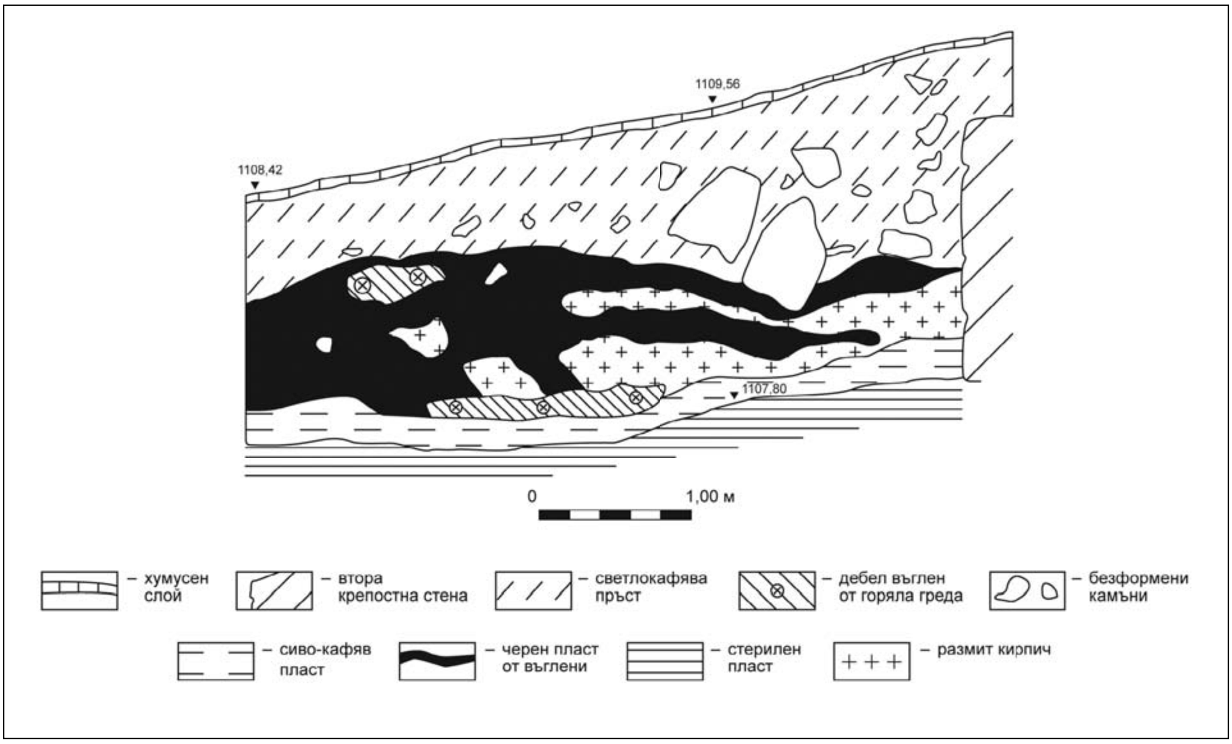
1109,56
1108,42
1107,80
0
1,00 м
– хумусен слой
– втора крепостна стена
– светлокафява пръст
– дебел въглен от горяла греда
– безформени камъни
– сиво-кафяв пласт
– черен пласт от въглени
– стерилен пласт
– размит кирпич

Обр. 3. Стратиграфски профил на намиращите се между двете крепостни стени структури.
Ill. 3. Stratigraphic profile of the structures located between the two fortification walls.

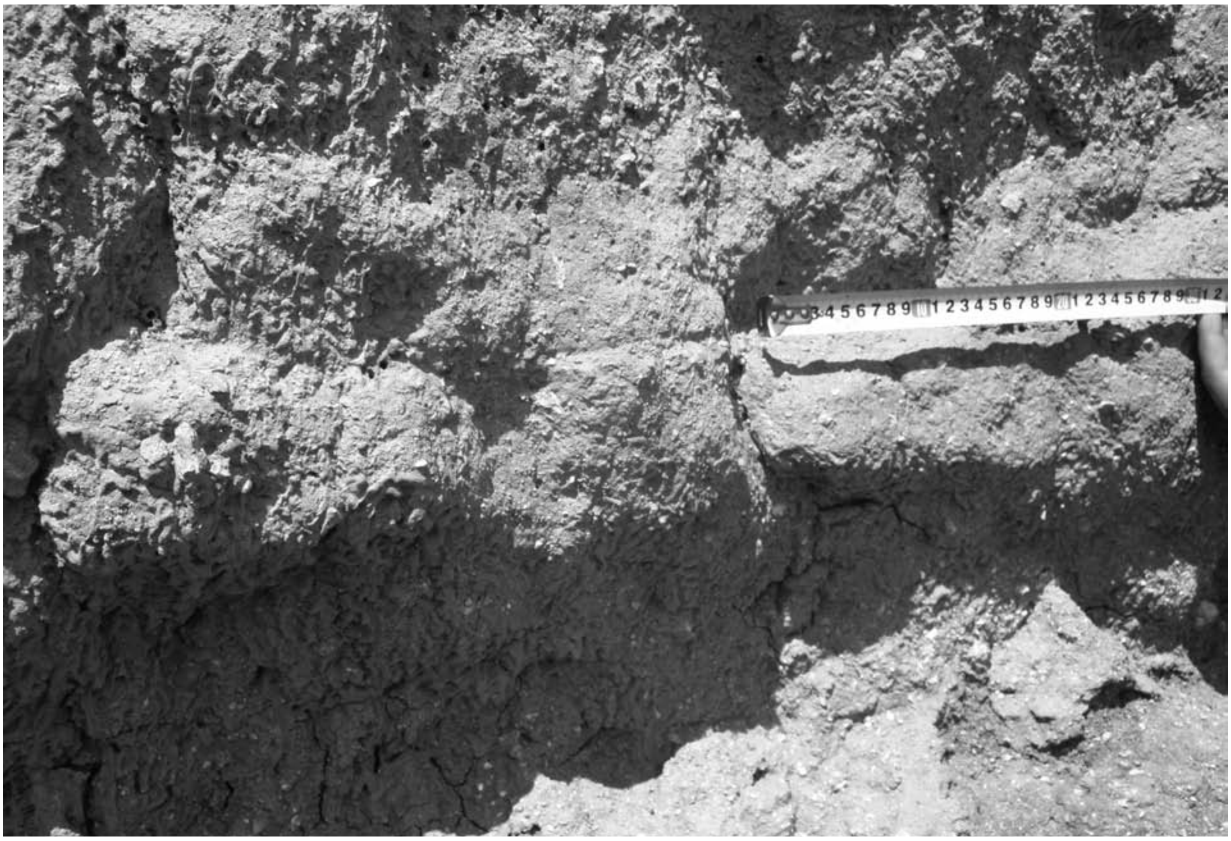

Обр. 4. Кирпичени тухли в Куйлишка могила.
Ill. 4. Adobe bricks in Kuylishka Migila.

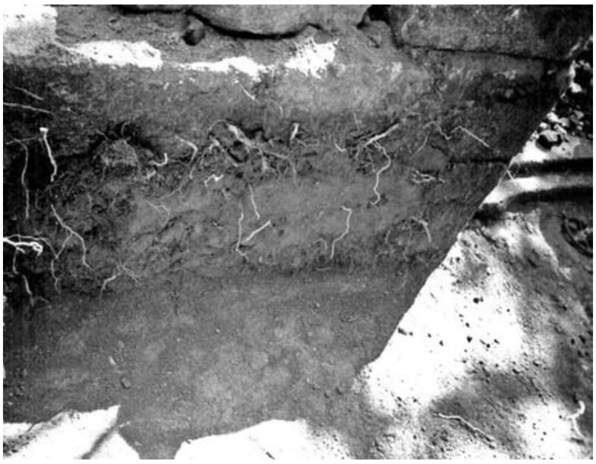

Обр. 5. Запазен детайл от измазването с глина по вътрешното лице на стените в дворцовата постройка.
Ill. 5. Detail preserved from the clay plastering on the inner face of the walls in the palatial building.

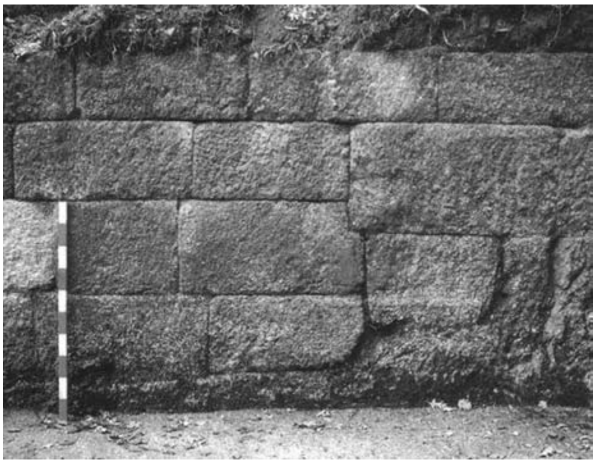

Обр. 6. Вътрешно лице на квадровата зидария от дворцовата постройка и издяланите легла за каменни блокове.
Ill. 6. Inner face of quadri masonry of the palatial building and the beds cut for the stone blocks.

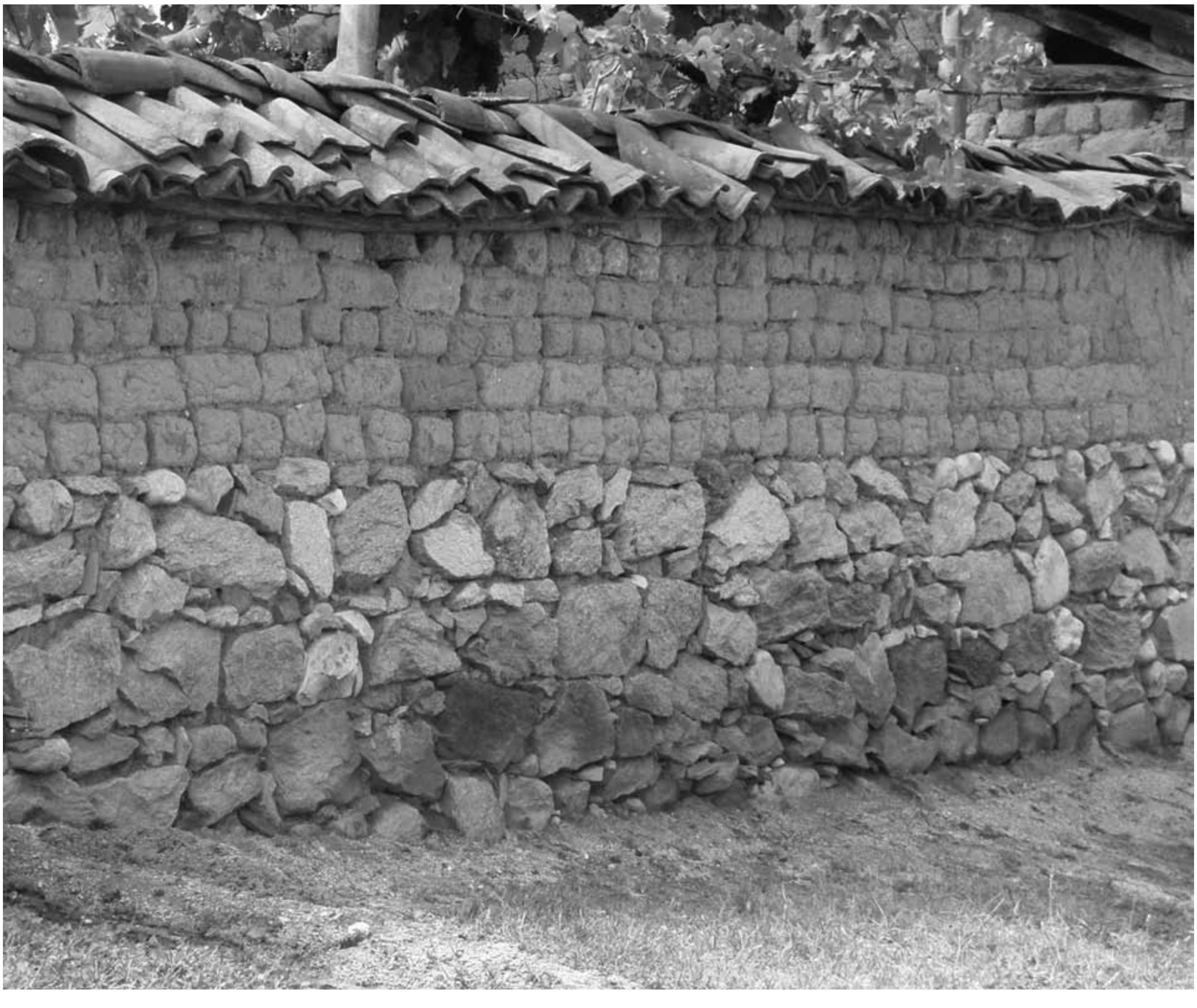

Обр. 7. Съвременна стена с кирпичена надстройка в с. Старосел.
Ill. 7. Modern wall with adobe superstructure in the village of Starosel.

Обр. 8. Размачкване на глината с крака (възстановка).

Ill. 8. Mixing clay by feet (reconstruction).

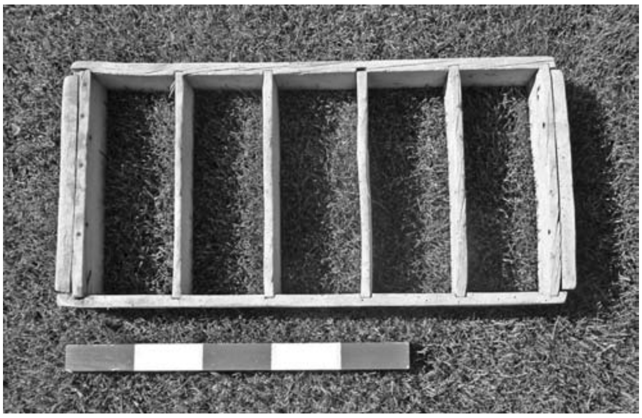

Обр. 9. Автентичен дървен калъп за правене на кирпичи от средата на XX в.

Ill. 9. Authentic wooden mold for adobe bricks from the mid 20th century.

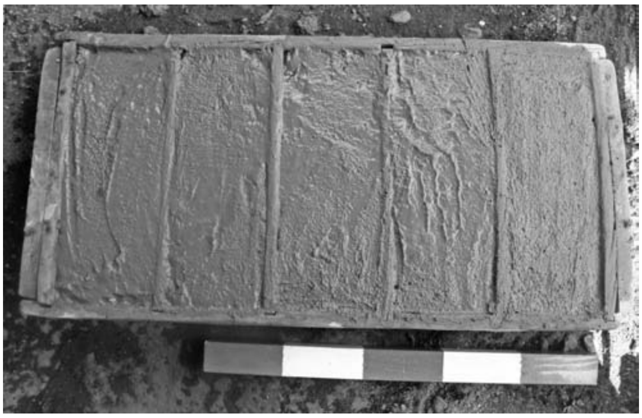

Обр. 10. Изпълнен с глина калъп за кирпичи (възстановка).

Ill. 10. A mold for adobe bricks filled with clay (reconstruction).

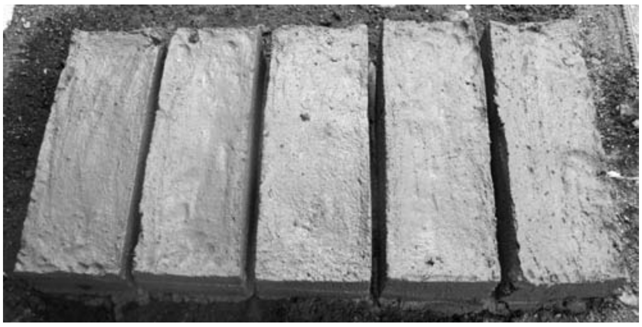

Обр. 12. Готови кирпичи след изваждането на калъпа (възстановка).

Ill. 12. The taken out of the mold ready adobe bricks (reconstruction).

III.

ГЛАВА 3.

УПОТРЕБА НА СТРОИТЕЛНА КЕРАМИКА

Стилиян Иванов

След проведените досега археологически проучвания, на одриската владетелска резиденция в югоизточното подножие на връх Кози грамади, се установи широка употреба на строителна покривна керамика. През лятото на 2011 г. са разкрити големи пространства в централния и югоизточния сектор на укрепената част, в които на места са документирани големи количества керемиди (Обр. 1). В участъците, където концентрацията от строителна керамика е наситена, се предполага наличието и на покривна конструкция. Керемидите, документирани в очертанията на резиденцията, са представени от два основни класа – коринтски плоски и лаконски покриващи керемиди (Иванов 2011, 168). За направата им, суровина е добивана от кариера за глина, намираща се на 5 км югозападно от резиденцията. Това е най-близкото находище за глина документирано до този момент. Според информаторката ни Цвята Танчова Нонева (родена през 1933 г), жител на с. Старосел, кариерата е използвана до средата на XX в. От нея местните са взимали глина за направата на кирпичи.

Съоръжения с покривни конструкции и керемиди

Наличието на покривна конструкция е документирано между двете успоредни

CHAPTER 3.

THE USE OF BUILDING CERAMICS

Stiliyan Ivanov

The wide use of building roof-ceramics was established in the archaeological investigations carried out so far in the Odrysian ruler's residence at the southeast foot of Kozi Gramadi Peak. Large spaces in the central and the southeastern sectors of the fortified area were excavated in the summer of 2011 and large amounts of roof-tiles were discovered in several areas (Ill. 1). Roof constructions are supposed in the areas saturated with building ceramics. The roof-tiles recorded within the frames of the residence included examples of two major classes: flat Corinthian and Laconian covering roof-tiles (Иванов 2011, 168). The row material for their make had been supplied from a clay deposit 5 km away from the residence in southwest direction. This is the closest clay deposit discovered in the neighborhood so far. According to the information given by Tsvyata Tanchova Noneva (b. 1933), who lives in the village of Starosel, the deposit was used until the mid 20th century. The local people dug clay from there for their roof-tiles.

Constructions with roof-installations and roof-tiles

The existence of a roof-construction was recorded between the two parallel walls крепостни стени в югоизточния сектор на укрепената част. Там освен голямото количество фрагментирани керемиди (Обр. 2) е засвидетелстван и дебел пласт от горели греди, който е засечен по цялото протежение от югоизточната кула до преградната стена, затваряща пространството между двата укрепителни пояса. Доказателство за наличието на дървена покривна конструкция са и железните гвоздеи откривани в горелия пласт. Под него е открит и кафяво-червен глинест пласт, който е свидетелство за употребата на кирпич. Това съоръжение е наподобявало навес, под който са били изградени преградни стени от кирпич, без каменен цокъл. Стратиграфските профили в този сектор показват, че горелия пласт започва непосредствено от външното лице на втората крепостна стена, но неговите следи се губят на 2,00–2,50 м от вътрешното лице на първия укрепителен зид. Това ни показва, че навеса е бил долепен плътно да вътрешната крепостна стена и е бил широк не повече от 4,00 м. Покривът е бил едноскатен с наклон към юг.

Откритото голямо количество от фрагментирани плоски и покриващи керемиди, в пространството между двете крепостни стени, ни позволи до известна степен да сглобим някои екземпляри (Обр. 3.I–II). Реставрирани са наполовина керемидите от квадрати О–10 и Н–10 (Обр. 4.I–II). При претеглянето на запазените фрагменти от една коринтска плоска керемида, която бе сглобена до 50% от цялоста й, се установи, че запазената й част тежи 10 кг (Обр. 4.II). От тези данни можем да предположим, че една цяла плоска керемида използвана в строителството на резиденцията под връх Кози грамади е тежала около 20 кг. Реставрирана ,приблизително до 25%, е и лаконска покриваща керемида от същия сектор (Обр. 5). Запазената част от керемидата тежи приблизително 2 кг. От тук можем да изчислим, че една цяла покриваща керемида е тежала около 8 кг. От казаното до тук можем, да изчислим, че само на 1 м^2 дървената конструкция е понасяла тежест от около 100 кг.

Покрив с керемиди е имало и върху сте-

in the southeast sector of the fortified area. A thick layer of burned timbers was located along the entire length of the southeast tower to the intersecting wall that closed the space between the two fortification belts, accompanied with large quantities of fragmented roof-tiles (Ill. 2). The iron nails found in the whole burnt layer also prove the existence of a roof-construction. A brown-red layer was discovered below it and this is an evidence for the use of adobe. This construction should have been something like a shelter with separating walls of sun-dried (adobe) bricks without a stone plinth. The stratigraphic profiles in this sector showed that the burned layer starts exactly at the outer face of the second fortification wall but its traces disappear 2.00–2.50 m away from the inner face of the first fortification wall. This shows that the shelter had been stuck to the inner fortification wall and was less then 4.00 m wide. The roof should have been single-sloped to the south.

The large amount of fragmented flat and covering roof-tiles in the area between the two fortification walls made it possible to restore some exemplars (Ill. 3.I–II). Roof-tiles from squares O–10 and H–10 were half restored (Ill. 4.I–II). It was established by weighting the fragments preserved from one Corinthian flat roof tile that was restored 50% that its preserved part is 10kg. (Ill. 4.II). It may be presumed from this data that one whole flat roof-tile used in the construction of the residence at the foot of Kozi Gramadi Peak had weighted about 20 kg. Twenty five percent of one Laconian covering roof-tile from this same sector was also restored (Il. 5). The preserved part from this roof-tile weights about 2 kg. Thus, one whole covering roof-tile should have weighted about 8 kg. It may be calculated from the said so far that only one square meter of wooden construction should have carried a weight of about 100 kg.

A wall parallel to the second fortification wall had also had a tiled roof. This is на, успоредна на втория крепостен зид. Това представлява северната стена на едно дълго и тясно помещение достигащо почти до пространството пред фасадата на централната монументална постройка (Обр. 1). Върху него е установено, че е използван кирпич над каменния цокъл (Христов 2011, 52–53). Тук употребата на покрив и строителна керамика е задължителна за да може кирпичената надстройка да бъде добре защитена от климатичните условия (Стоянова, Попов 2008, 340). От двете страни на тази стена е документирана концентрация на покривна керамика, което доказва съществуването на такъв покрив. Отсъствието на горял пласт и железни гвоздей вътре в ограденото пространство предполага, че не е имало дървена конструкция, а е съществувал само покрив от керемиди върху кирпичената стена.

При последните археологически проучвания в източния сектор на резиденцията бяха засечени и следите на стопанската част във владетелската резиденция (Обр. 1). Наред с големия брой щерни за вода са документирани и изсечени в скалата, няколко легла за питоси и стъпки за дървени колони. Тази част от резиденцията също е била покрита с керемиди, за което свидетелства концентрацията на покривна керамика и откритите в близост до щерните изсечени в равната скала кръгли ниши. Там най-вероятно са стъпвали дървените греди, които са носили конструкцията и наредените върху нея керемиди. Изграждането на това съоръжение е имало за цел да запази водата в щерните чиста, да предотврати замърсяването и подобри съхранението на храните в питосите.

Покривна конструкция на монументалната сграда

През 2005 г. са проучени вътрешността и пространството пред фасадата на монументалната сграда (Христов 2006, 37–46). Там е засвидетелствана висока концентрация на строителна покривна керамика, което показва, че сградата е била покрита с керемиди. Наличието на горял пласт непосредствено

the north wall of a long and narrow room that almost reached the space in front of the façade of the central monumental building (Ill. 1). It was established there that adobe bricks were used above the stone plinth (Христов 2011, 52–53). The use of roof and building ceramics had been obligatory in this case as the building needed protection from the climatic ambiance (Стоянова, Попов 2008, 340). Concentrations of roof ceramics were recorded on both sides of this wall, which is a proof for the existence of such a roof. The lack of burned layer and iron nails in the inner space suggests the lack of a wooden construction and the existence of a covering with of roof-tiles on the adobe wall.

Traces of the farming area of the ruler's residence were recorded in the archaeological study of the eastern sector of the residence (Ill. 1). Several cut in the rock beddings for pithoi and wooden columns were recorded along with a large number of water cisterns. This part of the residence had also been covered with roof-tiles, which is evidenced by the concentration of roof ceramics and by the round niches cut in the plane rock discovered close to the cisterns. They had probably received wooden beams that had carried the construction with the roof-tiles. The construction had been built to preserve the water in the cisterns clean, to prevent the soiling and to improve the preservation of the foods kept in the pithoi.

Roof-construction of the monumental building

The interior and the space in front of the façade of the monumental building were studied in 2005 (Христов 2006, 37–46). A high concentration of building roof ceramics is evidenced there, which suggests that the building had been covered with roof-tiles. The existence of a burnt layer right over the floor proves that a solid wooden construction had also existed (Христов 2006, 41, Обр. 11). Building roof ceramics

върху пода на сградата доказва, че е съществувала и солидна дървена конструкция (Христов 2006, 41, Обр. 11). Строителна покривна керамика е използвана и при изграждането на пода в монументалната сграда (Христов, Стоянова 2011, 96). Подовата подложка в югозападния ъгъл и централното пространство на сградата е изработена от вертикално набити фрагменти от коринтски плоски и лаконски покриващи керемиди. Останалата част е заета от старателно подредени малки безформени камъни.

Постройката вероятно е била с двускатен покрив, като водата от стрехите е падала в специално изсечен в скалата трапецовиден улей (Христов, Стоянова 2011, 98). Той е разположен пред външното лице на северната стена и прави завой под прав ъгъл пред източната стена. След разчистване на пространството пред външното лице на източната стена се установи, че улеят за оттичане на водата от стрехите не преминава през цялото протежение на стената, а се оттича в щерна изсечена в скалният терен, намираща се на 6,00 м от североизточния ъгъл на сградата. Досега са открити и два канала за оттичане на вода от вътрешността на сградата, като единият преминава през южната, а другият през източната стена.

Изграждане на отводнителна система в монументалната постройка предполага, че в сградата е влизала дъждовна вода и не е имала покритие. Друга вода не би могла да проникне, тъй като сградата е защитена от север с добре изсечен в скалата канал. Но документираното наличие на покривна керамика и горял пласт са свидетелство за съществуването на покривна конструкция. Един от вариантите за реконструкция на покрива е сградата да е била покрита изцяло, но в такъв случай остава неразгадан проблемът с предназначението на изградената отводнителната система. Другият вариант предлага предположението за частично покритие, което да предпазва само северната половина на сградата, където се намират т.нар. „платформа” със стълбища (Христов, Стоянова 2011, 101, Обр. 1). Откритите архитектурни детайли

was also used in the make of the floor in the monumental building (Христов, Стоянова 2011, 96). The floor substructure in the southwest corner and in the central space of the building was made of vertically stuck into the ground fragments of flat Corinthian and Laconian covering roof-tiles. The rest of the floor was covered with carefully arranged small shapeless stones.

The building had probably been with a two-sloped roof and the water from the eaves had been dripping into a specially cut into the rock groove with a trapezium-like cross-section (Христов, Стоянова 2011, 98). It was established after the clearing up of the area in front of the outer face of the eastern wall that the groove for the draining of the waters from the roof did not follow the entire length of the wall but flew out into a cistern cut into the rocky terrain and situated 6m away from the northeast corner of the building. Two draining canals from the inner part of the building have been discovered so far. One of them passes through the south wall and the other – through the east wall.

The construction of a draining system in the monumental building gives reason to suggest that rain water had been dripping inside and it did not have covering. No other water could have penetrated inside as the building was protected in the north by a well-cut into the rock canal. However, the recorded concentrations of roof-ceramics and the burnt layer both evidence the existence of a roof construction. In one of the reconstruction variants, the building should have been entirely covered by the roof construction, but, in that case, the problem with the purpose of the draining system remains unsolved. The other variant offers partial roofing that protected only the northern part of the building with the so-called "platform" and stairs (Христов, Стоянова 2011, 101, Обр. 1). The architecture details discovered in front of and on the outer face of the eastern wall suggest the existence of a beam that had most

пред и върху външното лице на източната стена подсказват за наличието на греда, която най-вероятно е носела тежестта на покривната конструкция или втория етаж.

Резиденцията под връх Кози Грамади намира добри паралели с откритата монументална сграда в укрепения тракийски комплекс намиращ се в м. „Смиловене” между гр. Копривщица и гр. Стрелча. Двете сгради са сходни по план, техника на изграждане и са датирани в IVв. пр. Хр (Агре, Дичев 2010, 214–216). При проучването на монументалната сграда в комплекса от м. „Смиловене” не са открити следи от покривна конструкция и керемиди. Там са съществували два срещуположни канала намиращи се в двете дълги стени на постройката, които са служели за отвеждане на дъждовната вода извън очертанията на оградената пространство. Тези данни показват, че това съоръжение не е имало покрив, което говори, че тази практика би могла да е приложена до известна степен и при монументалната сграда под връх Кози грамади.

Заключение

От разгледаните до тук съоръжения става ясно, че всички са имали покриви с подредени върху тях керемиди. Навеса между двете крепостни стени е бил едноскатен, като под него вероятно е пребивавало населението обслужвало резиденцията. Дългата стена намираща се зад втория крепостен зид също е била покрита, за да бъде предпазена кирпичената й надстройка от климатичните условия. Откритата стопанска част е била покрита с лека дървена конструкция, от която са запазени само изсечените стъпки за колони и концентрация от покривна керамика. Остава неразгадан проблема с покритието на монументалната сграда. Дали сградата е била изцяло или частично покрита, ще се установи при провеждането на настоящи археологически проучвания на одриската владетелска резиденция под връх Кози грамади.

probably carried the weight of the roof construction or of the second floor.

The residence at the foot of Kozi Gramadi Peak finds good parallels in the monumental building in the fortified Thracian complex in the locality of Smilovyane, located in the lands between the towns of Koprivshtitsa and Strelcha. The two buildings are similar in layout and building technique, and were both built in the 4th century BC (Агре, Дичев 2010, 214–216). No traces of a roof-construction or roof-tiles were found in the study of the monumental building in the complex in the locality of Smilovyane. Two opposing canals had existed there. They were situated along the two longer walls of the building, and had drained the rain waters out of the enclosed space. These evidence that the building did not have roof, suggesting that this practice might have also been applied to a certain extent in the monumental building at the foot of Kozi Gramadi Peak.

Conclusion

It becomes clear from the constructions considered so far that they all had roofs with roof-tiles. The shed between the two fortification walls had been single-sloped and the people that served in the residence had probably lived there. The long wall situated beyond the second fortification wall had also been covered in order to protect its adobe superstructure from environmental factors. The farming area discovered had been covered by a light wooden construction, of which remained the cut into the rock beddings for the pillars only and a concentration of roof ceramics. The problem with the roofing of the monumental building remains unsolved so far. The future archaeological studies of the Odrysian ruler’s residence at the foot of Kozi Gramadi Peal will establish whether the building had been wholly or partially roofed.

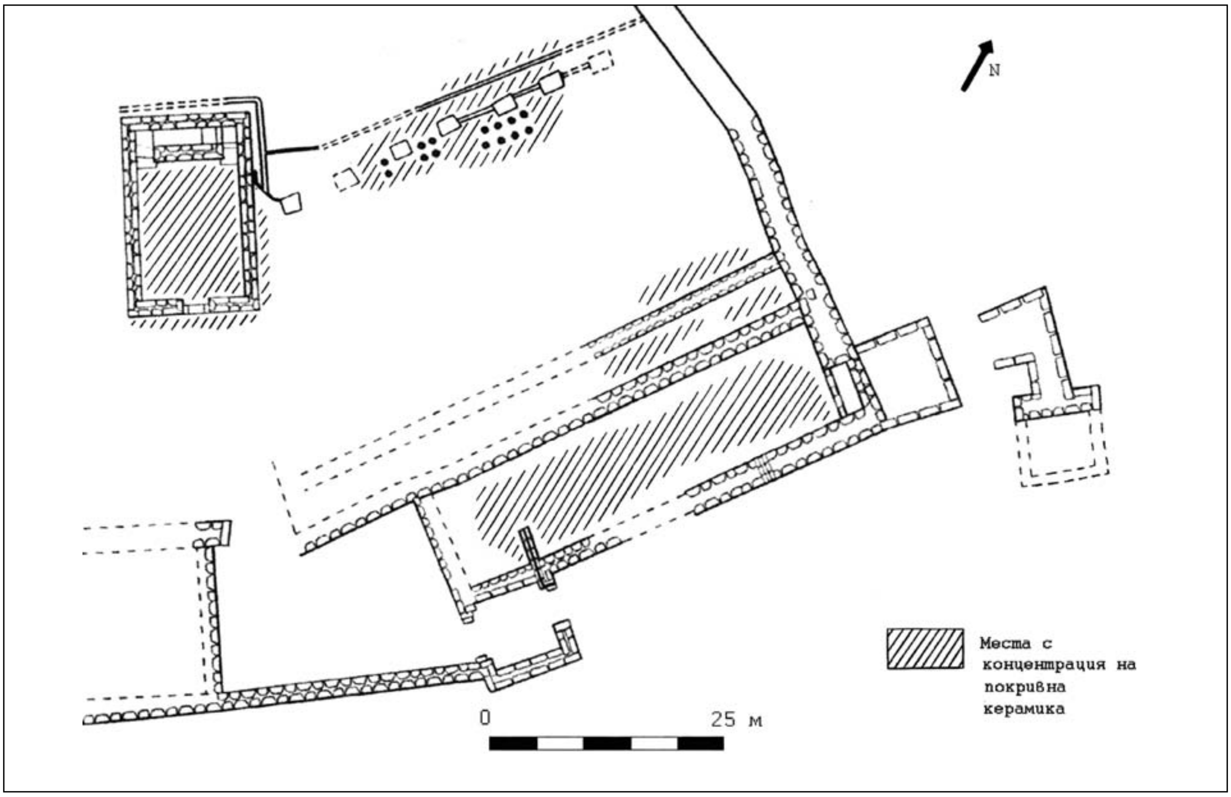
N
Места с концентрация на покривна керамика
0
25 м

Обр. 1. Югоизточният сектор на резиденцията с маркираните концентрации на строителна покривна керамика.
Ill. 1. The southeastern sector of the residence with the marked concentrations of building roof ceramics.

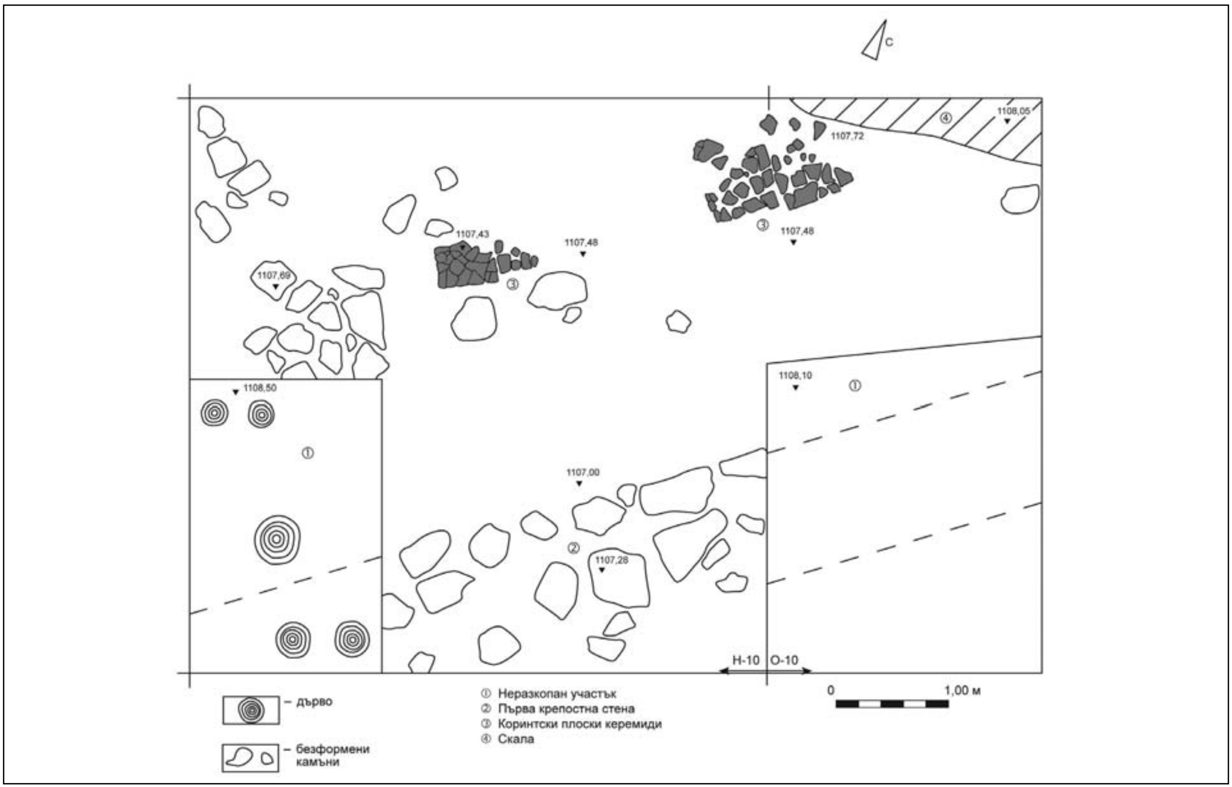
С
④
1108,05
1107,72
1107,43
1107,48
③
1107,48
1107,69
③
1108,50
①
1108,10
①
1107,00
②
1107,28
Н-10
О-10
0
1,00 м
– дърво
– безформени камъни
① Неразкопан участък
② Първа крепостна стена
③ Коринтски плоски керемиди
④ Скала

Обр. 2. Коринтски плоски керемиди от навеса между двете крепостни стени.
Ill. 2. Corinthian flat roof-tiles from the shed between the two fortification walls.

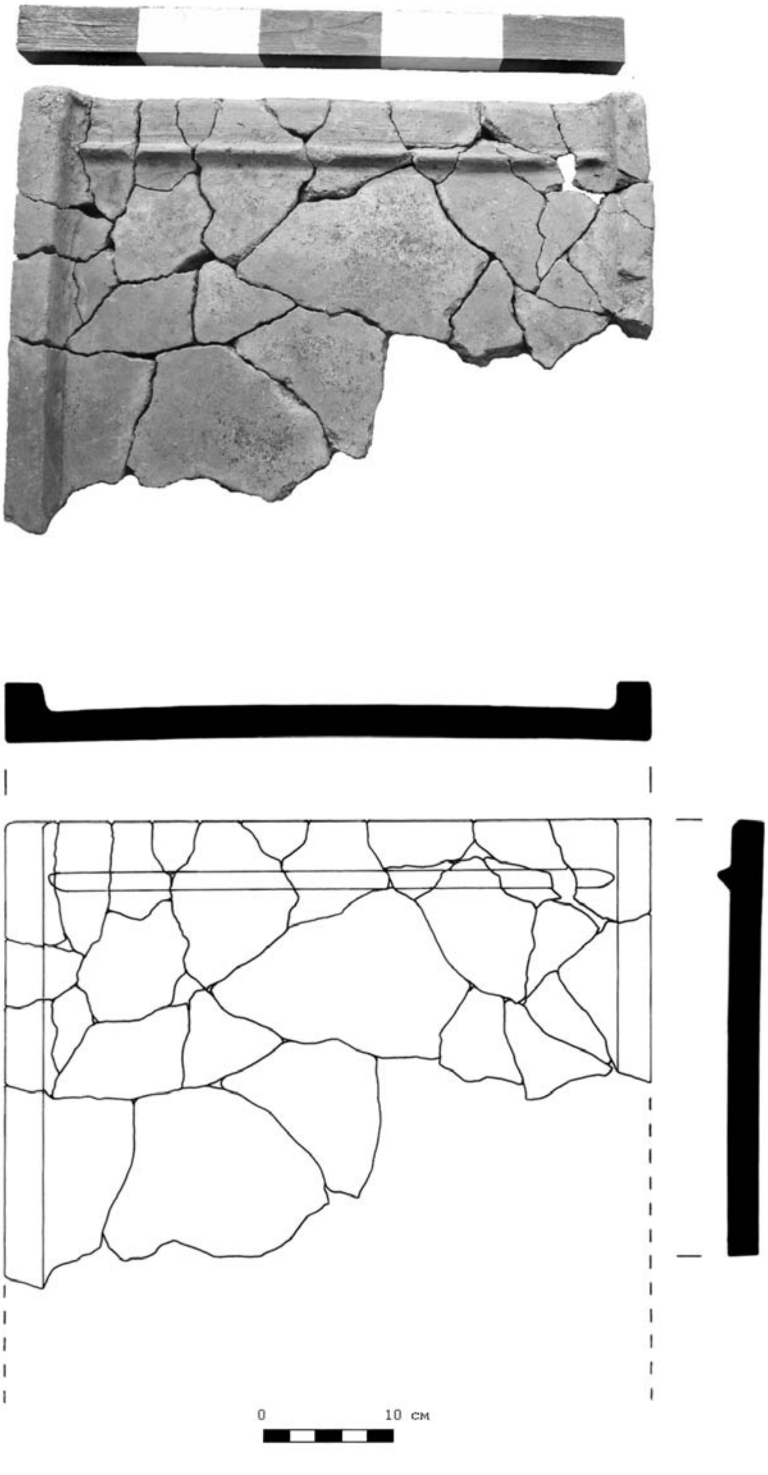

Обр. 3.I. Коринтска плоска керемида от навеса между двете крепостни стени.
Ill. 3.I. Corinthian flat roof-tile from the shed between the two fortification walls.

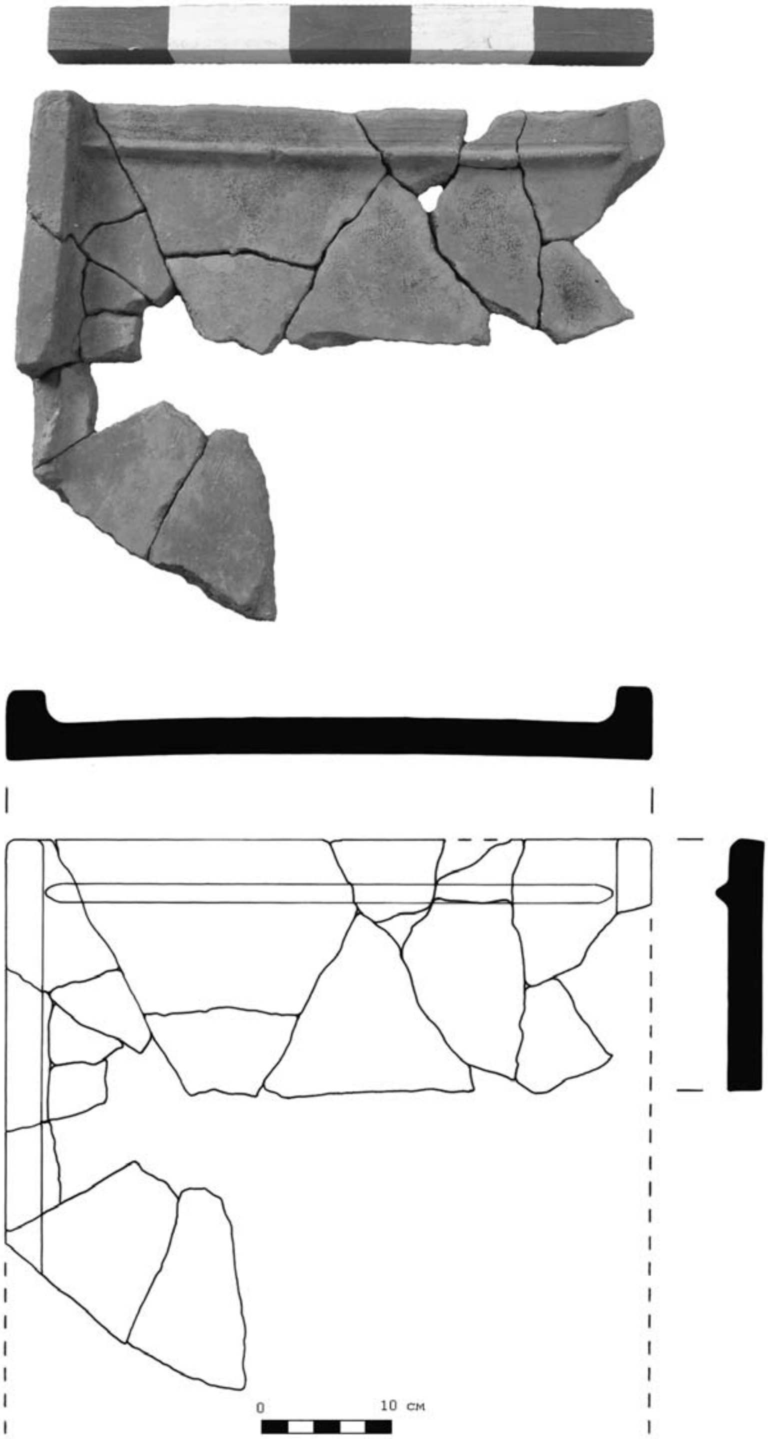

Обр. 3.II. Коринтска плоска керемида от навеса между двете крепостни стени.
Ill. 3.II. Corinthian flat roof-tile from the shed between the two fortification walls.

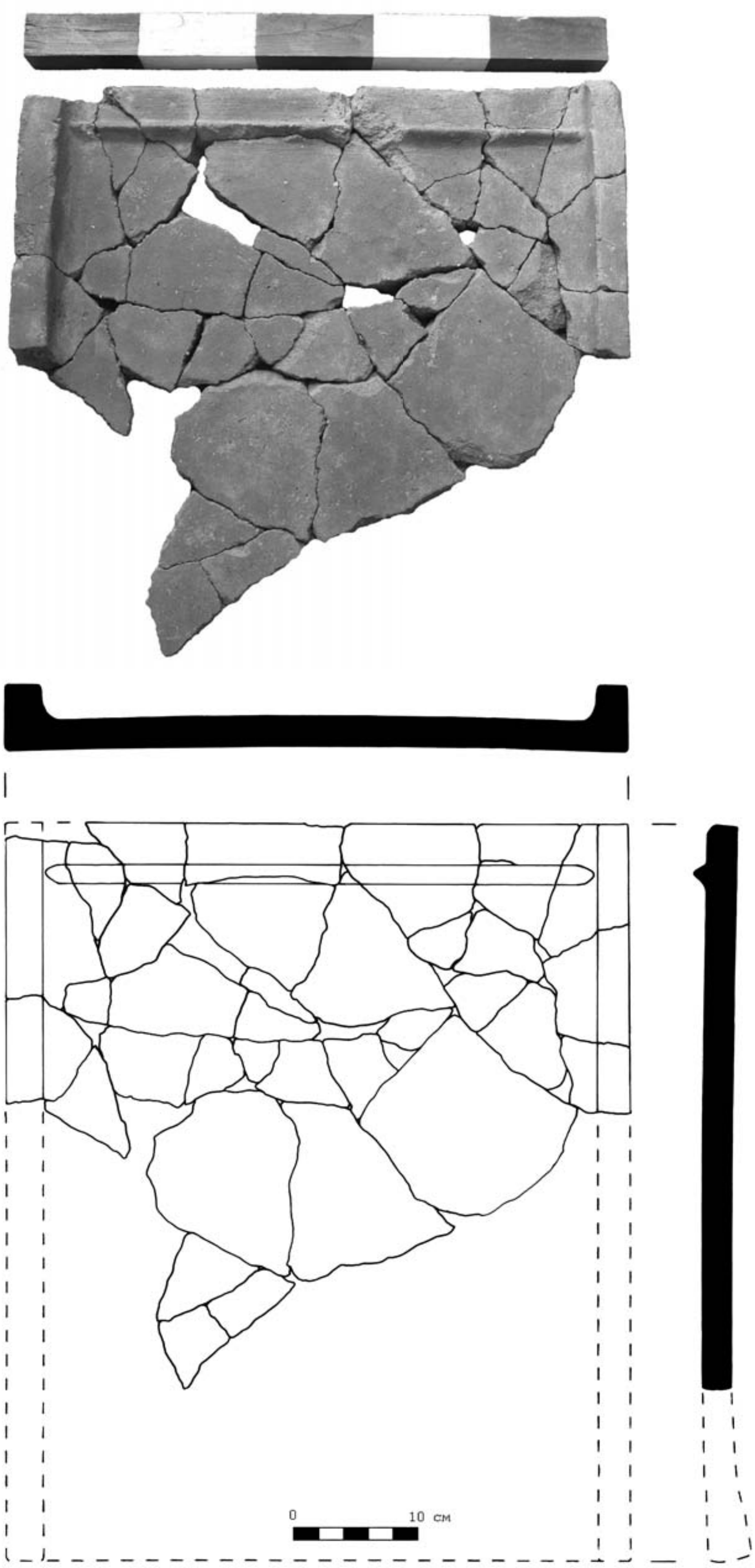

Обр. 4.I. Коринтска плоска керемида от навеса между двете крепостни стени.
Ill. 4.I. Corinthian flat roof-tile from the shed between the two fortification walls.

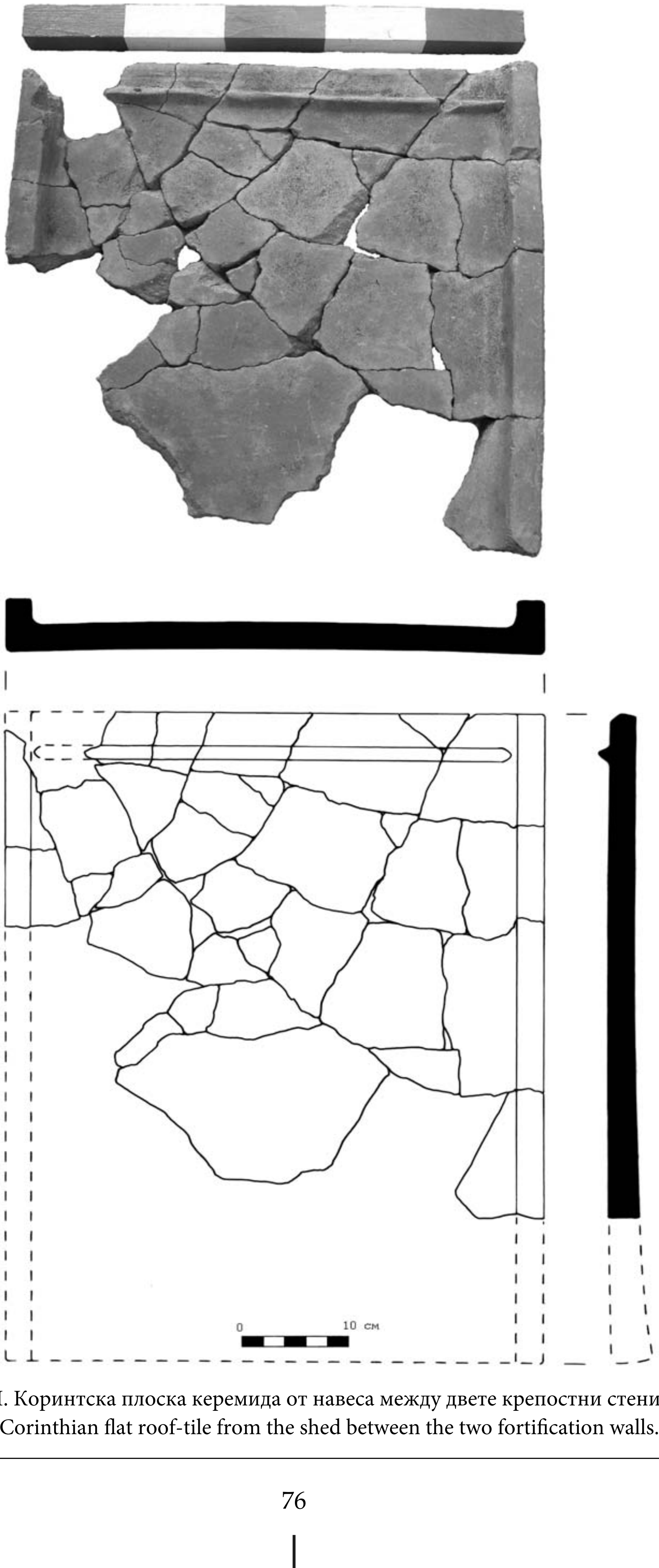

Обр. 4.II. Коринтска плоска керемида от навеса между двете крепостни стени.
Ill. 4.II. Corinthian flat roof-tile from the shed between the two fortification walls.

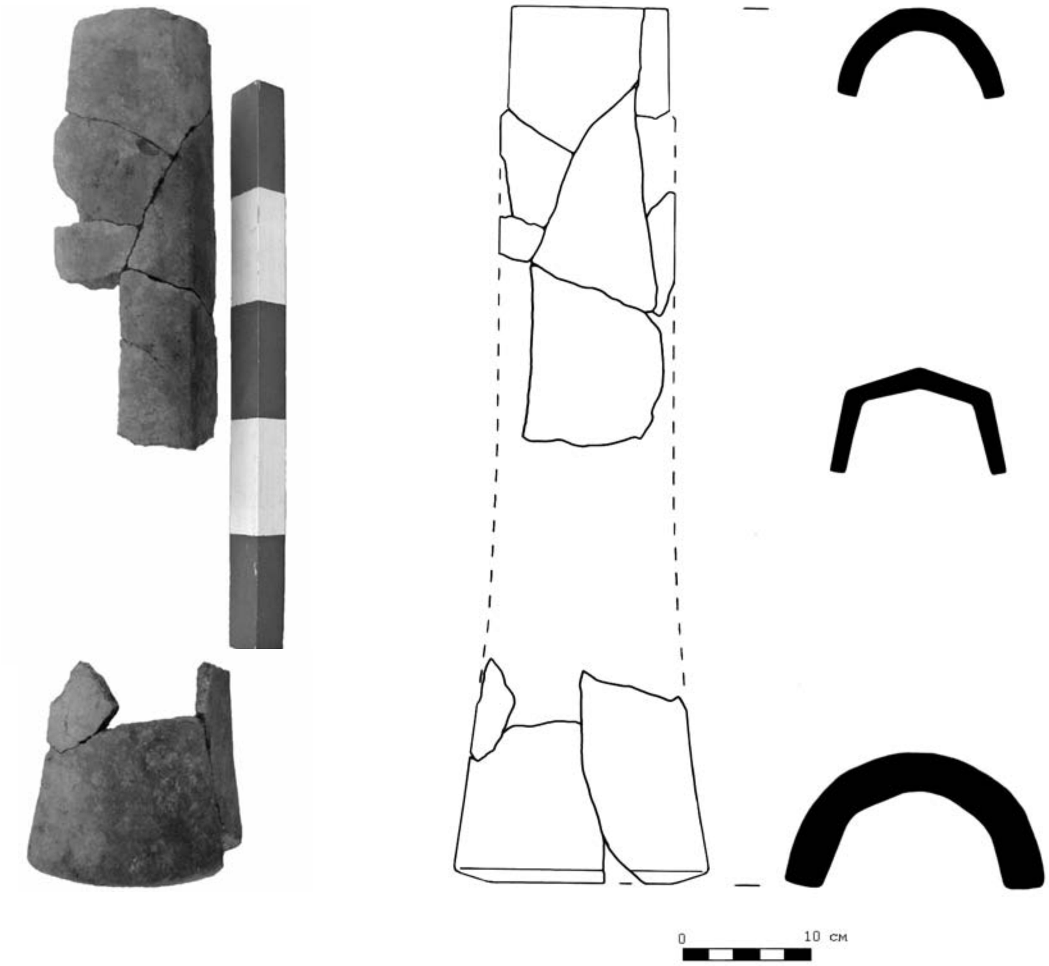

Обр. 5. Лаконска покриваща керемида от навеса между двете крепостни стени.
Ill. 5. Laconian covering roof-tile from the shed between the two fortification walls.

IV.

ГЛАВА 4.

ВОЕННИ ДЕЙСТВИЯ ПРЕД КРЕПОСТНИТЕ СТЕНИ НА РЕЗИДЕНЦИЯТА ПРЕЗ 341 Г. ПР. ХР. ПО ДАННИ ОТ НАХОДКИТЕ НА ОЛОВНИ ЯДРА ЗА ПРАШКА

Иван Христов

Едни от най-интересните археологически материали откривани при проучванията на владетелската резиденция в подножието на връх Кози грамади са оловните ядра (тежести) за прашка. (Христов, Манов 2011, 119–132; Христов, Манов 2011, 21–33)

До 2010 г. общия брой на откриваните оловни предмети е 48. Те са намерени както извън крепостните стени на обекта, така и във вътрешността на укрепената резиденция. От тях 17 притежават надписи на старогръцки в генетив. (обр. 1, обр. 2)

Разчетени са имената на генералите от армията на Филип Втори – Клеобул и Анаксандър (ΚΛΕΟ ΒΟΥΛΟ(Υ) и ΑΝΑΞΑΝ(ΔΡΟΥ)). В историческата литература въпросните военачалници се свързват с обсадата на Олинт от Филип през 348 г. пр. Хр., а впоследствие и с обсадата на резиденцията в Средна гора.

През лятото на 2011 г. са открити още 105 оловни ядра. Пет от тях са намерени във вътрешността на обекта и 100 извън крепостните стени.

CHAPTER 4.

MILITARY OPERATIONS BEFORE THE WALLS OF THE RESIDENCE IN 341 BC IN ACCORDANCE WITH THE EVIDENCE OF THE LEAD SLING-BALLS FROM THE SITE

Ivan Hristov

Some of the most interesting archaeological materials found in the study of the ruler's residence at the foot of Kozi Gramadi Peak were the lead balls (weights) for slings (Христов, Манов 2011, 119–132; Христов, Манов 2011, 21–33)

The total number of lead sling-balls found up to 2010 was 48. They were found both outside the fortification walls and in the inner space of the fortified residence. Seventeen of these show Greek legends in genitive (Ills. 1 and 2).

The names of Cleobulus and Anaxandros, generals in the army of Philip II of Macedon, were spelled out: ΚΛΕΟ ΒΟΥΛΟ(Υ) и ΑΝΑΞΑΝ(ΔΡΟΥ). In the historical literature, the commanders in question are connected with siege of Olynthos by Philip in 348 BC, and eventually – with the siege of the residence in Sredna Gora Mt.

One hundred and five more lead sling-balls were found during the summer of 2011. Five of them were found inside the site, and one hundred were discovered outside the

Концентрацията на намиране на античните ядра за прашка дава възможност да се предложат различни хипотези за военните действия довели до превземането на одриската резиденция, поради което в следващите редове предлагам поглед към „археологията на бойното поле” в Същинска Средна гора съпоставяйки нашите наблюдения с анализа извършен от J.W.I.Lee за войната в градски условия протекла в Олинт през 348 г. пр. Хр. (Lee 2001, 11–22)

I. Оръжейни артефакти

При археологическите проучвания на Олинт извършени основно от D. Robinson (Robinson 1941) са открити около 500 оловни ядра, от които 100 с надписи с 20 различни маркировки. Изследователят е направил категоричния извод, че имената Хипоник, Архедам, Архиас, Анаксандър и Клеобул, срещащи се изписани в генитив (при Архиас – в номинатив) върху голяма част от оловните тежести за прашка, са всъщност имена на военачалници на Филип II Македонски, които са участвали в обсадата и превземането на Олинт със своите войскови части в 349/348 година пр. Хр. (Robinson 1941, 418–438, pl. 130–134).

Трябва да се подчертае, че проучвателите на Олинт разпознават сред оловните ядра и такива, които са халкидически, тракийски и на олинтийския град Олинт. Cahill посочва, че македонските тежести имат средно тегло 30 г, докато халкидичедическите и олинтийските 26 г. (Cahill 1991, 164) В конкретния случай грамажите се явяват статистически съществен факт, който логично може да позволи причисляването на ядрата към едната или другата враждуващи страни. Тук трябва да спомена, че сред оръжейните находки от разкопките в Олинт се срещат множество върхове на стрели и копия.

Каква е ситуацията при Кози грамади? Ядрата варират от 23 до 32 гр. Най-тежките (повече от 27 гр.) са открити във вътершността на обекта. Повечето са без надписи или трудно могат да бъдат разчетени таки-

fortification walls. The concentration of the ancient lead sling-balls found makes it possible to present several hypotheses about the military operations that led to the conquering of the Odrysian residence. Thus, I suggest the considering in the next few lines of the "archaeology of the battle field" in Sushtinska Sredna Gora Mt. juxtaposing our observations with the analysis by J.W.I.Lee of the war in urban ambiance in Olynthos during 348 BC (Lee 2001, 11–22)

I. Armament artifacts

About 500 lead sling-balls were discovered mainly by D. Robinson (Robinson 1941) in the study of Olynthos. One hundred of them bear legends of 20 different stamps. The researcher concluded categorically that the names of Hyponicus, Archedamus, Archias, Cleobulus and Anaxandros, spelled out in genitive (only Archias – in nominative) on a larger portion of the lead sling-balls, had been in fact names of commanders in the army of Philip II of Macedon that had taken part with their detachments in the siege and conquering of Olynthos in 349/348 BC (Robinson 1941, 418–438, pl. 130–134).

It should be stressed that the researchers of Olynthos recognized among the lead sling-balls such of Chalcidic, Thracian and Olynthos origin. Cahill points out that the Macedon sling-balls had a mean weight of 30 g, while those of Chalcidic and Olynthos origin weighted 26 g. (Cahill 1991, 164). The weights in this case are statistically significant fact that logically allows the association of the sling-balls to one ore the other enemy forces. I would like to mention here that there are many arrowheads and spearheads among the armament finds from the excavations in Olynthos.

What is the situation in Kozi Gramadi? The sling-balls vary in weight from 23 g to 32 g. The heaviest ones, those over 27 g, were found inside the site. Most of them show no legends or they are hardly discernible due

ва поради силно корозиралата повърхност на метала. При разкопките са открити железни върхове на стрели и две железни двуостри брадви с формата на лабрис. Трябва да спомена и едно бронзово умбо на щит на македонски пехотинец (Обр. 3) заедно с малка сребърна монета сечена в Парион в IV в. пр. Хр, пробита и използвана по всяка вероятност за амулет. (Обр. 4)

II. Контекст на намиране

При Олинт тежестите за прашка и върховете на стрели откриват във всички разкопани места, но най-вече в цивилните сгради. Lee правилно твърди, че е правдоподобно да се интерпретират находките на оръжия като физически останки от градски бой. Това означава, тези тежести и върхове на стрели са били изстрелвани по хора или други цели по време на превземането на Олинт през 348 г. пр. Хр. Така македонската тежест за прашка открита на пода в олинтийския двор представлява сигурно доказателство за „използването” на това пространство. Вероятно според Lee там е имало защитник, по който се е стреляло. Няколко деформирани тежести и върхове на стрели, повредени поради стрелба по хора или сграда с висока скорост са по-нататъшната подкрепа на тезата, че тези оръжейни артефакти са открити на специфични места, защото са били изстреляни преднамерено, а не изпуснати.

При Кози грамади ситуацията е друга. Над 100 от ядрата са открити извън крепостните стени, а малка част във вътрешността на обекта с надписи на филиповите офицери се срещат както в резиденцията, така и извън стените.

През лятото на 2011 г. най-много ядра са открити в района на нисък хълм разположен на 200 м източно от проучвания обект. (Обр. 5) В подножието на хълма е локализирано трасето на античния път, който се е насочвал към кулата-порта на резиденцията. Една голямата част ядрата се откриват по северния склон на върха, който е предпоставка да се предположи, че стрелбата с олов-

to the severe corrosion of the metal surface. Iron arrowheads and two iron labrys-shaped double-edged axes were discovered during the excavations. I should also mention one bronze shield umbo of some Macedon infantryman (Ill. 3) discovered in association with a small silver coin that had been minted in Parion in 4th century BC, pierced and used most probably as an amulet (Ill. 4).

II. Context of the finds

The sling weights and the arrowheads in Olynthos were discovered in all excavated areas but most of all in the civil buildings. Lee states correctly that it is likely to interpret the armament finds as a physical evidence for a battle that had taken place in the city. This means that those sling-balls and arrowheads had been shot at people or other targets during the conquering of Olynthos in 348 BC. Thus, the Macedon sling-ball found on the floor in the Olynthian court is a definite proof for the "use" of that space. According to Lee, there had probably been a guard to shoot at. Several deformed sling-balls and arrowheads, damaged in the high-speed shooting at people or buildings, further support the thesis that these armament artifacts were found in specific areas because they were intentionally shot and not dropped.

The situation in Kozi Gramadi is different. Over one hundred of the sling-balls were discovered outside the fortification walls. A small portion with the names of the officers of Philip was found both inside the residence and outside the walls.

The majority of the sling-balls found in the summer of 2011 came from the region of a low hill situated 200 m away from the site studied (Ill. 5). The ancient road that led to the tower-gate was localized at the foot of this hill. One large portion of the sling-balls was found on the northern slope of the peak, which gives reason to suggest that the shooting was aimed at those who attacked the residence, in that case – the Macedon

ни ядра е била насочена към тези, които са атакували резиденцията – в случая македонските войници. В този смисъл е редно да бъде поставен въпроса дали през 341 г. пр. Хр. гарнизона защитавал резиденцията под връх Кози грамади не е имал в редиците си също прашконосци. Другата концентрация на ядра в района на върха е на равната му билна част – тоест те са били изстреляни от атакуващите Кози грамади.

След споменатия връх оловни ядра се откриват с големи разсейки на терена по цялото югоизточно и югозападно подножие на резиденцията. Две от тях са открити под северозападните склонове на връх Сборови грамади. И все пак „следите” на прашконосците водят към югоизточия крепостна стена на резиденцията и кулата-порта, където са регистрирани най-големите разрушения на укреплението. Във вътрешността на резиденцията оловни ядра за прашка са открити на подовите нива на кулата-порта, пред и вътре дворцовата сграда, в стопанската част и т. нар. жилищна част. Тук трябва да се спрем и на намирането на два интересни предмета, които смятам, че са част от специфичното въоръжение на защитниците на тракийската резиденция. Както споменах, при археологическите проучвания под връх Кози грамади са открити две железни двуостри брадви. Първата е открита през 2005 г. на пода на дворцовата постройка в близост до нейния вход (Христов 2011, 116–118). Втората брадва е открита на скален терен зад кулата-порта, който е ходово ниво в посока дворцовата зала. Тя е добре запазена с подчертана форма на лабрис и дължина 24 см. Според мен подобни предмети са могли да бъдат използвани от приближени на одриския владетел, своеобразни антични гвардейци. (Обр. 6)

III. Реконструкция на хода на събитията

Според Диодор Сицилийски Филип стигнал до превземането на град Олинт на три етапа. Първо македонците победили олинтийците в две решаващи битки извън

soldiers. So, it is proper to raise the question whether the garrison that defended the residence at the foot of Kozi Gramadi Peak in 341 BC included sling-shooters too. The other concentration of sling-balls in the region of the peaks was on its flat ridge area, i.e. they had been shot by those who attacked Kozi Gramadi.

Next to the peak mentioned, lead sling-balls were found scattered across the entire terrain at the southern and southwestern foots of the residence. Two of these were discovered at the foot of the northern slopes of Sborovi Gramadi Peak. Nevertheless, the "traces" of the sling-shooters lead towards the southeast fortification wall of the residence and the tower-gate – the sites of the gravest signs of destruction in the fortification recorded. Lead sling-balls were discovered in the residence: on the floor of the lowest level of the tower-gate, before and inside the palatial building, in the farm area and in the so-called housing area. We should consider here two interesting objects, which I believe had been part of the specific armament of the defenders of the Thracian residence. As I already mentioned in the text above, two iron two-edged axes were discovered during the archaeological study of the site below Kozi Gramadi Peak. The first one was discovered in 2005 on the floor of the palatial building, close to its entrance (Христов 2011, 116–118). The second ax was found on a rocky terrain behind the tower-gate, which was the walking level to the palatial hall. It is well-preserved, shows the definite shape of a labrys and is 24cm long. I believe that such items could have been used by the entourage of the Odrysian ruler – some sort of ancient guardsmen (Ill. 6).

III. Reconstruction of the course of events

According to Diodorus of Sicily, Philip conquered the city of Olynthos in three stages. The Macedons first defeated the Olynthiкрепостните стени. На третия етап Филип ги принудил да се защитават зад градските стени. В своята „Историческа библиотека” старогръцкия историк изрично пише, че като правил чести нападения на обсадения град загубил много войници. Версията на Диодор за превземането на Олинт била, че той паднал благодарение на предателството на управниците на града Евтикрат и Ластен. (Diod. XVI, 52, 9–53,3) При Кози грамади ситуацията е била аналогична. Макар и разглеждайки събитията от зимата на 341–342 г. в тесен регионален план можем да предложим следната реконструкция на събитията.

Полибий разказва в своята „Всеобща история” за Филип V, че „като минал през средата на Тракия, нападнал одрисите, бесите и дантелетите. Като стигнал града, наречен Филипопол, жителите избягали по височините, и той превзел града още при първото нападение. След това преминал през цялата равнина и като опустошил земите на едни, а от други взел клетва за вярност, от други се оттеглил, оставяйки гарнизон във Филипопол” (Polyb, XXIII, 8/1) Това сведение, макар и за по-късна епоха, много точно показва тактиката на придвижване на македонските царе в несигурната за тях тракийска земя.

Както се знае от сведенията на Демонстен Филип II прекарал тежки 11 месеца в Тракия сражавайки се с наследниците на Котис I. Вероятно в планинските зони на одриската държава тракийските гарнизони приели тактиката на т.нар. партизанска война. (Кацаров 1922, 212) Ние не знаем коя е била предхождащата битка преди Кози грамади в равнината, но обсадата на тракийската резиденция в Средна гора със сигурност се е случила след превземането на тракийския град наречен по-късно Филипополис. След открития бой на споменатия по-горе хълм Филип атакувал директно югоизточната крепостна стена на резиденцията. Трябва да споменем, че това е било логичния път на атаката на резиденцията поради особеностите на терена, на който тя е построена. Изключително трудно е било атака от югозапад и североизток, тъй като там са разположени стръмни склонове и

ans in two crucial battles outside the fortification walls. In the third stage Philip forced them to defend behind the city walls. The ancient Greek historian explicitly wrote in his Library of History that he lost many soldier in his repeatedly attacks on the city under siege. The version of Diodorus concerning the fall of Olynthos is that it fell due to the treason of the rulers of the city Euticratus and Lastenus (Diod. XVI, 52, 9–53,3). The situation in Kozi Gramadi should have been analogical. Although considering the events during the winter of 341–342 BC in a narrow regional plan, we may suggest the following reconstruction of the course of events.

Polybius tells us in his Histories that "when he [Philip] passed across the middle of Thrace, he attacked Odrysians, Bessians and Danteleti. When he reached the city by the name of Philippopolis, the inhabitants escaped hiding in the heights and he took the city in his first attack. After that he passed across the whole flatland devastating the lands of some, taking on oath of allegiance from other and leaving a garrison in Philippopolis" (Polyb. XXIII, 8/1).

It is known from the evidence given by Demosthenes that Philip spent eleven hard months in Thrace engaged in battles with the successors of Kotys I. It is quite probable that the Thracian garrisons in the mountainous zones of the Odrysian state took on the tactics of the so-called partisan war (Кацаров 1922, 212). We do not know what had been the battle in the flatland that preceded the Kozi Gramadi one, but the siege of the Thracian residence in Sredna Gora Mt. was definitely after the conquering of Philippopolis. After the battle in the open on the mentioned hill Philip attacked directly the southeastern fortification wall of the residence. We should mention here that this would have been the logical course of the attack on the residence due to the specifics of the terrain on which it was built. The attacks both from southwest and from northeast would have been extremely difficult due to the steep slopes and mountainous furrows. No lead sling-balls were found

планински улеи. На тези места не се откриват оловни ядра за прашка. След проникването на първата крепостна стена на резиденцията и кулата-порта бойните действия се пренесли във вътрешността на резиденцията и доказателство за това са откритите зад стените оловни ядра за прашка и железните брадви. Lee поставя въпроса дали стрелците с прашка са могли да действат ефективно дори в сградите на Олинт. Същия въпрос важи и за сравнително тясното пространство от 3,4 дка оградено от крепостни стени под Кози грамади.Тук следва уговорката, че вътрешността на тракийската резиденция не е била гъсто застроена със сгради, което е позволило бърз размах на сражението.

Съвременните схващания за това как се използва прашката предполага, че това оръжие изисква повече пространство за използването му (Korfman 1973, 34–42). Някои антични свидетелства обаче показват, че стрелците са могли да бъдат обучени да изстелват своите ядра за прашка с едно единствено бързо мятане под рамо, както препоръчва римския военен историк Вегеций. Подобен начин на използване на прашките е илюстрирана и на по-късната траянова колона издигната в центъра на Рим и представяща нагледно военните действия на римските легионери през 2 век. Последните практически опити за използване на прашката показват, че подмишичнито или бързо хвърляне е могло да даде по-голямо ускорение на метателното оръжие, отколкото добре познатите вертикални или хоризонтални завъртания (Richarson 1998, 44–49). Може да се допусне, че както македонските, така и олинтийските, а дори и тракийски стрелци са били обучавани на тази техника, като по този начин са могли да изпозват своите прашки в ограничени пространства. Естествено обаче основният метод на водене на война, и то в затворени пространства, са били ръкопашните. При Кози грамади липсват находки на мечове, с които безспорно са били въоръжени както македонски, така и тракийски войници. Единственото оръжие от близкия ръкопашен бой

in these areas. After the overcoming of the first fortification wall of the residence and of the tower-gate, the battle was transferred into the residence and this is proved by the lead sling-balls and iron axes found behind the walls. Lee raises the question whether the sling-shooters had been able to act effectively even in the buildings of Olynthos. The same goes for the relatively narrow space of about 3.4 decares surrounded by fortification walls below Kozi Gramadi Peak. A stipulation should be made here that the inner space of the Thracian residence had not been thickly build-up which allowed a fast development of the battle.

The modern concepts on the way the sling was used suppose that this weapon needed a larger space (Korfman 1973, 34–42). However, some ancient evidences show that the shooters could have been taught to shoot their sling-balls with a single fast under shoulder throw as recommended by the Roman military historian Vegetius. Similar use of slings is illustrated in the later Column of Trajanus, erected in the center of Rome and representing in relief the military actions of the Roman legionnaires in the 2nd century BC. The recent experiments with slings show that the under shoulder throw, or the fast throw, could create better acceleration of the throwing weapon than the well-known vertical or horizontal rotations (Richardson 1998, 44–49). It may be presumed that the Macedon and the Olynthian – and even the Thracian – shooters had been taught in this technique, and thus were able to use their slings in confined spaces. Naturally, however, the major method of battling in limited spaces was the hand-to-hand fighting. No swords were discovered in Kozi Gramadi. Both Macedon and Thracian soldiers were undoubtedly armed with swords. The only weapons for hand-to-hand fight found in the study of Kozi Gramadi are the two iron axes mentioned. It is no accident that Xenophon wrote in his Cyropaedia the following: "In combination with other forces

открито при проучванията са споменатите железни брадви. Не случайно Ксенофонт в „Киропедия” (Xenoph., Cyropaedia, 7.4.15) пише следното: „При съчетания с други сили има случаи, когато наличието на стрелци с прашки е от голяма помощ, но за тях самите и всички стрелци на света не биха могли да удържат нападението на няколко мъже идвайки на ръкопашен бой с оръжие пригодено за бой от близко разстояние”

Каква е била съдбата на одриската резиденция? Ако Филип е оставил временен гарнизон неговата съдба е била логично същата като на този във Филипопол. Въпреки че липсват сигурни доводи за използването на одриската резиденция слез 341 г. пр. Хр. трябва да се припомни факта, че светилището на самия връх Кози грамади продължило да функционира в самия край на IV в. пр. Хр и насетне до Римската епоха. (Христов 2006; Христов 2010)

IV. Археология на бойното поле и античното военно дело през IV в. пр. Хр.

Въпросът за градските военни действия в древна Тракия се намира по подобие на военната история на древна Гърция между две ясно очертани области на изследване. От една страна лежи изследването на мащабните военни сражения на открито с използването на различен военен ресурс и тактика. Традиционно този вид битки се описват в България въз основа преди всичко на литературни източници от древността. В редки случаи в историческата география се прави топографски анализ. От друга страна лежи обсадната война, изследването на която се базира, освен в анализа на писмените извори, но и в проучването на физическите останки – състояние на фортификацията, откриването на обсадни устройства, следи в културните пластове на масивни пожари и т.н. Както правилно изтъква Lee проучването на обсадната война спира до градските стени, защитата или превземането, които обикновенно са главна тема на научните публикации. Войната в градска среда не спада към нито една на

there are cases when the presence of sling shooters is of great help, but for them even all shooters in the world would not be sufficient to stand the attack of several men that come into hand-to-hand fight with weapon that is suited for a close fight" (Xenoph., Cyropaedia, 7.4.15).

What had been the destiny of the Odrysian residence? If Philip had left a temporary legion, its destiny should have logically been identical to that of Philippopolis. Despite the lack of definite arguments in favour of the use of the Odrysian residence after 341 BC, we should not forget the fact that the sanctuary on Kozi Gramadi Peak itself had functioned at the very end of the 4th century BC and during the Roman epoch. (Христов 2006; Христов 2010)

IV. Archaeology of the battle field and the ancient military science in the 4th century BC

The answer of the question concerning the city military actions in ancient Thrace should be sought in the similarities with the military history of ancient Greece, between two clearly defined research areas. The studies in the large-scale battles in the open with variable military resources and tactics are on the one hand. These battles are traditionally described in Bulgaria mainly on the basis of ancient literary sources. Topographic analysis is rarely done in the historical geography. The siege war is on the other hand. It study is based both on the analysis of the written sources and on the revision of the physical evidence: condition of the fortification, discovery of siege implements, traces in the cultural strata of massive fire, etc. Lee points out correctly that the study of the siege war confines to the city-walls, to the defense or to the taking of the city under siege, which are usually the main theme of the scientific publications. The war in an urban ambiance does not belong to any of these two categories of the ancient military science.

двете категории на античното военно дело. Изследването на градския бой би помогнало да се създаде едно по-широко и пълно разбиране на македонското и тракийско дело. Проучване на разпространението на оловни ядра за прашка при Кози грамади е само един малък пример как биха могли да се възстановят трасетата на предвижване на македонски военни части в Тракия при управлението на Филип II. За целта е необходимо пълен преглед на всички запазени ядра с надписи от българските музеи, а при възможност и на анализ на тяхното откриване в стратегически укрепени места като Кабиле, Филипополис и емпорион Пистирос.

The study of the urban battle would contribute to the establishment of a broader and fuller understanding of Macedon and Thracian military science. The study of the spread of the sling-balls across the area of Kozi Gramadi is just a small example of how to reconstruct the traces of the movement of Macedon military units in Thrace during the reign of Philip II. It needs, however, the full revision of all sling-balls with legends preserved in the Bulgarian museums and, if possible, the analysis of their discovery in strategically fortified sites as Kabyle, Philippopolis and the emporium of Pistiros.

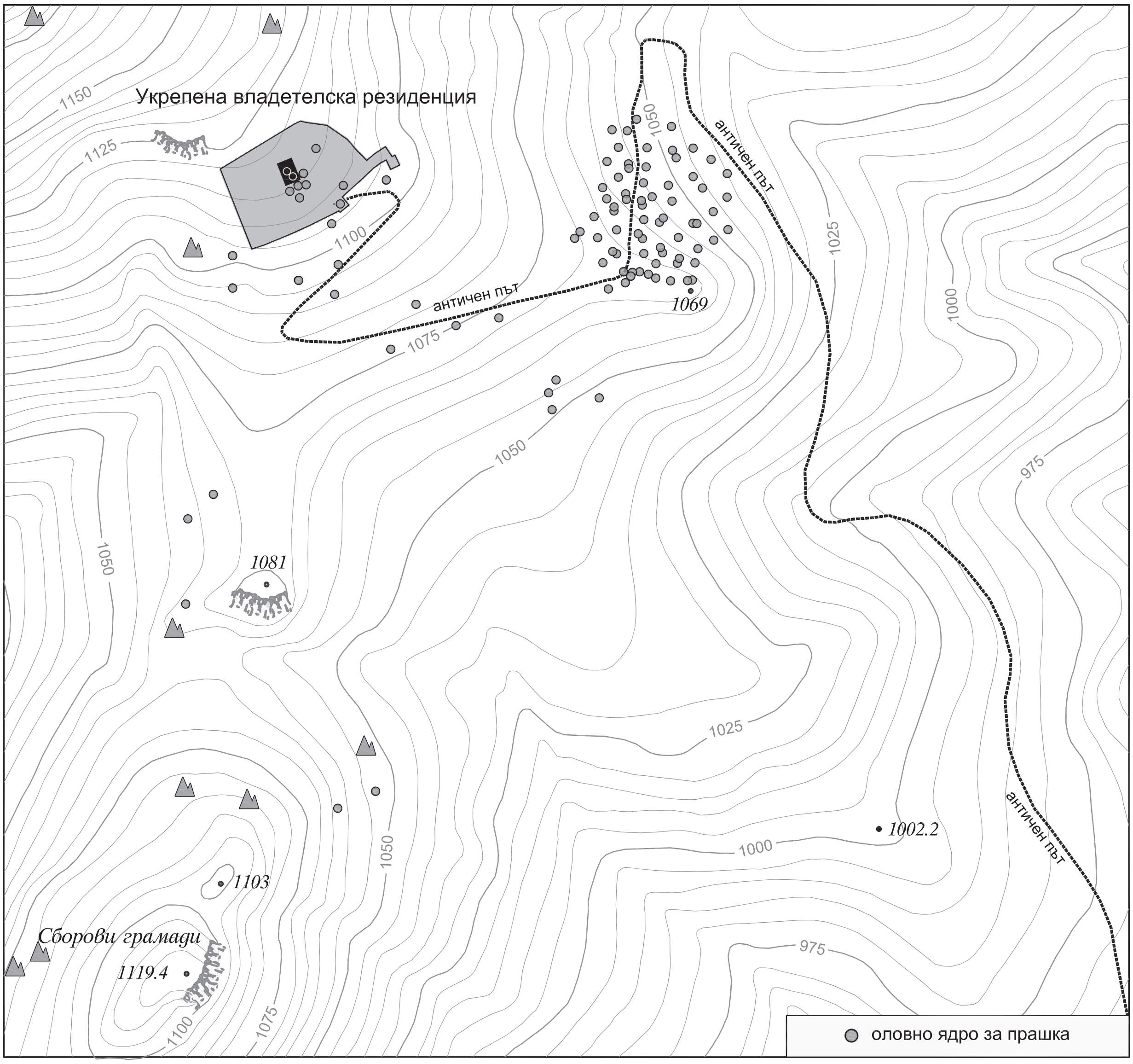
Укрепена владетелска резиденция
1150
1125
1100
1075
античен път
1069
1050
античенпът
1025
1000
975
1081
1050
1025
1002.2
1000
античенпът
975
1050
1103
Сборови грамади
1119.4
1100
1075
● оловно ядро за прашка

Мащаб 1: 3 000

0
50
100
150 м

Височинна система: Балтийска
Сечение на релефа: 5 м

КартПроект, 2011 г.

Карта на откритите оловни ядра за пращка от 4 в. пр. Хр. в района на укрепената одриска резиденция.
Map of the lead sling-balls from the 4th century BC, discovered in the region of the fortified Odrysian residence.

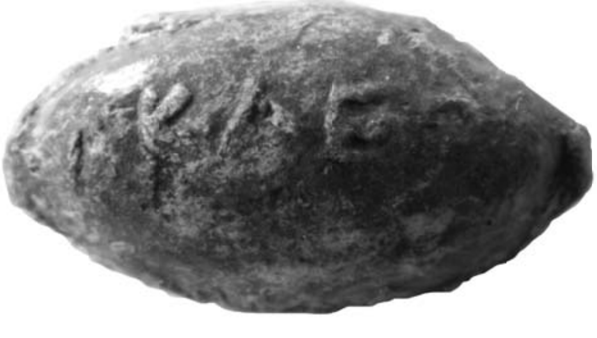

Обр. 1. Оловно ядро за прашка с името на Клеобул.
Ill. 1. Lead sling ball with the name of Cleobulus.

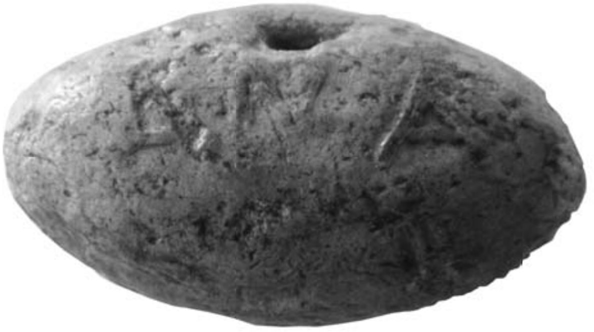

Обр. 2. Оловно ядро за прашка с името на Анаксандър.
Ill. 2. Lead sling-ball with the name of Anaxandros.

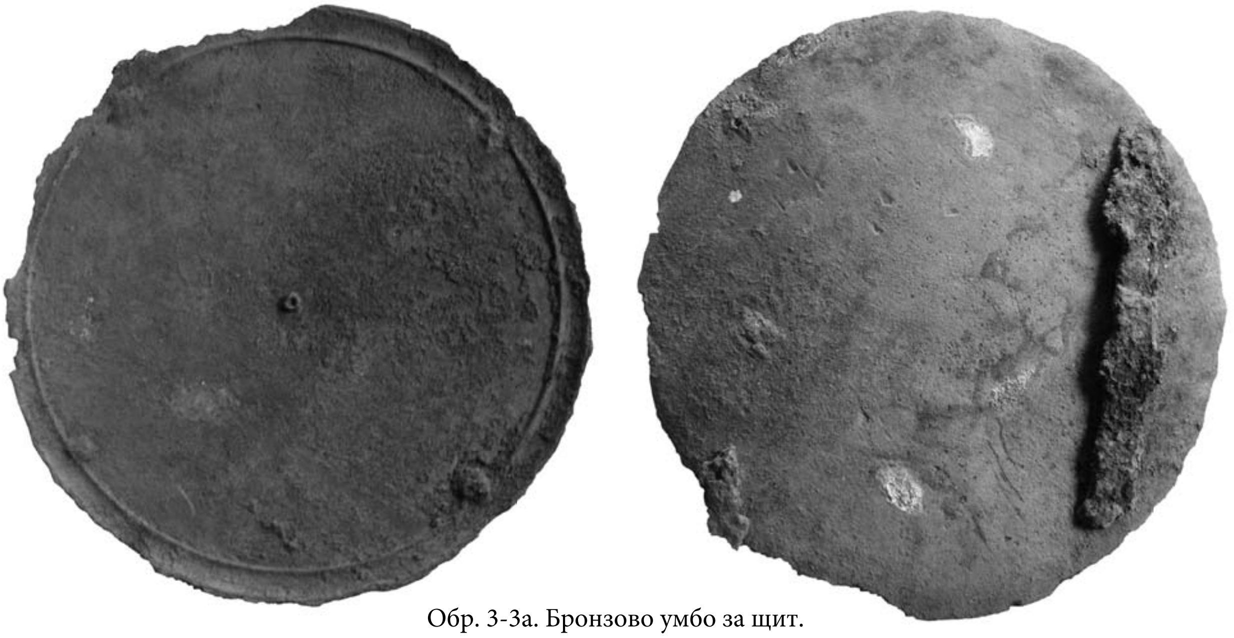

Обр. 3-3а. Бронзово умбо за щит.
Ill. 3-3a. Bronze shield umbo.

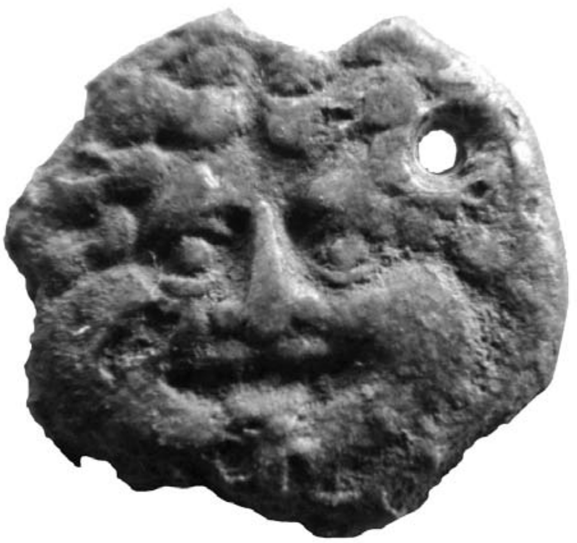

Обр. 4. Аверс на сребърна монета, сечена в гр. Парион.
Ill. 4. Obverse of a silver coin minted in the city of Parion.

Обр. 5а. Възвишение в средата на извънкрепостно сражение през 341 г. пр. Хр.
Ill. 5a. Elevation in the middle of a battle led outside the stronghold in 341 BC.

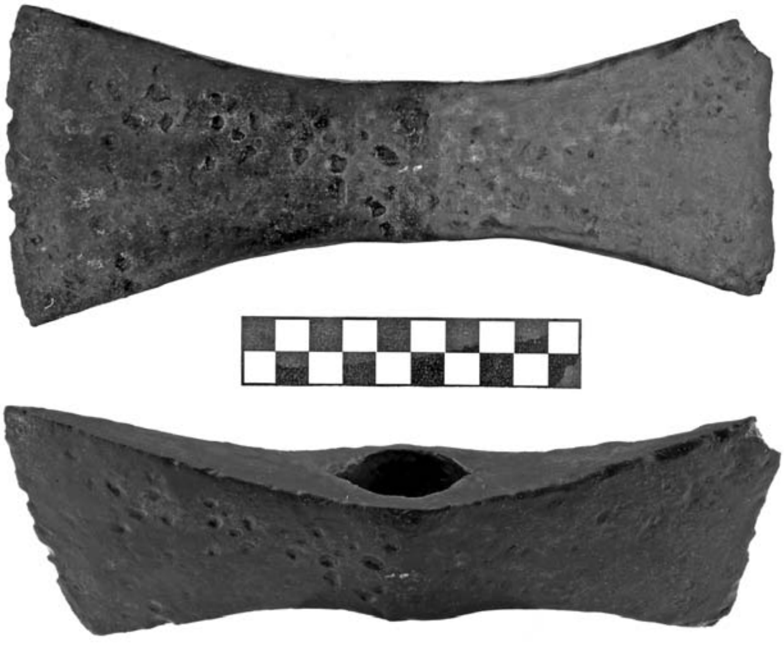

Обр. 6. Желязна двуостра брадва открита при разкопките на резиденцията през 2011 г.
Iii. 6. Iron two-bladed axe, discovered during the excavations of the residence in 2011.

V.

ГЛАВА 5.

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ АРХИТЕКТУРАТА НА МОНУМЕНТАЛНА ПОСТРОЙКА, ЧАСТ ОТ СВЕТИЛИЩЕТО НА ВРЪХ КОЗИ ГРАМАДИ

Иван Христов

През лятото на 2011 г. бяха инвентирани всички обработени блокове открити на повърхността на стръмен улей започващ от южната част на връх Кози грамади (1361 м. н. в.) Същите са забелязани още през 2005 г. като първоначално те са свързани с разрушена крепостна стена от Елинистическата епоха разположена на югоизточия край на равната тераса на върха. (Христов 2006, 37, 105) Впоследствие е предложена хипотезата, че блоковете са част от градежа на тракийски храм. (Христов 2011, 24)

При последните теренни наблюдения бяха документирани 35 блока, които са концентрирани единствено в първия най-южен улей на върха спускащ се в посока изток. (Обр. 1) Блоковете са заснети на дължина 300 м . Всички те са с две, три и четири обработени лица. Повечето притежават врязана украса по цялата лицева част посредством метални инструменти. Заснети са монтажни отвори и добре обработен жлеб, както и „отвесиращ водач” приложен при ъглови блокове.Тези особености са характерни за момументалното строителството както в Елинистическа Тракия така и на много места в Егейския басейн за пе-

CHAPTER 5.

OBSERVATIONS ON THE ARCHITECTURE OF A MONUMENTAL BUILDING, PART OF THE SANCTUARY ON KOZI GRAMADI PEAK

Ivan Hristov

All shaped stone blocks that were found on the surface of a steep furrow that starts in the southern part of Kozi Gramadi Peak (1361 m above the sea level) were recorded during the summer of 2011. These were noticed as early as in 2005, and were firstly connected with the destroyed Hellenistic fortification wall situated in the southeastern end of the plane terrace on the peak (Христов 2006, 37, 105). The hypothesis that these blocks were part of the construction of a Thracian temple formed later (Христов 2011, 24).

Thirty-five blocks were recorded during the last terrain surveys. These are concentrated solely in the first south-most furrow of the peak that runs in the east (Ill. 1). They are recorded in a 300 m long area and are all with two, tree or four treated faces. Most of them show incised with metal tools decoration on the entire façade. Constructive openings and a well-cut groove, as well as a "vertical leader" for the corner stones, were recorded. These features are characteristic for the monumental building both in Hellenistic Thrace and in many places along the Aegean basin in the period 4th–3rd centuries BC (Стоянов, Стоянова 2008, 42–58).

риода IV–III в. пр. Хр. (Стоянов, Стоянова 2008, 42–58)

Размерите на блоковете са различни от досега познатите обработени каменни блокове от проучваната в близост резиденция. Някои от тях са характерни за двулицев градеж с емплектон в средата. Последните бележки позволяват да датираме най-общо обработените блокове за IV–III в. пр. Хр.

Наблюденията на връх Кози грамади изключват възможността те да са част от укрепително съоръжение. Твърде вероятно е те да са част горните редове на монументална постройка (храм ?) чиито основи предстоя да се открият и проучат.

В следващите редове представяме католог на инвентираните блокове.

The dimensions of these stone blocks differ from the known so far shaped stone blocks from the studied residence in the vicinity. Some of them are characteristic for two-faced constructions with emplekton in the middle. The latter notes allow us to date most generally the shaped stones in the 4th–3rd centuries BC.

The observations on Kozi Gramadi Peak leave out the possibility of their belonging to some fortification construction. It is quite possible that they had been part of the upper rows of some monumental building (temple ?) the fundaments of which are still to be revealed and studied.

The catalogue of the recorded blocks is presented in the text below.

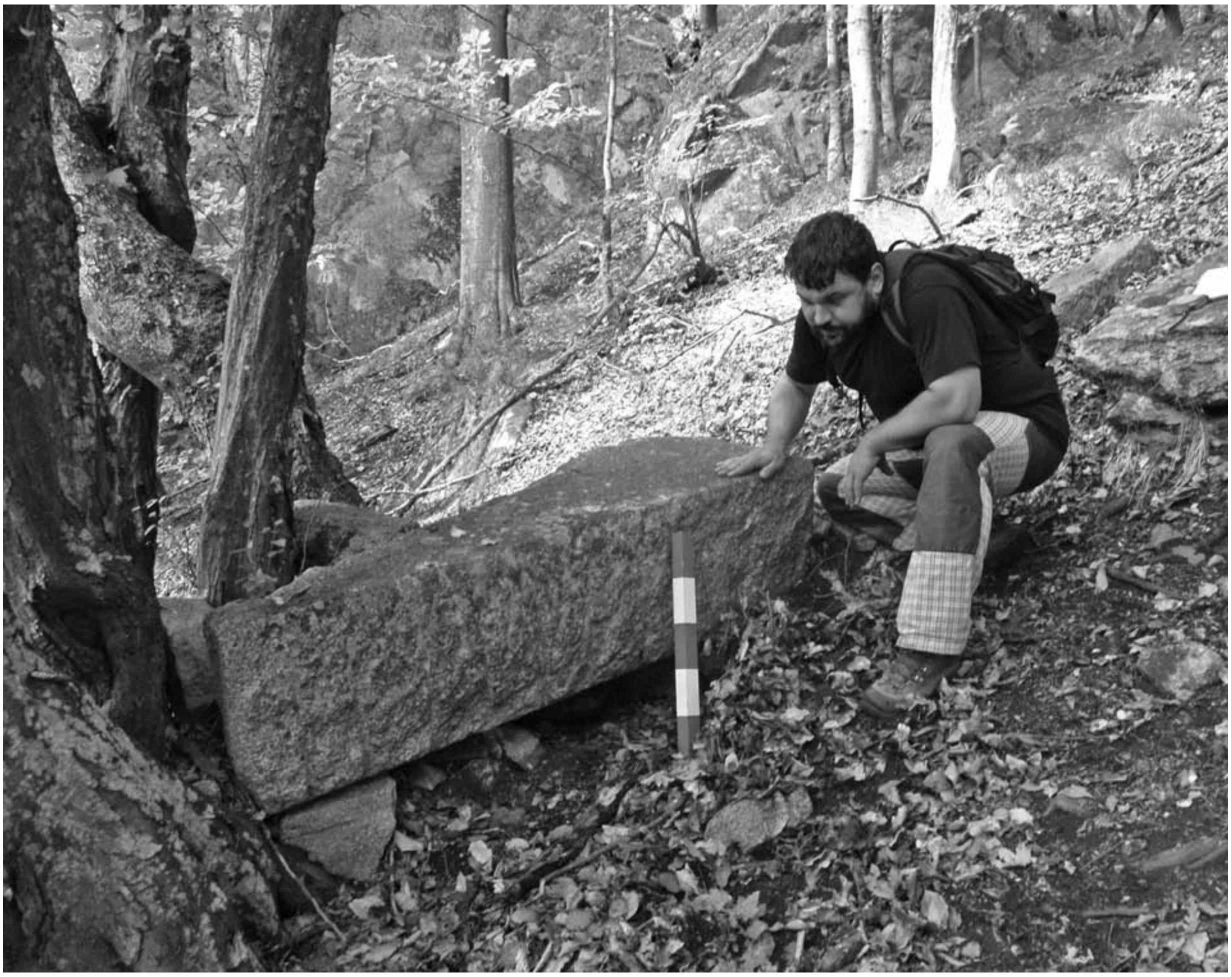

Д-р Иван Христов по стръмния южен улей на връх Кози грамади с един от нападалите блокове.
Dr. Ivan Hristov on the steep southern furrow of Kozi Gramadi Peak with one of the fallen blocks.

КАТАЛОГ НА БЛОКОВЕТЕ, ДОКУМЕНТИРАНИ ПО ИЗТОЧНИЯ СКЛОН НА ВРЪХ КОЗИ ГРАМАДИ

CATALOGUE OF THE BLOCKS RECORDED ACROSS THE EASTERN SLOPE OF KOSI GRAMADI PEAK

№	Описание	Изображение
1.	Дължина 1,34 м дебелина 0,20 м височина 0,54 м оребрена украса	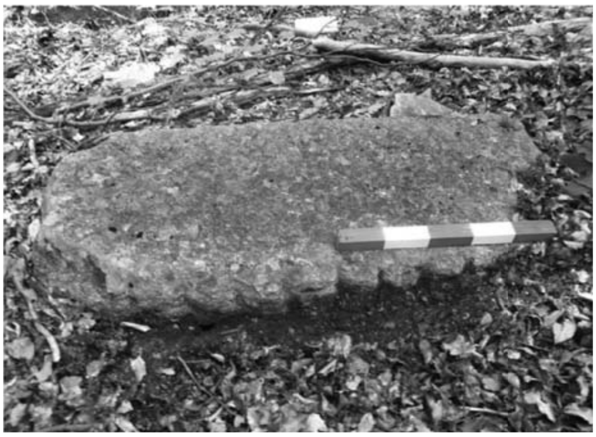
2.	Дължина 0,99 м дебелина 0,20 м височина 0,62 м оребрена украса	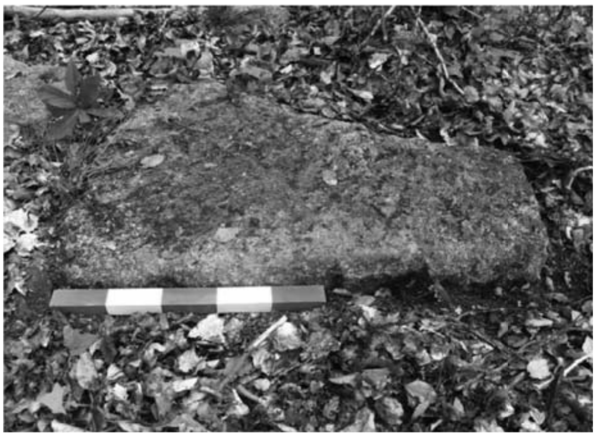
3.	Дължина 1,40 м дебелина 0,70 м височина 0,25 м	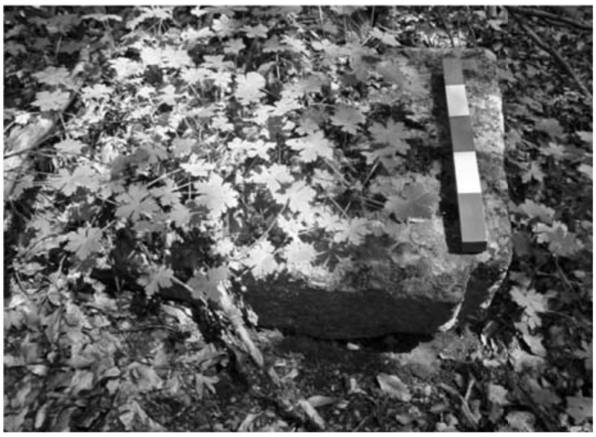

4. Фрагмент

дължина 0,62 м
дебелина 0,40 м
височина 0,36 м

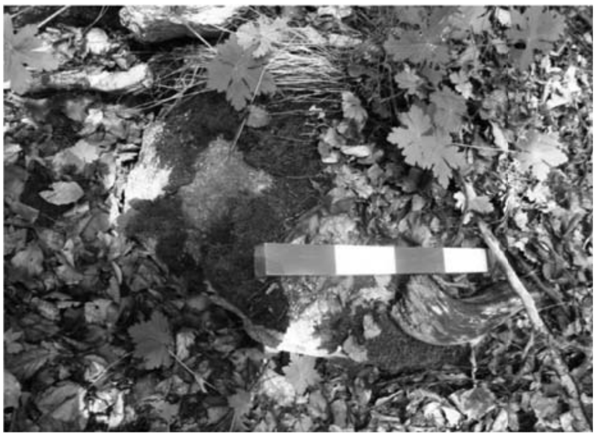

5. Дължина 0,95 м
дебелина 0,40 м
височина 0,43 м

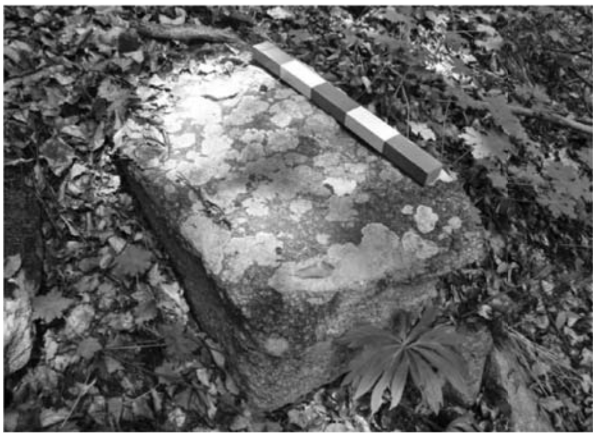

6. Дължина 1,40 м
дебелина 0,20 м
височина 0, 62 м

кантиране

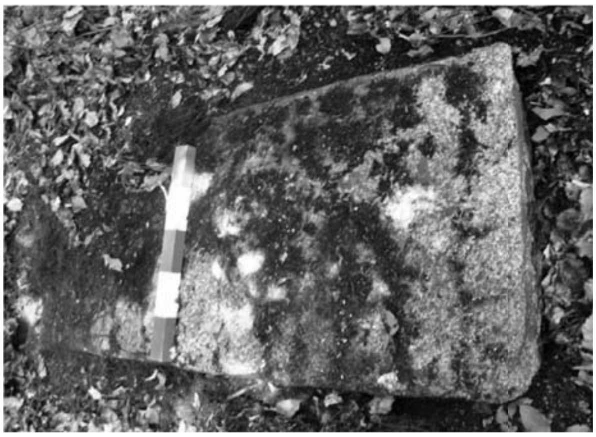

7. Дължина 0,78 м
дебелина 0,60 м
височина 0,20 м

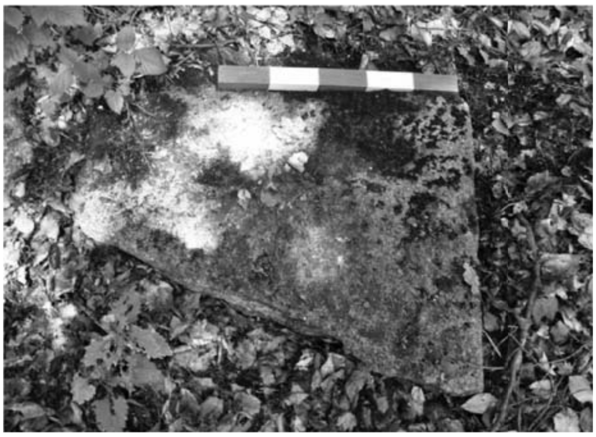

8. Дължина 0,92 м
   дебелина 0,22 м
   височина 0,42 м

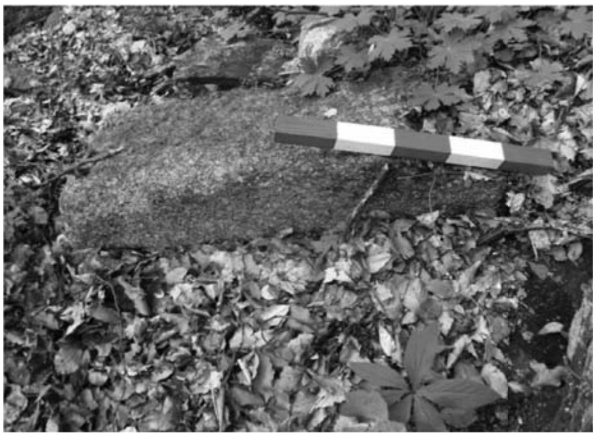

9. Дължина 1,00 м
   дебелина 0,59 м
   височина 0,20 м

   монтажен отвор
   размери:
   д-на 0,16 м
   ш-на 0,06 м
   дълбочина 0,04 м

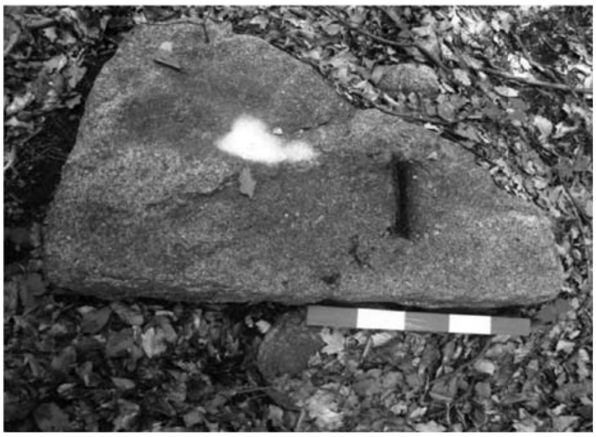

10. Дължина 1,05 м
    дебелина 0,25 м
    височина 0,68 м

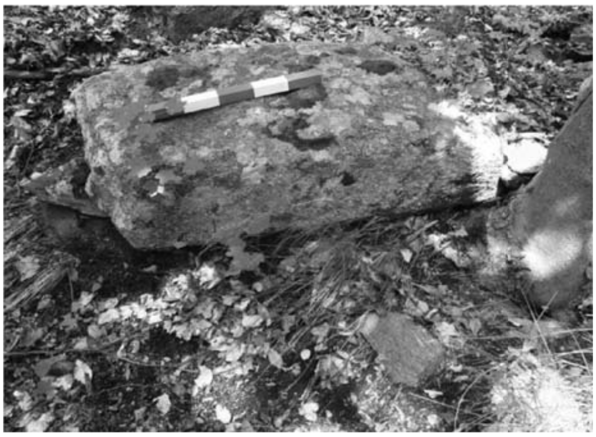

11. Дължина 1,52 м
    дебелина 0,62 м
    височина 0,39 м

    оребрена украса

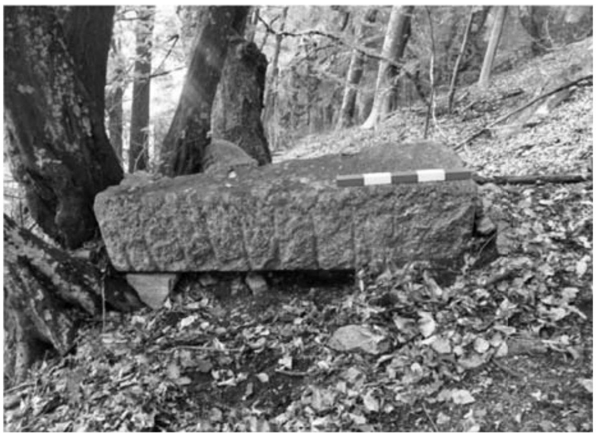

12. Фрагмент

    Дължина 1,33 м
    дебелина 0,20 м
    височина 0,80 м

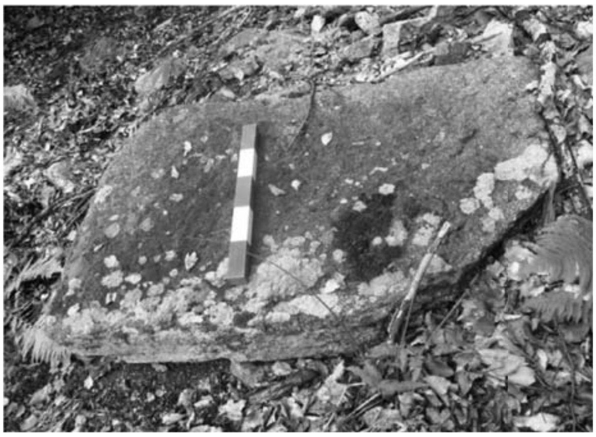

13. Дължина 1,00 м
    дебелина 0,26 м
    височина 0,60 м

    кантиране

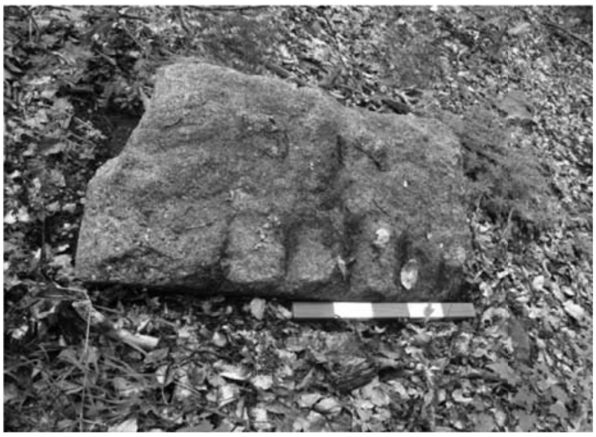

14. Дължина 0,80 м
    дебелина 0,75 м
    височина 0,25 м

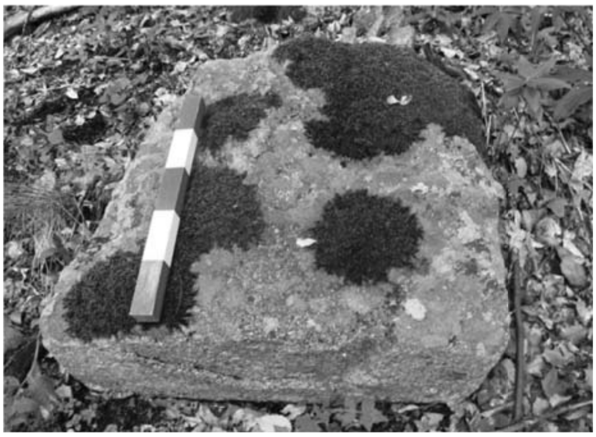

15. Дължина 0,60 м
    дебелина 0,12 м
    височина 0,40 м

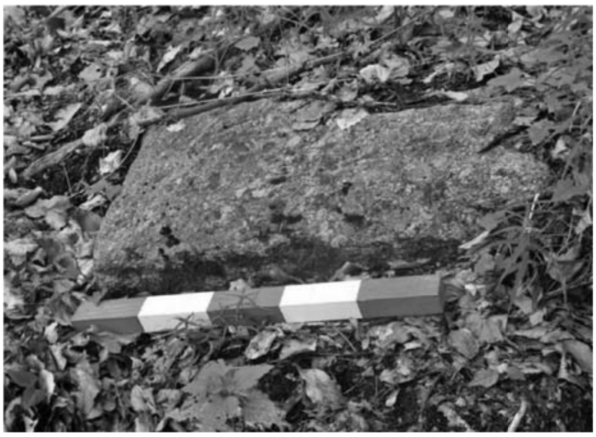

16. Фрагмент

дължина 0,48 м
дебелина 0,15
височина 0,27 м

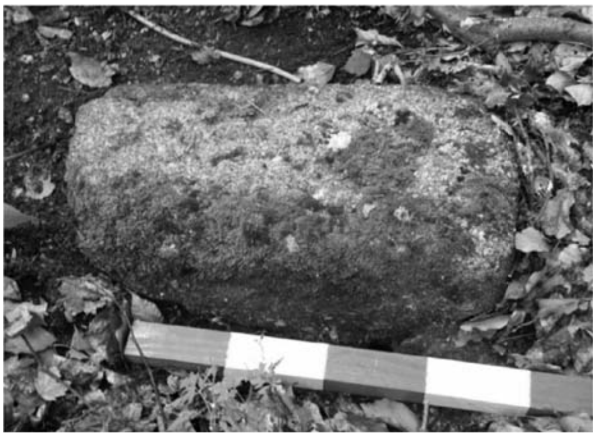

17. Фрагмент

дължина 0,83 м
дебелина 0,60 м
височина 0,30 м

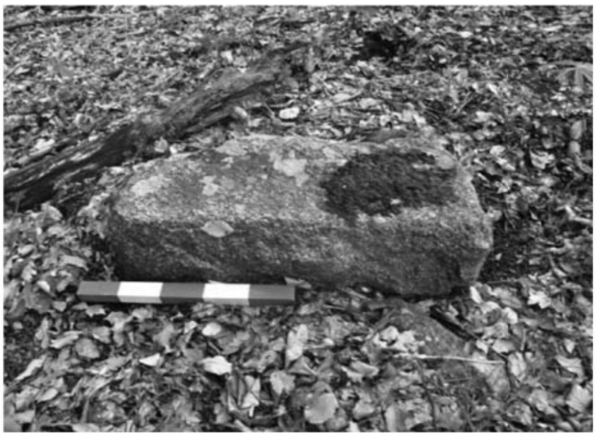

18. Дължина 1,30 м
дебелина 0,27 м
височина 0,68 м

оребрена украса

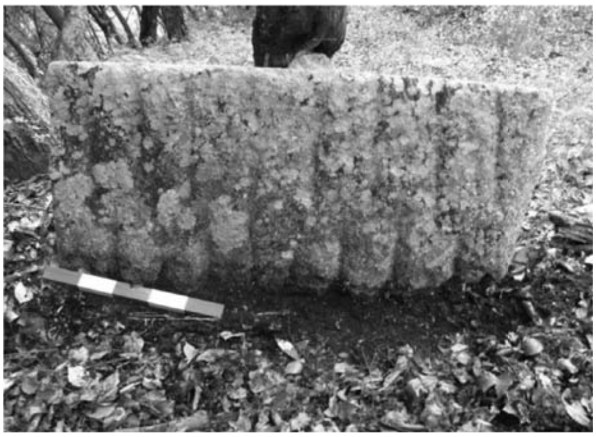

19. Дължина 1,40 м
дебелина 0,62 м
височина 0,35 м

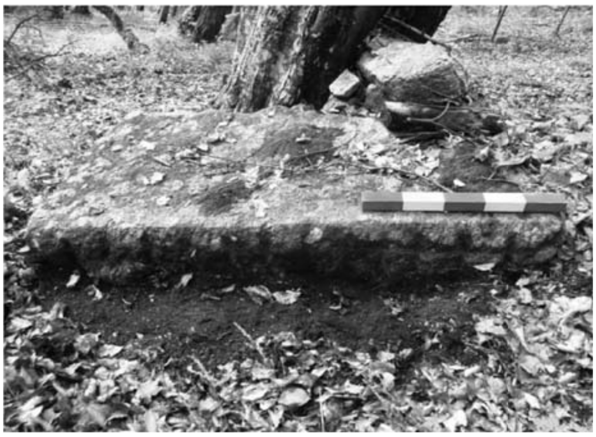

20. Дължина 0,77 м
дебелина 0,32 м
височина 0,47 м

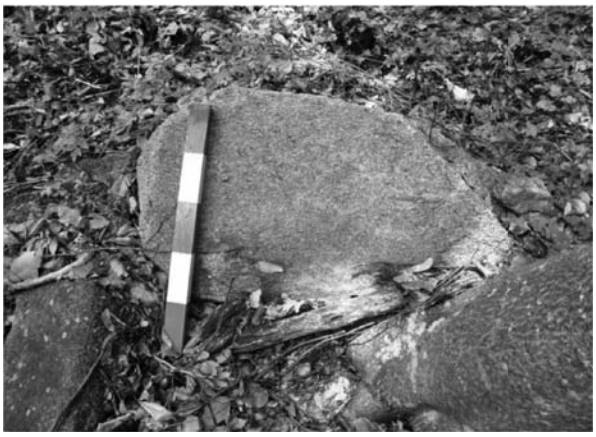

21. Дължина 1,55 м
дебелина 0,69 м
височина 0,30 м

изсечен жлеб
(най-вероятно от падаща врата)
размери:
д-на 0,30 м
ш-на 0,04 м
дълбочина 0,04 м

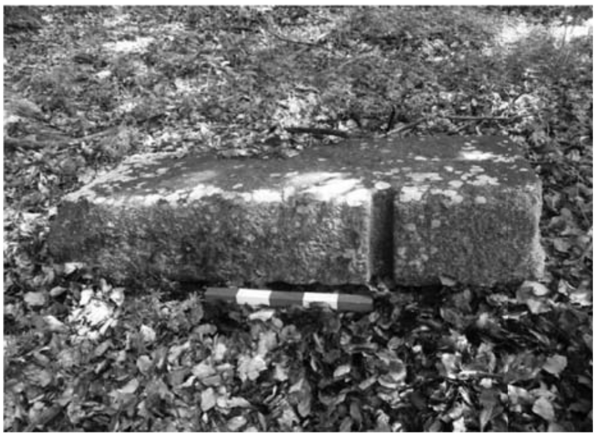

22. Дължина 0,95 м
дебелина 0,40 м
височина 0,35 м

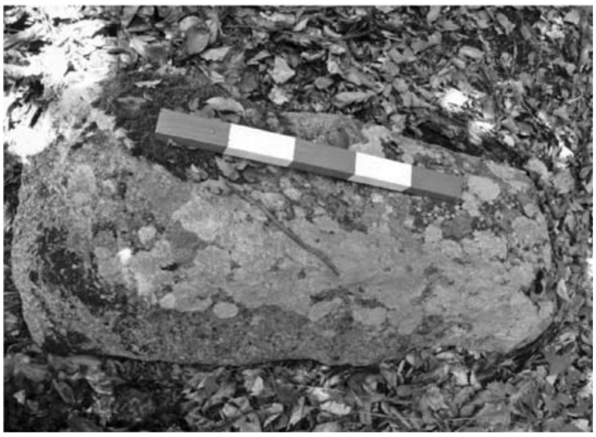

23. Дължина 1,50 м
дебелина 0,22 м
височина 0,69 м

оребрена украса

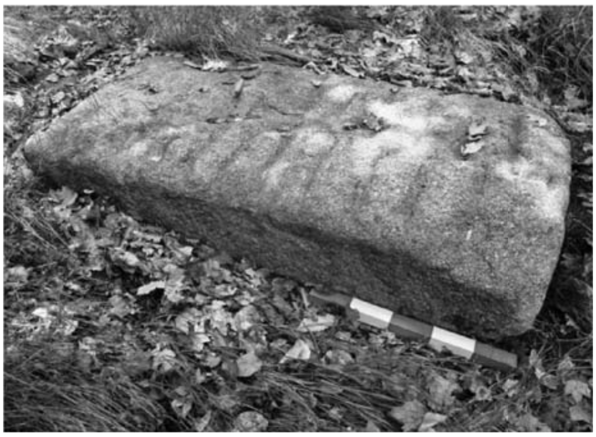

24. Дължина 0,80 м
дебелина 0,68 м
височина 0,32 м

оребрена украса

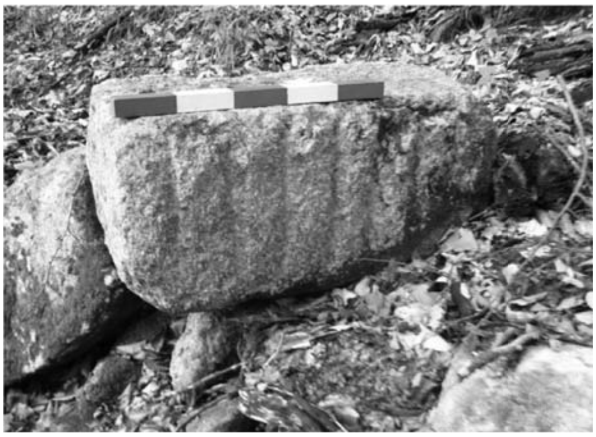

25. Дължина 0,97 м
дебелина 0,40 м
височина 0,23 м

кантиране

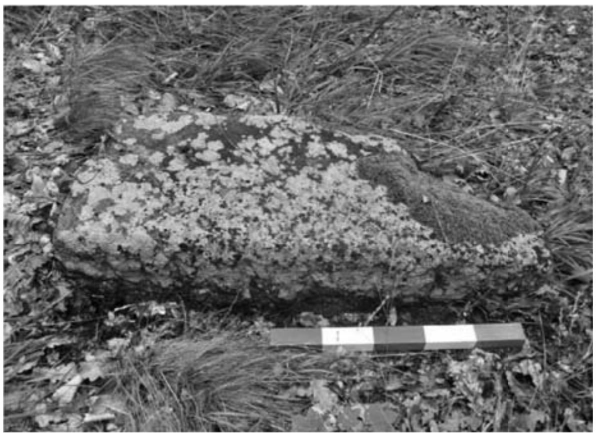

26. Фрагмент

дължина 0,70 м
дебелина 0,22 м
височина 0,50 м

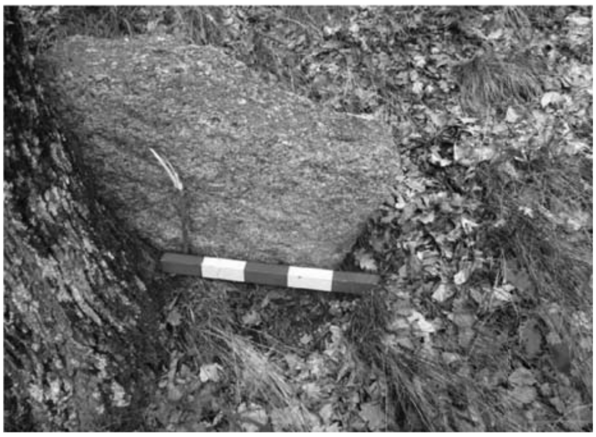

27. Дължина 0,86 м
дебелина 0,22 м
височина 0,62 м

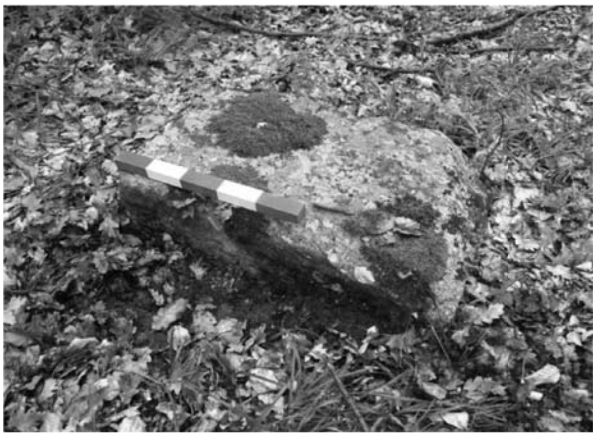

28. Дължина 0,77 м
дебелина 0,36 м
височина 0,40 м

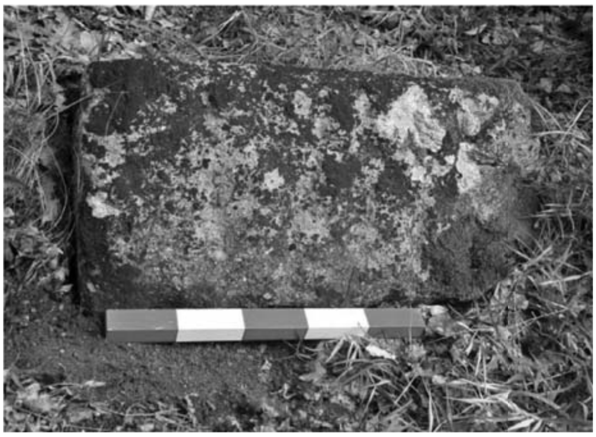

29. Дължина 0,90 м
дебелина 0,32 м
височина 0,70 м

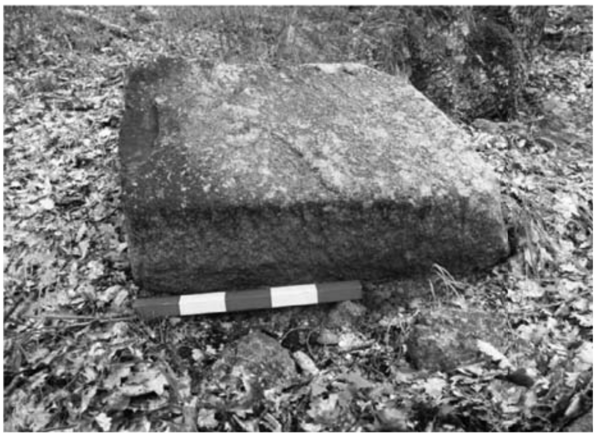

30. Дължина 1,04 м
дебелина 0,20 м
височина 0,34 м

оребрена украса

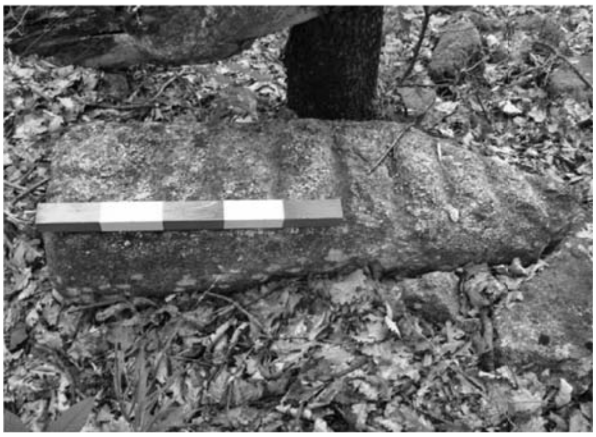

31. Дължина 1,03 м
дебелина 0,40 м
височина 0,41 м

оребрена украса

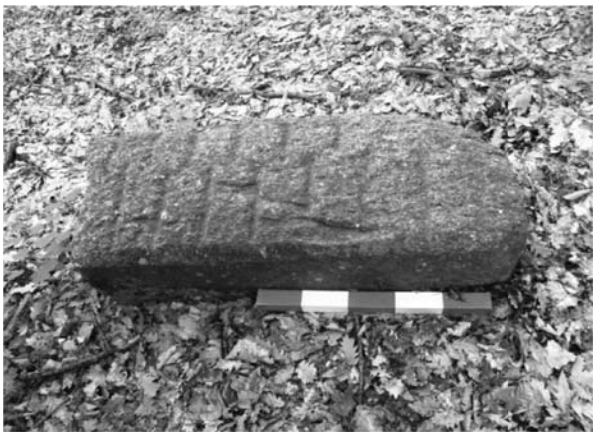

32. Дължина 0,94 м
дебелина 0,29 м
височина 0,39 м

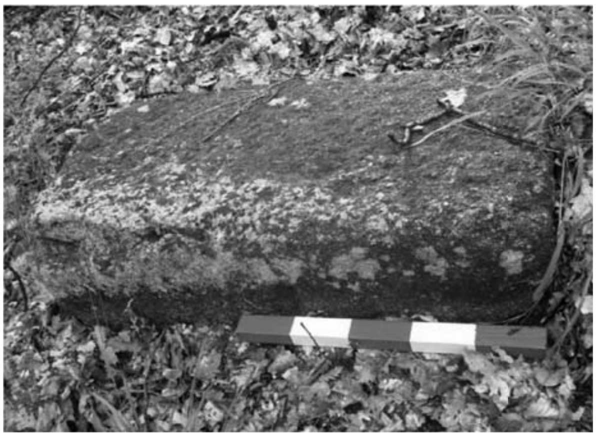

33. Дължина 0,56 м
дебелина 0,30 м
височина 0,43 м

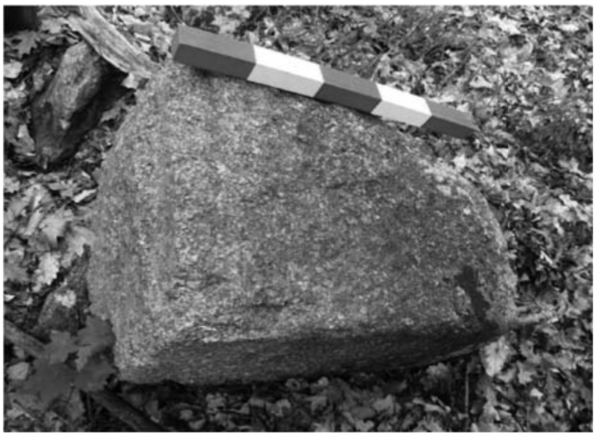

34. Дължина 0,47 м
дебелина 0,25 м
височина 0,50 м

кантиране

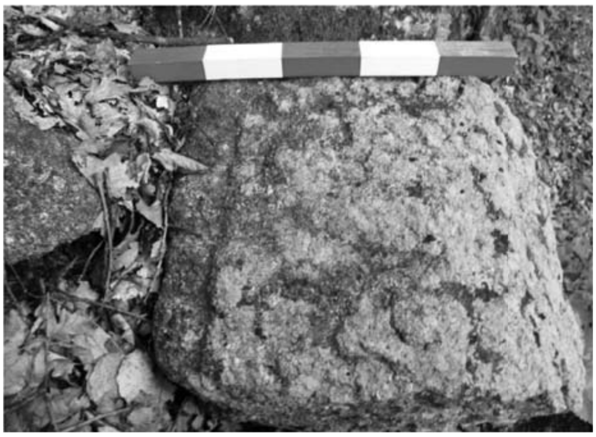

35. Дължина 0,69 м
дебелина 0,50 м
височина 0,28 м

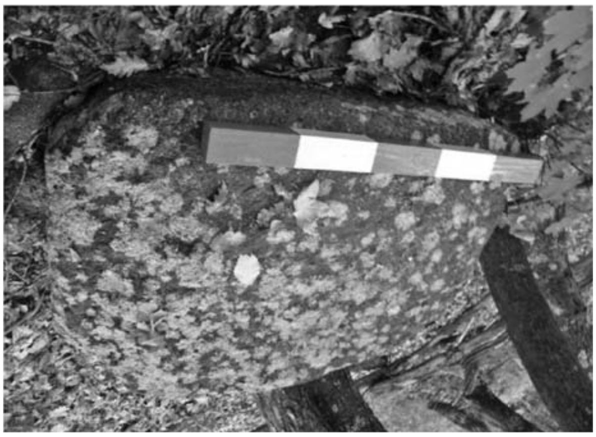

VI.

ГЛАВА 6.

БИТОВА КЕРАМИКА ОТ УКРЕПЕНАТА РЕЗИДЕНЦИЯ В ПОДНОЖИЕТО НА ВРЪХ КОЗИ ГРАМАДИ (материали от проучванията през 2011 г.)

Венета Ханджийска-Янкулова

Проучванията през 2011 г. на укрепената резиденция в подножието на връх Кози грамади, потвърдиха направените през предходните сезони наблюдения за малко количество на керамичния материал, който освен това е и много фрагментиран (Христов 2006, 57; Ханджийска-Янкулова 2011, 133; Цочев 2011, 151). Сред новооткритите примери не могат да бъдат възстановени цели профили, а по-големите такива са едва няколко. Керамиката се отличава със силно измити повърхности. Тя се открива във всички механични пластове, като по-голяма е концентрацията ѝ в дълбочина. Разглежданият материал произхожда от няколко контекста. Най-многоброен е от пространството между двете дълги успоредни стени. По-малко е количеството му в участъците около новоразкритата порта и източно от монументалната постройка. Той принадлежи към различни периоди – ранната и късната желязна епохи и късната античност, като в редица случаи разновременните фрагменти се откриват заедно.

Керамика от ранната желязна епоха

Материалите, които могат да бъдат оп-

CHAPTER 6.

EVERYDAY CERAMICS FROM THE FORTIFIED RESIDENCE AT THE FOOT OF KOZI GRAMADI PEAK (materials from the studies carried out in 2011)

Veneta Handzhiiska-Yankulova

The studies of the fortified residence at the foot of Kozi Gramadi Peak carried out in 2011 confirmed the observations made during the preceding seasons, namely that the quantity of the ceramic material is small and highly fragmented (Христов 2006, 57; Ханджийска-Янкулова 2011, 133; Цочев 2011, 151). No whole profiles were restored from the newly found sherds, and the larger ones are just few. The surfaces of the ceramics are highly washed. Ceramic sherds were to be found in all mechanical strata but their concentration was bigger in depth. The material considered came from several contexts. The number of sherds was greatest in the space between the two long parallel walls, while their quantity was lower in the area around the newly discovered gate and in the east of the monumental building. The ceramic material belongs to different epochs: the Early and Late Iron Age and Late Antiquity. In certain occasions sherds from different times were fond together.

Ceramics from the Early Iron Age

The materials that could be defined as belonging to the Early Iron Age were few ределени като принадлежащи към ранната желязна епоха, са малко (Обр. 1). Разпознават се единични примери от трапезната керамика (амфоровидни и кантаросовидни съдове), които се отличават с излъсканата си повърхност и украса от канелюри (кат. № 1–4). Към тях може да се причисли и фрагмент от стена на голяма чаша или кана, с по-грубо обработена повърхност и комбинирана украса от отпечатани концентрични кръгчета и врязани триъгълници (кат. № 8). Може би към кани или гърневидни чаши принадлежат и двете вертикални дръжки, открояващи се с украса от врязани насечки (кат. № 9–10). Кухненската керамика е представена от едва няколко фрагмента, сред които по-характерни са две устия от гърнета с релефна украса (кат. № 5–6).

Примерите и от двете функционални групи се характеризират с наличие на слюда в тестото и допълнително добавен кварцов пясък. При трапезните съдове качеството е подобрявано, чрез излъскване/полиране. По отношение на оцветяването преобладава кафявото и охрата при повърхностите и черното при лома, което свидетелства за кратковременно печене на открито.

Украсата, която е най-отличителната характеристика на керамиката от ранната желязна епоха, е и най-диагностична по отношение на по-конкретната ѝ датировка. Фрагменти с врязана и отпечатана украса са откривани и през предишните сезони на територията на укрепената резиденция, като те са датирани към втората фаза на епохата (Ханджийска-Янкулова 2011, 141). От друга страна, украсените с канелюри примери имат аналогии сред материалите от разположеното наблизо скално светилище на връх Сборови грамади, което е съществувало през първата фаза на ранното желязо (Христов и др. 2011, 91–92, 94). Откриването на тези по-ранни фрагменти, както и липсата на богата геометрична украса, характерна за развитата фаза на епохата, може да постави разглеждания керамичен материал в границите на X до към края на VIII в. пр. Хр. За съжаление и през 2011 г. теренните проуч-

(Fig. 1). Single examples of the ceramic tableware (amphora- and kantharos-like vessels) are discernible (Cat. nos. 1–4). They are distinguished by their burnished surface and flute decoration. A wall fragment from a large cup or pitcher may be joined to these. It shows a cruder surface with stamped concentric circles and incised triangles (Cat. no. 8). The two vertical handles that stand out with their decoration of incised notches had probably belonged to a pitcher or a pot-like cup (Cat. nos. 9–10). The kitchen ceramics is represented by few examples only. Two pot mouths with decoration in relief are more characteristic among them (Cat. nos. 5–6).

The examples of both functional groups are characterized by the existence of mica in their bodies and by the extra quartz sand added. The quality of the tableware had been bettered by burnishing/polishing. As for the color, the brown and ochre predominate on the surfaces, while the inner part of the body material is predominantly black, which is an evidence for a short firing in oxidizing conditions.

The decoration, which is the most distinctive characteristic of the ceramics from the Early Iron Age, is also most indicative concerning its dating. Fragments showing incised and stamped decoration were also found among the ceramic material discovered in previous seasons on the territory of the fortified residence and dated in the second phase of the epoch (Ханджийска-Янкулова 2011, 141). On the other hand, the examples with flute decoration have their analogues among the materials from the located in the vicinity rock sanctuary – the one on Sborovi Gramadi Peak that had existed in the first phase of the Early Iron Age (Христов и др. 2011, 91–92, 94). The discovery of these earlier examples, as well as the lack of rich geometric decoration that is characteristic for the developed phase of the epoch, may place the ceramic material considered in period between the 10th and the late 8th centuries BC. Unfortunately, the terrain observations in 2011 could not differentiate clear

вания не установяват ясни контексти, които да се отнесат към този най-ранен етап на присъствие на територията на обекта, тъй като фрагментите от ранната желязна епоха се откриват смесени с по-късни такива.

Керамика от късната желязна епоха

Керамичният материал от късната желязна епоха е най-многоброен. Налице са примири от всички, характерни за епохата групи. Местната керамика преобладава, като тя включва съдове правени на ръка, както и такива правени на колело със сив и с червен цвят. Към импортната керамика принадлежат няколко фрагмента от амфорна тара, един фрагмент от червенофигурен кратер и един от чернофирнисов кантарос.

Местна керамика на колело (Обр. 2–3). Местната керамика на бързо колело е изработена от сравнително фино тесто с наличие на слюда, като другите видими включения са малко дребни песъчинки, които вероятно са естествено присъстващи в глинената суровина. Макар повърхностите на съдовете да са много измити, и при двете групи (сивите и червените) личат следи от нанесена ангоба, обикновено със съдържание на фина слюда. Нейният цвят е съответно светло сив или червен. Сравнително равномерното оцветяване на ломовете, свидетелства за внимателно опалване с контролиране на процеса. Печените в редукционна среда съдове са добили в следствие на това сив цвят. Те може би се отличават и по химичния състав на глинената суровина, която вероятно е с по-малко съдържание на железни окиси. От друга страна, съдовете с червен цвят, печени съответно в окислителна среда, се отличават със светло кафяв или оранжев цвят на лома. При тях, наситеният червен цвят на повърхностите е постигнат чрез нанасянето на ангоба.

Разпознаваемите форми сред местната керамика на колело до голяма степен повтарят тези открити през предходния сезон (Цочев 2011, 158–161). Примерите почти изцяло принадлежат към трапезната керамика, като преобладават тези в сив цвят. Сред функционалните категории най-добре са представени

contexts that could be referred to that earliest stage of human presence on the territory of the site, as the sherds from the Early Iron Age were discovered mixed with sherds from later times.

Ceramics from the Late Iron Age

The ceramic material from the Late Iron Age is most abundant. There are examples of all groups characteristic for the epoch. The local ceramics is predominant and it includes handmade vessels, as well as wheel-made ones of grey and red color. Several fragments from amphora tare, one fragment from a red-figure crater and one from a black-gloss kantharos belong to the group of the import ceramics.

Local wheel-made ceramics (Fig. 2–3). The local ceramics thrown on a fast wheel show relatively fine clay bodies that include mica. The other visible inclusions are few small sand particles that had probably been natural ingredients of the clay. Traces of engobe that usually contained fine mica are still discernible both on the grey and on the red vessels despite of their highly washed surfaces. Its color was light grey or black respectively. The comparatively regular color of the brakes is an evidence of the careful, controlled firing process. Thus, the vessels fired in reducing atmosphere acquired grey color. They may also differ in chemical composition by lower contents of iron oxides. On the other hand, the red vessels were fired in oxidizing atmosphere and are distinguished by their light brown or orange color of the break. The deep red color of the surfaces was achieved by engobe.

The recognizable shapes of the wheel-made local ceramics repeat to a greater extent those from the preceding season (Цочев 2011, 158–161). Most of the examples belong to the group of the tableware and the grey colored ones are predominant. Dishes, pitchers and amphorae are best represented of the functional groups (Cat. nos. 11–12, 14–17). The presence of new shapes – one fragment from a lekythos (Cat. no. 13) and

паниците, каните и амфорите (кат. № 11–12, 14–17). При сивите съдове прави впечатление присъствието на нови форми – фрагмент от тялото на лекит (кат. № 13) и част от шията на кана с двойна дръжка (кат. № 15), които се отличават и с по-финото си глинено тесто. Червените съдове отново са представени, освен от паници и от кратеровиден съд, аналогичен на този от предходния сезон (кат. № 19–21) (Цочев 2011, 160, №28).

Редица паралели на сивата керамика се откриват сред материалите от некропола при Зимнича (Alexandrescu 1980, 19–126). Амфори с характерен релефен пръстен в основата на шията се срещат в комплекси от IV и III в. пр. Хр. (Alexandrescu, 1980, 48, fig. 30, 31). Като цяло формата е разпространена през втората половина на V до началото на III в. пр. Хр. (Alexandrescu 1977, 118, fig. 17). За съжаление примерите от Кози грамади са твърде фрагментирани за да се прецизира датировката им. Все пак морфологията на по-добре запазения съд, открит през 2010 г., го отнася по-скоро към втората половина на IV в. пр. Хр.[1] В гробове от същия период се откриват аналози и на сивата паница със скосен ръб и жлебове по повърхността (кат. № 11) (Alexandrescu 1980, fig. 33/29), както и на паниците със завит ръб и врязана линия върху прехода (кат. № 12) (Alexandrescu 1980, fig. 33/11,12,17,18). Трапезна амфора и кратеровиден съд с профили подобни на съдовете открити при Кози грамади (кат. № 16, 17, 21), са познати и от проучванията в м. Асарлъка при с. Златовръх, където могат да се датират най-общо в IV в. пр. Хр. (Детев 1979, обр. 10). Потвърждение на поставянето на преобладаващата част от разпознаваемите форми от сивата керамика на колело от Кози грамади в границите на IV в. пр. Хр., е откриването им

---

[1] Тялото на амфората е издължено и заоблено, преходът между шията и раменете е плавен (Цочев 2011, 161, № 29). Тези особености са характерни за класическата епоха (Alexandrescu 1980, 48), което в съчетание обаче с червения цвят на съда е основание за датировката му по скоро към края на епохата, във втората половина на IV в. пр. Хр..

---

a part from the neck of pitcher with a double handle (Cat. no. 15) – made of finer clay strikes. The red vessels are represented again by not only by bowls but by a crater-like vessel that is analogical to that from the previous season (Cat. nos. 19–21) (Цочев 2011, 160, №28).

A number of parallels were found among the materials from the necropolis of Zimnicha (Alexandrescu 1980, 19–126). Amphorae with characteristic ring in relief at the base of the neck are present in complexes from the 4th–3rd centuries BC (Alexandrescu, 1980, 48, fig. 30, 31). The shape was spread during the second half of the 5th century BC, until the early 3rd century BC (Alexandrescu 1977, 118, fig. 17). Unfortunately, the examples from Kozi Gramadi are too much fragmented for a more precise dating. However, the morphology of the better preserved vessel discovered in 2010 places it with a greater probability in the second half of the 4th century BC.[1] Analogues to the grey bowl with slanting rim and grooves on the surface (Alexandrescu 1980, fig. 33/29), as well as to the dishes with bent rim and an incised line in the transition area (Alexandrescu 1980, fig. 33/11, 12, 17, 18) are to be found in graves of the same period. A tableware amphora and a crater-like vessel with profiles similar to the vessels discovered in the site of Kozi Gramadi are also known from the research carried out in the locality of Asarluka near the village Zlatovrukh, where they can be dated most generally in the 4th century BC (Детев 1979, обр. 10). A confirmation to the placing of the majority of the grey wheelmade ceramics from Kozi Gramadi within the limits of the 4th century BC is the fact that they were found in comв комплекси от първата половина на века от ямното светилище при с. Малко Търново.[2]

---

[1] The body of the amphora is elongated and rounded and the transition between the neck and the shoulders of the vessel is graceful (Цочев 2011, 161, №29). These features are characteristic for the Classical epoch (Alexandrescu 1980, 48) and together with the red color of the vessel give reason to suggest that a date toward the end of the epoch, in the second half of the 4th century BC, would be more probable.

Морфологичните особености на кратеровидния съд (кат. № 21) го отнасят най-общо към къснокласическата епоха (Alexandrescu 1977, 116). И в случая, червеният му цвят може да измести датировката към втората половина на IV в. пр. Хр. Съществуването на формата в Тракия и през елинистическата епоха, се доказва от откриването на аналогичен съд в яма при проучвания в района на Свиленград (Нехризов 2004, табло 32/7).

Към местната керамика на колело принадлежат и два фрагмента от стени на питоси, които са украсени с хоризонтални релефни ленти (кат. № 48–49). Техните технологични и формални характеристики са аналогични на примерите, открити на територията на обекта през 2010 г. (Иванов 2011, 163–167).

Местна керамика на ръка (Обр. 4–7). Местната керамика правена на ръка от късната желязна епоха преобладава на фона на останалите групи, макар нейното количество също да не е голямо. Технологичните й характеристики повтарят вече известните такива от проучванията през 2010 г. (Ханджийска-Янкулова 2011, 134–135). За направата на съдовете е използвано предимно тесто с ниска и средна концентрация на слюда, към което е добавян кварцов пясък, който е в по-големи количества при кухненските съдове. Повърхностите са излъсквани, най-вече при трапезните съдове, и по-рядко при гърнетата, който обикновено само са заглаждани. Отново преобладават примерите с неравномерен цвят на лома и оцветени в нюанси на кафявото повърхности, свидетелстващи за кратковременно открито опалване.

По отношение на разпознаваемите керамични форми, прави впечатление присъст-

---

[2] Бих искала да благодаря на Десислава Василева за предоставената информация относно керамиката на колело от светилището при с. Малко Търново, както и за консултацията й по отношение на материалите от Кози грамади.

plexes from the first half of the century in the pit-sanctuary near the village of Malko Trunovo.[2]

The morphological peculiarities of the crater-like vessel place it most generally into the Late Classical epoch (Alexandrescu 1977, 116). In this case, its red color may shift the dating towards the second half of the 4th century BC. The existence of the shape in Thrace during the Hellenistic Age too is proved by the discovery of analogical vessel in a pit during research in the region of the town of Svilengrad (Нехризов 2004, табло 32/7).

Two wheelmade pithos fragments decorated with a horizontal bands in relief also belong the group of the local wheelmade ceramics (Cat. nos. 48–49). Their technological and formal characteristics are analogical with the examples discovered on the territory of the site in 2010 (Иванов 2011, 163–167).

Local handmade ceramics (Fig. 4–7). The local handmade ceramics from the Late Iron Age is predominant compared to the remaining groups, although, its quantity is also not large. The technological characteristics of these repeat those of the already known from the studies in 2010 (Ханджийска-Янкулова 2011, 134–135). A clay mixture with low or medium concentration of mica and added quartz sand is used for the make of the vessels. The quantity of added quartz sand is larger in the body of the kitchenware. The surfaces are burnished, most of all, of the tableware and seldom of the pots. The latter are usually just smoothed. The examples that show irregular color at the brakes and surfaces colored in hews of brown are again predominant. These are again evidences for the short time firing in the open.

---

[2] I would like to express here my gratitude to Dessislava Vasileva for the given information concerning the wheelmade ceramics from the sanctuary near the village of Malko Trunovo, as well as for her consultations on the materials from Kozi Gramadi.

вието на аналогични на тези открити при предходните проучвания, макар фрагментираността им в случая да е много по-голяма. Трапезната керамика е представена от паници и дълбоки купи с дъговидни дръжки (кат. № 24–28), чиито морфологични характеристики ги датират в границите на V–IV в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 15; Ханджийска-Янкулова 2011, 136). В някои от случаите дори може би става въпрос за фрагменти от кратеровидни съдове (кат. № 36–37), което е новост сред материалите от обекта. Обикновено разпространението на тази форма се свързва с IV в. пр. Хр., когато се срещат редица примери за имитации на керамиката на колело (Ханджийска 2007, 15).

Към кухненските съдове принадлежат различни по форма и размери гърнета. Тези с конусовидна форма (кат. № 31–32) и малките гърнета (кат. № 29–30) имат паралели в контексти от класическата епоха (Ханджийска-Янкулова 2011, 137–138 и цит. лит). С по-късна дата, в ранната елинистическа епоха (най-рано в последната четвърт на IV в. пр. Хр.) могат да се датират двата малки фрагмента от гърнета с цилиндрична форма и издути стени (кат. № 34–35) (Ханджийска 2007, 17). Една сравнително добре запазена цедка е единственият представител на съдовете със специално предназначение (кат. № 38). Тя има паралели сред материалите от светилището при Малко Търново, където типът се среща в комплекси от V–IV в. пр. Хр.[3] При нея прави впечатление много грубото глинено тесто, което е затруднило пробиването на отворите след формуването.

Сред керамиката на ръка се отличават няколко примера с врязана украса (Обр. 7). Фрагментите са твърде малки, за да могат да бъдат възстановени по-конкретни форми, като все пак е ясно, че става въпрос за съдове със средни размери (купи, гърнета или кратеровидни съдове). Два от приме-

As for the recognizable ceramic shapes, the presence of analogical to those found during preceding investigations is notable, although the state of fragmentation in this case is larger. The tableware is represented by dishes and deep bowls with arc-like handles (Cat. nos. 24–28), the morphological characteristics of which date them in the limits of the 5th–4th centuries BC (Ханджийска 2007, 15; Ханджийска-Янкулова 2011, 136). Several of the fragments suggest crater-like vessels which would be a novelty among the materials from the site (Cat. nos. 36–37). The spread of these shapes is usually referred to the 4th century BC when a number of examples of imitations of the wheelmade ceramics are encountered (Ханджийска 2007, 15).

The kitchen ware includes various in shape and dimensions pots. The conical ones (Cat. nos. 31–32) and the small pots (Cat. nos. 29–30) have parallels from Classical times (Ханджийска-Янкулова 2011, 137–138 and bibliography). The two small fragments from cylindrical in shape pots and bulging walls (Cat. nos. 34–35) are of later date – the Early Hellenistic Age (at earliest – in the last quarter of 4th century BC) (Ханджийска 2007, 17). One relatively well preserved strainer is the only representative of the vessels for special services (Cat. no. 38). It has parallels among the materials from the sanctuary near Malko Turnovo, where the type is recorded in complexes from the 5th–4th centuries BC.[3] The rather crude clay body is notable here, which had hindered the piercing of the openings after shaping.

Several examples of incised decoration are notable among the handmade ceramics (Fig. 7). The fragments are too small to restore more precise shapes but, nevertheless, it is clear that these had been vessels of medium size: bowls, pots ore crater-like vessels. Two of the examples show vessel walls with a pasted round button in relief with an incised sign – a cross or an X (Cat. nos. 39, 42). In one case, there is an additional decoration

---

[3] Непубликувани материали от проучванията под ръководството на доц. д-р М. Тонкова.

[3] Unpublished material

рите представляват стени с долепен към тях релефен бутон с кръгла форма, върху който е врязан кръстен знак или хикс (кат. № 39, 42). В единия от случаите има и допълнителна украса от врязана вълнообразна линия. Това са първите примери за подобна украса, които се откриват на обекта. Специфичното за тях е, че могат да се датират най-рано след началото на III в. пр. Хр., а допълнителната врязана украса дори смъква тази дата към втората половина на века и през II в. пр. Хр. (Ханджийска 2007, 23).

Останалите примери принадлежат също на поне два съда, при които врязаната украса представлява най-общо пояс от успоредни линии, в пространството, между които с къси коси линии са оформени триъгълници (кат. № 40–41)[4]. Формите не могат да бъдат възстановени, но наличието на дъговидна дръжка предполага, че става въпрос за купи или кратеровидни съдове. Подобна врязана украса е рядкост при керамиката на ръка от късната желязна епоха. Спорадичните й прояви се отнасят по-скоро към късната елинистическа епоха[5].

Импортна чернофирнисова керамика (Обр. 8.). Чернофирнисовата керамика е представена само от два малки фрагмента. Единият е част от шията на червенофигурен кратер, върху която има пояс от стилизирани лотосови пъпки (кат. № 54). Фирнисът, с който е нанесена украсата е плътен, с черен лъскав цвят. Подобна украса е типична

---

[4] Технологичните характеристики, както и откриването им в един контекст, показват, че фрагментите под кат № 41 принадлежат към един съд.

[5] Лични наблюдения на автора, на базата на непубликувани материали. В случая изключваме възможността да става въпрос за керамика, украсена в класическия стил „Цепина". Все пак може да е налице негова имитация или локална особеност. Близък аналог можем да видим в богато украсения кратеровиден съд от погребение от I в. пр. Хр., открито в района на Чирпанските възвишения (Тонкова и др. 2011, 38).

---

of an incised waving line. These are the first examples of vessels with such a decoration found on the site. It is specific about them that they may be dated at earliest in the early 3rd century BC, while the additionally incised decoration shifts this date towards the second half of the century and in the 2nd century BC (Ханджийска 2007, 23).

The remaining examples also belong to at least two vessels. Here the incised decoration comprises generally of a band of parallel lines. Triangles are formed with short slanting notches in the space between them (Cat. nos. 40–41).[4] The shapes cannot be restored but the presence of an arc-like handle suggests bowls or crater-like vessels. Similar incised decoration is rare on handmade ceramics from the Late Iron Age. Its sporadic appearances are mostly referred to the Late Hellenistic Age.[5]

Import black-glazed ceramics (Fig. 8). The black-glazed ceramics is represented by two small fragments only. One is part of a red-figure crater neck that shows a band of stylized lotus buds (Cat. no. 54). The black-slip of the decoration is dense with glossy black color. Similar decoration is typical for the column craters and is to be found among the finds from the agora of Athens from the first decades of the 5th century BC (Moore 1997, No 190). An analogical fragment was found among the pre-Roman materials from Stara Zagora (Камишева 2010, 192, Ill. 8а, б). A wholly preserved column crater with lotus buds decoration and of probably similar di-

---

[4] The technological characteristics and the fact that the sherds were found in one and the same context show that the fragments belong to one vessel (Cat. no. 41).

[5] Personal observations of the author on the basis of unpublished materials. In this case we exclude the possibility that the ceramics in question is decorated in Tsepina Classical style. However, these may suggest its imitations of a local peculiarity. We may find a close analogue in the richly decorated crater-like vessel from a burial from the 1st century BC that was discovered in the region of the heights of Chirpan (Тонкова и др. 2011, 38).

за колонните кратери и се среща сред находките от Атинската агора през първите десетилетия на V в. пр. Хр. (Moore 1997, No 190). Аналогичен фрагмент е открит сред предримските материали от Стара Загора (Камишева 2010, 192, Обр. 8 а, б). Изцяло запазен колонен кратер с украса от лотосови пъпки и вероятно със същите размери като този от Този от Кози грамади има и от Аполонийския некропол, където е датиран около 450–440 г. пр. Хр. (Лазаров 2003, 80). За съжаление разглежданият фрагмент е открит извън ясен стратиграфски контекст, почти на нивото на съвременната повърхност. Той е с най-ранна дата сред по-сигурно разпознаваемите керамични материали от късната желязна епоха, открити на обекта, но не може да бъде сигурна индикация за обитаване на мястото през първата половина и средата на V в. пр. Хр.

Другият импортен представител на битовата керамика е фрагмент от чашката на кантарос (кат. № 55). Съдът е бил покрит с матов черен фирнис и украсен с вертикални канелюри. Невъзможно е по твърде малкия фрагмент да се определи точната форма на кантароса. По принцип канелираното тяло се среща по-чест при чашите с профилирано устие (Rotroff 1997, 83). В полза на това е откриването на фрагменти именно от този тип кантароси, на територията на обекта при проучването на монументалната постройка (Цочев 2011, 151). Като цяло кантаросите с профилирано устие се срещат в контексти от Атинската агора, датирани преди края на IV в. пр. Хр. (Rotroff 1997, 85). Все пак не е изключено, фрагментът с кат. № 55 да е част от кантарос с право устие.

Амфорна тара (Обр. 8). Сред керамичния материал от 2011 г. отново се среща и амфорна тара, като общият брой на съдовете е не повече от седем. Диагностичните фрагменти обаче са само четири – две устия и две крачета, които принадлежат на различни по форма и произход съдове (кат. № 50–53). Прави впечатление, че тарата се открива основно в участъка между двете дълги стени в югоизточната част на укрепената площ.

mensions like the one from Kozi Gramadi had been found in the necropolis of Apollonia and was dated around 450–440 BC (Лазаров 2003, 80). Unfortunately, the fragment considered was not discovered in a clear stratigraphic context, almost on the present day surface. It is of earliest date among the reliably recognized ceramic material from the Late Iron Age found on the site, but it cannot be sure indication that the site had been inhabited during the first half and the mid 5th century BC.

The other import representative of the everyday ceramics is a fragment from the cup of a kantharos (Cat. no. 55). The vessel had been covered with a black-gloss and decorated with vertical flutes. It is not possible to define the exact shape of the kantharos due to the small fragment preserved. As a principle, the fluted body is more often seen on the cups with a profiled rim (Rotroff 1997, 83). This is also supported by the discovery of sherds from namely this type of kantharoi during the study of the monumental building on the territory of the site (Цочев 2011, 151). As a whole, the kantharoi with a profiled rim are found in context in the agora of Athens that date before the end of the 4th century BC (Rotroff 1997, 85).

Transport amphorae (Fig. 8). Amphora tare was again discovered among the material from 2011. The number of the vessels found is no more then seven. However, the diagnostic fragments are only four: two mouths and two toes that had belonged to different in shape and provenance vessels (Cat. nos. 50–53). It is notable, that the tare was found mainly in the area between the two long walls in the southeast part of the fortified space.

The only fragment with larger dimensions is one almost wholly preserved neck with part from the mouth of a Chios amphora (Cat. no. 50). The profile is analogical to that f the small amphora sherd that was discovered in 2010 (Цочев 2011, №31). The type is characteristic with its straight neck and the profile of the mouth relates it with the so-called conical amphorae with hood-like feet (V–5 Type) that are discovered in contexts dated in the late 5th century BC until the late 4th century BC (Mo-

Единственият фрагмент с по-големи размери, представлява почти изцяло запазената шия с част от устието на хиоска амфора (кат. № 50). Профилът е аналогичен на този на малкия амфорен фрагмент, открит през 2010 г. (Цочев 2011, № 31). Типът е характерен с правата си шия, а профилът на устието го свързва с т. нар. конични амфори с качулковидни крачета (тип V–B), които се срещат от края на V до края на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 21–22). В Тракия такива примери са познати от контексти от къснокласическата епоха (Цочев 2009, 125; Обр. 3; Лозанов 2010, 77; фиг. 3. 5, 6; Petrova 2011, 104; fig. 3. 1, 21).

Другият фрагмент от устие (кат. № 51) има точни аналогии сред материалите от неидентифицирани центрове, открити при проучване на ямни комплекси в района на Карнобат (Цочев 2009, 146, Обр. X. 105, 106). В случая за най-общо датиране може да послужи периода, в който са съществували структурите – VI–третата четвърт на IV в. пр. Хр. (Цочев 2009, 124).

Едното от крачетата, което се отличава с конусовидната си форма (кат. № 52), може би е част от амфора, изработена в района на северозападното крайбрежие на Мала Азия. Специфичната форма на дъното се свързва обикновено с производството на о. Лесбос (Цочев 2009, 132 и цит. лит.). В случая става въпрос за съд печен в кислородна среда. Близък аналог откриваме сред материалите от една от могилите на нос Колокита (Petrova 2011, Fig. 3. No26). Подобни са познати от вече споменатите проучвания в района на Карнобат (Цочев 2009, Обр. IV. 44–46). Червените лесбоски амфори с издължени конусовидни крачета са характерни за края на VI и през V в. пр. Хр. (Tzochev 2011, 82).

Другото краче се отличава с издължения си силует (кат. № 53). Това го доближава до коничните тасоски амфори, във варианта им характерен за втората и третата четвърт на IV в. пр. Хр. (II–B–2), които не се срещат след 20-те години на века (Монахов 2003, 67–70, табл. 46). Крачето от Кози

нахов 2003, 21–22). Such examples are known from Thrace from contexts dated in Late Classical times (Цочев 2009, 125; Ill. 3; Лозанов 2010, 77; Ill. 3. 5, 6; Petrova 2011, 104; fig. 3. 1, 21).

The other mouth fragment (Cat. no. 51) has exact analogues among the materials discovered in the study of pit complexes in the region of Karnobat (Цочев 2009, 146, Ill. X. 105, 106). The period of the existence of the structures – 6th–third quarter of the 4th centuries BC – may be used in this case for most general dating (Цочев 2009, 124).

One of the two toes that is distinguished by its conical shape (Cat. no. 52) might be a part from an amphora made in the region of the northwest coast of Asia Minor. The specific shape of the bottom is related usually with the production of the Isle of Lesbos (Цочев 2009, 132 and bibliography). In our case the vessel had been fired in oxidizing conditions. We found a close analogue among the materials from one of the tumuli on the cape of Kolokita (Petrova 2011, Fig. 3. No. 26). Similar are known from the already mentioned investigations in the region of Karnobat (Цочев 2009, Обр. IV. 44–46). The red Lesbian amphorae with elongated conical feet are characteristic for the late 6th century BC and the 5th century BC (Tzochev 2011, 82).

The other toe is distinguished by its elongated silhouette (Cat. no. 53). It brings it close to the conical amphorae of Thasos in their variant characteristic for the second and the fourth quarters of the 4th century BC (II–B–2) that cannot be found after the 20s of that century (Монахов 2003, 67–70, Table 46). The toe from Kozi Gramadi differs from the latter by its more rounded profile.

The ceramic considered from the Late Iron Age confirms the already made conclusions concerning the chronology of the site (Цочев 2011, 152; Ханджийска-Янкулова 2011, 140). The predominant part of the shapes in all groups may most generally be dated in the frames of the 4th century BC, which is the time of the most active life on the territory of the site. The грамади се различава от последните по позаобления си профил.

Разглежданата керамика от късната желязна епоха потвърждава направените вече наблюдения относно хронологията на обекта (Цочев 2011, 152; Ханджийска-Янкулова 2011, 140). Преобладаващата част от формите от всички групи могат да се датират най-общо в рамките на IV в. пр. Хр., което е и времето на най-активно обитаване. Малкото находки, които насочват и към по-ранна дата, през V в. пр. Хр., са импорти, които могат да се разглеждат по-скоро като *terminus post quem*. За съдове от този вид е характерна дългата им употреба, като предмети на лукса (колонния кратер) или преизползването им в домакинството (амфорната тара). Новост е откриването на материали от елинистическата епоха, и то по-късните й етапи. Примерите са малко, откриват се в горните пластове, смесени с разновременни материали, включително такива от ранната желязна епоха и късната античност. На този етап те трудно могат да се свържат с продължаване на функционирането на обекта, който според теренните наблюдения е разрушен вероятно в третата четвърт на IV в. пр. Хр. (Христов 2011б, 53). В случая може би става въпрос за временно присъствие или по-скоро за случайно попаднала керамика от обекта, разположен на самия връх Кози грамади, който е съществувал през цялата втора половина на I хил. пр. Хр. (Христов 2011а, 30).

Освен за хронологията, керамичният материал би могъл да внесе и някаква яснота по отношение на функцията на отделните контексти. Основната част от луксозната керамика е открита във вътрешността на монументалната постройка, която е и най-представителната структура на територията на обекта. От друга страна, преобладаващата част от керамиката, която включва примери от всички останали групи (местна на ръка и колело, амфорна тара) произхожда от югоизточната част, в пространството между двете дълги стени на укреплението. Откриването тук на трапезни и кухненски

few finds that indicate to an early date – in the 5th century BC – are imports that can be considered sooner as *terminus post quem*. The long usage is characteristic for these vessels as they are either luxury items (the column crater) or were reused in the household (amphora tare). A novelty is the discovery of materials from the Hellenistic Age, at that, from its later stages. The examples are just few and were found in the upper strata, at that, they were mixed with materials from various epochs – from the Early Iron Age and the Late Antiquity. It is difficult to connect them on this stage with the continuing of the functioning of the site, which, according to the terrain observations, was destroyed probably in the third quarter of the 4th century BC (Христов 2011б, 53).

The ceramic material may contribute not only to the chronology but also to the elucidation of the function of the single contexts. The main part of the luxury ceramics were discovered in the monumental building that is the most representative structure on the territory of the site. On the other hand, the predominant part of the ceramics that includes examples from all remaining groups (wheelmade local ceramics and amphora tare) came from the southeast part of the site, from the area between the two long walls of the stronghold. The discovery there of kitchenware and tableware, as well as the presence of a lot of building ceramics suggests the existence of roofed living premises. However, the lack of constructions that can be interpreted as hearths is notable.

Ceramics from the Late Antiquity

Sherds for vessels that might be dated in the Late Antiquity were found in single areas of the territory of the site (Fig. 9). They are mainly from wheelmade pots that are distinguished by the high contents of sand in the clay body and by the rough surfaces (Cat. nos. 56–60). They were found in the upper strata and together with the remains of destructions mark the places where the living quarters from the 4th–5th centuries had stood (Христов 2011б, 53).

съдове, както и на много строителна керамика, предполага наличието на покрити жилищни структури, но все пак прави впечатление липсата на съоръжения, които да се интерпретират като огнища.

Керамика от късната античност

В отделни участъци на територията на обекта се откриват и фрагменти от съдове, които могат да се датират в късната античност (Обр. 9). Те са основно от гърнета, правени на колело (кат. № 56–60), които се отличават с високо съдържание на пясък в глиненото тесто и грапави повърхности. Срещат се в горните пластове и заедно с останките от деструкции маркират местата, на които са били изградени жилищните постройки от IV–V в. (Христов 2011б, 53).

За пореден сезон проучванията на укрепената резиденция в подножието на връх Кози грамади озадачават с малкото количество на керамичния материал. От друга страна, неговото разнообразие дава ценна информация за хронологията и функцията на обекта. Преобладаващото количество на местната керамика (особено използването на кухненски съдове на ръка) свидетелства за етническия състав на обитателите му, които са били траки. Сравнително малкото импортни материали не са индикация за редовен внос на място, а по-скоро определят обекта като вторичен консуматор на стоки, които вероятно идват от някои от центровете в долината на юг. Ограниченото количество на керамиката и датирането й в сравнително тесни хронологически граници, в рамките на IV в. пр. Хр., са свидетелство, ако не толкова за кратковременно обитаване, то за малък брой на постоянните обитатели.

КАТАЛОГ

1. Фрагмент от амфоровиден съд ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко количество кварцов пясък. Лом

The studies of the fortified residence at the foot of Kozi Gramadi Peak carried out this season in a row puzzle with the small quantity of ceramic material. On the other hand, its diversity gives valuable information about the chronology and the function of the site. The predominant quantity of local ceramics – especially the use of handmade kitchenware – evidences to the ethnical composition of the inhabitants of the site that had been Thracian. The relatively small amount of import materials does not indicate to a regular import to the site. They had probably come from certain centers in the valley in the south. The limited quantity of ceramics and its dating in relatively close chronological limits – in the frames of the 4th century BC – are an evidence for a limited number of inhabitants, if not for a short time inhabitance.

CATALOGUE

1. Fragment from an amphora-like vessel (handmade – HM). Clay body with low concentration of mica and small amount of quartz sand. Break: uniform, red. Outer surface: light brown, burnished. Inner surface: black, burnished. Diam. rim: 25 cm. Square: M_5, K/37
2. Fragment from an amphora-like vessel (HM). Clay body with low concentration of mica and large amount of quartz sand. Break: uniform, dark ochre. Outer/Inner surfaces: beige-orange, smoothed surface. Diam. rim: 28cm. Square: H_{10}, K/34.
3. Fragment from a vertical handle with flutes (HM). Clay body with medium concentration of mica and large amount of quartz sand. Break: black core, brown edges. Outer/Inner surfaces: brown, burnished. Square: M_{10}, K/41.
4. Fragment from a vertical handle with flutes (HM). Clay body with low concentration of mica and large amount of small-sized quartz sand. Break: black core, brown edges. Outer/Inner surfaces: brown, burnished. Square: M_{11}, K/44.
5. Fragment from a pot (HM). Clay body

– равномерен, черен. Внп – светло кафява, полирана. Втп – черна, полирана. Ду=25 см. Кв. М$_{5}$, К/37.

2. Фрагмент от амфоровиден съд ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Лом – равномерен, тъмна охра. Внп/Втп – бежово-оранжева, загладена. Ду=28 см. Кв. Н$_{10}$, К/34.
3. Фрагмент от вертикална дръжка с канелюри ПР. Тесто със средна концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Лом – черно ядро, кафяви ръбове. Внп/Втп – кафява, излъскана. Кв. М$_{10}$, К/41.
4. Фрагмент от вертикална дръжка ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и голямо количество дребен кварцов пясък. Лом – черно ядро, кафяви ръбове. Внп/Втп – кафява, излъскана. Кв. М$_{11}$, К/44.
5. Фрагмент от гърне ПР. Тесто със средна концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – черно ядро, охрови ръбове. Внп/Втп – охра, загладена. Кв. Н$_{8}$, К/10.
6. Фрагмент от гърне/хранилище ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Лом – равномерен, черен. Внп/Втп – светло кафява, загладена. Кв. Н$_{8}$, К/10.
7. Фрагмент от гърне ПР. Тесто със средна концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – равномерен, тъмно кафяв. Внп/Втп – кафява, загладена. Кв. Н$_{8}$, К/6.
8. Фрагмент от чаша/кана ПР. Тесто с висока концентрация на слюда и средно количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – черно ядро, тъмно кафяви ръбове. Внп – черна, излъскана, Втп – черна, загладена. Кв. П$_{7}$, К/9.
9. Фрагмент от вертикална дръжка ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – равномерен, червено-кафяв. Внп – светло кафява, загладена. Кв. Н$_{8}$, К/10.
10. Фрагмент от вертикална дръжка ПР.

with medium concentration of mica and medium amount of quartz sand. Break: black core, ochre edges. Outer/Inner surfaces: ochre, smoothed. Square: H$_{8}$, К/10.

6. Fragment from a pot/storage vessel (HM). Clay body with low concentration of mica and large amount of quartz sand. Break: uniform, black. Outer/Inner surfaces: light brown, smoothed. Square: H$_{8}$, К/10.
7. Fragment from a pot (HM). Clay body with medium concentration of mica and medium amount of quartz sand. Break: uniform, dark brown. Outer/Inner surfaces: brown, smoothed. Square: H$_{8}$, К/6.
8. Fragment from a cup/pitcher (HM). Clay body with high concentration of mica and medium amount of small-sized quartz sand. Break: black core, dark brown edges. Outer surface: black, burnished. Square: П$_{7}$, К/9.
9. Fragment from a vertical handle (HM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of quartz sand. Break: uniform, red-brownish. Outer surface: light brown, smoothed. Square: H$_{8}$, К/10.
10. Fragment from a vertical handle (HM). Clay body with low concentration of mica and high amount of quartz sand. Break: black core, brown edges. Outer/Inner surfaces: light brown, smoothed. Square: M$_{11}$, К/44.
11. Fragment from a bowl (wheelmade – WM). Clay body with medium concentration of mica and medium amount of very small-sized quartz sand. Break: five-partite, dark grey core surrounded by brown edges. Outer/Inner edges: grey. Outer/Inner surfaces – grey, traces of a light grey engobe. Diam. rim: 23cm. Square: O$_{9}$, К/30.
12. Fragment from a dish (WM). Clay body with medium concentration of mica and small amount of very small-sized sand particles. Break: dark grey core and grey edges. Outer/Inner surfaces: grey, traces of light grey engobe. Diam. rim: 12.5cm. Square: M$_{11}$, К/44.

Тесто с ниска концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Лом – черно ядро, кафяви ръбове. Внп/Втп – светло кафява, загладена. Кв. М$_{11}$, К/44.

11. Фрагмент от паница ПК. Тесто със средна концентрация на слюда и средно количество много дребни песъчинки. Лом – петделен, тъмно сиво ядро, оградено с кафяви ръбове, Внр/Втр – сиви. Внп/Втп – сива, следи от светло сива ангоба. Ду=23 см. Кв. О$_{9}$, К/30.
12. Фрагмент от паница ПК. Тесто със средна концентрация на слюда и малко количество много дребни песъчинки. Лом – тъмно сиво ядро и сиви ръбове. Внп/Втп – сива, следи от светло сива ангоба. Ду=12,5 см. Кв. М$_{11}$, К/44.
13. Фрагмент от лекит ПК. Фино тесто, със средна концентрация на слюда. Лом – тъмно сиво ядро и сиво-бежови ръбове. Внп – тъмно сива, следи от сива ангоба със слюда, Втп – сиво бежова. Дт=10 см. Кв. М$_{10}$, К/43.
14. Фрагмент от устието на кана ПК. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко количество много дребни песъчинки. Лом – светло кафяво ядро и черни ръбове. Внп/Втп – тъмно сива, следи от сребриста ангоба. Ду=10 см. Кв. М$_{5}$, К/37.
15. Фрагмент от шията на кана ПК, запазена е основата на двойна дръжка. Фино тесто. Лом – равномерен, тъмно сив. Внп/Втп – сиви, много измити. Дш=6 см. Кв. М$_{10}$, К/42.
16. Фрагмент от шията на амфора ПК. Тесто с висока концентрация на слюда и средно количество дребни песъчинки. Лом – равномерен, сив. Внп/Втп – сива, Внп – следи от светло сива ангоба. Дш=9 см. Кв. М$_{10}$, К/42.
17. Фрагмент от шията на амфора ПК. Тесто с висока концентрация на слюда и средно количество дребни песъчинки. Лом – светло сиво ядро и сиви ръбове. Внп/Втп – сива, Внп – следи от светло сива ангоба. Дш=10 см. Кв. Н$_{10}$, К/34.
18. Фрагмент от дъно на затворен съд ПК.

13. Fragment from a lekythos (WM). Fine clay body with medium concentration of mica. Break: dark grey core and grey-beige edges. Outer surface: dark grey, traces of grey engobe with mica. Inner surface: grey-beige. Diam. rim: 10cm. Square: M$_{10}$, K/43.
14. Fragment from the mouth of a pitcher (WM). Clay body with low concentration of mica and small amount of very small-sized sand particles. Break: light brown core with black edges. Outer/Inner surfaces: dark grey, traces of silvery engobe. Diam. rim: 10cm. Square: M$_{5}$, K/37.
15. Fragment from the neck of a pitcher (WM), the base of a double handle had preserved. Fine clay body. Break: uniform, dark grey. Outer/Inner surfaces: grey, highly washed. Diam. neck: 6cm. Square: M$_{10}$, K/42.
16. Fragment from the neck of an amphora (WM). Clay body with high concentration of mica and medium amount of small-sized sand particles. Break: uniform, grey. Outer/Inner surfaces: grey. Outer- surface: traces of light grey engobe. Diam. neck: 9cm. Square: M$_{10}$, K/42.
17. Fragment from the neck of an amphora (WM). Clay body with high concentration of mica and medium amount of small-sized sand particles. Break: light grey core and grey edges. Outer/Inner surfaces: grey. Outer-surface: traces of light grey engobe. Diam. neck: 10cm. Square: H$_{10}$, K/34.
18. Fragment from the bottom of a closed vessel (WM). Clay body with medium concentration of mica and medium amount of fine sand particles. Break: grey core and brown edges. Outer/Inner surfaces: grey-beige. Outer surface: traces of light grey engobe. Diam. bottom: 12.5cm. Square: H$_{9}$, K/33.
19. Fragments from a bowl (WM). Clay body with medium concentration of mica and medium amount of very fine sand particles. Break: brown core and light brown edges. Outer/Inner surfaces: light brown, covered with a red engobe with mica.

Тесто със средна концентрация на слюда и средно количество дребни песъчинки. Лом – сиво ядро и кафяви ръбове. Внп/Втп – сиво-бежови, Внп – следи от светло сива ангоба. Дд=12,5 см. Кв. Н$_9$, К/33.

19. Фрагменти от паница ПК. Тесто със средна концентрация на слюда и средно количество много дребни песъчинки. Лом – кафяво ядро и светло кафяви ръбове. Внп/Втп – светло кафяви, покрити с червена ангоба със слюда. Ду=20 см, Дд=7,5 см. Кв. М$_5$, К/11, К/38.
20. Фрагмент от паница ПК. Тесто с висока концентрация на слюда и малко количество дребни песъчинки. Лом – равномерен, оранжево-кафяв. Внп/Втп – оранжево-кафяви, следи от червена ангоба. Ду=16 см (?) Кв. М$_5$, К/37.
21. Фрагмент от кратеровидин съд ПК. Тесто със средна концентрация на слюда и средно количество много дребни песъчинки. Лом – кафяво ядро и оранжеви ръбове. Внп/Втп – оранжево-кафяви, следи от червена ангоба със слюда. Ду=29 см. Кв. Н$_{10}$, К/34.
22. Фрагмент от дъно на съд ПК. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко количество много дребни песъчинки. Лом – равномерен, кафяв. Внп – сиво-кафява, Втп – кафява. Дд=5 см. Кв. Н$_9$, К/33.
23. Фрагмент от дъно на затворен съд ПК. Фино тесто с ниска концентрация на слюда. Лом – охра. Внп/Втп – охра, много измити. Дд=5 см. Кв. М$_{10}$, К/41.
24. Фрагмент от паница ПР. Тесто с висока концентрация на тъмна слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – черно ядро и кафяви ръбове. Внп/Втп – тъмно кафяви, следи от вторично горене. Ду=17,5 см. Кв.М$_5$, К/37.
25. Фрагмент от паница ПР. Тесто със средна концентрация на слюда и средно количество дребен кварцов пясък. Лом – кафяво ядро и черни ръбове. Внп/Втп – тъмно кафяви, излъскани. Ду=21см. Кв. К$_{11}$, К/24.

Diam. rim: 20cm. Diam. bottom: 7.5cm. Square: M_5, K/11, K/38.

20. Fragment from a bowl (WM). Clay body with high concentration of mica and small amount of small-sized sand particles. Break: uniform, orange-brownish. Outer/Inner surfaces: orange-brownish with traces of a red engobe with mica. Diam. rim: 16cm (?). Square: M_5, K/37.
21. Fragment from a crater-like vessel (WM). Clay body with medium concentration of mica and medium amount of very fine sand particles. Break: brown core and orange edges. Outer/Inner surfaces: orange-brownish with traces of a red engobe with mica. Diam. rim: 29cm. Square: H_{10}, K/34.
22. Fragment from the bottom of a vessel (WM). Clay body with low concentration of mica and small amount of very fine sand particles. Break: uniform, brown. Outer surface: grey-brownish. Inner surface: ochre, highly washed. Diam. bottom: 5cm. Square: H_9, K/33.
23. Fragment from the bottom of a vessel (WM). Fine clay body with low concentration of mica. Break: ochre. Outer/Inner surfaces: ochre, highly washed. Diam. bottom: 5cm. Square: M_{10}, K/41.
24. Fragment from a bowl (HM). Clay body with high concentration of dark mica and medium amount of quartz sand. Break: black core and brown edges. Outer/Inner surfaces: dark brown and traces from a secondary firing. Diam. rim: 17.5cm. Square: M_5, K/37.
25. Fragment from a bowl (HM). Clay body with medium concentration of mica and medium amount of small-sized quartz sand. Break: brown core and black edges. Outer/Inner surfaces: dark brown, burnished. Diam. rim: 21cm. Square: K_{11}, K/24.
26. Fragment from a bowl (HM). Clay body with high concentration of dark mica and large amount of quartz sand. Break: black core and brown edges. Outer/Inner surfaces: dark brown, burnished. Diam. rim: 26cm. Square: M_5, K/38.
27. Fragment from a bowl (HM). Clay body

26. Фрагмент от купа ПР. Тесто с висока концентрация на тъмна слюда и голямо количество кварцов пясък. Лом – черно ядро и кафяви ръбове. Внп/Втп – кафяви, излъскани. Ду=26 см. Кв. М$_5$, К/38.
27. Фрагмент от купа ПР. Тесто със средна концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Лом – тъмно кафяво ядро и черни ръбове. Внп/Втп – кафяви, загладени. Ду=28 см. Кв. О$_9$, К/8.
28. Фрагмент от купа ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – равномерен, черен. Внп/Втп – светло кафяви, загладени, със следи от излъскване. Ду=30 см (?). Кв. Л$_{10}$, К/29.
29. Фрагмент от малко гърне ПР. Тесто с висока концентрация на слюда и голямо количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – равномерен, охра. Внп/Втп – светло кафяви, Внп е излъскана. Ду=16 см. Кв. И$_7$, К/5.
30. Фрагмент от малко гърне ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко количество дребен кварцов пясък. Лом – равномерен, тъмно кафяв. Внп/Втп – тъмно кафяви, излъскани. Ду=16 см (?). Кв. Л$_{10}$, К/29.
31. Фрагмент от гърне ПР. Тесто със средна концентрация на слюда и голямо количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – равномерен, тъмно кафяв. Внп/Втп – кафяви, загладени. Ду=32 см (?). Кв. М$_{11}$, К/45.
32. Фрагмент от гърне ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – черно ядро и червено-кафяв Внр. Внп – червено-кафява, загладена, Втп – сиво-кафява, загладена. Ду= 28 см (?). Кв. М$_{10}$, К/43.
33. Фрагмент от купа/гърне ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – черно ядро и тъмно кафяви ръбове. Внп/Втп – светло-кафяви, неравномерно загладени. Ду=20 см (?). Кв. Н$_9$, К/14.

with medium concentration of mica and large amount of quartz sand. Break: dark brown core and black edges. Outer/Inner surfaces: brown, smoothed. Diam. rim: 28cm. Square: O$_9$, К/8.

28. Fragment from a bowl (HM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of quartz sand. Break: uniform, black. Outer/Inner surfaces: dark brown, burnished. Outer/Inner surfaces: light brown, smoothed, with traces of burnishing. Diam. rim: 30cm (?). Square: Л$_{10}$, К/29.
29. Fragment from a pot (HM). Clay body with high concentration of mica and large amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: uniform, ochre. Outer/Inner surfaces: light brown. Outer surface: burnishing. Diam. rim: 16cm. Square: И$_7$, К/5.
30. Fragment from a small pot (HM). Clay body with low concentration of mica and small amount of small-sized quartz sand. Break: uniform, dark brown. Outer/Inner surfaces: dark brown, burnished. Diam. rim: 16cm (?). Square: Л$_{10}$, К/29.
31. Fragment from a pot (HM). Clay body with medium concentration of mica and large amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: uniform, dark brown. Outer/Inner surfaces: brown, smoothed. Diam. rim: 32cm (?). Square: М$_{11}$, К/45.
32. Fragment from a pot (HM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: black core and red-brownish edges. Outer surface: red-brownish, smoothed. Inner surface: grey-brownish. Diam. rim: 28cm (?). Square: М$_{10}$, К/43.
33. Fragment from a bowl/pot (HM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of quartz sand. Break: black core and dark brown outer edge. Outer/Inner surfaces: light brown, unevenly smoothed. Diam. rim: 20cm (?). Square: Н$_9$, К/14.
34. Fragment from a pot (HM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of quartz sand. Break: uni-

34. Фрагмент от гърне ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – равномерен, черен. Внп/Втп – сиво-кафяви, неравномерно загладени. Ду=21 см (?). Кв. Н$_9$, К/14.
35. Фрагмент от гърне ПР. Тесто с висока концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – тъмно кафяв с керемидено червен Внр. Внп – керемидено червена, излъскана, Втп – сиво-кафява, загладена. Дд=20 см. Кв. О$_7$, К/13.
36. Фрагмент от кратеровиден съд ПР. Тесто с висока концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – червено-кафяв, с тъмно кафяв Втр. Внп/Втп – кафяви, излъскани. Ду=30 см. Кв. И$_7$, К/5.
37. Фрагмент от кратеровиден съд/купа ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – тъмно кафяв с черен Внр. Внп/Втп – кафяви, излъскани. Дт=30 см (?). Кв. И$_7$, К/5.
38. Фрагменти от цедка ПР. Тесто със средна концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Лом – тъмно кафяв. Внп/Втп – кафяви, загладени. Дд=9 см. Кв. М$_{10}$, К/21.
39. Фрагмент от кратеровиден съд/купа ПР с врязана украса. Тесто със средна концентрация на слюда и средно количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – кафяв с червено-кафяв Внр. Внп – червено-кафява, загладена, Втп – светло кафява, загладена. Дт=17 см. Кв. М$_{11}$, К/17.
40. Фрагмент от кратеровиден съд/купа ПР с врязана украса. Тесто с висока концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – червено-кафяв с кафяв Втр. Внп – червено-кафява, загладена, Втп – сиво-кафява, загладена. Кв. О$_7$, К/13.
41. Фрагменти от съд ПР с врязана украса. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество предимно дребен

form, black. Outer/Inner surfaces: grey-brownish, unevenly smoothed. Diam. rim: 21cm (?). Square: H$_9$, K/14.

35. Fragment from a pot (HM). Clay body with high concentration of mica and medium amount of quartz sand. Break: dark brown with brick red outer edge. Outer surface: brick red, burnished. Inner surface: grey-brownish, smoothed. Diam. bottom: 20cm. Square: O$_7$, K/13.
36. Fragment from a crater-like vessel (HM). Clay body with high concentration of mica and medium amount of quartz sand. Break: red-brownish with dark brown outer edge. Outer/Inner surfaces: brown, burnished. Diam. rim: 30 cm. Square: И$_7$, K/5.
37. Fragment from a crater-like vessel (HM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of quartz sand. Break: dark brown with black outer edge. Outer/Inner surfaces: brown, burnished. Diam. body: 30cm (?). Square: И$_7$, K/5.
38. Fragments from a strainer (HM). Clay body with medium concentration of mica and large amount of quartz sand. Break: dark brown. Outer/Inner surfaces: brown, smoothed. Diam. bottom: 9cm. Square: M$_{10}$, K/21.
39. Fragment from a crater-like vessel/bowl with incised decoration (HM). Clay body with medium concentration of mica and medium amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: brown with red-brownish outer edge. Outer surface: red-brownish, smoothed. Inner surface: light brown, smoothed. Square: M$_{11}$, K/17.
40. Fragment from a crater-like vessel/bowl with incised decoration (HM). Clay body with high concentration of mica and medium amount of quartz sand. Break: red-brownish with brown inner edge. Outer surface: red-brownish, smoothed. Inner surface: grey-brownish, smoothed. Square: O$_7$, K/13.
41. Fragments from a vessel with incised decoration (HM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of predominantly small-sized quartz sand.

кварцов пясък. Лом – кафяво ядро и червено-кафяви ръбове. Внп/Втп – кафяви, излъскани. Кв. И$_7$, К/5.

42. Фрагмент от съд ПР с дръжка с врязан Х. Тесто с висока концентрация на слюда и средно количество дребен кварцов пясък. Лом – червено-кафяво ядро и тъмно кафяви ръбове. Внп/Втп – червено-кафяви, загладени. Кв. М$_5$, К/36.
43. Фрагмент от дъно на съд ПР. Тесто със средна концентрация на слюда и голямо количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – червено-кафяв с тъмно кафяв Втр. Внп – сиво-кафява, загладена, Втп – тъмно кафява, неравна. Дд=7 см.Кв. Л$_{10}$, К/29.
44. Фрагмент от дъно на съд ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и голямо количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – червено-кафяв с черен Втр. Внп – червено-кафява, загладена, Втп – сиво-черна, загладена. Дд=10 см. Кв. М$_{10}$, К/43.
45. Фрагмент от дъно на съд ПР. Тесто със средна концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Лом – равномерен, черен. Внп/Втп – тъмно кафяви, загладени. Дд=6 см. Кв. М$_{10}$, К/43.
46. Фрагмент от дъно на съд ПР. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – червено-кафяв с черен Втр. Внп – кафява, загладена, Втп – черна, загладен. Дд=16 см. Кв. М$_{10}$, К/23.
47. Фрагмент от дъно на съд ПР. Тесто с висока концентрация на слюда и голямо количество кварцов пясък. Лом – равномерен, червено-кафяв. Внп/Втп – червено-кафяви, загладени. Дд=10 см. Кв. М$_5$, К/36.
48. Фрагмент от стена на питос ПК. Тесто със средна концентрация на слюда и малко количество кварцов пясък. Лом – равномерен, червено-кафяв. Внп/Втп – червено-кафяви, загладени. Кв. И$_6$, К/1.
49. Фрагмент от стена на питос ПК. Тесто

Break: brown core and red-brownish edges. Outer/Inner surfaces: brown, burnished. Square: И$_7$, К/5.

42. Fragment from a vessel with a handle with incised X (HM). Clay body with high concentration of mica and medium amount of small-sized quartz sand. Break: red-brownish core with dark brown outer edges. Outer/Inner surfaces: red-brownish, smoothed. Square: М$_5$, К/36.
43. Fragment from the bottom of a vessel (HM). Clay body with low concentration of mica and large amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: red-brownish with dark brown inner edge. Outer surface: grey-brownish, smoothed. Inner surface: dark brown, uneven. Diam. bottom: 7cm. Square: Л$_{10}$, К/29.
44. Fragment from the bottom of a vessel (HM). Clay body with low concentration of mica and large amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: red-brownish with black inner edge. Outer surface: red-brownish, smoothed. Inner surface: grey-black, smoothed. Diam. bottom: 10cm. Square: М$_{10}$, К/43.
45. Fragment from the bottom of a vessel (HM). Clay body with medium concentration of mica and large amount of quartz sand. Break: uniform, black. Outer/Inner surfaces: dark brown, smoothed. Diam. bottom: 6cm. Square: М$_{10}$, К/43.
46. Fragment from the bottom of a vessel (HM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: red-brownish with black inner edge. Outer surface: brown, smoothed. Inner surface: black, smoothed. Diam. bottom: 16cm. Square: М$_{10}$, К/23.
47. Fragment from the bottom of a vessel (HM). Clay body with high concentration of mica and large amount of quartz sand. Break: uniform, red-brownish. Outer/Inner surfaces: red-brownish, smoothed. Diam. bottom: 10cm. Square: М$_5$, К/36.
48. Fragment from the wall of a pythos (WM). Clay body with medium concentration of mica and small amount of quartz sand.

със средна концентрация на слюда и средно количество кварцов пясък. Лом – тъмно кафяво ядро и червено-кафяви ръбове. Внп/Втп – червено-кафяви, загладени. Кв. М$_{11}$, К/17.

50. Фрагменти от устието и шията на транспортна амфора ПК. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко много дребни кварцови зърна. Лом – равномерен, розово-оранжев (2.5YR6/8). Внп/Втп – бежово-оранжеви (5YR6/8), измити. Ду=11 см. Кв. М$_{11}$, К/17.
51. Фрагмент от устието на транспортна амфора ПК. Тесто с висока концентрация на слюда и малко много дребни кварцови зърна. Лом – равномерен, оранжево-кафяв. Внп/Втп – оранжево-кафяви (5YR6/6). Ду=11 см. Кв. М$_{5}$, К/36.
52. Фрагменти от крачето на транспортна амфора ПК. Тесто с висока концентрация на слюда и малко много дребни кварцови зърна. Лом – оранжева ядро и розово-оранжеви ръбове. Внп/Втп – бежово-оранжеви (5YR7/8), следи от по-тъмни петна – ангоба?. Кв. Н$_{9}$, К/14.
53. Краче на транспортна амфора ПК. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко много дребни кварцови зърна. Лом – сива вътрешна половина и розово-оранжева външна (5YR6/6). Внп/Втп – светло оранжеви (7.5YR6/6), измити. Кв. О$_{9}$, К/8.
54. Фрагмент от шията на кратер ПК. Украса – пояс от стилизирани лотосови пъпки. Фино тесто с много ниска концентрация на фина слюда. Лом – равномерен, розово-оранжев (5YR6/6). Внп/Втп – розово-оранжеви (5YR7/6), измити; украса с плътен, черен, лъскав фирнис. Дш=25 см. Кв. Н$_{8}$, К/6.
55. Фрагмент от чашката на кантарос с украса от релефни канелюри. Фино глинено тесто без видими включения. Лом – равномерен, оранжево-кафяв (5YR5/6). Внп/Втп – плътен фирнис с матов черен цвят. Дт=11 см (?). Кв. Л$_{10}$, К/29.

Break: uniform, red-brownish. Outer/Inner surfaces: red-brownish, smoothed. Square: И$_{6}$, К/1.

49. Fragment from the wall of a pythos (WM). Clay body with medium concentration of mica and medium amount of quartz sand. Break: dark brown core and red-brownish edges. Outer/Inner surfaces: red-brownish, smoothed. Square: М$_{11}$, К/17.
50. Fragment from the mouth and the neck of a transportation amphora (WM). Clay body with low concentration of mica and small amount of very small-sized quartz grains. Break: uniform, pink-orange (2.5YR6/8). Outer/Inner surfaces: beige-orange (5YR6/8), washed. Diam. rim: 11cm. Square: М$_{11}$, К/17.
51. Fragment from the mouth of a transportation amphora (WM). Clay body with high concentration of mica and small amount of very small-sized quartz grains. Break: uniform, orange-brownish. Outer/Inner surfaces: orange-brownish (5YR6/6). Diam. rim: 11cm. Square: М$_{5}$, К/36.
52. Fragments from the foot of a transportation amphora (WM). Clay body with high concentration of mica and small amount of very small-sized quartz grains. Break: orange core and pink-orange edges. Outer/Inner surfaces: beige-orange (5YR7/8). Traces of darker spots – engobe?. Square: Н$_{9}$, К/14.
53. Foot of a transportation amphora (WM). Clay body with low concentration of mica and small amount of very small-sized quartz grains. Break: grey inner half and pink-orange outer (5YR6/6). Outer/Inner surfaces: light orange (7.5YR6/6), washed. Square: О$_{9}$, К/8.
54. Fragment from the neck of a crater (WM). Decoration: a band of stylized lotus buds. Fine clay body with a very low concentration of fine mica. Break: uniform, pink-orange (5YR6/6). Outer/Inner surfaces: pink-orange (5YR7/6), washed; decoration with dense, black, shiny gloss; part of the inner surface had flaked off. Diam. neck: 25cm. Square: Н$_{8}$, К/6.

56. Фрагмент от устието на гърне ПК. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – кафяво ядро и светло кафяви ръбове. Внп/Втп – светло кафяви, грапави. Ду=14 см. Кв. Н$_{10}$, К/22.
57. Фрагмент от устието на гърне ПК. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – равномерен, черен. Внп/Втп – сиво-черни, грапави. Ду=15 см. Кв. Н$_{10}$, К/22.
58. Фрагмент от устието на гърне ПК. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – равномерен, черен. Внп/Втп – сиво-кафяви, грапави. Ду=9 см. Кв. Н$_{10}$, К/22.
59. Фрагмент от устието на гърне ПК. Тесто с ниска концентрация на слюда и средно количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – равномерен, червено-кафяв. Внп/Втп – кафяви, грапави. Ду=14 см. Кв. Л$_{5}$, К/16.
60. Фрагмент от устието на гърне ПК. Тесто с ниска концентрация на слюда и малко количество предимно дребен кварцов пясък. Лом – кафяво ядро и сиви ръбове. Внп/Втп – сиво-кафяви, грапави. Ду=18 см. Кв. Л$_{5}$, К/16.

Съкращения:
ПР – правен на ръка
ПК – правен на колело
Внп – външна повърхност
Втп – вътрешна повърхност
Внр – външен ръб
Втр – вътрешен ръб
Ду – диаметър на устието
Дд – диаметър на дъното
Дт – диаметър на тялото

55. Fragment from the cup of a kantharos decorated with flutes in relief. Fine clay body without visible inclusions. Break: uniform, orange-brownish (5YR5/6). Outer/Inner surfaces: dense gloss of mat black color. Diam. body: 11 cm (?). Square: Л$_{10}$, К/29.
56. Fragment from the mouth of a pot (WM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: brown core and light brown edges. Outer/Inner surfaces: light brown, rough. Diam. rim: 14cm. Square: Н$_{10}$, К/22.
57. Fragment from the mouth of a pot (WM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: uniform, black. Outer/Inner surface: grey-black, rough. Diam. rim: 15cm. Square: Н$_{10}$, К/22.
58. Fragment from the mouth of a pot (WM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: uniform, black. Outer/Inner surface: grey-black, rough. Diam. rim: 9cm. Square: Н$_{10}$, К/22.
59. Fragment from the mouth of a pot (WM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: uniform, red-brownish. Outer/Inner surface: brown, rough. Diam. rim: 14cm. Square: Л$_{5}$, К/16.
60. Fragment from the mouth of a pot (WM). Clay body with low concentration of mica and medium amount of predominantly small-sized quartz sand. Break: brown core, grey edges. Outer/Inner surface: grey-brown, rough. Diam. rim: 18cm. Square: Л$_{5}$, К/16.

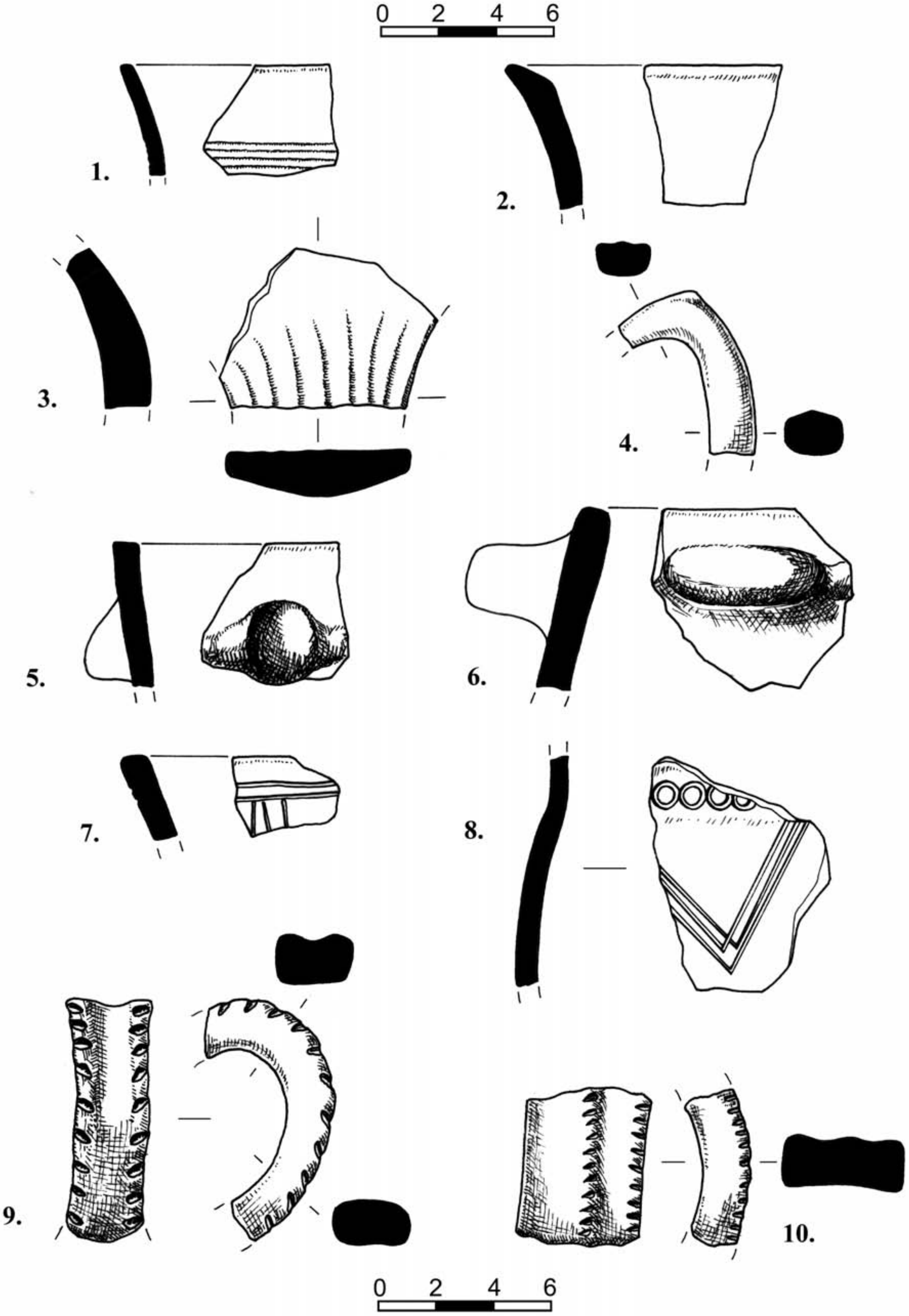
0 2 4 6
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
0 2 4 6

Обр. 1. Керамика от ранната желязна епоха
Plate 1. Ceramics from the Early Iron Age

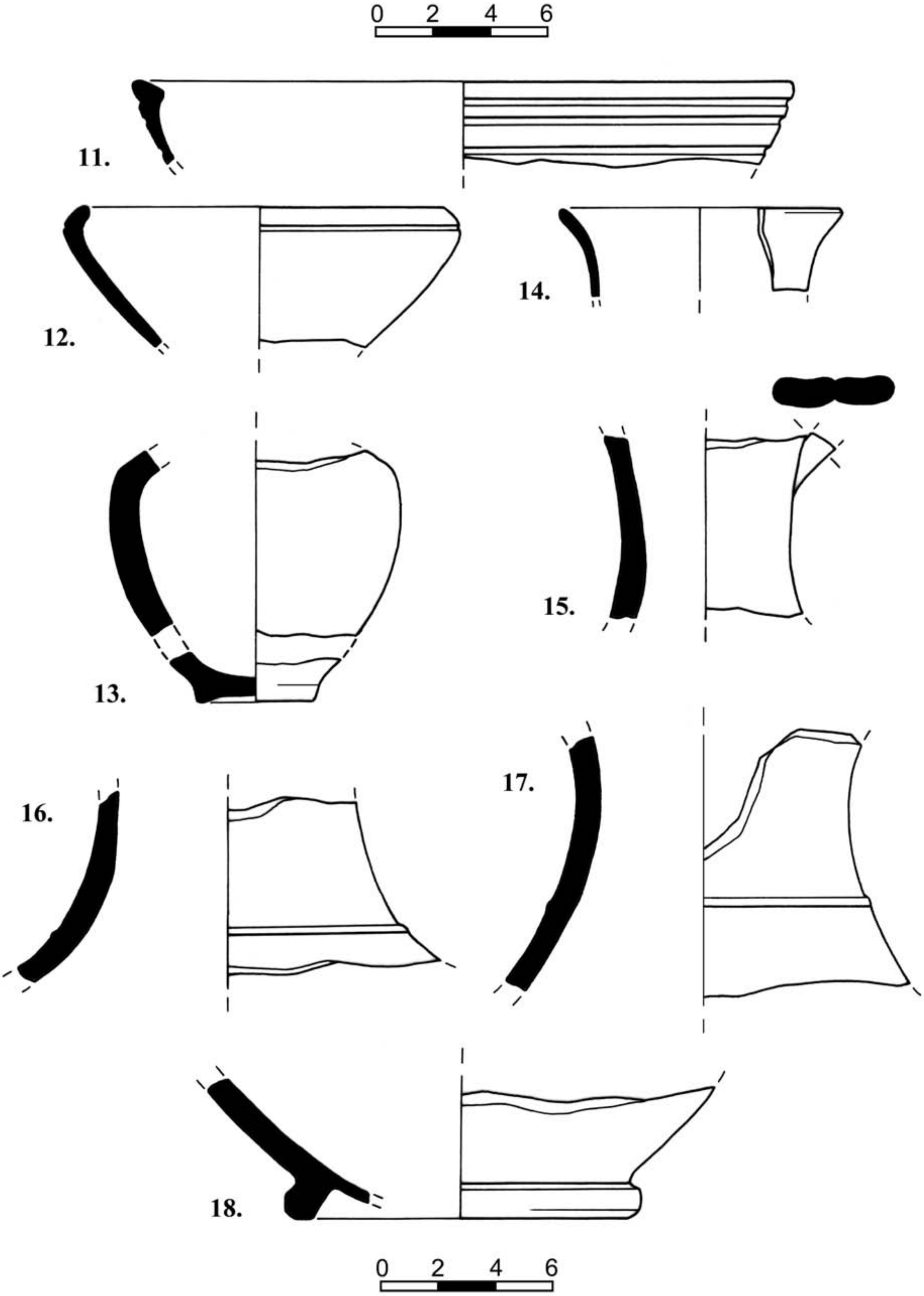
0 2 4 6
11.
12.
14.
13.
15.
16.
17.
18.
0 2 4 6

Обр. 2. Сива керамика на колело от късната желязна епоха
Plate 2. Wheelmade grey ceramics from the Late Iron Age

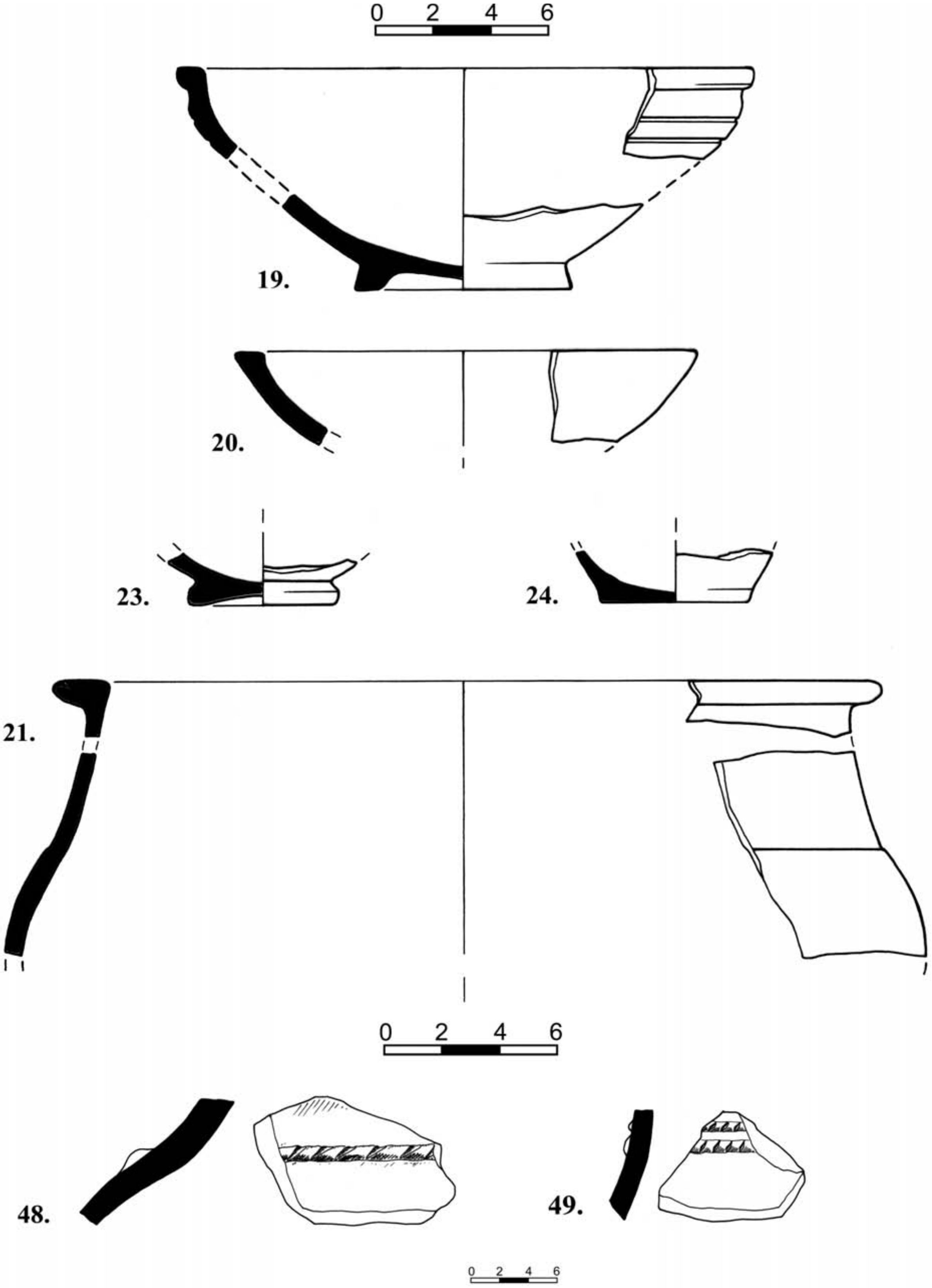
0 2 4 6
19.
20.
23.
24.
21.
0 2 4 6
48.
49.
0 2 4 6

Обр. 3. Червена керамика на колело от късната желязна епоха
Plate 3. Wheelmade red ceramics from the Late Iron Age

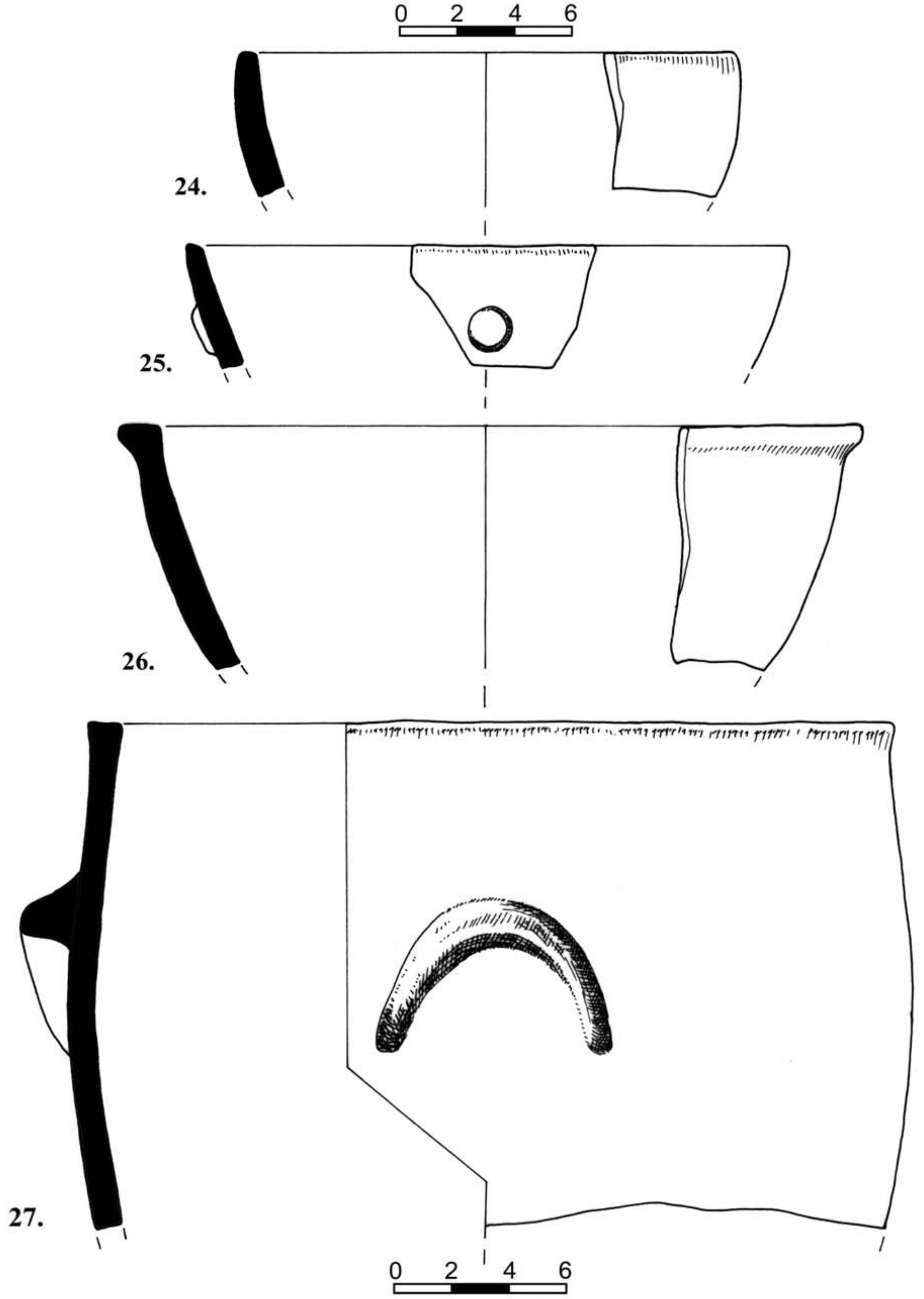
0 2 4 6
24.
25.
26.
27.
0 2 4 6

Обр. 4. Керамика на ръка от късната желязна епоха
Plate 4. Handmade ceramics from the Late Iron Age

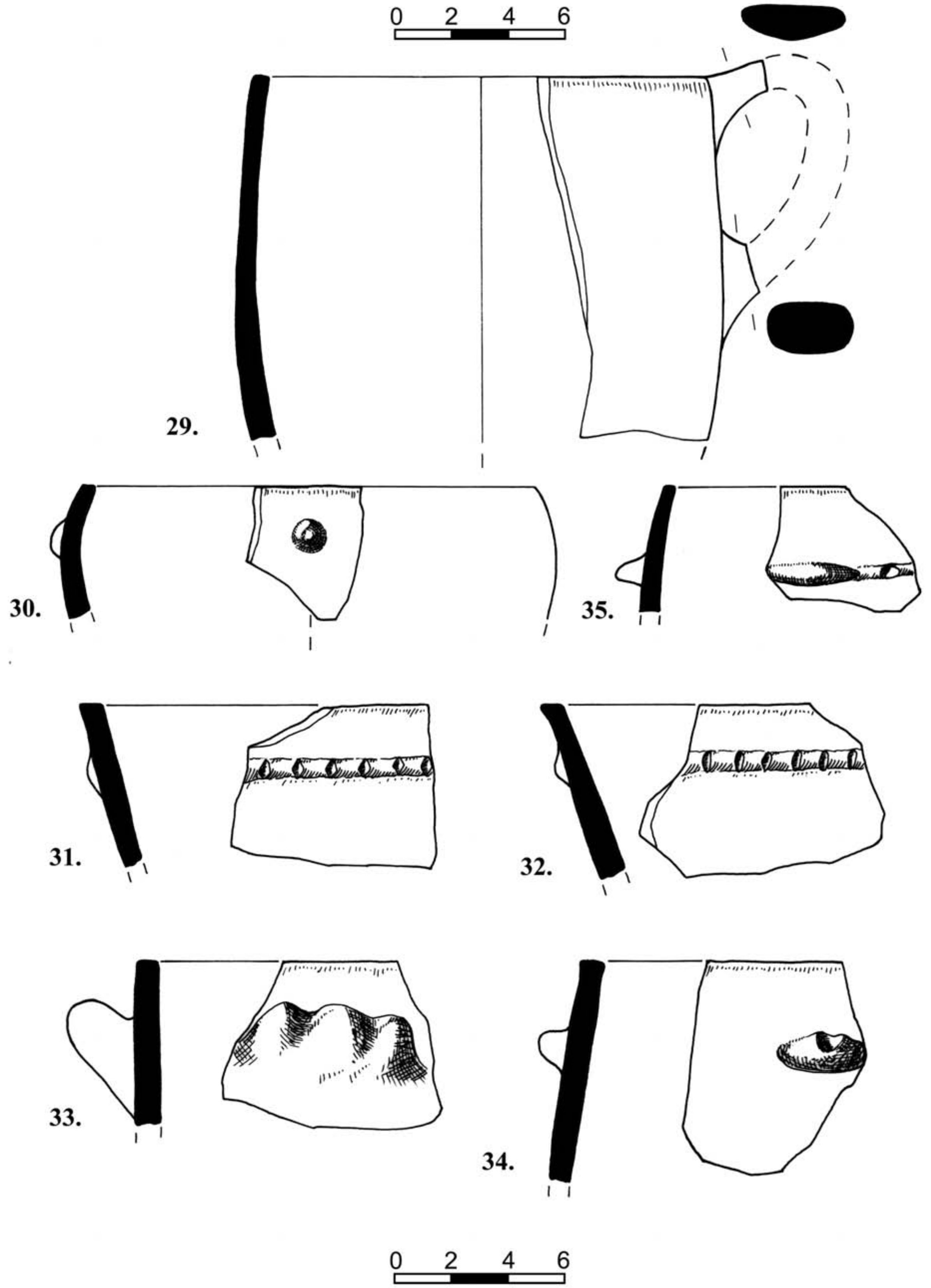
0 2 4 6
29.
30.
35.
31.
32.
33.
34.
0 2 4 6

Обр. 5. Керамика на ръка от късната желязна епоха
Plate 5. Handmade ceramics from the Late Iron Age

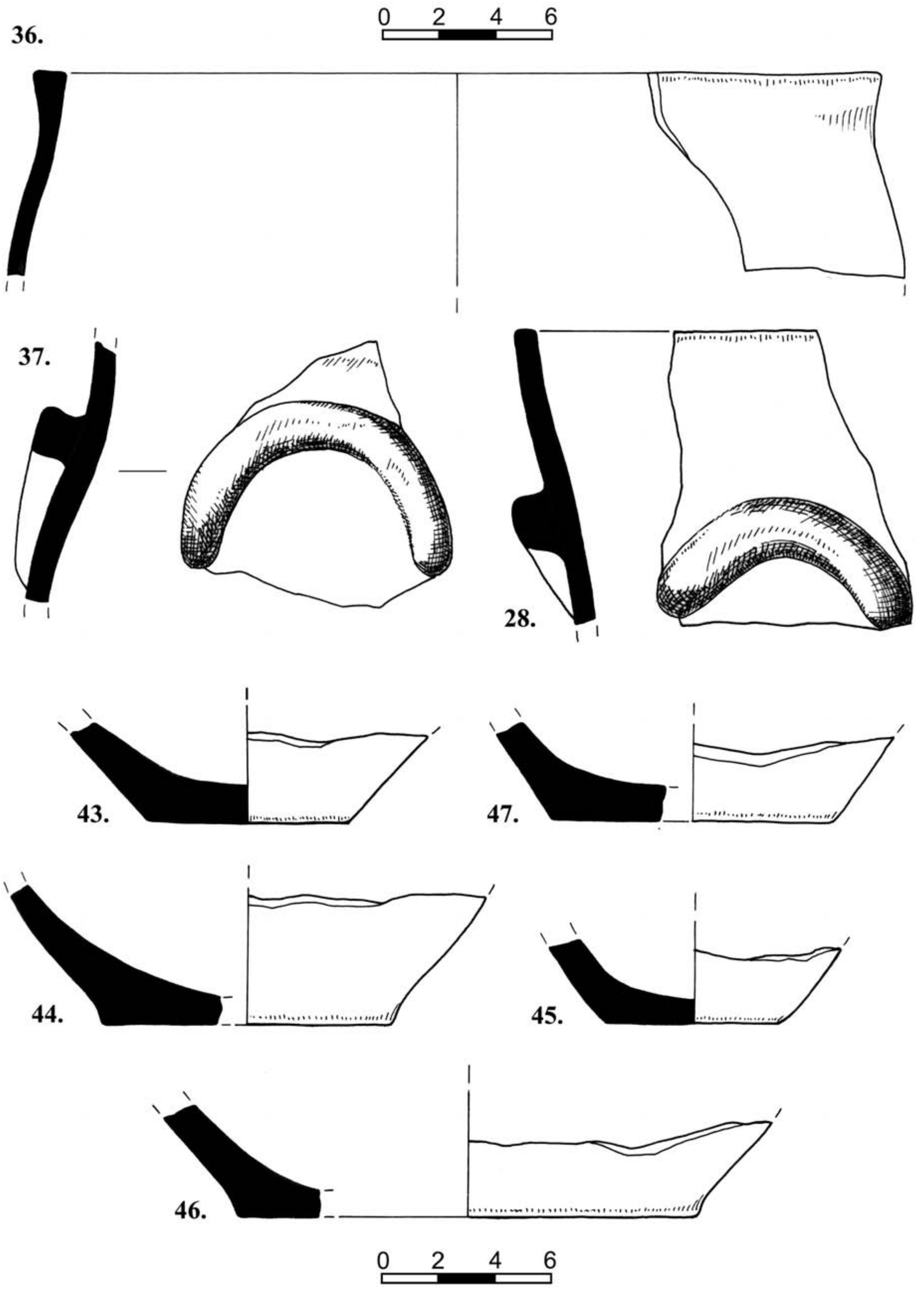
0 2 4 6
36.
37.
28.
43.
47.
44.
45.
46.
0 2 4 6

Обр. 6. Керамика на ръка от късната желязна епоха
Plate 6. Handmade ceramics from the Late Iron Age

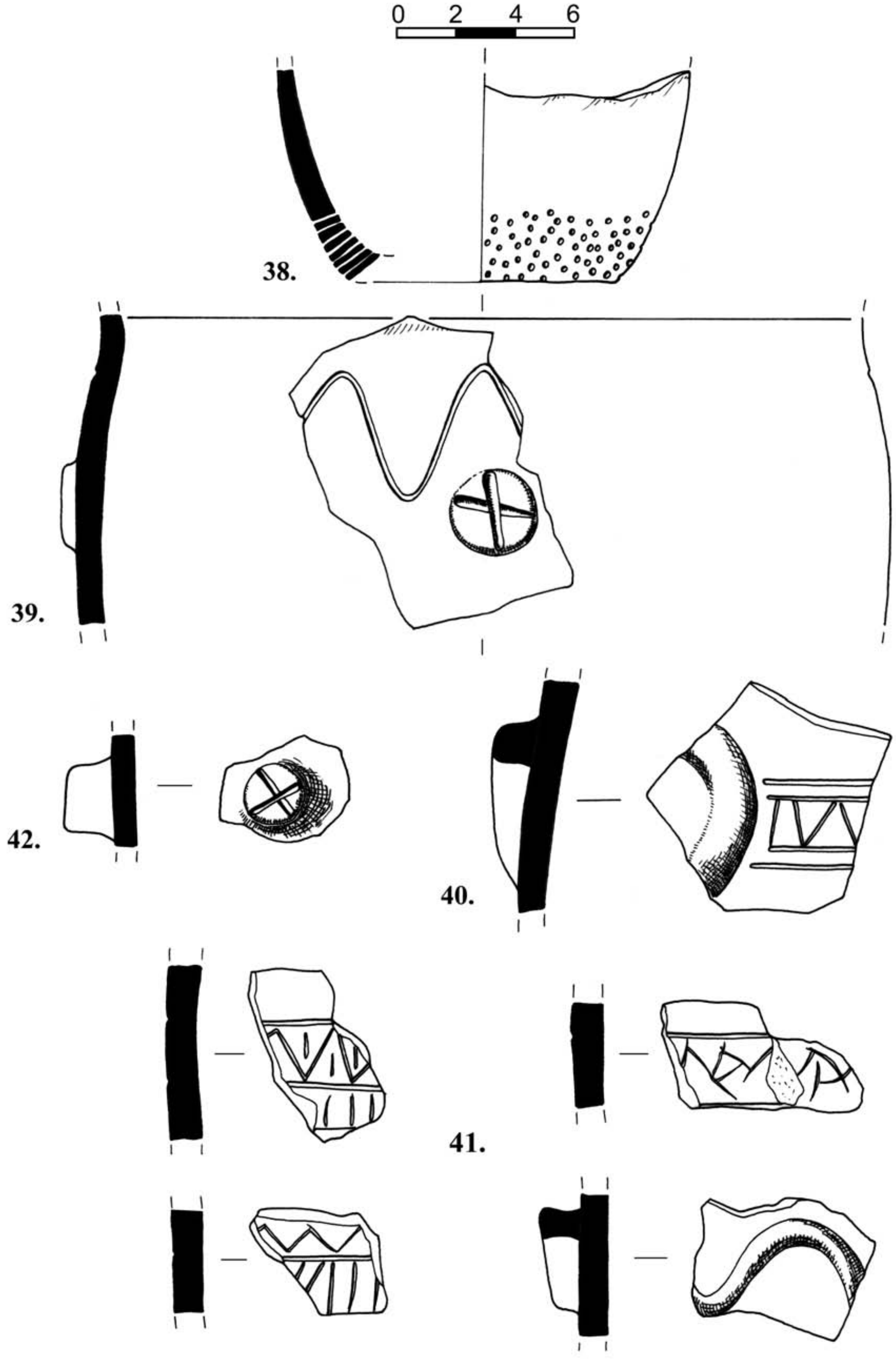

Обр. 7. Керамика на ръка от късната желязна епоха
Plate 7. Handmade ceramics from the Late Iron Age

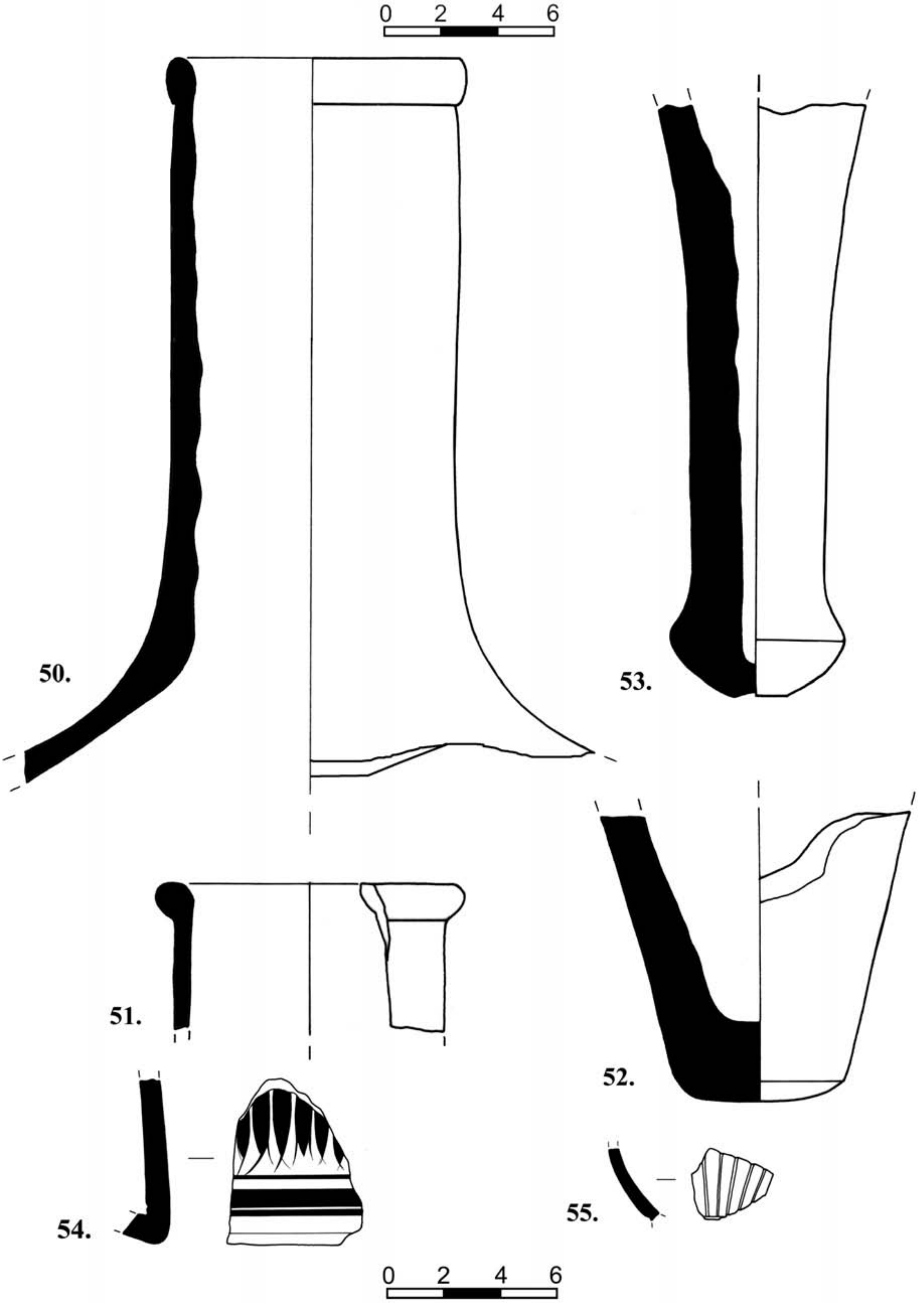
0 2 4 6
50.
53.
51.
52.
54.
55.
0 2 4 6

Обр. 8. Импортна керамика от късната желязна епоха
Plate 8. Import ceramics from the Late Iron Age

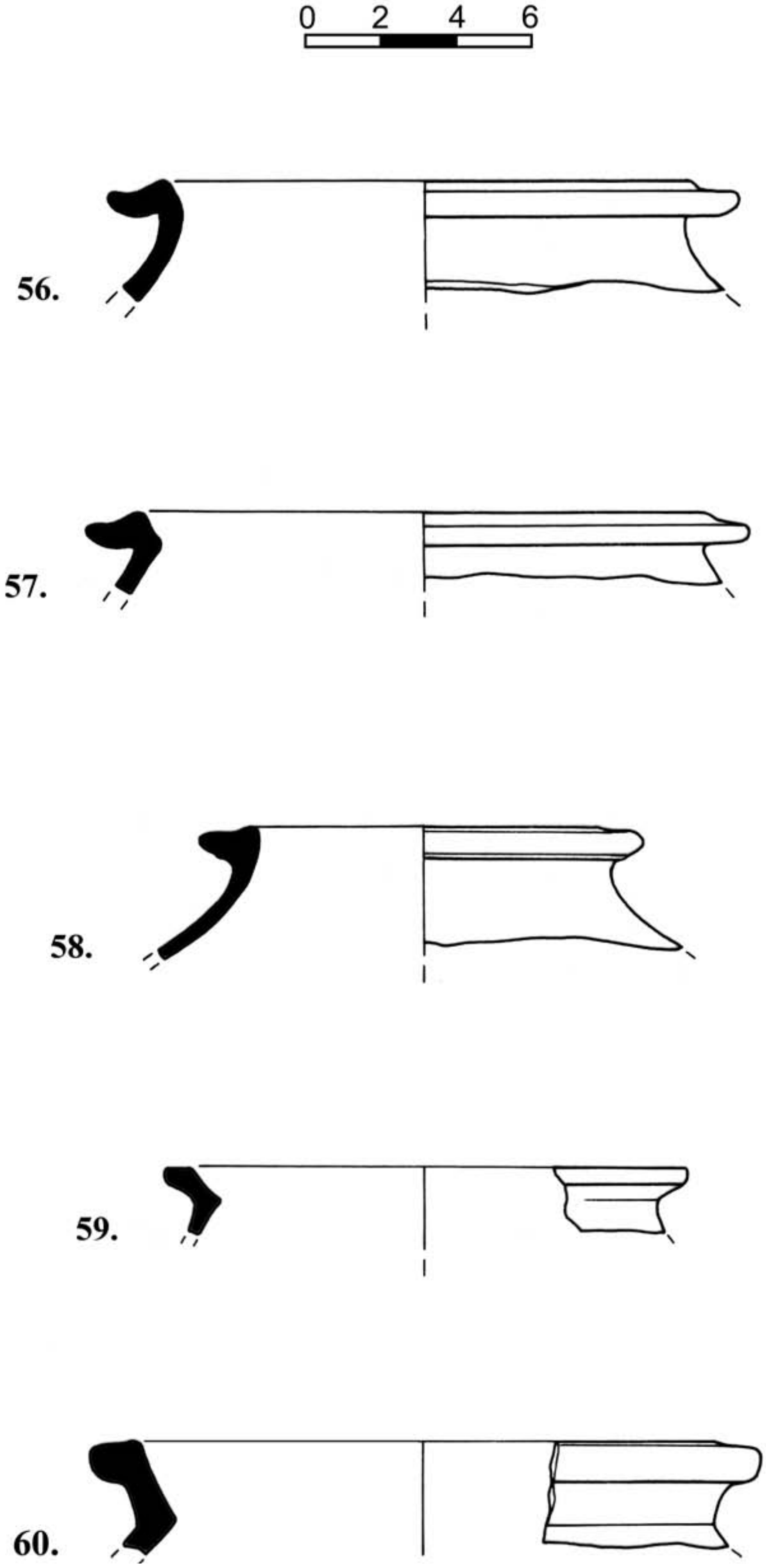
0 2 4 6
56.
57.
58.
59.
60.

Обр. 9. Керамика от късната античност
Plate 9. Ceramics from the Late Antiquity

VII.

ГЛАВА 7.

ПОСЕЛИЩНА СИСТЕМА В ДРЕВНОСТТА ПО ЮЖНИТЕ СКЛОНОВЕ НА СЪЩИНСКА СРЕДНА ГОРА (ЗЕМЛИЩА НА СЕЛАТА КРЪСТЕВИЧ, КРАСНОВО, СТАРОСЕЛ, МЪТЕНИЦА И ЕЛЕШНИЦА – ОБЩИНА ХИСАРЯ)

Иван Христов

Настоящето изследване има за цел да представи в един начален етап теренните проучвания основно в района на Община Хисаря. Териториалният обхват на проучванията включва землищата на селата Старосел, на запад землището на с. Кръстевич, на изток землището на с. Мътеница, на юг землището на с. Елешница. На север проучванията са съсредоточени основно до билото на Средна гора като тук ще бъдат описани паметници попадащи и в землищата на с. Каравелово и с. Климет (Карловско).

Теренните проучвания са проведени в периода 2005, 2008–2011 г. под формата на организирани теренни обходи (експедиция Кози грамади 2011 – етап „теренни обходи“) и преки наблюдения на археологически паметници по време на археологическа експедиция „Кози грамади 2005“, „Старосел 2008“, Старосел 2009“, „Кози грамади

CHAPTER 7.

THE SETTLEMENT SYSTEM ON THE SOUTHERN SLOPES OF SUSHTINSKA SREDNA GORA (THE LANDS OF THE VILLAGES OF KTUSTEVICH, KRASNOVO, STAROSEL, MUTENITSA AND ELESHNITSA – MUNICIPALITY OF HISARYA)

Ivan Hristov

The aim of the here presented study is to present the initial stage of the terrain surveys carried out mostly in the region of Hisarya Municipality. The surveys included territories in the lands of the village of Starosel, the lands of the village of Krustevich in the west, the lands of the village of Mutenitsa in the east and the lands of the village of Eleshnitsa in the south. The surveys in the north were focused mainly to the lands reaching the ridge of Sredna Gora Mt. Monuments located in the lands of the villages of Karavelovo and Klimet (Karlovo Region) will also be considered here.

The Terrain surveys were carried out in the period 2005, 2008–2011 by means of organized terrain beats (Kozi Gramadi Expedition 2011 – a stage of terrain beats) and by direct examination of archaeological monuments during archaeological expeditions of Kozi Gramadi 2005, Starosel 2008, Starosel

2010“ и „Кози грамади 2011“. До този момент са рагистрирани 95 паметници попадащи в обособени селищни микрорайони.

Изложеното описание на недвижими археологически ценности от античността, както и анализа на поселищните процеси по южните склонове на Същинска Средна гора имат за основна цел да обогатят археологическа карта на Хисарска община. От друга страна цялостния поглед върху разположението на археологическите паметници от късножелязната епоха спомага да се изясни ролята на проучваната тракийска резиденция на юг от Хемус и на север от Родопа планина.

Методиката на изследване е свързана с фотографиране на обекти, отчитане на точни GPS кординати и нанасяне на обектите на археологическа карта в мащаб 1:50 000.

Новооткритите паметници са регистрирани в електронен вариант в Археологическата карта на България (АКБ).

В следващите редове предлагам описание на обектите в хронологичен план, без да претендирам за изчерпателност както на броя така и на датировката на някои от тях. Настоящето изследване е първа стъпка към изготването на цялостна археологическа карта на северозападните предели на Одриското царство.

I. Обекти, датирани от халколита и бронзовата епоха

До този момент обектите, които се отнасят за т.нар. праисторическа епоха са два. Първият е разположен в непосредствена близост до язовир „Маньов дол“, западно от село Старосел, Община Хисаря. Регистриран е от К. Кисьов, който определя обекта като селище от енеолитната епоха. Върху терена в околностите на язовира Кисьов е забелязал голямо количество керамични фрагменти, украсени с графитни орнаменти, кремъчни ножове с ретуши и зооморфни фигури (Кисьов 2001, 21; Кисьов 2004, 45).

Селище е локализирано от двете стра-

2009, Kozi Gramadi 2010 and Kozi Gramadi 2011. Ninety-five monuments located in determined village micro-regions have been recorded so far.

The descriptions of ancient immovable archaeological valuables presented, as well as the analysis of the settlement processes across the southern slopes of Sushtinska Sredna Gora Mt. are intended to enrich the archaeological map of the municipality of Hisarya. On the other hand, the general view on the situation of the archaeological monuments from the Late Iron Age contributes to the elucidation of the role of the Thracian residence studied in the south of Haemus Mt. and in the north of the Rhodopes.

The methodic of the study included the photo-registration of the sites, the reading of the exact GPS coordinates and their plotting on the archaeological map on a 1: 50 000 scale.

The newly discovered monuments were digitally recorded on the Archaeological Map of Bulgaria (AMB).

The following text offers the description of the sites in chronological order without any pretentions for the exhaustion of the subject concerning both the number of the sites and the dating of some of them. The here presented study is a first step towards the realization of a detailed archaeological map of the northwestern boundaries of the Odrysian Kingdom.

I. Sites dated in Chalcolithic times and in the Bronze Age

The sites dated in the so-called Prehistoric times are two so far. The first one is situated right next to the reservoir of Manyov Dol, in the west of the village of Starosel, Hisarya Municipality. It was recorded by K. Kisyov who defined the site as an Eneolithic settlement. Kisyov noticed large number of ceramic sherds with graphite decoration, retouched flint knives and zoomorphic figurines on the terrain around the reservoir (Кисьов 2001, 21; Кисьов 2004, 45).

A settlement was localized on both banks ни на приток на р. Пясъчник върху издължен нос, чиято източна част е залята от водите на язовира. То е разположено на площ приблизително 3 дка. Идентификацията на обекта като селище се потвърждава от богатите културни напластявания, достигащи 1 м дълбочина, откритата пещ за керамични съдове в близост до рибарската стоянка в източния края на обекта, огромното количество от керамични фрагменти, цели съдове и разнообразен костен материал. От значение е и фактът, че в постоянно отмиващите от водите на язовира брегове се откриват глинени зооморфни фигури, представящи костни и каменни сечива.

Обектът не е проучен по археологически път.

Друг обект, който може да се интерпретира, макар и по-предпазливо, като селище, е разположен северно от дн. винарна в северозападната част на с. Старосел. Преди години на равния терен над избата са открити керамични фрагменти от къснобронзовата епоха и калъп за изработка на бронзови брадви. Калъпът е регистриран в частна колекция и е експониран в туристическия комплекс на винарската изба.

Описаните обекти са разположени на относително близко разстояние и очевидно тяхното развитие е зависило от речните притоци на р. Пясъчник. За праисторически каменни сечива, открити в м. „Бански дол“ северно от с. Старосел„ съобщава П. Детев. Вероятно се касае за случайни находки от нелокализирано селище. (Детев 1963, 152)

II. Археологически обекти от I хил. пр. Хр.

Това са най-многобройните паметници, които се локализират в землищата на споменатите села. Особеностите на разположение на тракийските паметниците по южните склонове на планина и зоните на концентрация позволяват през 2010 г. да се обособят 10 селищни микрорайона със свой специфичен облик и пространствена харектеристика.

of a tribute of the river of Pyasuchnik, on an elongated cape, the eastern part of which is flooded by the waters of the reservoir. It covers an area of about 3 decares. The identification of the site as a settlement is also confirmed by the rich cultural strata that reach one meter in depth, by the pottery kiln discovered next to the fisherman's place in the eastern end of the site, by the numerous ceramic fragments and whole vessels and by miscellaneous bone material. The fact that clay zoomorphic figurines that present bone and stone tools are still to be found on the coasts that are permanently washed by the waters of the reservoir is also important.

The site had not been archaeologically studied yet.

One other site that may be interpreted as a settlement, although with care, is located in the north of the present day wine-cellar in the northwestern part of the village of Starosel. Ceramic sherds from the Late Bronze Age and a casting mold for bronze axes were discovered years ago in the plane terrain above the wine-cellar. The mold was recorded in a private collection and is exposed in the tourist complex of the wine-cellar.

The sites described are situated relatively close to each other and their development was obviously dependant on the tributes of the river of Pyasuchnik. P. Detev reported Prehistoric stone tools discovered in the locality of Banski Dol, in the north of the village of Starosel. Most probably these had been chance finds from a settlement that had not been localized yet (Детев 1963, 152).

II. Archaeological sites from the first millennium BC

These are the most numerous monuments that are localized in the lands of the villages mentioned. The peculiarities of the situation of the Thracian monuments across the southern slopes of the mountain and the concentration zones allowed in 2010 the differentiation of ten settlement micro-regions that show specific features and spatial characteristics (Христов

(Христов 2010, 27–36; Христов 2011, 217–231)

Тракийските обекти по своя характер могат да се разделят на отделни групи:

1. Открити селища

Това се най-трудните за индетифициране обекти.

По принцип тяхното проучване е затруднено от „тънките" културни напластявания на повечето еднослойни обекти.

Изключение прави селището при с. Кръстевич, и то поради факта, че се проучва по археологически път от 2005 г. (Маджаров, Танчева, Тачихара, Косева, Бонев 2007, 161–164; Маджаров, Танчева 2009, 240–243.; Маджаров, 2009.)

Определен е първоначално от откривателя като селищен, търговски и култов комплекс. Тракийското селище е разположено на 500 югоизточно от селото в м. Памук тепе. По предварителни данни то обхваща около 10 дка. Било е ситуирано на равна тераса над коритото на р. Пясъчник. При досегашните разкопки са окрити основите на четири сгради изградени с камък и калова спойка. Твърде интересен е открития археологически материал, защото той съдържа голямо количество фрагменти от вносна керамика (амфори и чернофирнисови съдове), монети, разнообразни метални предмети, фрагменти от местна керамика. За датирането на обекта може да послужи както разнообразния керамичен и нумизматичен материл, но и най-късно датираните монети от малко монетно съкровище, открито в една от сградите на селището. Монетите, които са сребърни, са сечени на о-в Тасос, Кизик и Неаполис. Маджаров датира най-късната за 360 г. пр. Хр. Изоставянето на селището при Памук тепе от траките изследователят датира за средата на IV в. пр. Хр., и причината за това той вижда в походите на Филип II Македонски в тракийските земи.

Според мен все още е трудно да се докаже, че това е емпорион (тържище или в по-широк смисъл селище с подчертано търговски вид). Явно е, че импортът по-

2010, 27–36; Христов 2011, 217–231).

The Thracian sites may be divided in groups by their character:

1. Open settlements

These are the most difficult to identify settlements.

Their study is principally complicated by the "thin" cultural layers of the mostly single stratum sites.

The settlement near the village of Krustevich is an exception due to the fact that it is archaeologically studied since 2005 (Маджаров, Танчева, Тачихара, Косева, Бонев 2007, 161–164; Маджаров, Танчева 2009, 240–243.; Маджаров, 2009).

The Thracian settlement was originally identified by its discoverer as a settlement, trade and cult complex. It is situated 500 m away in the northeast of the village, in the locality of Pamuk Tepe. The preliminary data shows that it covered an area of about 10 decares. It had been situated on a plane terrace above the bed of the river of Pyasuchnik. The fundaments of four buildings made of stone and clay have been discovered in the excavations carried out so far. The archaeological material discovered is rather interesting as it comprises a large number of fragments from import ceramics – amphorae and black-slip vessels – coins, various metal objects and sherds from local ceramics. The site may be dated both by the miscellaneous ceramic and numismatic material and by the latest coins in a small hoard discovered in one of the buildings in the settlement. The coins, which are silver ones, were minted on the Isle of Thasos, in Cyzicus and Neapolis. Madzharov dated the latest one in 360 BC. According to the researcher the settlement in the locality of Pamuk Tepe was deserted by the Thracians in the mid 4th century BC and he saw the reason of this abandoning in the campaigns of Philip II of Macedon in the Thracian lands.

I believe that it would be difficult to prove its function as an emporium (trading center or in general sense – a settlement with a казва стандарта на живот на жителите на селището. Вероятно всяко второ по-голямо селище в района, ако бъде проучено по археологически път, би показало същия стандарт.

Стандартът на живене на обикновеното население в разглеждания район е в пряка връзка със стандарта на тези, които са изградили монументалните паметници в могилите и тези под връх Кози грамади.

Благодарение на теренните наблюдения от 2008–2009 г. може да се изкаже хипотезата, че при едни планирани дългосрочно археологически разкопки в пределите на откритите селища по южните склонове на Същинска Средна гора може да се очаква появата на нови обекти от типа на този, който се проучва от М. Маджаров при с. Кръстевич (местно тържище ?). Това е така, защото на терен вече са документирани обилни следи от сгради, изградени от ломен камък на калова спойка, които са били покрити с покривна конструкция, съдържаща основно два типа керемиди: солени (плоски керемиди, служещи за основно покриване) и калиптери (капаци, покриващи фугите между солените). Солените са от така наречения коринтски тип и лаконски тип. При калиптерите също се срещат два типа.

Описаната ситуация е валидна за следи от сгради, построени по протежение на притоците на реките Красновска, Стара река, Пясъчник, Кшовица и Кривча спускащи се от планинските склонове. Те са ситуирани на малки разстояния едни от други в непосредствена близост до речните корита. На по-високо нива от тях върху вододелни ридове са разположени могилни некрополи.

Тук ще спомена за съществуването на още едно селище локализирано в м. „Станилица“. Намира се на 2 км западно от селото, в подножието на Средна гора. За съществуването на селище в тази местност споменава Ив. Велков (Велков 1925, 178)При извършени по-късни теренни обходи от К. Кисьов върху двата бряга на р. Пясъчник на площ от 5 дка по повърхността на терена са открити фрагменти от битова и строителна керамика, ха-

stressed trading features). Obviously, the import shows the living standard of the inhabitants of the settlement. Every second larger settlement in the region will probably show the same standard if archaeologically studied.

The living standard of the ordinary people in the region considered was directly linked with the standard of those that built the representative monuments in the tumuli and below Kozi Gramadi Peak.

Thanks to the terrain surveys carried out in 2008–2009, a hypothesis may be formulated that new sites of the type studied by M. Madzharov near the village of Krustevich (local market-place) should be discovered in long-term planned archaeological excavations in the limits of the settlements in the open on the southern slopes of Sushtinska Sredna Gora Mt. This is supported by the recorded traces of buildings made of cut stones with clay bind that had been covered with a roof-construction comprising mainly two roof-tile types: soleni (flat roof-tiles for the basic covering of the roof) and kalipteroi (lids that covered the gaps between the soleni). The soleni are of the so-called Corinthian and Laconian types. The kalipteroi are also of two types.

The situation described is also valid for buildings that had been erected along the tributes of the rivers of Krasnovska, Stara Reka, Pyasuchnik, Kshovitsa and Krivcha that run down the mountain slopes. These are situated at a close distance one from the other and are right next to the river beds. Necropoleis of tumuli are situated higher, on water shed ridges.

I would like to mention here the existence of one more settlement. It was localized in the locality of Stanilitsa and is 2 km away in the west from the village at the foot of Sredna Gora Mt. I. Velkov mentioned that a settlement had existed in this area (Велков 1925, 178). Fragments from everyday and building ceramics were found during eventual terrain surveys of an area of 5 decares along the two banks of the river of Pyasuchnik by K. Kisyov. He believes that these should be dated in

рактерни според изследователя за Предримската и Римска епоха. Кисьов споменава и за квадри от сиенит, споени с железни скоби. Важное да се отбележи, че Т. Герасимов споменава за този район и една колективна монетна находка, състоящи се от монети, сечени в Кизик. (Герасимов 1942, 84–85).

2. Могилни некрополи, единични могили, подмогилни храмове и гробници

Това се най-многобройните паметници и същевременно с най-големите поражения от иманяри в района на Средногорието.

Могилните некрополи се състоят найчесто от 4 до 7 могили, но някои, какъвто е случая с Красново, от няколко десетки могилни насипа.

Могилите достигат височина до 8 м. и диаметър 25–35 м. По голямата част са разположени на вододелни ридове или хребети, спускащи се от билото на планината. Връзката селище – могилен некропол е ясно подчертана на терен. В тази конфигурация „на най-високото“ е разположено светилище на връх и отделна скала.

Могилите крият три вида съоръжения.

– храм
– цистов гроб
– саркофагоподобни съоръжения.

3. Скални светилища

Под термина светилища разбирам пространства, предназначени за почитане на една или повече космологични сили. Те са отделени от заобикалящия ги свят и там се събират членовете на култови общества с цел извършването на лични или колективни обреди пред определен ритуален фокус. (Dekrs 1998, 133)

Те са основно два вида – отделно стръчащи скали и планински върхове с преобладаваща скална основа.

Характерно за първият вид светилища е, че те са открояващи се сред околния терен единични скали, в повечето случаи с

pre-Roman and Roman times. Kisyov mentions sienite quadri joined with iron clamps. It is important to mention that T. Gerasimov wrote about a coin hoard that came from this same area and comprised coins minted in Cyzicus (Герасимов 1942, 84–85)

2. Necropoleis of tumuli, single tumuli, under-mound temples and tombs

These are the most numerous monuments and, in the same time – the most badly affected by the treasure-hunters in the region of Sredna Gora Mt.

The necropoleis of tumuli consist most often of 4 to 7 tumuli but some – like the Krasnovo case – comprise several tens of tumulus embankments.

The tumuli are up to 8 m high and have diameters between 25 and 35 meters. The majority of them are situated on the water-shed ridges or on spears that run downwards from the mountain ridge. The link settlement – tumulus necropolis is clearly stressed on the terrain. A sanctuary was situated "on top", on a peak or on a single rock, in this configuration.

Three kinds of constructions are hidden in the tumuli:

– Temple;
– Cist grave;
– Sarcophagus-like constructions.

3. Rock sanctuaries

The term sanctuaries signifies here spaces that had been intended for the honoring of one or more cosmological forces. They had been separated from the surrounding world and the members of cult societies had gathered there for personal or collective rites in front of certain ritual focus (Dekrs 1998, 133).

These are two kinds basically: projecting single rocks and mountain peaks with predominantly rock base.

It is characteristic for the first kind of sanctuaries that they are single rocks – in most cases of elongated shape – which stand издължена форма. При тях липсват изсичания от човешка ръка с изключение на ями с кръгла и елепсовидна форма. При всички обекти, които предварително определям като светилища, се документира концентрация на фрагментирани керамични съдове, датирани за края на ранножелязната епоха и цялата късножелязна епоха.

Изключително интересен е фактът, че някои отделно стърчащи скали са били засипани с могилен насип през IV в. пр. Хр. Ще се спра на един показателен пример, на който вече съм обръщал внимание в литературата.

Най-голямата могила в землището на с. Старосел – Четиньова, е била насипана върху малък скален масив, който е доминирал в м. „Ушите“ северозападно от селото. На юг от Четиньова могила първоначално също е имало стърчащи скали, а в последствие те били съзнателно засипани с пръст. Има сериозни податки да смятаме, че скалните масиви в м. „Ушите“ са били древни светилища, предхождащи вероятно с едно, две или повече столетия изграждането на могилните насипи. (Христов 2010, 64–68)

При Четиньова могила тази хипотеза стои по-убедително, тъй като проучвателят й д-р Георги Китов открива в северния края на могилата стъпала, изсечени в скалния масив. Стъпалата се губят в по-късно натрупания насип, а към днешна дата ерозията върху мекия туф ги е заличила окончателно.

Изглежда затрупването на свободно стърчащи скали, доминиращи над терена с могилни насипи, е била често срещана практика в земите по южните склонове на Същинска Средна гора. Само в землището на с. Старосел и с. Паничери примерите са показателни. Така например в м. „Уйов камък“, разположена на 5 км северно от Старосел по пътя, водещ към м. „Кози грамади“, е била разкопана от иманяри голяма надгробна могила. И до ден днешен в средата на могилния насип се забелязва остра скала маркираща средата на могилата. В съседство на могилата стоят основите на разрушено скално светилище Уйов камък. Преди да бъде взривена от търсачи на тра-

out in the surrounding terrain. They do not show cuts that are made by human hands with the exception of pits of circular or elliptic shape. Concentrations of ceramic sherds that are dated in the end off the Early Iron Age and in the entire Late Iron Age are recorded in all sites defined by me as sanctuaries.

The fact that some single of projecting rocks had been hidden during the 4th century BC under mounds is extremely interesting. I will give one indicative example that had already been considered in the literature by me.

The largest tumulus in the lands of the village of Starosel – Chetinyova Mogila – had been piled on a small rock massif that had dominated in the locality of Ushite in the northwest of the village. Projecting rocks had originally existed in the south of Chetinyova Mogila but were intentionally hidden with piles of earth. There is serious evidence that suggest that the rock massifs in the locality of Ushite had been ancient sanctuaries that preceded the piling of the tumulus embankments (Христов 2010, 64–68).

This hypothesis stands more credible in the case of Chetinyova Mogila as the scholar that studied it – Dr. Kitov – discovered steps cut into the rock massif in the northern end of the tumulus. The steps were lost in the embankment that had been piled later, and the erosion of the soft tuff erased them finally.

It seems that the piling of single projecting rocks that dominated above the terrain with embankments had been general practice in the lands of the southern slopes of Sushtinska Sredna Gora Mt. The examples from the lands of the villages of Starosel and Panichari only are quite indicative. Thus, for example, one large tumulus was dug by treasure hunters in the locality of Uyov Kamuk located 5 km away in the north of Starosel, on the road that leads to Kozi Gramadi Peak. A pointed rock is still discernible in the middle of the embankment, marking the center of the tumulus. The fundaments of a destroyed Uyov Kamuk rock sanctuary stand next to the tumulus. The rock had been cut into the shape of a huge phal-

кийски съкровища, скалата е била изсечена във формата на гигантски фалос с удивително точни анатомични подробности. Отново в местност, носеща името Марков камък, но този път северно от с. Паничери, забелязваме могилен некропол, обграждащ едноименния скален масив.

Примерите могат да продължат със сходни паметници от района на м. „Бело камъне“ (западно от Четиньова могила“), с. Красново, и югоизточно от гр. Стрелча.

Разглеждайки тези примери можем да бъдем сигурни, че свободно стърчащите скали, откроявящи се над околния терен, са били маркер и основа за изграждането на редица могили, които в никакъв случай не можем да приемем, че са били само място за надгробни ритуали. Вероятно и скалите, и могилите са функционирали като светилища, на които са извършвани различни по вид и предназначение ритуали. В някои случаи е била изградена пространствената връзка: могила – скално светилище – отново могила или подмогилен храм.

Вторият вид скални светилища (огромни скални върхове) са представени в района с върховете Този грамади, Сборови грамади и Елдермен. Характерна черта на тези култови обекти е продължителното им използване. При тях освен керамичен материал се откриват разнообразни по форма депонирани метални предмети, като монети, накити, сечива.

При връх Този грамади се открива и ограден зид на свещеното пространство, както и архитектурни детайли от представителни сгради.

4. Храмове

Определям два вида:

– Храм и обособена храмова територия в класически средиземноморски вид. При тях се открива централна постройка и ограден зид. Два са примерите за този вид светилища. Както вече споменах, храм вероятно е бил изграден през Ранноелинисти-

lus with surprisingly precise anatomic details before being blown up by seekers of Thracian treasures. A necropolis of tumuli was notices again in the locality of Markov Kamuk but this time in the north of the village of Panichari. It surrounds a rock massif of the same name.

The examples may go on with similar monuments from the region in the locality of Belo Kamune (in the west of Chetinyova Mogila), from the lands of the village of Krasnovo and in the east of the town of Strelcha.

Considering these examples, we may reliably state that the freely projecting rocks that stood out above the surrounding terrain had been markers and bases for the piling of a number of tumuli that surely had not been just a place for funeral rituals. Most probably, both the rocks and the tumuli had functioned as sanctuaries where different in kind and intention rituals had been practiced. In some cases the spatial connection tumulus-rock sanctuary-tumulus or under-mound temple had been established.

The second kind of rock sanctuaries (huge rock peaks) is represented in the region by the peaks of Kozi Gramadi, Sborovi Gramadi and Eldermen. The prolonged functioning is characteristic for these cult sites. Miscellaneous in shape metal objects – coins, adornments, tools – are discovered there along with ceramic material.

A surrounding wall and architectural details from representative buildings was discovered on Kozi Gramadi Peak.

4. Temples

I define two kinds:

– A temple and a differentiated temple territory of the classic Mediterranean kind. A central building and a surrounding wall feature the latter. Two are the examples of this kind of sanctuary. As already mentioned, a temple had been built on the highest part of Kozi Gramadi Peak during the ческата епоха в най-високата част на връх Този грамади. (Виж глава 5)

Вторият храм от този вид е обособен на малък, но добре отличаващ се сред околните възвишения връх, наречен Секиз харман. Открит е и се проучва от Митко Маджаров. Върхът е разположен източно от с. Кръстевич и се датира от проучвателя за V–IV в пр. Хр. Първоначално е представлявал затворена площ с квадратна форма.Основите на светилището са били каменни, като във височина се е развивал в дървена конструкция, покрита с разнообразни и богато украсени керемиди. През втория период от своето съществуване към светилището е бил изграден храм, който от западна страна е завършвал с каменна колонада и портик. Общата датировка на обекта е от края на V до III в. пр. Хр. Паралелът с комплекса при връх Този грамади е очевиден. И в двата случая е налице светилище на съседен връх и значими обществени сгради в подножието. (Маджаров, Танчева, Тачихара, Косева, 2007, 164–167; Маджаров, Танчева 2009, 195–198.)

Тук ще добавя и една интересна информация, която, струва ми се, е важна за характера на обекта. Непосредствено в северното подножие на светилището се откриват следи от постройки, синхронни с градежите на върха. Това би означавало, че около храма се е развивало малко селище, обслужващо светото място.

Любопитно е също да се отбележи, че в североизточното подножие на Секиз харман са открити множество фрагменти от оброчни плочки, които са доказателство за приемственост на светото място през римската епоха. Аналогичен е случаят и с връх Този грамади. (Христов 201, 13–26)

Споменавайки за наличието на допълнителни постройки около светилището при с. Кръстевич, ще отбележа, че подобна закономерност е забелязана вече в землището на Старосел, и то в непосредствена близост до големите могили, проучени от Г. Китов, притежаващи в насипите представителна постройка, като Четиньова и „Хоризонт“ (Христов 2010, 77–79)

Early Hellenistic epoch (See Chapter 5). The second temple of this kind had been built on a small but well-distinguishable among the neighboring highlands peak called Sekiz Harman. It was discovered and is studied by Mitko Madzharov. The peak is located in the east of the village of Krustevich, and the sanctuary is dated by the scholar in the 5th–4th centuries BC. It was originally a closed in a square space. The fundaments are made of stones and it had been developed in height by a wooden construction covered with miscellaneous and richly decorated roof-tiles. A temple was built during the second period of the existence of the sanctuary. It ended in the west with a stone colonnade and a portico. The site is generally dated in the late 5th–3rd centuries BC. The parallel with Kozi Gramadi Peak complex is obvious. There is a sanctuary on a neighboring peak and a representative building at the foot of the peak in both cases (Маджаров, Танчева, Тачихара, Косева 2007, 164–167; Маджаров, Танчева 2009, 195–198).

I would like to add here something interesting that is significant, in my opinion, for the characterization of the site. Traces of buildings synchronous with the constructions on the peak were discovered right at the northern foot of the sanctuary. This would mean that a small village had been developed next to the temple to serve the sacred place.

It is also interesting to note that numerous fragments from votive plates were discovered at the northeastern foot of Sekiz Harman. These are evidence for the continuity of the sacred place during the Roman epoch. The case of Kozi Gramadi Peak is analogical (Христов 201, 13–26).

As I already mentioned the existence of supplementary buildings next to the sanctuary, it would be appropriate to note that similar conformity is recorded already in the lands of Starosel, at that – right next to the large tumuli studied by G. Kitov and showing representative buildings in their embankment like those in the tumuli of Chetinyova and Horizont (Христов 2010, 77–79).

– Вторият вид храмове са т.нар. подмогилни съоръжения при могилите Четиньова, Рошава, Маньов дол, Хоризонт, Куилишка и Недкова. (Христов 2010)

Тук интерпретацията е спорна, но и зависи от това доколко съоръженията са гробници, или са използвани продължително като действащи светилища за обожествяване на представители на одриската аристокрация. (Фол 2007, 161–154; Христов 2010; Рабаджиев 2002, 102–104; Рабаджиев 2011)

Въпросните подмогилни паметници маркират територия с граници: на запад – до Стрелча (могилата Жаба могила); на юг – землището на Беловица–Елешница; на изток – землище на Паничери; на север – южните склонове на Средна гора.

Това е една обособена аристократична територия (парадинастична или царска), за която е показателен и фактът, че паметниците са изградени в средата на V и 40-те години на IV в. пр. Хр. (Стоянова 2005, 654–670; Христов 2010; Христов, Стоянова 2011; Stoyanov, Stoyanova 2009; Tzochev 2011, 13–19. Стоянова 2005, 654–669) Това всъщност е времето на разцвет на владетелската резиденция под връх Този грамади.

5. Укрепления

Въпросът с тракийските укрепления ще бъде решен при едни бъдещи мащабни археологически разкопки. До този момент може да се спомене, че при възвишенията, носещи името „Калето", при Красново, Старосел и Мътеница, се откриват археологически материали, които доказват използването на естествено укрепените върхове за отбрана през I хил. пр. Хр. Тяхната планировка и точна датировка остават неясни. На тези стратегически върхове се забелязва континюитет през всички следващи епохи, включително до средните векове.

Очевидно е, че резиденцията на връх Този грамади не е била единственият укрепен пункт в изследвана територия на одриското царство.

– The second kind of temples comprises the so-called under-mound constructions in the tumuli of Chetinyova, Roshava, Manyov Dol, Horizont, Kuilishka and Nedkova.

The interpretation here is disputable and depends on whether the constructions had been tombs or they had been used for a long time as functioning sanctuaries for the sacralization of the representatives of the Odrysian aristocracy (Фол 2007, 161–154; Христов 2010; Рабаджиев 2002, 102–104; Рабаджиев 2011)

The under-mound monuments in question mark a territory with the following boundaries: Strelcha (Zhaba Mogila) in the west, the lands of Belovitsa-Eleshnitsa in the south, the lands of Panichari in the east, and the southern slopes of Sredna Gora Mt. in the north. This was a differentiated aristocratic zone (paradynastic or royal) and the fact that the monuments were built in the mid 5th century BC and in the 40s of the 4th century BC is also indicative (Стоянова 2005, 654–670; Христов 2010; Христов, Стоянова 2011; Stoyanov, Stoyanova 2009; Tzochev 2011, 13–19. Стоянова 2005, 654–669.). In fact, that was the time of the flourishing of the ruler's residence below Kozi Gramadi Peak.

5. Fortifications

The question concerning the Thracian strongholds will be answered by future large-scale archaeological excavations. It should be mentioned so far that archaeological materials were discovered on the highlands of Kaleto near Krasnovo, of Starosel and Mutenitsa. They prove that the naturally fortified peaks were used for defense during the first millennium BC. Their planning and precise dating remain unclear. Continuity is noticed on these strategic peaks during all eventual epochs, including the medieval one.

It is obvious that the residence on Kozi Gramadi Peak had not been the sole fortified point in the territory considered of the Odrysian Kingdom.

6. Пътища и пътни направления

Разграничаването е важно, защото докато наличието на пътна настилка и трасе е лесно за документиране на терена, то картографирането на пътно направление се извършва хипотетично въз основа на анализ на комбинирани сведения от географията, нумизматиката и посоките на търговския трафик.

Ясно очертани отсечки на тракийски пътища са забелязани в околностите на връх Кози грамади. Това са пътища, които обхождат върха от всички страни. (Христов 2011, 211–216) Налице е също път с дължина 2 км, който започва от новооткритата кула-порта на резиденцията и се спуска в почти права проекция към Брезина поляна. (Виж глава 4)

Всички пътища в района на резиденцията притежават слредните характеристики:

– широчина до 4 м.

– вкопаване в околния терен вследствие на продължително използване.

– следи от подзиждания и изсичания на скални участъци, които в древността са възпрепятствали преминаването на конкретното трасе.

– концентрация на археологически материали по трасетата във фрагментарен вид – основно керамика.

Пътните направления в Средна гора са много, и те се препокриват със съвременните пътища в района. Все пак заслужава да споменем няколко важни направления, които са били икономически важни за северозападната периферия на одриската царство:

– Филипополис – на север към търговското селище до дн. с. Васил Левски, Карловско. (Маджаров 2009)

– Филипополис – дн. с. Старосел – резиденцията под връх Кози грамади. (Христов 2010, 115–134)

– Хисар – Панагюрище

– Старосел – Каравелово. (Христов 2010, 213)

Посочените направления се очертават благодарение на импортните стоки, открити в проучваните тракийски селища, сред

6. Roads and destinations

Differentiation is important as it is easy to record the existence of a road surface on the terrain, while the mapping of the road destination is made hypothetically on the basis of the analysis of the combined geographic and numismatic information, as well as of the directions of the trading traffic.

Clearly defined segments of Thracian roads were noticed in the surroundings of Kozi Gramadi Peak. These are roads that run around the peak (Христов 2011, 211–216). There is also a 2 km long road that starts from the newly discovered tower-gate of the residence, and runs downwards almost directly towards Brezina Polyana (See Chapter 4).

All roads in the region of the residence show the following features:

– width up to 4 m;

– bed dug into the surrounding terrain due to long use;

– traces of under-walling and areas cut into the rocks that had prevented the passing of the concrete road-bed;

– concentration of archaeological materials along the road-beds: predominantly ceramics and fragmented.

The road destinations in Sredna Gora Mt. were many and they coincide with the present day roads in the region. However, it is worthy to mention several important road-connections that had been economically important for the northwestern periphery of the Odrysian Kingdom:

Philippopolis, in the north, towards the market settlement near the present village of Vasil Levski, Karlovo Region (Маджаров 2009);

Philippopolis – present village of Starosel – the residence below Kozi Gramadi Peak;

Hiasarya – Panagyurishte

Starosel – Karavelovo (Христов 2010, 213)

These connections became clear due to the import goods that were discovered in the Thracian settlements studied. The luxury ceramic vessels and the coins from the 40^{s} of the

които особено важни са луксозните керамични съдове и монетите от 40-те години на IV в. пр. Хр. до времето на масово проникване на римски републикански денарии в земите на Тракия (II–I в. пр. Хр.)

III. Паметници от Римската епоха (I–IV в.)

Това са основно открити селища (викуси), могилни некрополи и една вила рустика.

Регистрираните селища са концентрирани основно в два района:

Първият район е разположен в околностите на изселеното село Елешница, а вторият – в околностите на с. Кръстевич. Показатели за определяне на обектите са преки теренни наблюдения, както и информация за единични археологически материали, открити случайно в споменатия регион.

През 2011 г. по повод засилената иманярска дейност в м. „Орешака“, землище на с. Паничери, и заснемане на сегашното състояние на проучени подмогилни съоръжения от Г. Китов в спомената местност, е посетен съседния район на с. Елешница.

Голяма част от селото е погълната от водите на язовир Пясъчник, но на север от водоема са забелязани на голяма площ селища, които можем да датираме основно за римската епоха. Селищата са развити в непосредствена близост до коритото на р. Пясъчник и нейните притоци.

Като цяло районът е богат на извори, като неговите площи са относителни равни и отдалечени от склоновете на Средна гора на повече от 10 км. Площта на 3 локализирани селища надвишава за всяко едно от тях по 10 дка. На терена се открива фрагментирана битова керамика и строителна керамика. Северно от с. Елешница на равен терен е открита римска военна диплома. В м. „Кацарските могили“ южно от с. Беловица е локализиран некропол, състоящ се от 10 могили. При разкопките на една от тях са намерени материали от римската епоха.

4th century BC to the time of the mass penetration of Roman Republican denarii in the lands of Thrace (2nd–1st centuries BC) are of particular importance.

III. Monuments from the Roman epoch (1st – 4th centuries AD)

These are mostly settlements in the open (vici), tumulus necropoleis and one villa rustica.

The settlements recorded are concentrated mostly in two areas:

The first one is situated in the surroundings of the exiled village of Eleshnitsa;

The second is in the surroundings of the village of Krustevich.

Indicators for the defining of the sites were the direct terrain observations, as well as information for single archaeological materials discovered by accident in the region mentioned.

The neighboring region of the village of Eleshnitsa was visited in 2011 when the condition of under-mound construction studied by G. Kitov in the locality of Oreshaka was checked due to the intensified activities of the treasure-hunters in the locality mentioned.

A large portion of the village had been devoured by the waters of the reservoir of Pyasuchnik but settlements are discernible in the north from the reservoir. They may be dated mainly in the Roman epoch and cover a large area. The settlements had been developed right next to the bed of the river of Pyasuchnik and its tributes.

As a whole, the area is rich in springs and its surfaces are relatively leveled and less than 10 km away from the slopes of Sredna Gora Mt. The area of each of the three localized settlements is more than 10 decares. Fragmented every-day and building ceramics were found on the terrain. A Roman military diploma was discovered in the north from the village of Eleshnitsa on a flat terrain. A necropolis comprising ten tumuli was localized in the locality of Katsarskite Mogili, "in the south from the village of Belovitsa". Materials from the Ro-

(Цончев 1950, 252–253)

Сходна ситуация като тази в околностите на язовир Пясъчник е регистрирана и в землището на с. Кръстевич. Обектите от римската епоха са два. Единият е разположен на равен склон на площ 3 дка в западния край на селото. Освен фрагментирана битова керамика в голямо количество, датирана за 2–3 век, са открити фрагменти от военна диплома и колективна монетна находка от 2 век.

Второто селище от римската епоха е локализирано южно от с. Кръстевич на равен обработваем терен, където не е изключено да бъде открита концентрация на селища по подобие на струпването на селищни обекти около язовир Пясъчник.

През 2009 г. в западния край на с. Старосел е открит интересен археологически обект, който първоначално е определен като тракийски. (Христов, Анастасов, Ангелов 2008) Обектът е разположен в м. „Овнярски поляни“ на 500 м югозападно от тракийския храм „Хоризонт“.

На площ от 3 дка се забелязват останки на сграда, която въз основа на откритата строителна керамика можем да датираме за 3 век. Северозападно от постройката е изградена могила, която, въз основа на открита фрагментирана керамика в големия иманярски изкоп в средата на обекта, можем да датираме за римската епоха. Могилата е с приблизителен диаметър 20 м и запазена височина 3,50 м.

Съвременен път преминава през югозападния ъгъл на постройката. Североизточната част на постройката е с приблизителни размери 14 х 23 м. Вероятно размерът на сградата е по-голям и тя се е развивала на югозапад в съвремения блок от лозя. Това, което прави впечатление на терена днес, е открития двор с широчина 5,50 м и дължина 23 м. От двете си страни той е ограден с по една редица бази за дървени греди, които оформят покрити с керемиди помещения, широки 8 м. Някои от тях са били с перфектно оформен под от квадратни тухли (размери 30 х 30 см). Ба-

man epoch were discovered in the excavation of one of them (Цончев 1950, 252–253).

The recorded situation in the lands of the village of Krustevich is similar to that in the area surrounding the reservoir of Pyasuchnik. The sites that are dated in the Roman Age are two. One of them is situated on a smooth slope and covers an area of 3 acres in the western end of the village. Fragments from a military diploma and a coin hoard from the 2nd century AD were discovered apart from the many every-day pottery sherds that belong to ceramics from the 2nd–3rd centuries AD.

The second settlement from the Roman Age was localized in the south from the village of Krustevich, on a flat area under cultivation. It is quite possible that the area contains a concentration of settlements like the one around the reservoir of Pyasuchnik.

An interesting archaeological site was discovered in the west end of the village of Starosel. It was defined at the beginning as a Thracian one (Христов, Анастасов, Ангелов 2008). The site is situated in the locality of Ovnyarski Polyani, 500 m away in the southwest from the Thracian temple of Horizont.

Remains from a building were recorded on an area of 3 decares. It is dated in the 3rd century Ad on the basis of the ceramic sherds discovered. A tumulus was piled in the northwest from that building. It is dated in the Roman Age on the basis of the fragmented ceramics in the large ditch dug by treasure-hunters. The tumulus is about 20 m in diameter and 3.50 m high in the preserved part.

A modern road runs through the southwestern corner of the building. The northeast part of the building is approximately 14/23 m. The dimensions of the building had probably been greater and it had been developed in the southwest, in the present-day vineyard. The 5.50 m wide and 23 m long open yard is impressive even today. It is framed on two sides with bases for wooden pillars that had formed 8 m wide rooms covered with roof-tiles. Some of them had perfectly arranged floors of

зите са със средни размери 0,50 х 0,70 м. Те оформят входове от двора към покритите помещения с широчина 2,20 м. Описаната ситуация, както и наличието на хоросанова спойка при градежа на постройката, дава основание да определим обекта като вила рустика. Близкостоящата до сградата могила оформя единен комплекс по подобие на други типично римски обекти в Тракия.

Встрани от големите селищни обекти, и то на голяма височина, трябва да отбележим наличието на културен пласт от II–III в. на самия връх Кози грамади.

IV. Обекти от късноантичната и ранновизантийската епоха

Документирани са 5 църкви с базиликален план, три укрепления и две селища.

Най-голяма е църква в м. „Манастира“, землище на с. Красново. Това е базилика с дължина 30 м и широчина 13 м. На терена се забелязва притвор и следи от хоросанова спойка за градеж. Южно от храма се е развивало интегрирано селище, състоящо се от 2 до 6 сгради, покрити с масивна дървена конструкция и строителна керамика.

Другия християнски храм е разположен източно от връх Калето, землище на с. Старосел.

Основите са разположени непосредствено източно от пътя, свързващ храма в Четиньова могила с връх Кози грамади. Отстои на 2 км северно от тракийския обект. Църквата е дълга 16 м и широка 10 м. Ориентирана е абсолютно точно изток-запад по дългата страна. В средата се забелязва голямо пропадане на терена. Въз основа на теренните наблюдения можем да посочим, че зидовете на обекта са широки 67 см. Не се забелязват останки от хоросан и вероятно градежът е на калова спойка. От всички страни на зидовете е открито голямо количество фрагментирана покривна керамика.

Църквата е била обградена с голям зид

square bricks (30/30 cm). The dimensions of the bases are approximately 0.50/0.70 m. They form 2.20 m wide entrances from the yard to the roofed rooms. The situation described gives reason to define the site as villa rustic. The neighboring tumulus forms an integrated complex, similar to other typically Roman sites in Thrace.

We should note the existence of a cultural stratum from the 2nd–3rd centuries AD aside from the large settlement sites, on the very top of Kozi Gramadi Peak.

IV. Sites from Late Antiquity and Early Byzantine times

Five churches of basilica layout, three strongholds and two settlements were recorded.

Largest among the churches is the one in the locality of Manastira in the lands of the village of Krasnovo. It had been 30 m long and 13 m wide basilica. A narthex and building mortar are discernible. An integral settlement had developed in the south from the church. It comprised 2 to 6 buildings covered by a massive wooden construction and building ceramics.

The other Christian temple is situated in the east of Kaleto Peak, in the lands of the village of Starosel.

The fundaments were located in the east, right next to the road that connected the temple in Chetinyova Mogila and Kozi Gramadi Peak. It is 2 km away from the Thracian site. The church had been 16 m long and 10 m wide. Its longer sides are oriented precisely in the east-west. A large sinking in the terrain is seen in the middle. We may suggest on the basis of the terrain observations that the walls of the building had been 67 cm thick. No traces of mortar were detected on the site. This suggests probably the use of mud-bind in the construction. Large amounts of fragmented roof-tiles were discovered along all walls of the building.

The church had been surrounded by a large wall that framed a large yard of about на запад, ограждащ огромно дворно пространство от около 5 дка. Съвременният път е пресякъл на две места оградния зид, който е с широчина 70 см. Църквата граничи на север с м. Койкини ливади, на запад с м. Градището, а на изток с м. Милчов дол. По подобие на обекта северно от с. Красново, в близост до храма се е развивало селище, чиито останки се локализират източно от църквата.

Църква в м. Каменица по пътя за Кози грамади северно от с. Старосел. Тя е с дължина 23 м и широчина 13 м. На 500 м североизточно от нея са забелязани останки на единична постройка, синхронна с функционирането на раннохристиянската църква.

Четвъртият храм се намира м. „Манастира“, землище на с. Мътеница, община Хисаря. Това е базилика с дължина 17 м и широчина 10 м. Забелязва се хоросанова спойка на зидовете и късноантична фрагментирана керамика.

Петата църква е разположена в най-високата част на връх Кози грамади и е проучена през 2005 г. (Христов 2011, 25)

V. Средновековни обекти

Две укрепления, използвани и през средните векове, са документирани в м. „Калето“ при Красново и м. „Калето“ при с. Мътеница. Тяхното проучване предстои, като особено интересен е обектът при с. Мътеница, където скалния труднопроходим терен е провокирал развитието на специфична планировка на обекта.

Каменни кариери и кариери за глина

(Минков 2011, 1980–209; виж глава 2)

Проследяването на кариерите за строителни материали е в първоначален етап. Началото е поставено именно с експедиция „Кози грамади“, защото е от изключително значение да се изяснят възможностите на местното население да изгради мощни укрепени пунктове в района.

5 decares. The modern road had crossed the surrounding 70cm thick wall in two areas. The locality of Koykini Livadi borders the church in the north, the locality of Gradishteto borders it in the west and the locality of Milchov Dol borders it in the east. Similar to the site in the north of the village of Krasnovo, a settlement had developed close to the church. Its remains were localized in the east from the church.

The church in the locality of Kamenitsa, on the road to Kozi Gramadi, in the north of the village of Starosel is 23m long and 13m wide. Remains from a single building were noted 500m away from it. It had been synchronous with the functioning of the Early Christian church.

The fourth church is situated in the locality of Manastira in the lands of the village of Mutenitsa, Hisarya Municipality. This is 17m long and 10m wide basilica. The mortar in the walls is discernible and there are sherds from Late Antiquity ceramics.

The fifth church is situated on the highest part of Kozi Gramadi Peak and was studied in 2005 (Христов 2011, 25)

V. Medieval sites

Two strongholds that had been used in medieval times were recorded in the locality of Kaleto near the village of Krasnovo and in the locality of Kaleto near the village of Mutenitsa. Their study is forthcoming. The site near the village of Mutenitsa is of particular interest as the difficult approach there had provoked a specific planning of the site.

Stone quarries and clay deposits

(Минков 2011, 1980–209, see Chapter 2)

The seeking for quarries for building materials is on an early stage. It begun namely with the Kozi Gramadi Expedition as it is of greatest importance to elucidate the possibilities of the local people to build powerful fortified points in the region.

Заключение

Съставената археологическа карта на района на Кози грамади с широки териториални граници в никакъв случай не може да бъде изчерпателна. Напротив, намеренията на ръководения от мен екип е тя да бъде ежегодно допълвана. Локализирането на паметниците е само първият етап от тяхното проучване, ето защо прави впечатление, че една малка част от обходените паметници са проучени – било то цялостни или чрез сондажи.

В този смисъл датирането на обектите остава в широки хронологически граници.

Нанесени на географската карта, всичките 95 обекта показват няколко интересни тенденции в поселещните процеси по южните склонове на Същинска Средна гора.

1. Най-голям е броя на могилите и могилните некрополи – общо 46. Броят на отделните могили може да нарастне на повече от 300 при положение, че на картата и в регистъра на обектите някои некрополи са отбелязани като единични обекти.

Като селищни единици са отбелязани 26 обекта. В тази бройка влизат римска вила и резиденцията при Кози грамади.

От култовите обекти 9 са скални светилища, 4 храмови постройки и 5 раннохристиянски църкви. Броят на укрепленията е 4.

2. Въпреки сравнително ниската надморска височина на планината, в нейната билна част са регистрирани изключително малко обекти. Изключение прави районът на вр. Кози грамади, където очевидно заради голямото светилище и резиденция са струпани 5 обекта. Като цяло може да се напише, че доминиращите възвишения на планината са „посещавани“ или „използвани“ през различни исторически периоди, но основно през късножелязната епоха.

3. Районът на изследване не е изолиран от останалите части на Одриското царство. Предполагаемите трасета на големи пътища, като тези Старосел–Каравелово; Старосел–Хисаря; Старосел–Стрелча, позволяват да предположим, че районът е част от по-голям селищен регион, разположен в

Conclusion

The archaeological map composed for the region of Kozi Gramadi, a region of broad territorial boundaries, is not in any case finished. On the contrary, the intentions of my team are to supplement it each year. The localization of the monuments is just the first stage of their study. Thus, it is notable that only few of the surveyed monuments have been partially (by probing) and fully studied.

So, the dating of the sites remains in broad chronological limits.

When marked on the geographical map, all 95 sites show several interesting tendencies in the settlement processes across the southern slopes of Sushtinska Sredna Gora.

1. Largest is the number of the tumuli and the tumulus necropoleis – 46 in total. The number of the single tumuli may become more than 300 considering the fact that some of the ones that belong to necropoleis had been marked on the map as recorded and single sites.

Twenty-six sites were marked as settlements, including a Roman villa and the residence at the foot of Kozi Gramadi Peak.

The cult sites comprise 9 rock sanctuaries, 4 temple buildings and 5 Early Christian churches. The number of the strongholds is 4.

2. In spite of the relatively low altitude of the mountain in its ridge part, the number of the recorded sites is extremely small. The region of Kozi Gramadi Peak is an exception. Five sites are concentrated there obviously due to the large sanctuary and the residence. As a whole, it may be said that the dominating elevations in the mountain were "visited" and "exploited" during various historical periods but mostly in the Late Iron Age.

3. The region studied had not been isolated from the other parts of the Odrysian Kingdom. The supposed beds of large roads like those connecting Starosel–Karavelovo, Starosel–Hisarya and Starosel–Strelcha, make it possible to assume that the region had been part of a larger settlement area situated in the

северозападната част на контролираната от одриските владетели територия.

4. Архитектурата на гробниците недвусмислено доказва, че тя е дело на майстори от гръцки ателиета, работещи в района в средата и 40-те години на IV в. пр. Хр.

Забелязана е ясна тенденция за максимално усвояване на южния склон на Същинска Средна гора. Могилните некрополи до 900 м. н. в. са ясно доказателство за това.

5. През Римската епоха е налице „отдръпване“ на големите селищни центрове от днешния район на Старосел. Като цяло локализираните римски селища са разположени на повече 10 км южно от склоновете на планината. „Преоткриването“ на планинския район се извършва през късната античност, когато се повтаря усвояването на върховете с името „Калето“, където са изградени укрепени пунктове.

6. Локализирането на раннохристиянските църкви в района показва, че те са били построени по едно и също време, в приблизително еднаква географска среда в пряка зависимост от близко разположени селища. Базиликалният план на църквите и техните параметри са изключително сходни. Като цяло раннохристиянските свети места копират на терена други, по-ранни култови места на траките – скални светилища и единични надгробни могили.

northwestern part of the territory controlled by the Odrysian rulers.

The architecture of the tombs unambiguously proves that they were made by master craftsmen from Greek workshops who worked in the region in the middle and during the 40^{s} of the 4th century BC.

A clear tendency is noted towards a maximal adoption of the southern slope of Sushtinska Sredna Gora Mt. The tumulus necropoleis up to 900 m above sea level confirm it.

There was a "withdrawal" of the large settlement centers from the present-day region of the village of Starosel during the Roman epoch. As a whole, the localized Roman settlements are situated more than 10 km away in the south from the mountain slopes. The "rediscovery" of the mountainous region happened in the Late Antiquity, when the peaks by the name of Kaleto were used again and strongholds were built.

The localization of the Early Christian churches shows that they were built at one and the same time, in almost identical geographic ambiance – directly dependent of the settlements at a close distance. The basilica layout of the churches and their parameters are quite alike. As a whole, the Early Christian sacred places copied on the terrain other, earlier cults of the Thracians – rock sanctuaries and single tumuli.

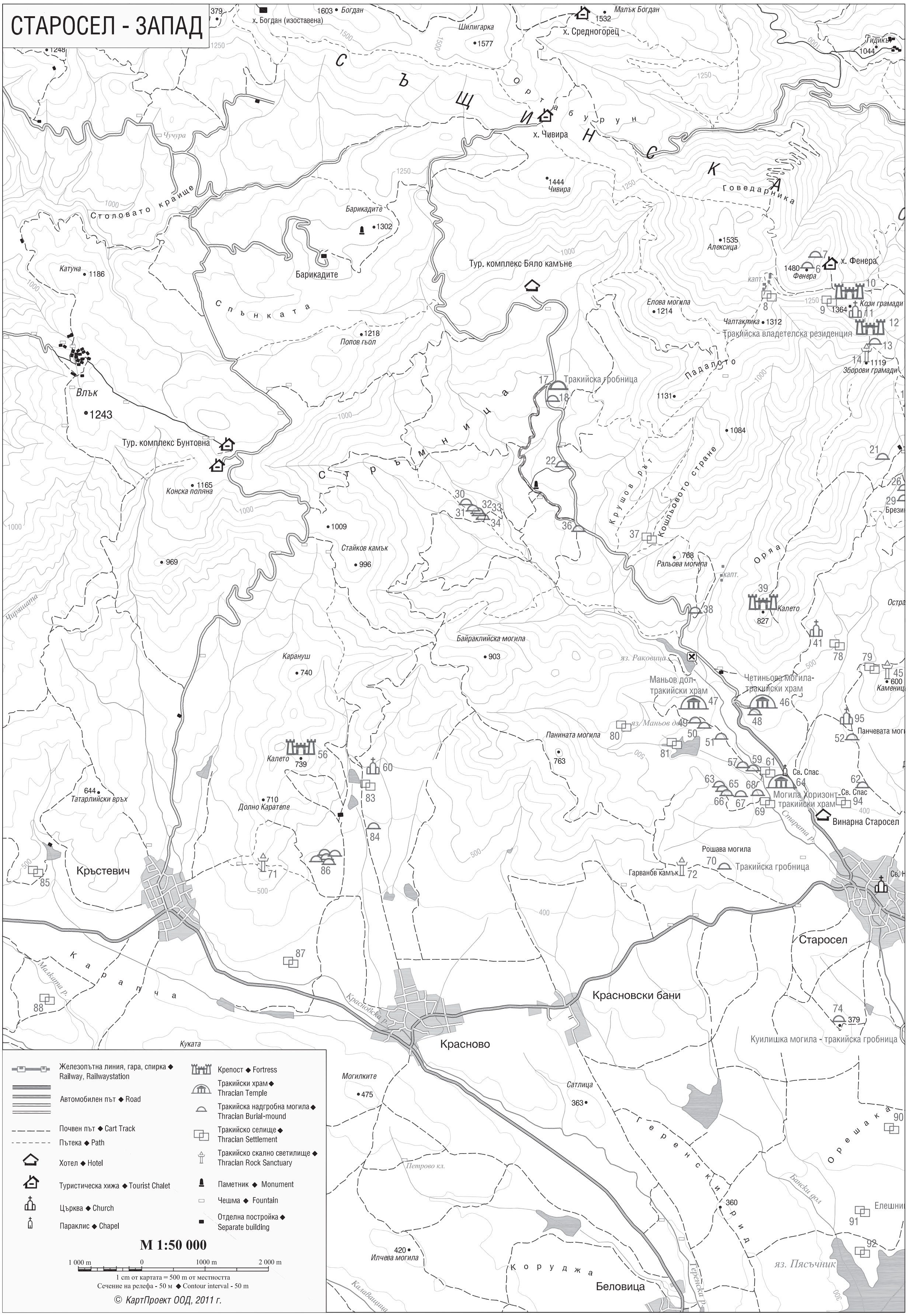
СТАРОСЕЛ - ЗАПАД
х. Богдан (изоставена)
1603 Богдан
Малък Богдан
1532
х. Средногорец
Шилигарка
1577
С Ъ Щ И Н С К А
о р т а б у р у н
х. Чивира
1444 Чивира
Говедарника
Чучура
Столовато крайще
Барикадите
1302
Барикадите
Тур. комплекс Бяло камъне
1535 Алексица
1480 Фенера
х. Фенера
Кози грамади
Тракийска владетелска резиденция
Зборови грамади
1119
Елова могила 1214
Чалтаклика 1312
Катуна 1186
Спънката
1218 Попов гьол
Вълк
1243
Тур. комплекс Бунтовна
1165 Конска поляна
Тракийска гробница
Падалото
1131
1084
Стрямница
Крушов рът
Кошльовото стране
1009
Стайков камък
996
969
768 Ральова могила
Оряа
Калето
827
Байраклийска могила
903
яз. Раковица
Каралуш 740
Маньов дол-тракийски храм
Четиньова могила-тракийски храм
Панината могила
763
Калето 739
644 Татарлийски връх
710 Долно Каратепе
Могила Хоризонт-тракийски храм
Св. Спас
Винарна Старосел
Панчевата могила
Рошава могила
Тракийска гробница
Гарванов камък
Кръстевич
Старосел
Карапча
Красновски бани
Красново
Кукага
Малката р.
Могилките
475
Сатлица
363
Куилишка могила - тракийска гробница
379
Орешака
Геренски рид
360
Петрово кл.
Елешни
420 Илчева могила
Коруджа
Беловица
яз. Пясъчник
Железопътна линия, гара, спирка ◆ Railway, Railwaystation
Автомобилен път ◆ Road
Почвен път ◆ Cart Track
Пътека ◆ Path
Хотел ◆ Hotel
Туристическа хижа ◆ Tourist Chalet
Църква ◆ Church
Параклис ◆ Chapel
Крепост ◆ Fortress
Тракийски храм ◆ Thracian Temple
Тракийска надгробна могила ◆ Thracian Burial-mound
Тракийско селище ◆ Thracian Settlement
Тракийско скално светилище ◆ Thracian Rock Sanctuary
Паметник ◆ Monument
Чешма ◆ Fountain
Отделна постройка ◆ Separate building
М 1:50 000
1 000 m 0 1000 m 2 000 m
1 cm от картата = 500 m от местността
Сечение на релефа - 50 м ◆ Contour interval - 50 m
© КартПроект ООД, 2011 г.

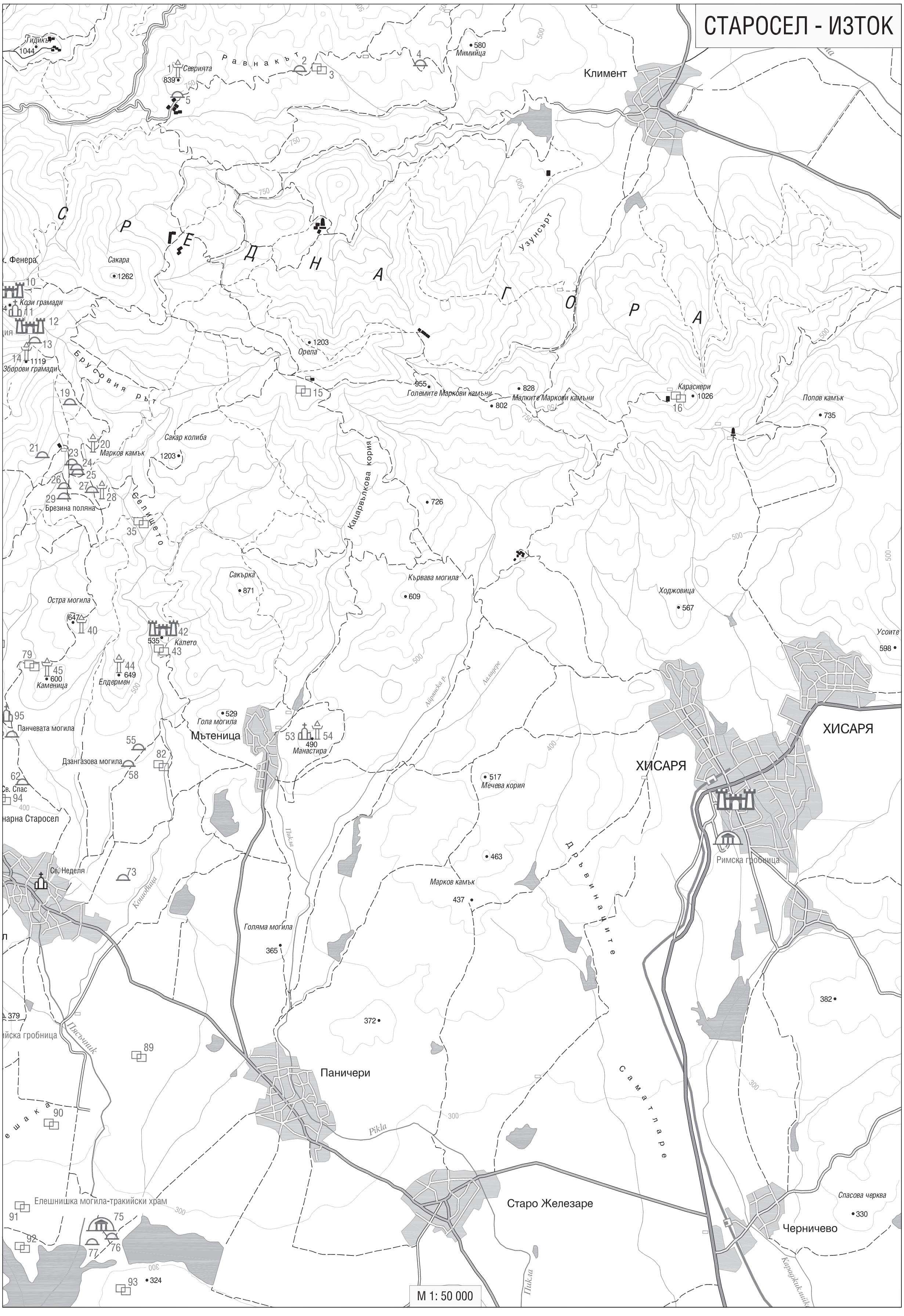
СТАРОСЕЛ - ИЗТОК
Климент
Гидика
1044
1 Севрията
839
Равнакът
2
3
4
5
580
Мимийца
С Р Е Д Н А Г О Р А
Узунсърт
Сакара
1262
к. Фенера
10
Кози грамади
11
12
13
14
1119
Зборови грамади
Брусовия рът
1203
Орела
15
955
Големите Маркови камъни
828
Малките Маркови камъни
802
Карасиври
1026
16
Попов камък
735
19
20
21
23
24
25
26
27
28
29
Марков камък
Брезина поляна
Сакар колиба
1203
Селището
35
Кацаръвлкова кория
726
Сакърка
871
Кървава могила
609
Ходжовица
567
Остра могила
647
40
42
535
Калето
43
79
45
600
Каменица
44
649
Елдермен
Усоите
598
95
Панчевата могила
529
Гола могила
Мътеница
53
54
490
Манастира
55
Дзангазова могила
58
82
62
Св. Спас
94
нарна Старосел
517
Мечева кория
ХИСАРЯ
ХИСАРЯ
Римска гробница
Св. Неделя
73
Кошовица
463
Марков камък
437
Дървинаците
Голяма могила
365
379
йска гробница
Пясъчник
89
372
382
Паничери
Саматларе
90
ешака
Pikla
Елешнишка могила-тракийски храм
91
75
92
77
76
93
324
Старо Железаре
Спасова черква
330
Черничево
Пикла
Карадъкъшка
M 1: 50 000
750
500
400
300

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПАМЕТНИЦИ
по билото и южните склонове на Същинска Средна гора

Землища:

Община Хисаря – с. Старосел, с. Красново, с. Кръстевич, с.Мътеница
Община Карлово – с. Каравелово, с. Климент

№	Вид на обекта	Датировка на обекта	Землище	Коорд. с-ма X (м)	WGS 84 Y (м)	Балтийска надм. височина (м)
1	светилище	V–III в. пр. Хр.	с. Каравелово	4719250	302480	839
2	надгробна могила	V–III в. пр. Хр.	с. Каравелово	4719350	304460	660
3	селище	V–III в. пр. Хр.	с. Каравелово	4719400	304750	645
4	надгробна могила	V–III в. пр. Хр.	с. Каравелово	4719450	306370	580
5	надгробна могила	V–III в. пр. Хр.	с. Каравелово	4718940	302530	740
6	надгробна могила	V–III в. пр. Хр.	с. Каравелово	4716330	299200	1470
7	надгробна могила	V–III в. пр. Хр.	с. Каравелово	4716500	299300	1455
8	селище	V–III; IV–VI в.	с. Старосел	4715920	298560	1280
9	селище	V–III в. пр. Хр.	с. Старосел	4715820	299600	1330
10	крепост	IV–V в.	с. Старосел	4715745	299875	1364
11	църква раннохристиянска	IV–V в.	с. Старосел	4715715	299880	1355
12	крепост - владетелска резиденция	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4715273	300194	1113
13	надгробна могила	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4715100	300240	1055
14	светилище	VI–I в. пр. Хр.	с. Старосел	4714852	300138	1119
15	селище	V–III в.	с. Мътеница	4714400	304480	1030
16	селище	V–III в. пр. Хр	с. Климент	4714320	310350	965
17	гробница	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4714453	295183	725
18	надгробна могила	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4714240	295120	710
19	надгробна могила	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4714250	300938	865
20	светилище	VI–I в. пр. Хр.	с. Старосел	4713450	301180	784
21	надгробна могила	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4713390	300390	745
22	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4713280	295380	695
23	надгробна могила	V–IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4713240	300830	715
24	надгробна могила	V–IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4713190	300935	726
25	надгробна могила	V–IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4713170	300930	725
26	надгробна могила	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4712910	300735	695
27	надгробна могила	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4712855	301175	710
28	светилище	V–IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4712755	301255	705
29	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4712750	300730	692
30	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4712690	293810	660
31	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4712595	293925	655
32	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4712560	293990	647
33	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4712535	294000	645
34	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4712470	294065	640
35	селище	V–III	с. Мътеница	4712390	301975	655
36	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4712305	295565	635
37	селище	?	с. Старосел	4712130	296730	645
38	надгробна могила	V–III в. пр.Хр	с. Старосел	4711050	297430	540
39	крепост	IV; IV–VI в.	с. Старосел	4711050	298490	827
40	светилище	VI–I в. пр. Хр.	с. Старосел	4710705	300930	600
41	църква раннохристиянска	IV–V в.	с. Старосел	4710655	299270	560

42	крепост	V; X–XIV в.	с. Мътеница	4710620	302275	535
43	селище	II–IV; XIV в.	с. Мътеница	4710440	302260	470
44	светилище	VIII–IV в. пр. Хр	с. Старосел	4710030	301600	649
45	светилище	VI–I в. пр. Хр.	с. Старосел	4709975	300450	600
46	храм	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4709560	298480	531
47	храм	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4709515	297415	490
48	гробница	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4709470	298400	500
49	надгробна могила	V–IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4709365	297425	470
50	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4709290	297570	455
51	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4709095	297840	438
52	надгробна могила	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4709075	299905	484
53	църква раннохристиянска	IV–V в.	с. Мътеница	4709040	304595	485
54	светилище	V–III в. пр. Хр	с. Мътеница	4709040	304680	490
55	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4708890	301915	408
56	крепост	XII–XIV в.	с. Красново	4708790	291235	739
57	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4708650	298230	400
58	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4708640	301765	412
59	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4708600	298365	390
60	църква раннохристиянска	IV–V в.	с. Красново	4708475	292265	513
61	селище	IV в.	с. Старосел	4708400	298650	390
62	надгробна могила	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4708340	300075	434
63	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4708340	297810	480
64	храм	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4708295	298825	390
65	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4708290	297860	470
66	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4708230	297930	448
67	надгробна могила	II–III в.	с. Старосел	4708200	298150	418
68	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4708165	298485	390
69	селище	II–III в.	с. Старосел	4708140	298505	385
70	гробница	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4707045	297895	478
71	светилище	V–IV в. пр. Хр.	с. Красново	4707015	290615	571
72	светилище	VI–IV в. пр. Хр	с. Старосел	4706925	297230	501
73	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Старосел	4706875	301665	367
74	гробница	IV в. пр. Хр.	с. Старосел	4704685	299700	379
75	храм	IV в. пр. Хр.	с. Беловица	4701430	301330	306
76	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Беловица	4701385	301460	310
77	надгробна могила	V–III в. пр. Хр	с. Беловица	4701250	301200	305
78	селище		с. Старосел	4710530	299670	500
79	селище	IV–V в.	с. Старосел	4710160	300230	530
80	селище	V–I в. пр. Хр.	с. Старосел	4709280	296305	520
81	селище	IV–III в. пр. Хр.	с. Старосел	4709000	297170	430
82	селище		с. Старосел	4708630	302280	380
83	селище		с. Красново	4708375	292270	460
84	надгробна могила	IV в. пр. Хр.	с. Красново	4707710	292360	445
85	селище	V–IV в. пр. Хр.	с. Кръстевич	4707095	286980	490
86	некропол	V–III в. пр. Хр	с. Красново	4707230	291620	440
87	селище	II–III в.	с. Красново	4705650	291045	395
88	селище	II–III в.	с. Кръстевич	4705065	287190	410
89	селище	II–IV в.	с. Старосел	4704150	301915	320
90	селище	IV в.	с. Старосел	4703090	300530	320
91	селище	II–III в.	с. Беловица	4701805	300070	295
92	селище	II–V в.	с. Беловица	4701170	300070	290
93	селище	II–IV в.	с. Беловица	4700530	301670	305
94	селище		с. Старосел	4708075	299505	390
95	църква раннохристиянска	IV–V в.	с. Старосел	4709320	299855	460

Обр. 1. Средна гора – землище на с.Старосел.
Ill. 1. Sredna Gora Mt. – lands of the village of Starosel

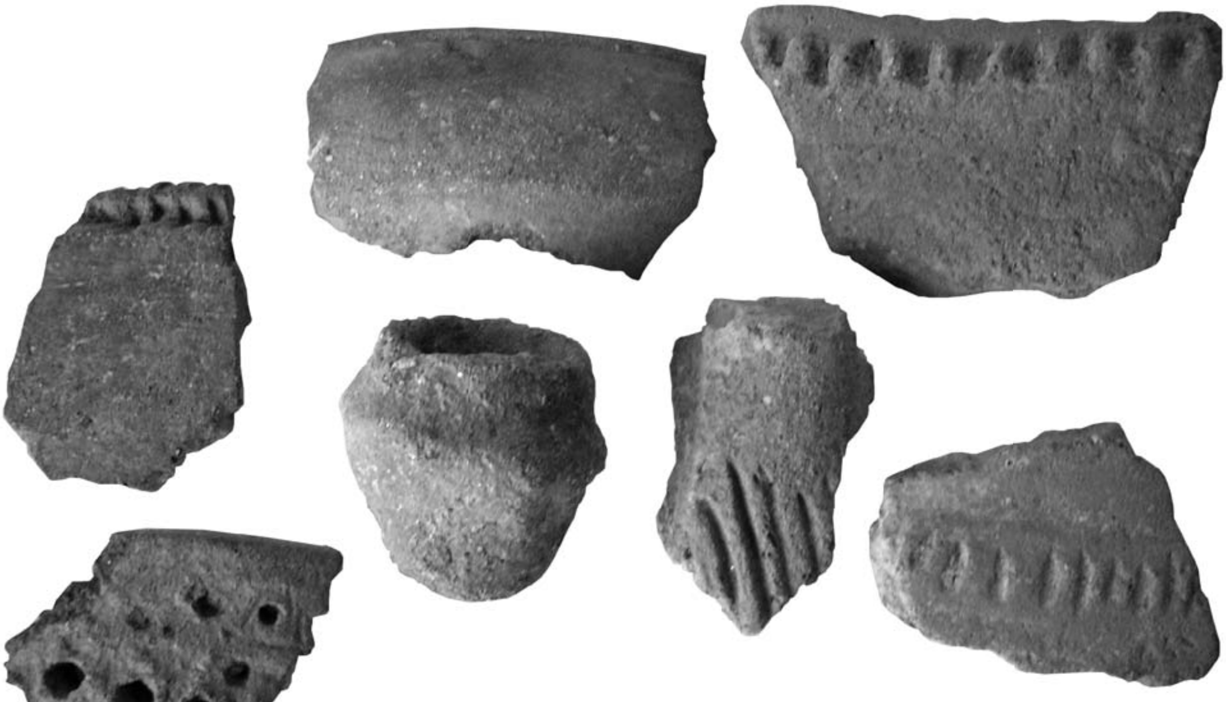

Обр. 2. Праисторическа керамика от селището при язовир „Маньов дол" – с. Старосел.
Ill. 2. Prehistoric ceramic from the settlement near the reservoir of Manyov Dol – the village of Starosel.

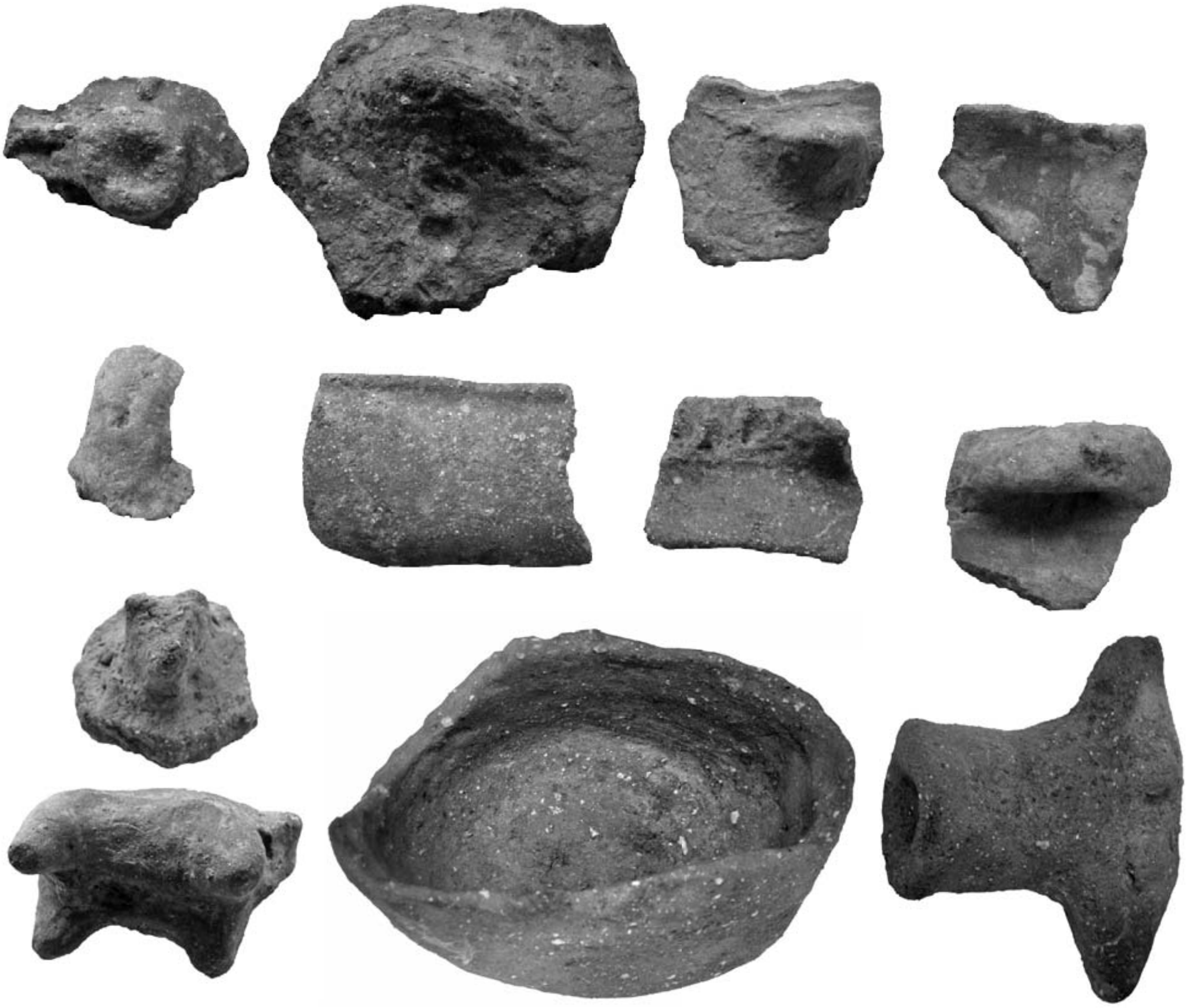

Обр. 3–6. Праисторическа керамика от селището при язовир „Маньов дол“ – с. Старосел.
Ill. 3–6. Prehistoric ceramic from the settlement near the reservoir of Manyov Dol – the village of Starosel.

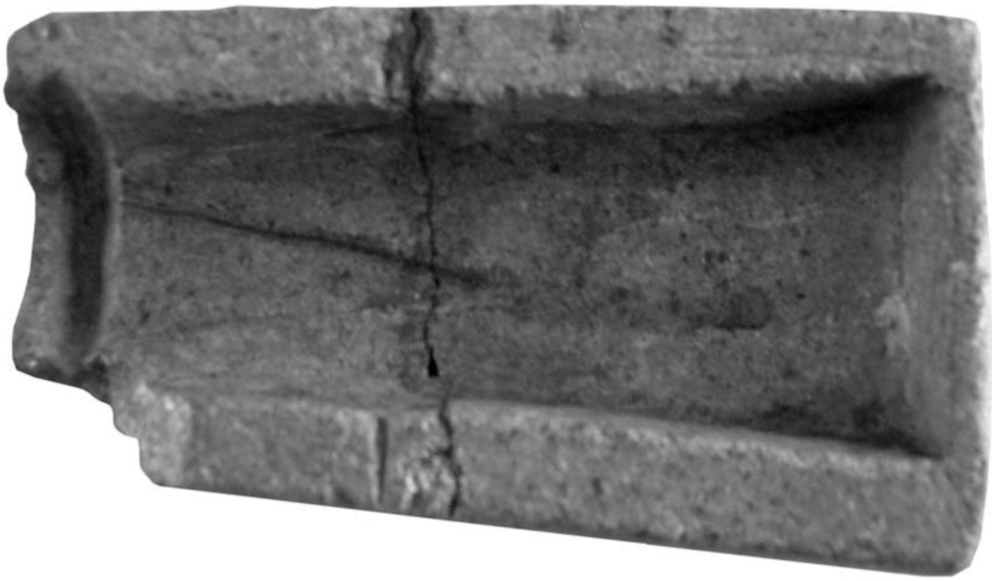

Обр. 7. Калъп за отливане на бронзови сечива от землището на с. Старосел.

Ill. 7. Casting mold for bronze tools from the lands of the village of Starosel.

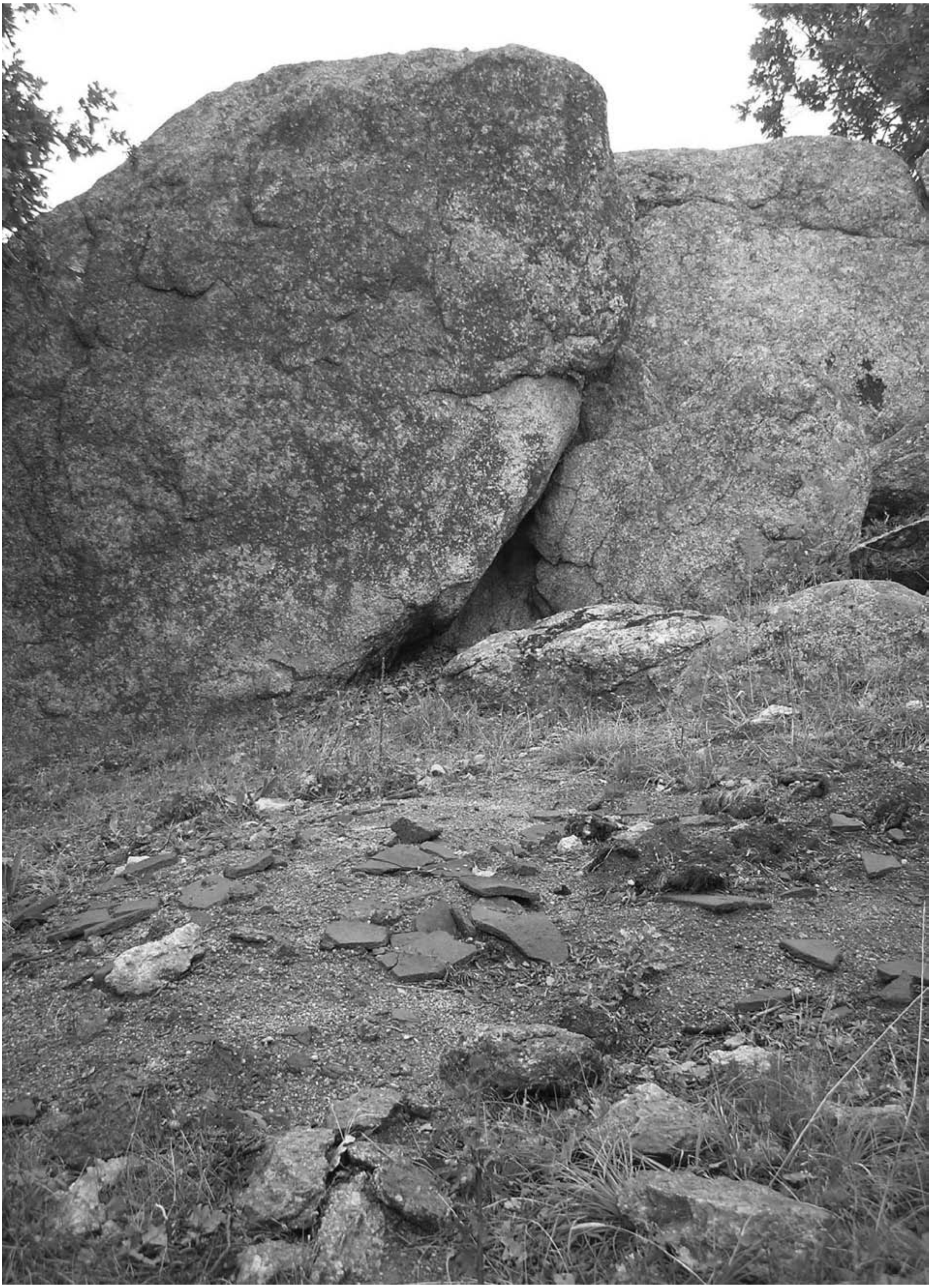

Обр. 8. Следи от тракийско селище североизточно от с. Старосел.
Ill. 8. Traces of a Thracian settlement in the northeast from the village of Starosel.

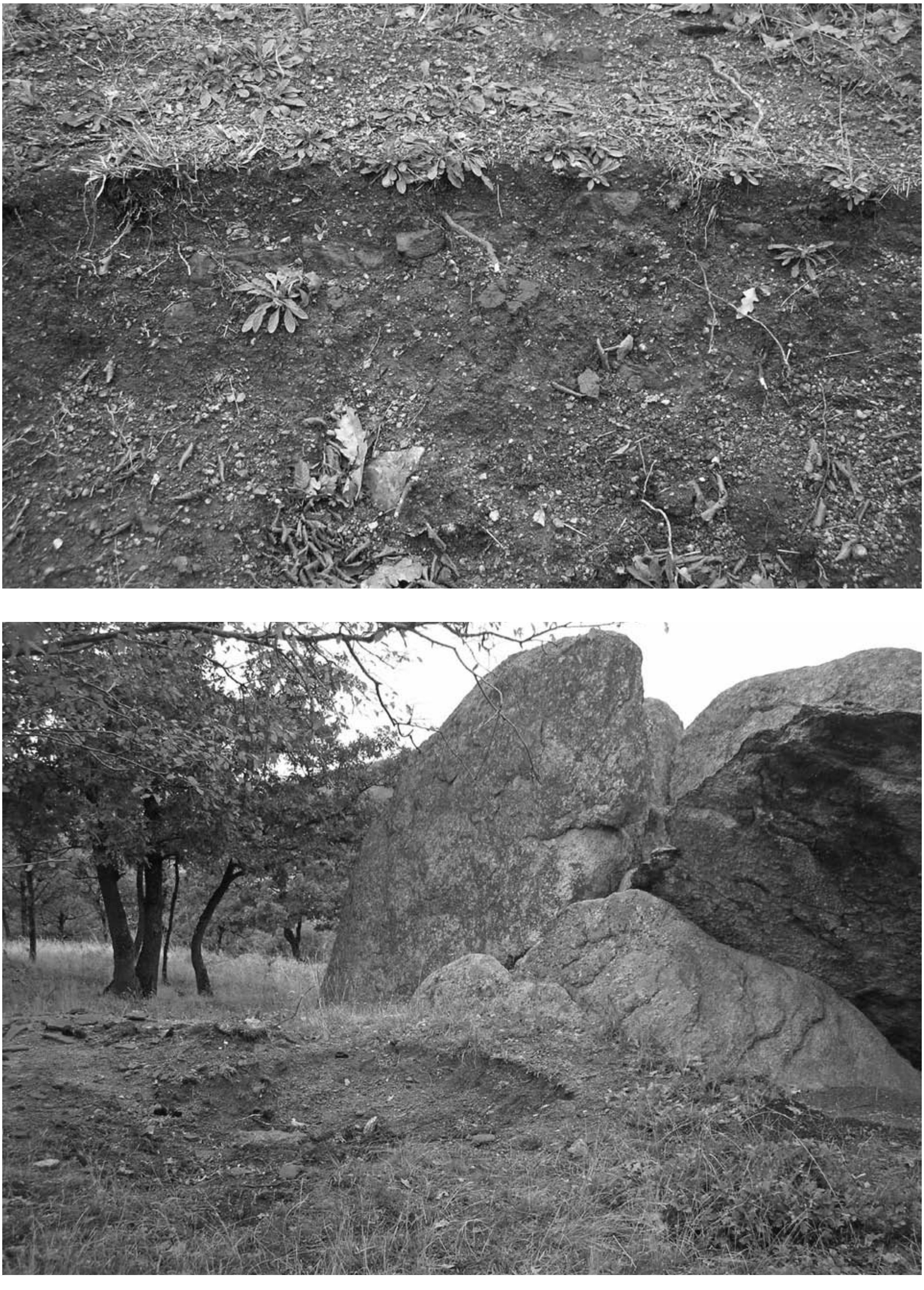

Обр. 8а–8б. Следи от тракийско селище североизточно от с. Старосел.
Ill. 8a–8b. Traces of a Thracian settlement in the northeast from the village of Starosel.

Обр. 8в. Местоположение на тракийско високопланинско селище в западното подножие на връх Карасиври.
Ill. 8c. Location of a Thracian alpine settlement at the western foot of Krasiviri Peak

Обр. 8г. Равна тераса със селище в западното подножие на вр. Този грамади.
Ill. 8d. Plane terrace with a settlement at the western foot of Kozi Gramadi Peak

Обр. 8д. Връх вр. Чалтаклийка (1312 м.н.в.).
Ill. 8e. Chaltakliyka Peak (1312m above sea level)

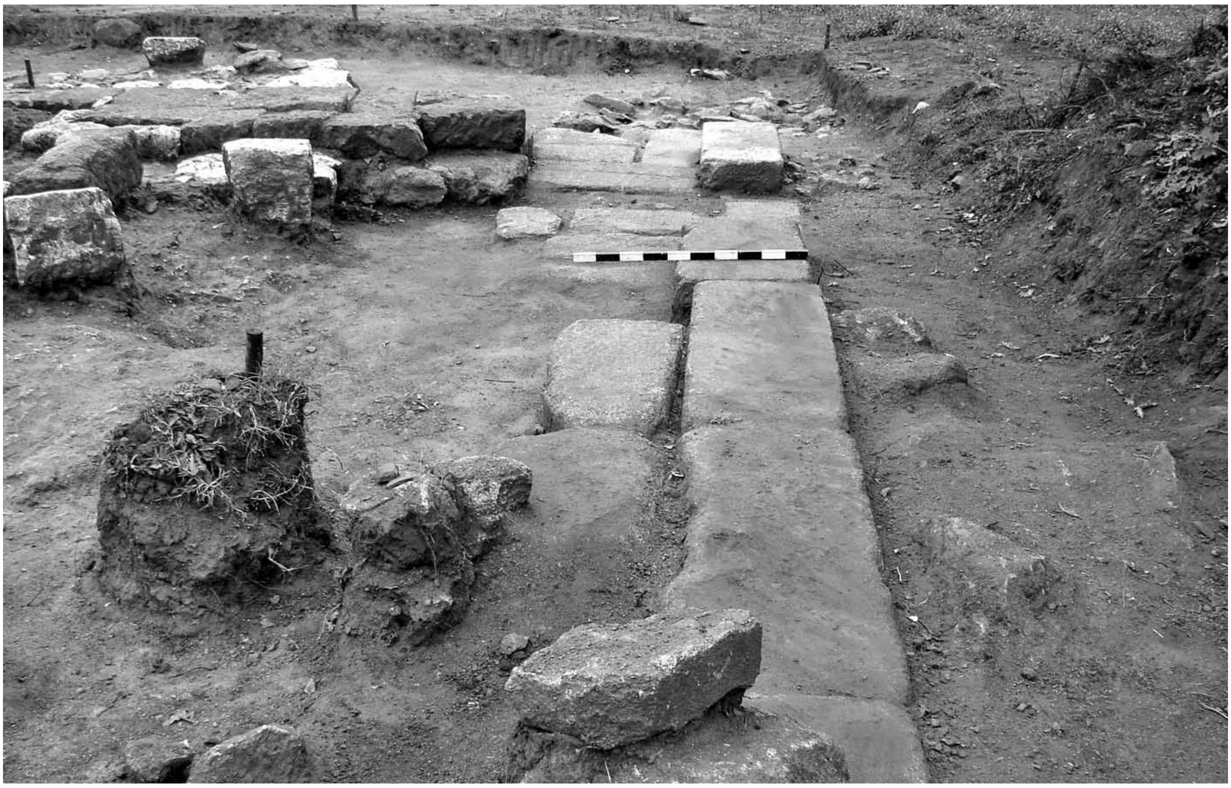

Обр. 11. Основи на сгради при тракийското селище при с. Кръстевич.
Ill. 11. Building fundaments in the Thracian settlement near the village of Krustevich.

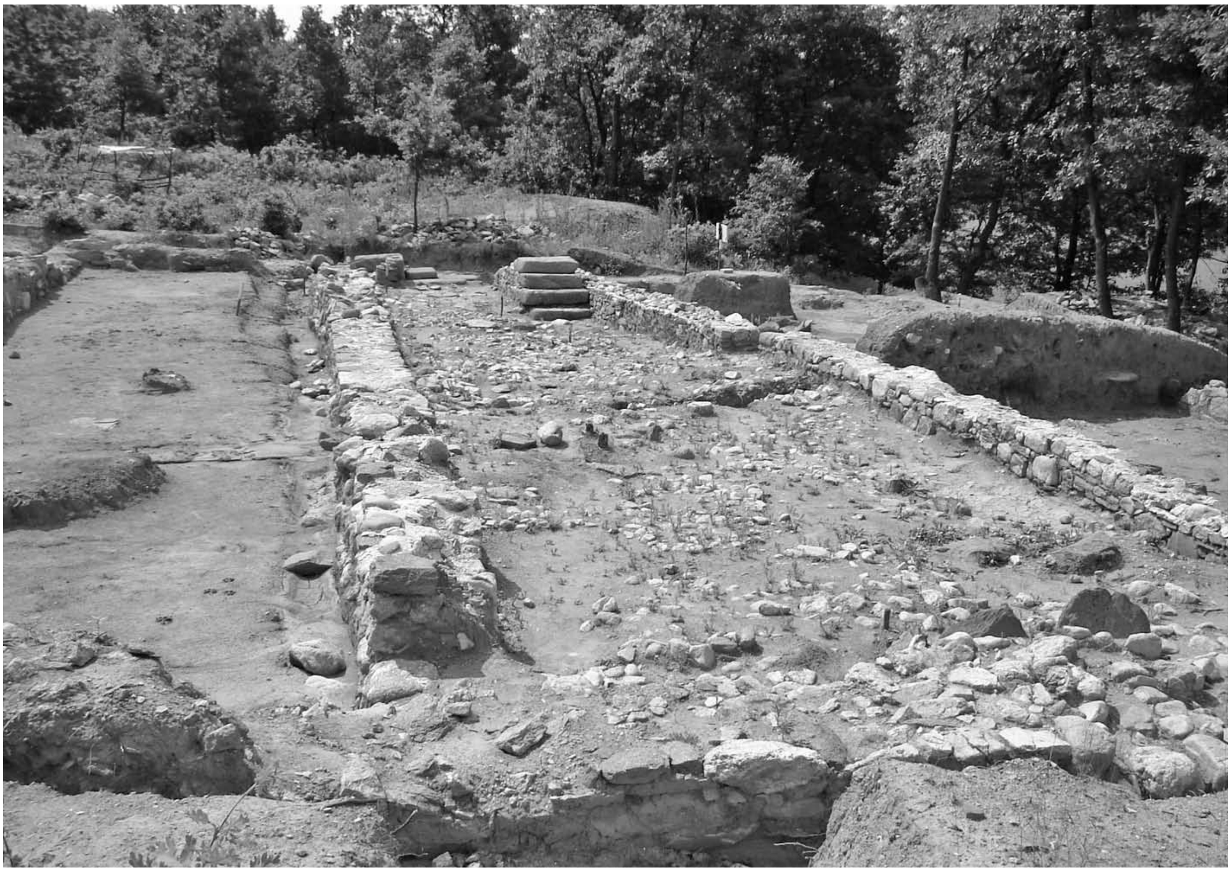

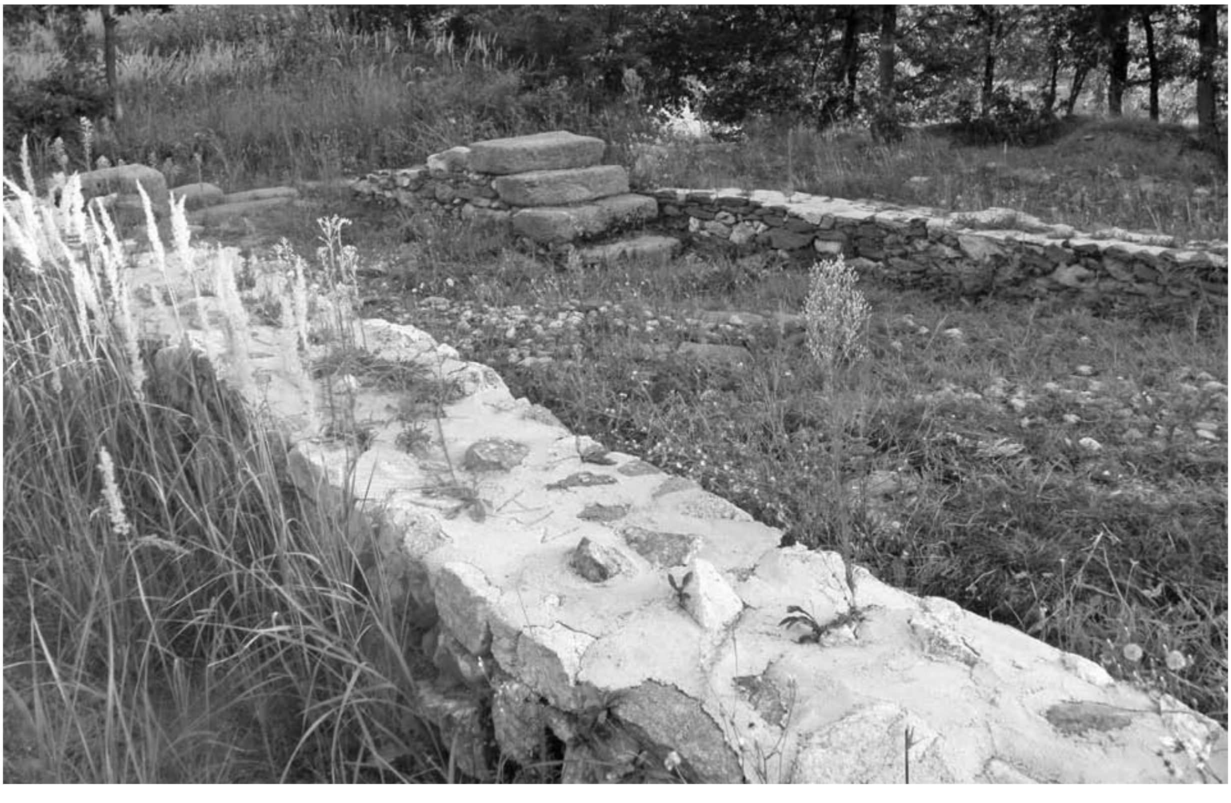

Обр. 12–13. Основи на сгради при тракийското селище при с. Кръстевич.
Ill. 12–13. Building fundaments in the Thracian settlement near the village of Krustevich.

Обр. 14–15. Могили от некропола в м. „Брезина поляна" – с. Старосел.
Ill. 14–15. Tumuli from the necropolis in the locality of Brezina Polyana – village of Starosel

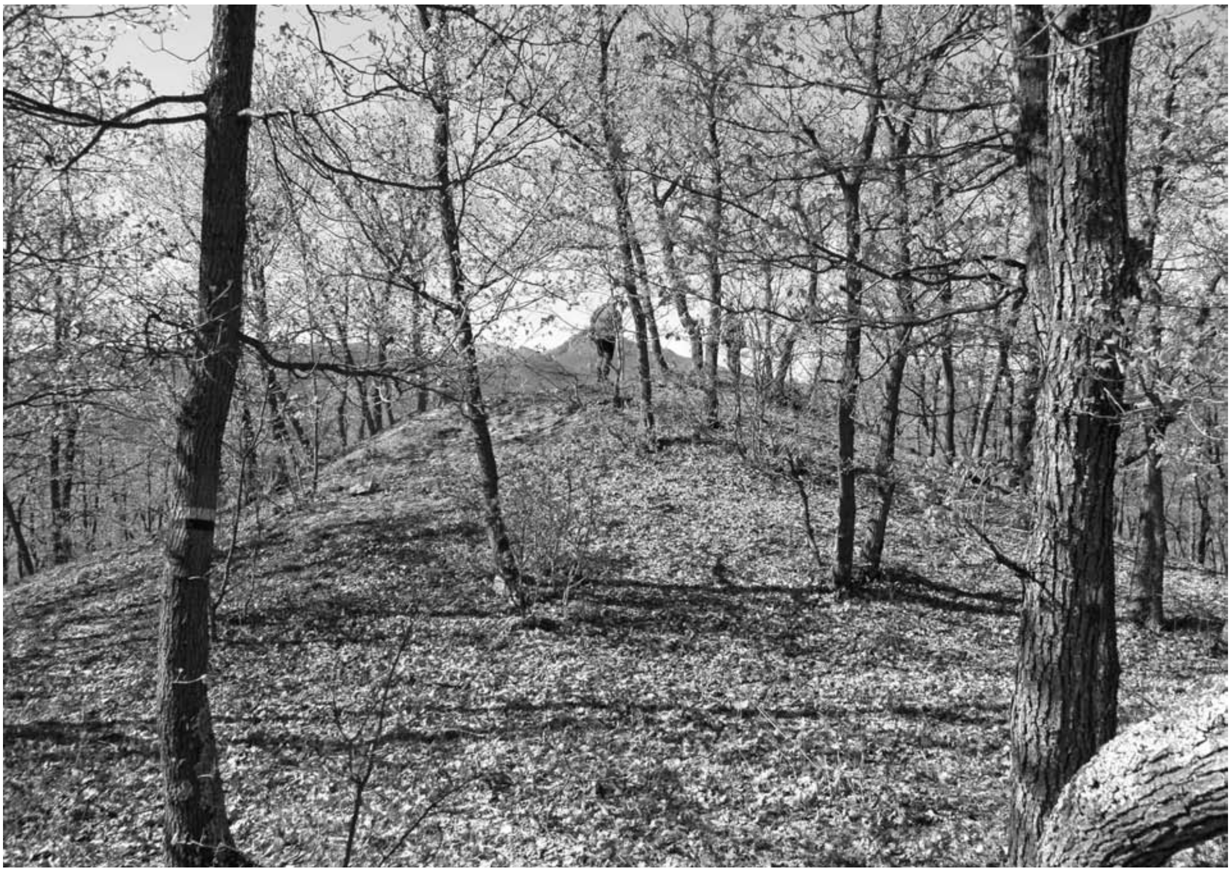

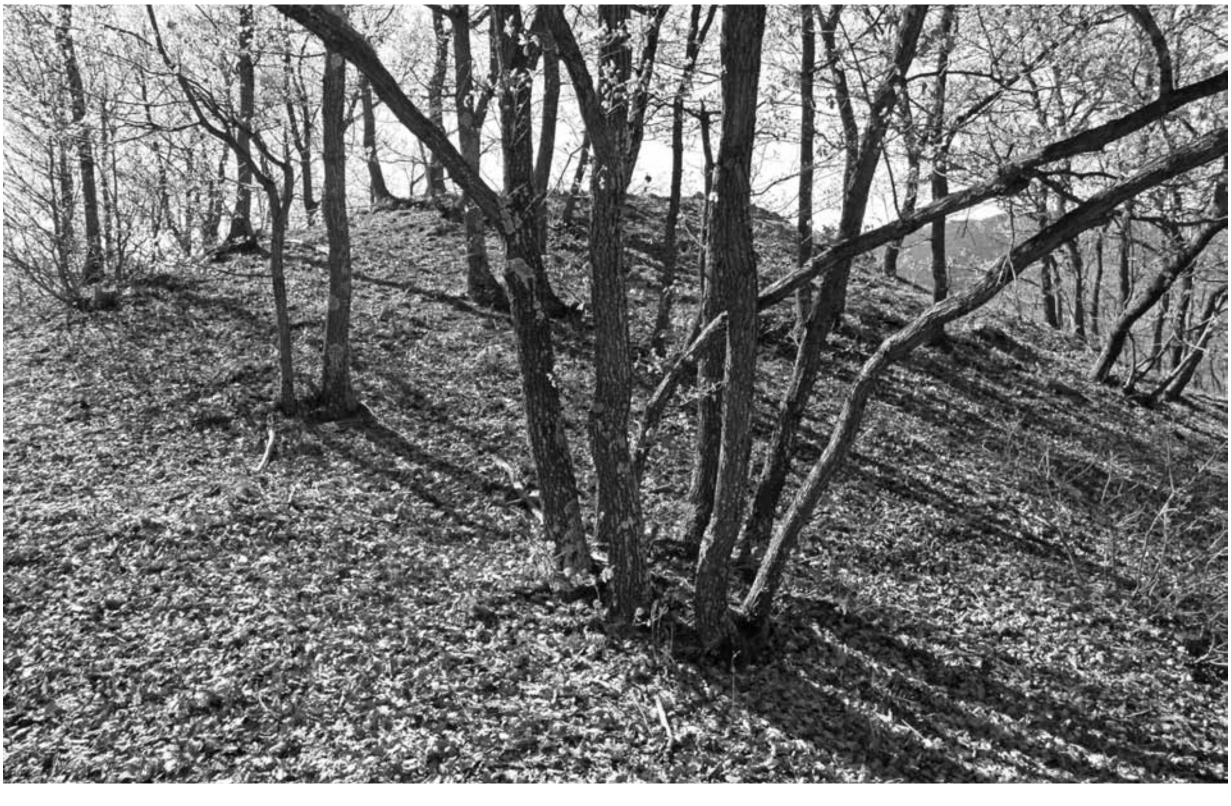

Обр. 16–17. Могили от некропола в м. „Брезина поляна” – с. Старосел.
Ill. 16–17. Tumuli from the necropolis in the locality of Brezina Polyana – village of Starosel

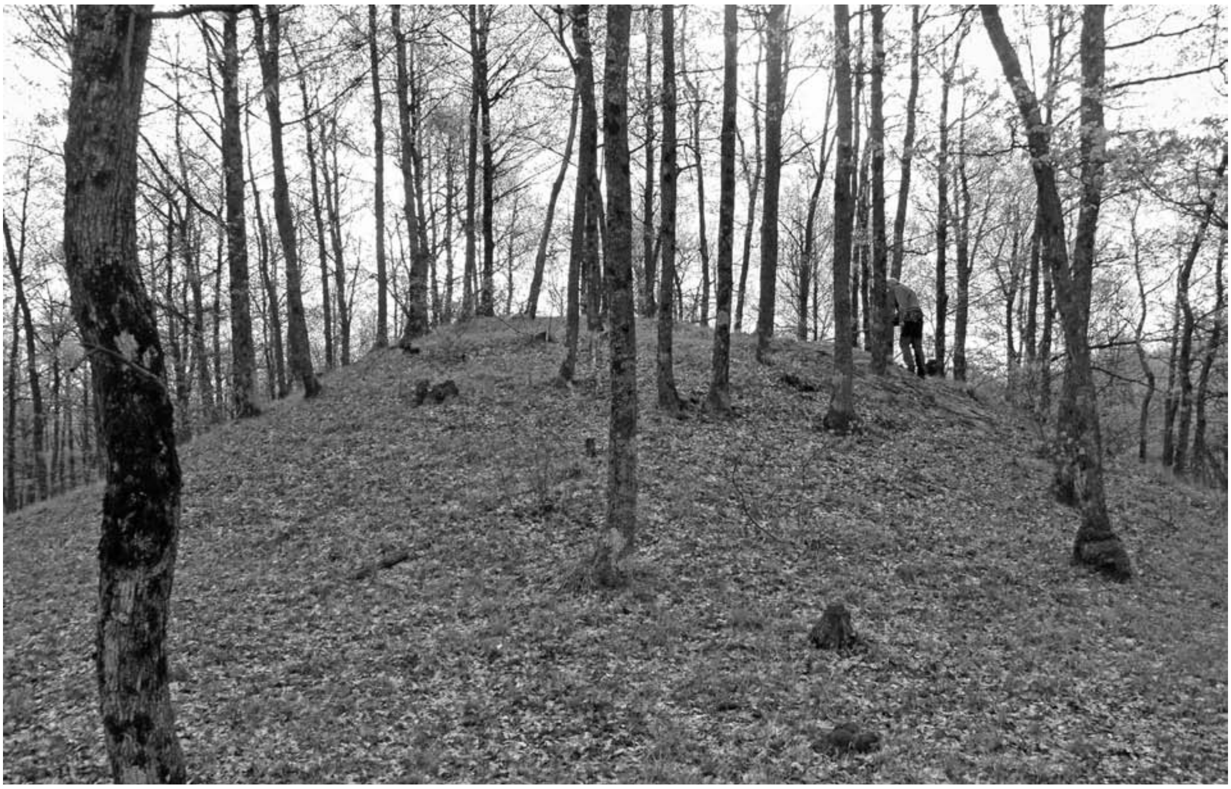

Обр. 18. Могили от некропола в м. „Брезина поляна" – с. Старосел.
Ill. 18. Tumuli from the necropolis in the locality of Brezina Polyana – village of Starosel

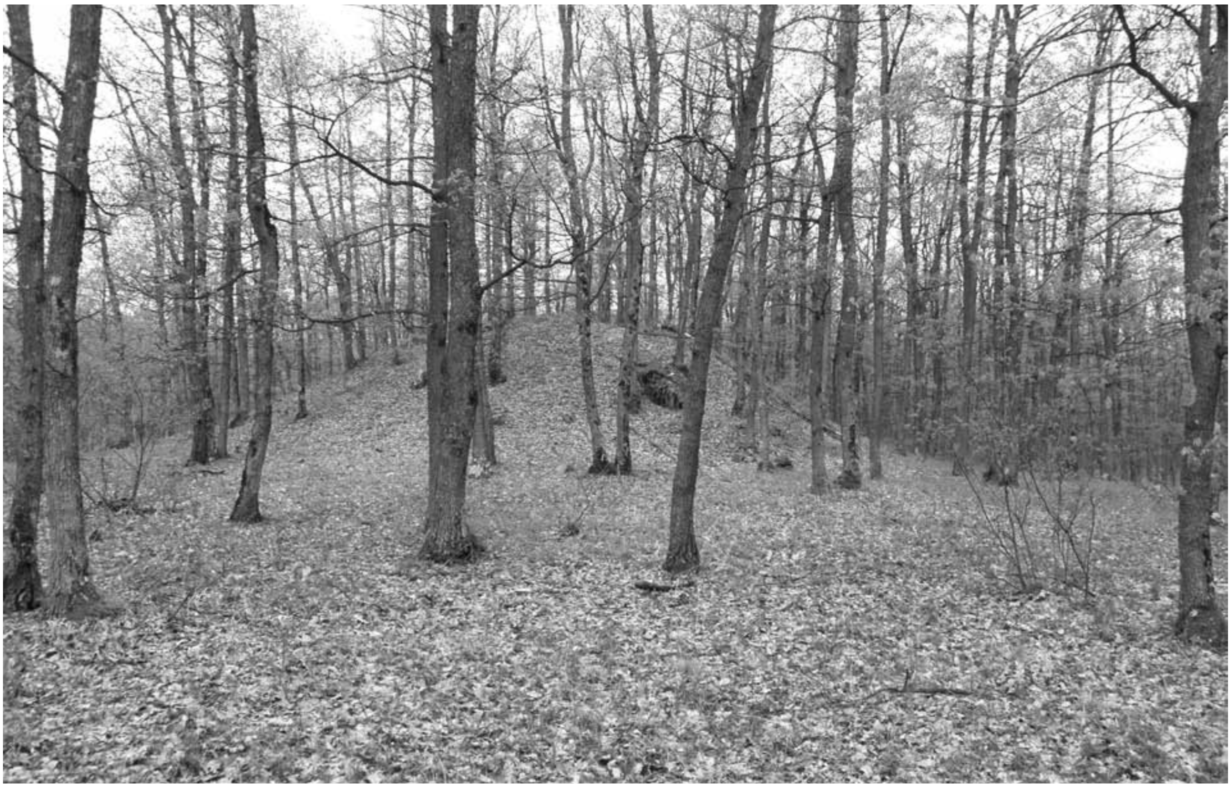

Обр. 19. Могили от некропола в м. „Нечуй глас" – западно от с. Старосел.
Ill. 19. Tumuli from the necropolis in the locality of Nechouy Glas – in the west of the village of Starosel.

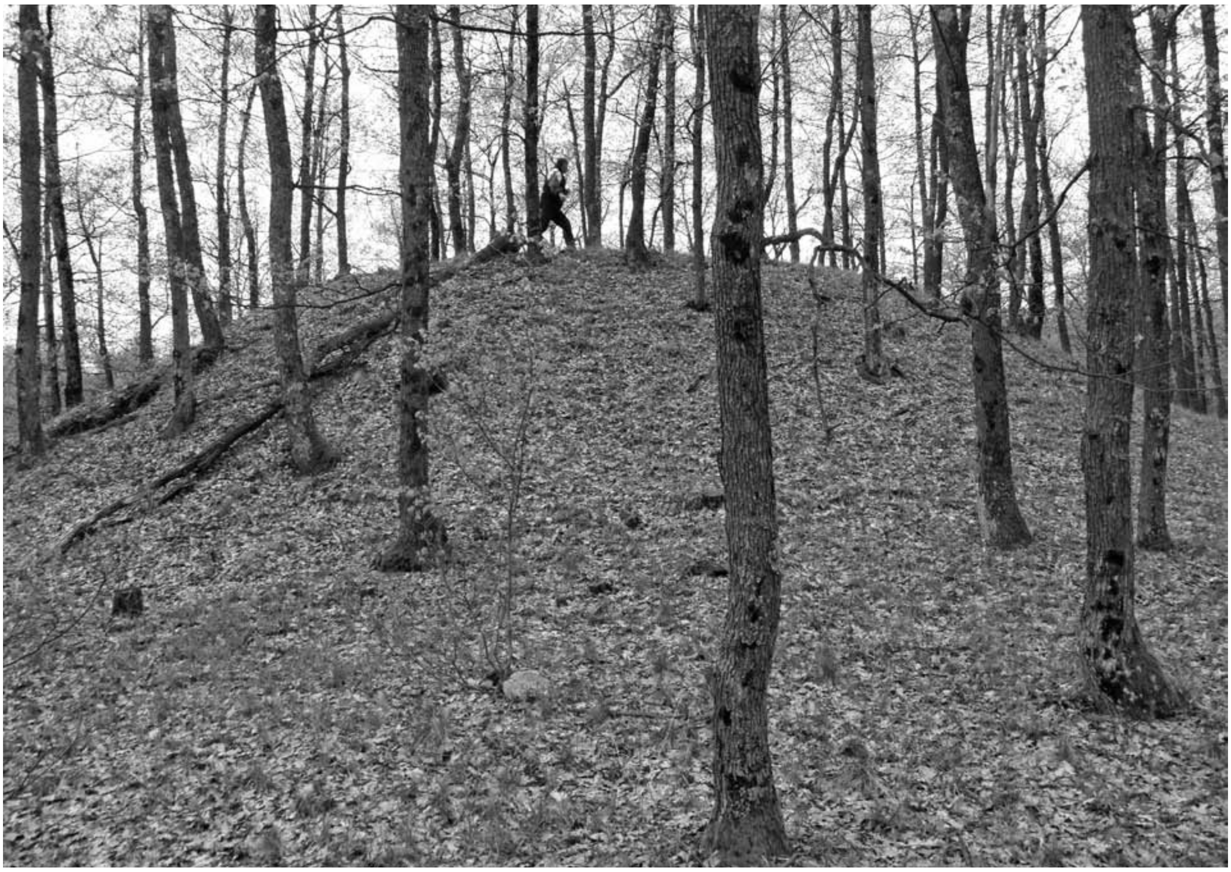

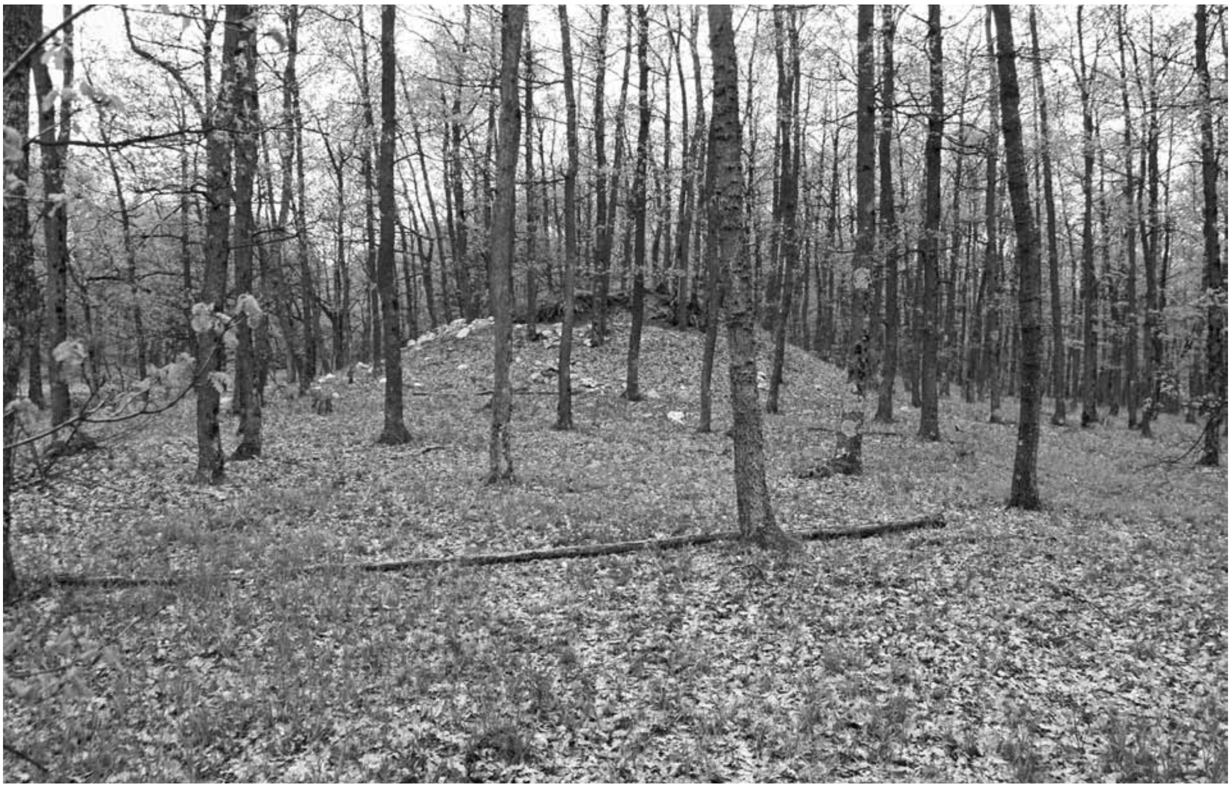

Обр. 20–21. Могили от некропола в м. „Нечуй глас“ – западно от с. Старосел.
Ill. 20–21. Tumuli from the necropolis in the locality of Nechouy Glas – in the west of the village of Starosel.

Обр. 22. Могила на връх Фенера.
Ill. 22. Tumulus on Fenera Peak

Обр. 23. Надгробна могила източно от м. „Брезина поляна“.
Ill. 23. Tumulus in the east of the locality of Brezina Polyana.

Обр. 24. Надгробна могила от римската епоха до с. Елешница.
Ill. 24. Tumulus from the Roman Age near the village of Eleshnitsa.

Обр. 25. Гроб в Пейчова могила – с. Старосел.
Ill. 25. Grave in Peychova tumulus – village of Straosel.

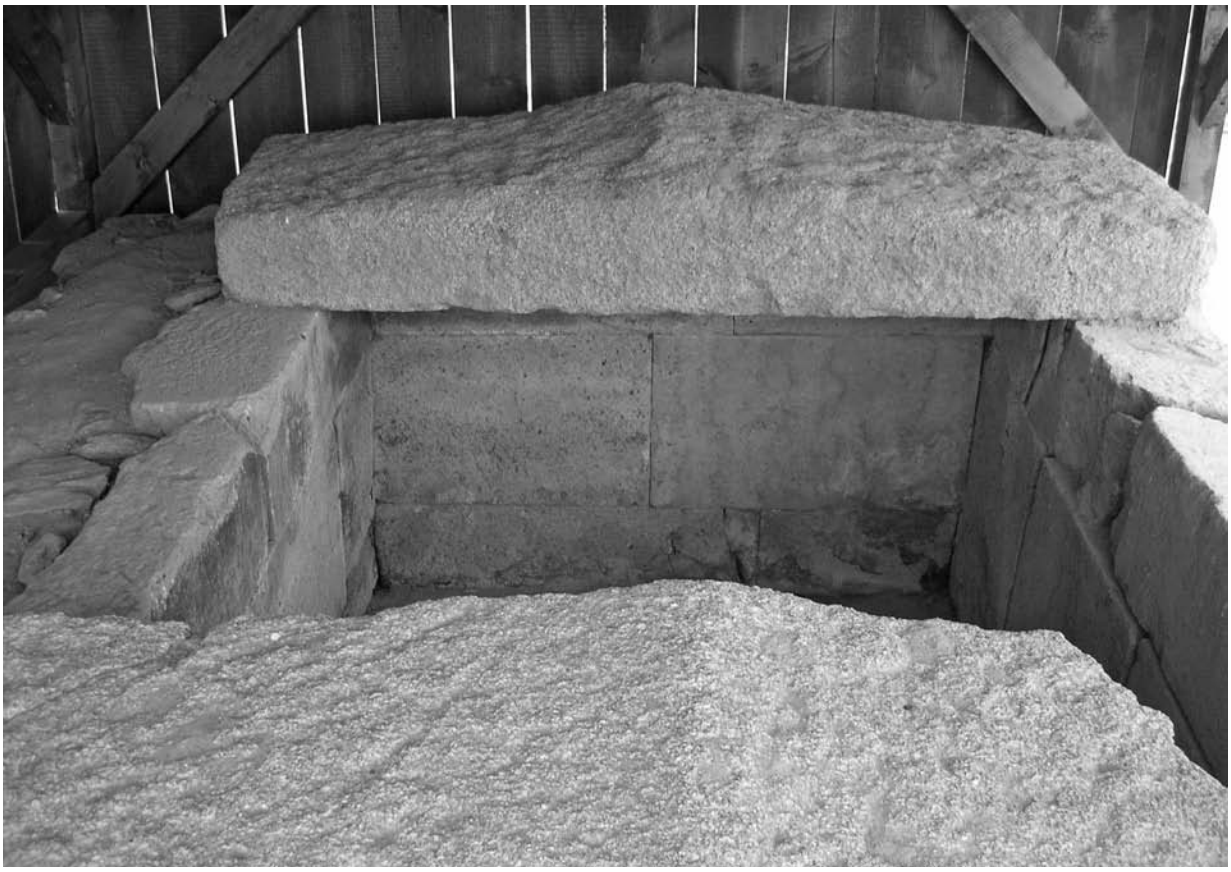

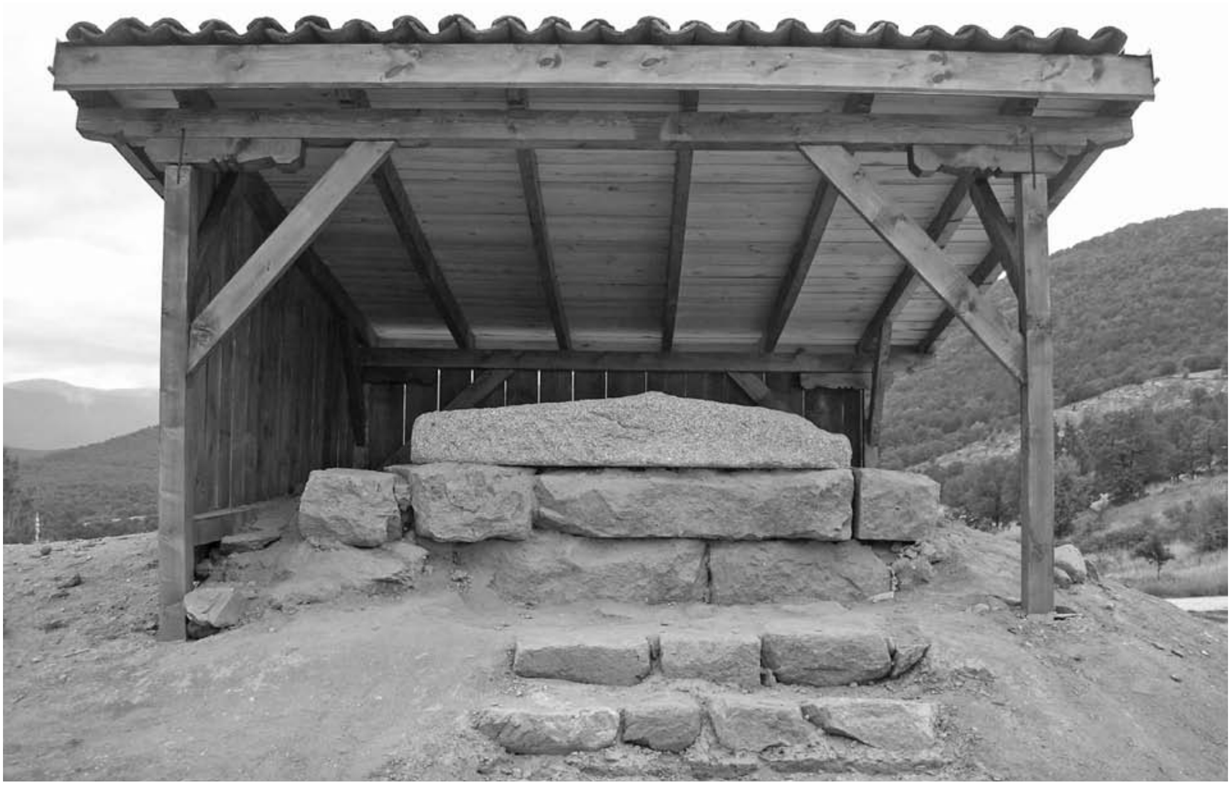

Обр. 26–27. Гроб в Пейчова могила – с. Старосел.
Ill. 26–27. Grave in Peychova tumulus – village of Straosel.

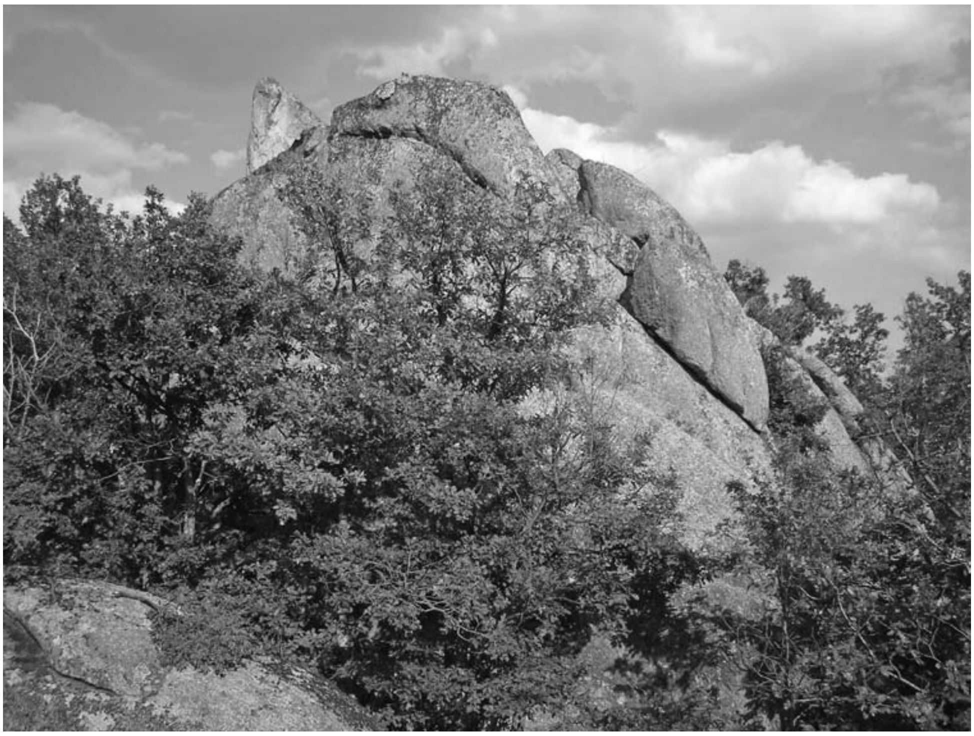

Обр. 28. Светилище в м. „Марков камък“ – с. Старосел.
Ill. 28. Sanctuary in the locality of Markov Kamuk – village of Starosel

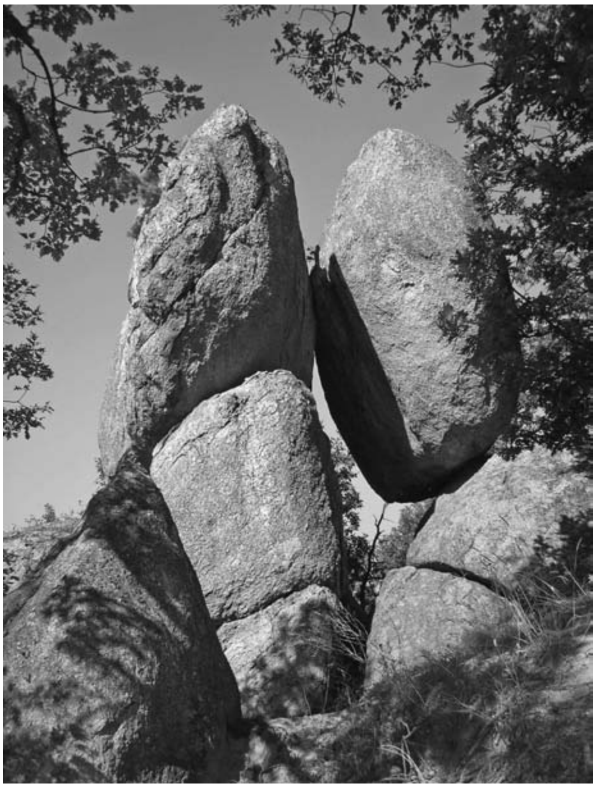

Обр. 29. Светилище в м. „Каменица” – с. Старосел.
Ill. 29. Sanctuary in the locality of Kamenitsa – village of Starosel

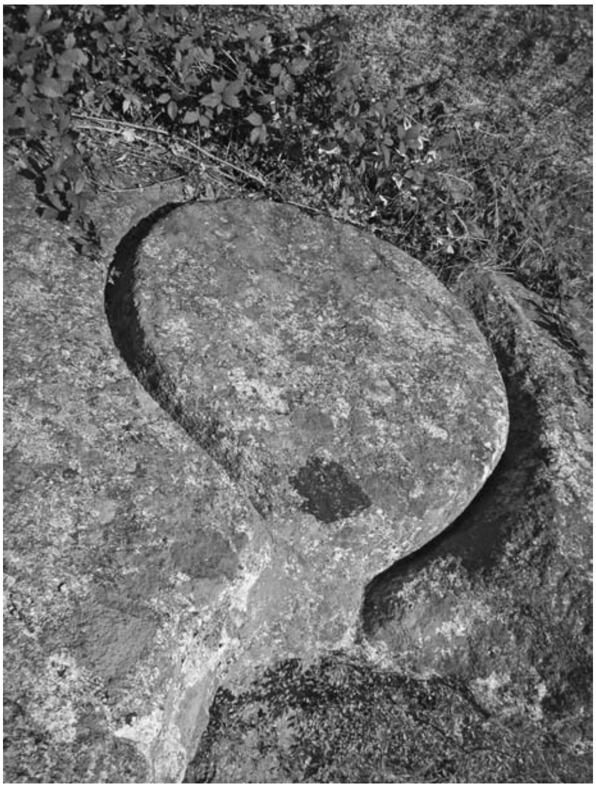

Обр. 30. Скални изсичания в м. „Каменица”.
Ill. 30. Cuts in the rock in the locality of Kamenitsa

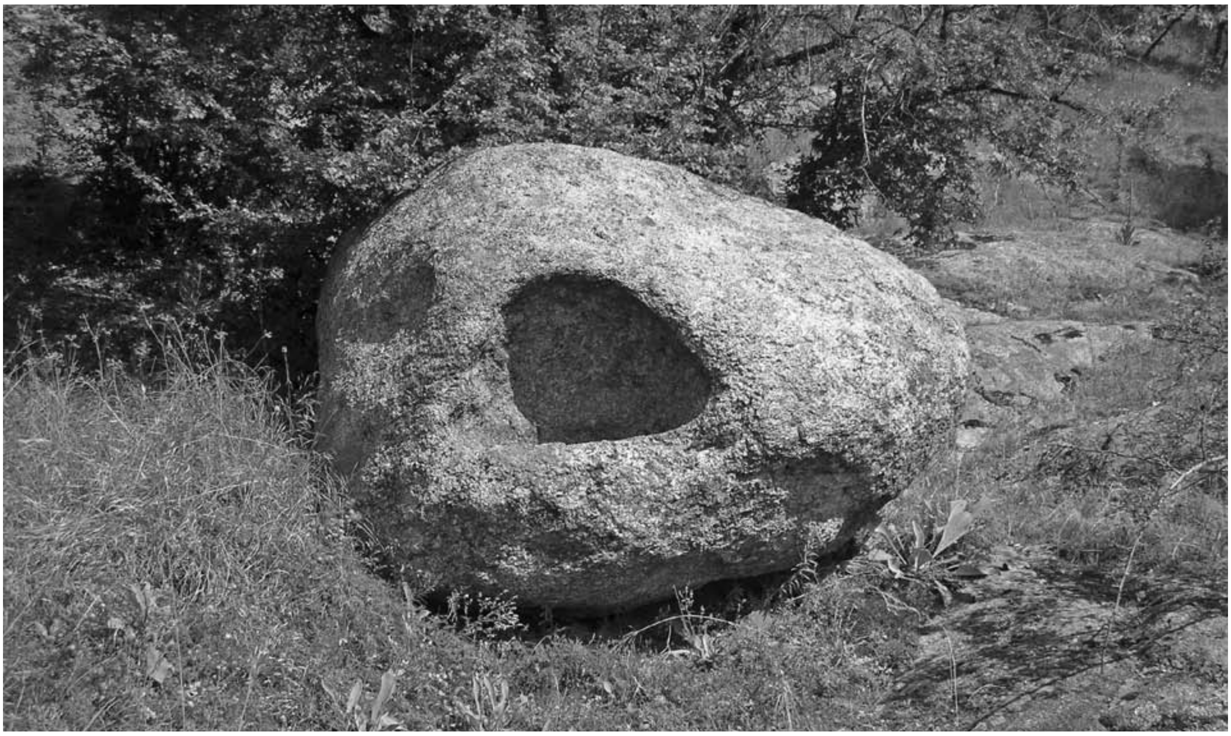

Обр. 31. Скални изсичания в м. „Каменица”.
Ill. 31 Cuts in the rock in the locality of Kamenitsa

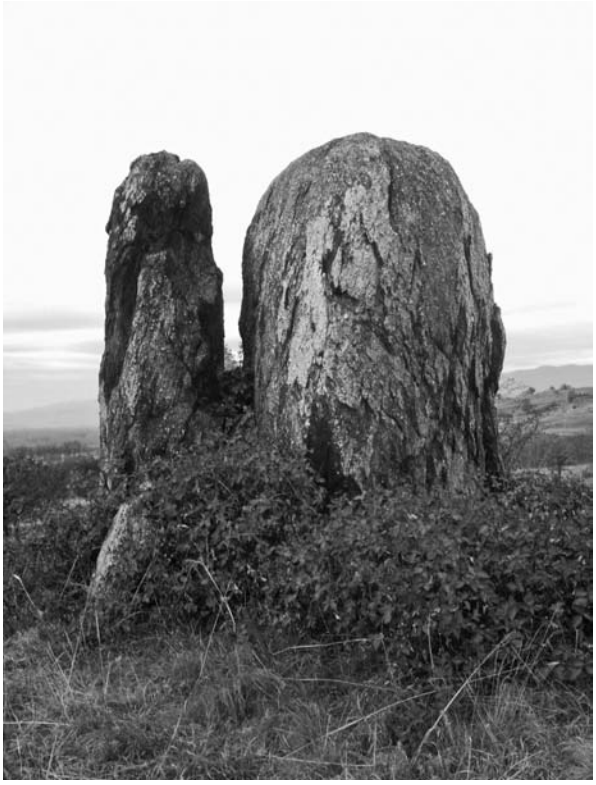

Обр. 34.Местността „Марков камък“ – северно от с. Паничери.

Ill. 34. The locality of Markov Kamuk – in the north of the village of Panicheri.

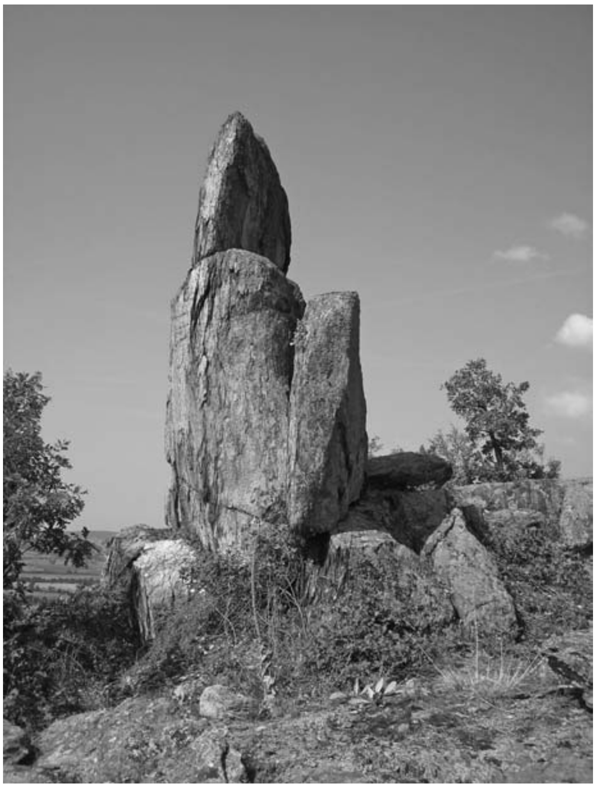

Обр. 35. Скално светилище в м. „Гарванов камък“ – югозападно от с. Старосел.

Ill. 35. Rock sanctuary in the locality of Garvanov Kamuk – in the southwest from the village of Starosel.

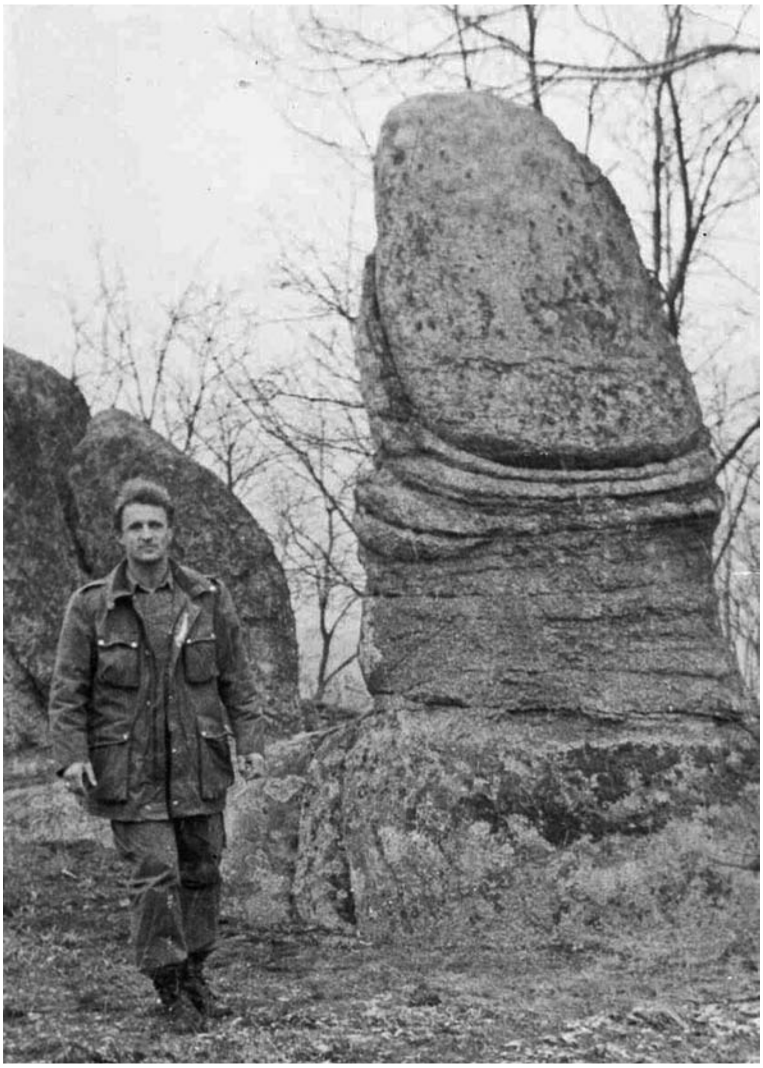

Обр. 32. Местността „Уйов камък" преди разрушаване на светилището. Снимка от архива на Георги Китов.

Ill. 32. The locality of Uiov Kamuk before the destruction of the sanctuary. Photograph from the archive of Georgi Kitov.

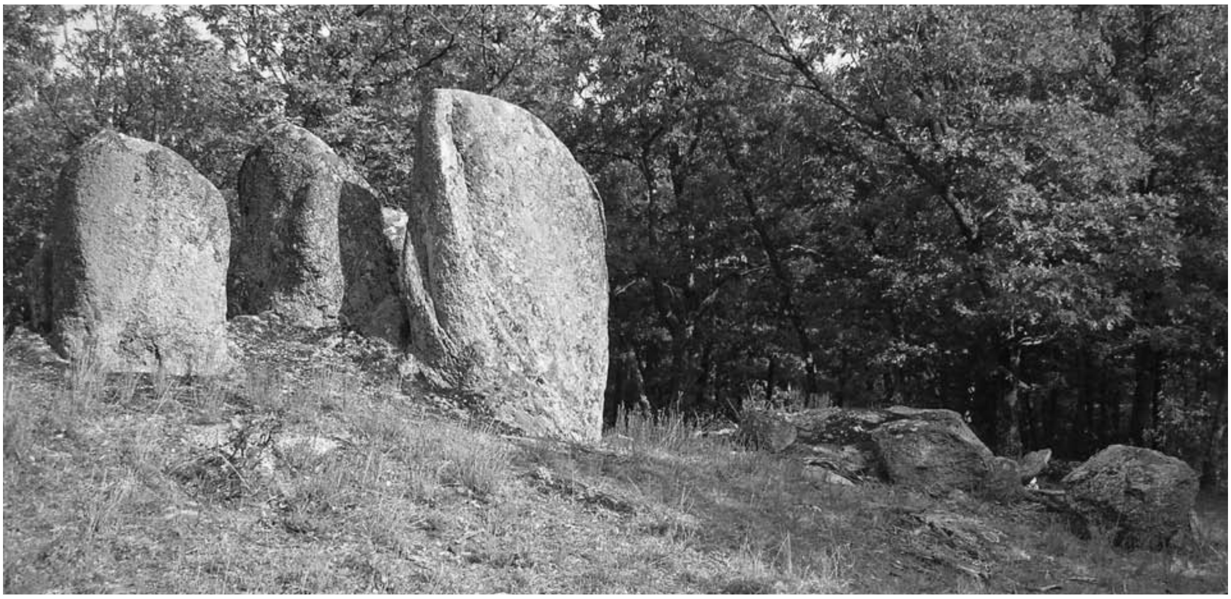

Обр. 33. Местността „Уйов камък" след разрушаване на светилището.
Ill. 33. The locality of Uiov Kamuk after the destruction of the sanctuary. Photograph from the archive of Georgi Kitov.

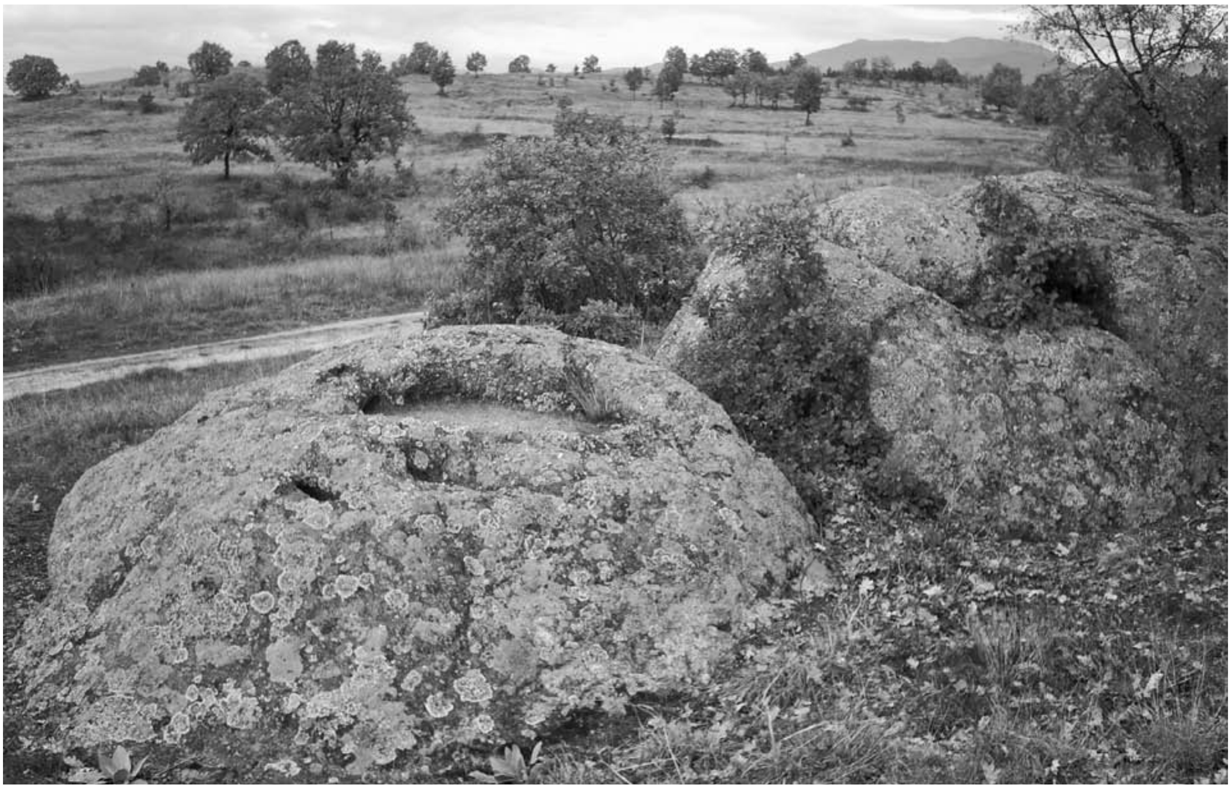

Обр. 36. Скални изсичания в м. „Марков камък“ – северно от с. Паничери.
Ill. 36. Cuts in the rock in the locality of Markov Kamuk – in the north from the village of Panicheri.

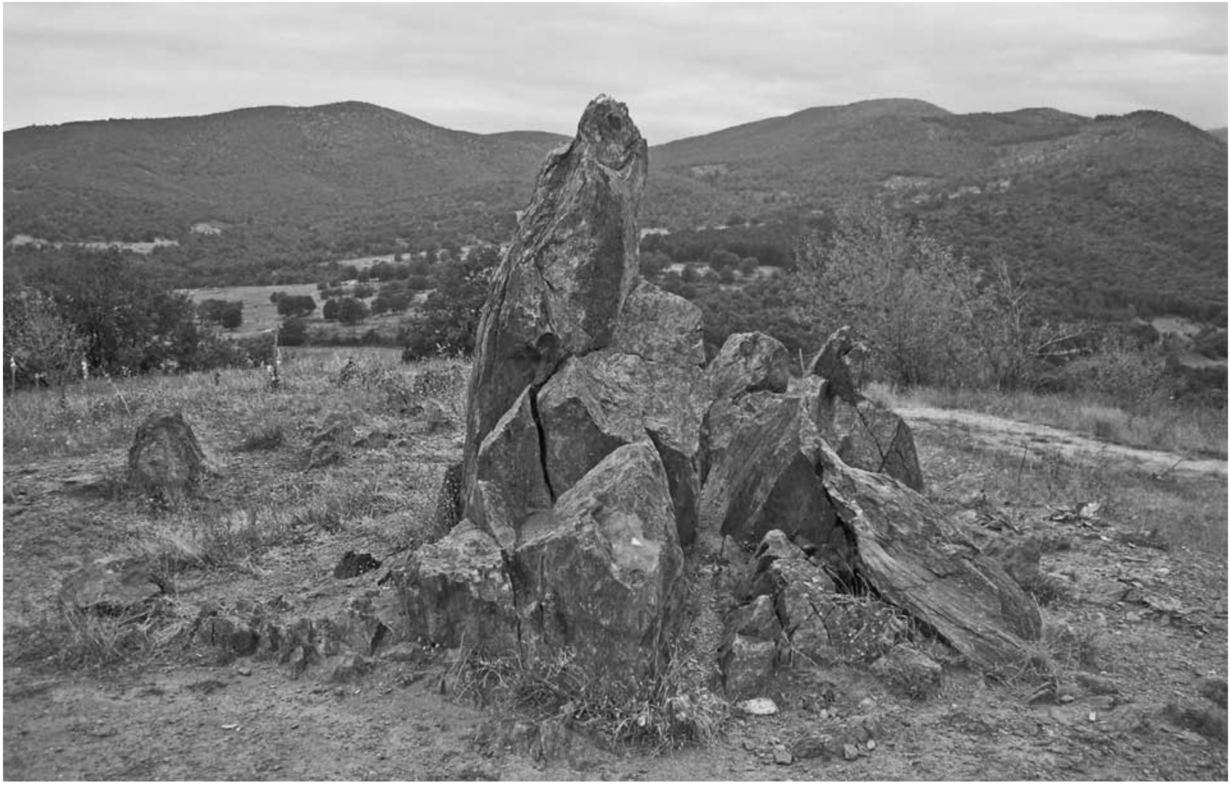

Обр. 37. Скално светилище в основата на Пейчова могила.
Ill. 37. Rock sanctuary at the foot of Peychova tumulus.

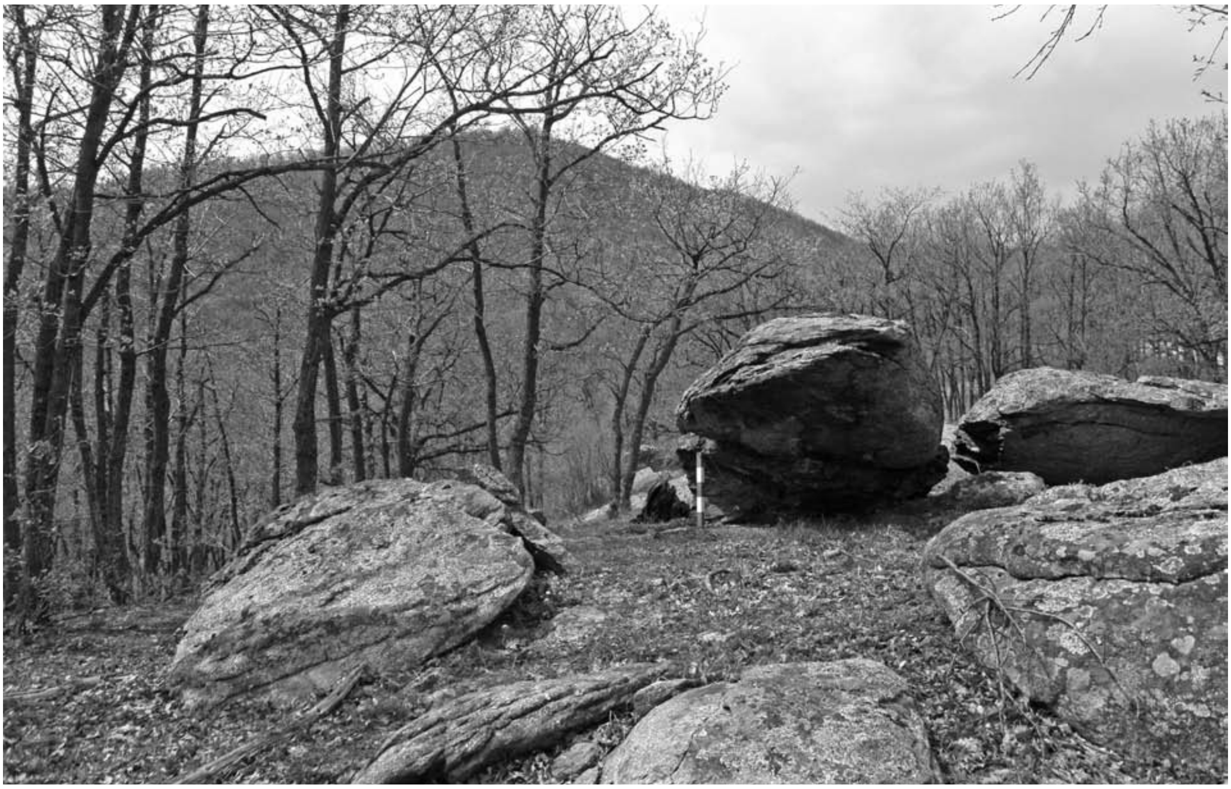

Обр. 38. Местността „Малки маркови камъни” – билото на Средна гора.
Ill. 38. The locality of Malki Markovi Kamuni” – the ridge of Sredna Gora Mt.

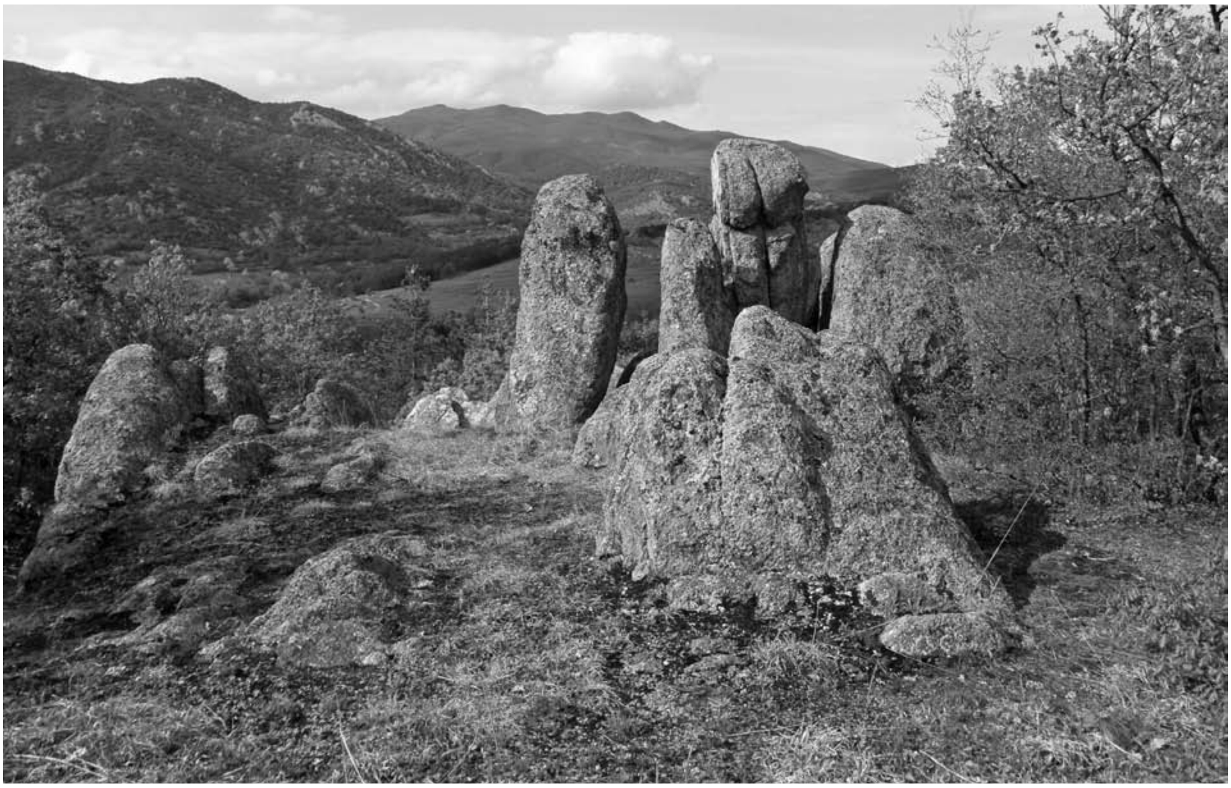

Обр. 39. Скално светилище източно от м. „Манастира” – землище на с. Мътеница.
Ill. 39. Rock sanctuary in the east from the locality of Manastira – the lands of the village of Mutenitsa.

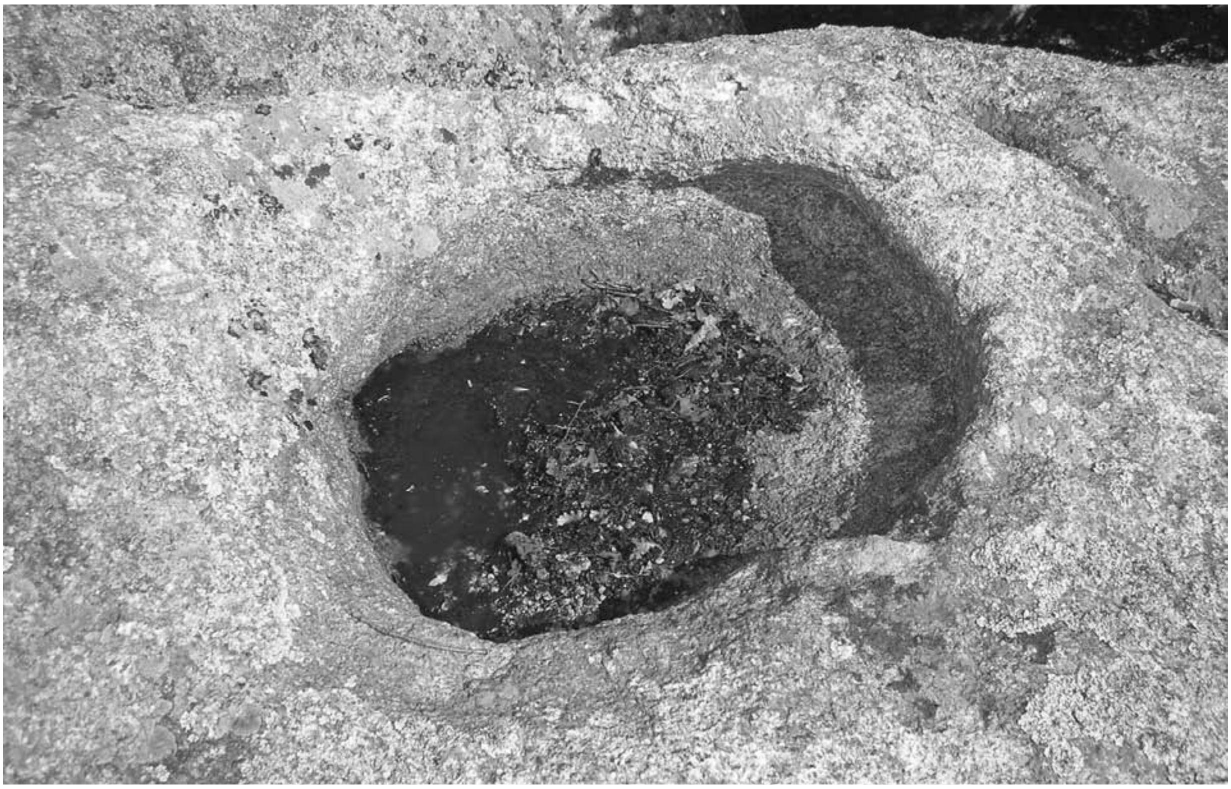

Обр. 40. Предполагаемо човешко изсичане на яма в м. „Манастира” – с. Мътеница.
Ill. 40. Pit supposedly cut by human hands in the locality of Manastira – village of Mutenitsa.

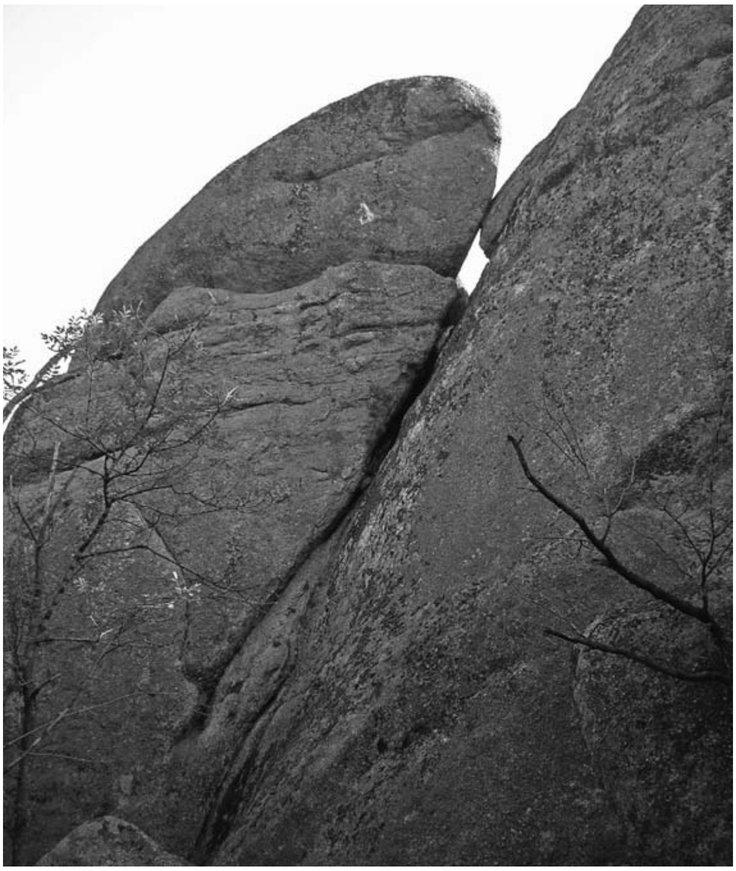

Обр. 41. Местността „Марков камък“ – с. Старосел.

Ill. 41. The locality of Markov Kamuk – village of Starosel

Обр. 42. Светилище в м. „Сборови грамади”.
Ill. 42. Sanctuary in the locality of Sborovi Gramadi

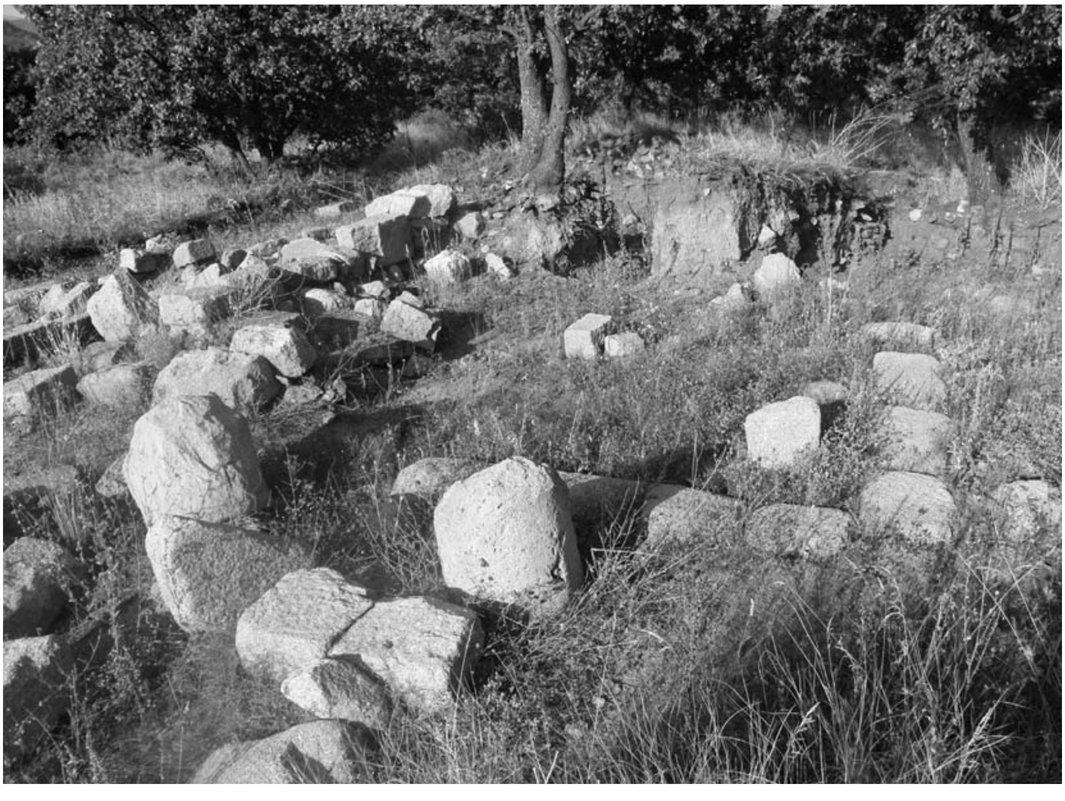

Обр. 44. Основи на храма в м. „Секиз харман” при с. Кръстевич.
Ill. 44. Fundaments of the temple in the locality of Sekiz Harman near the village of Krustevich.

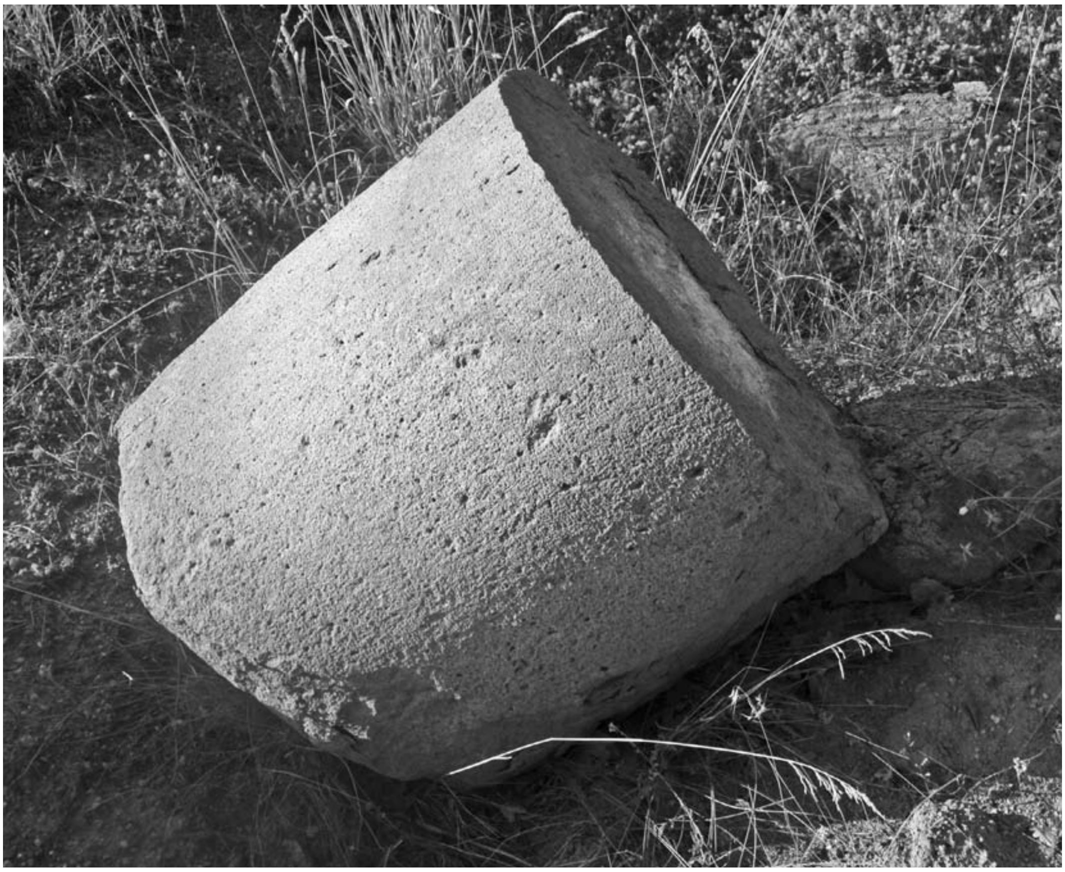

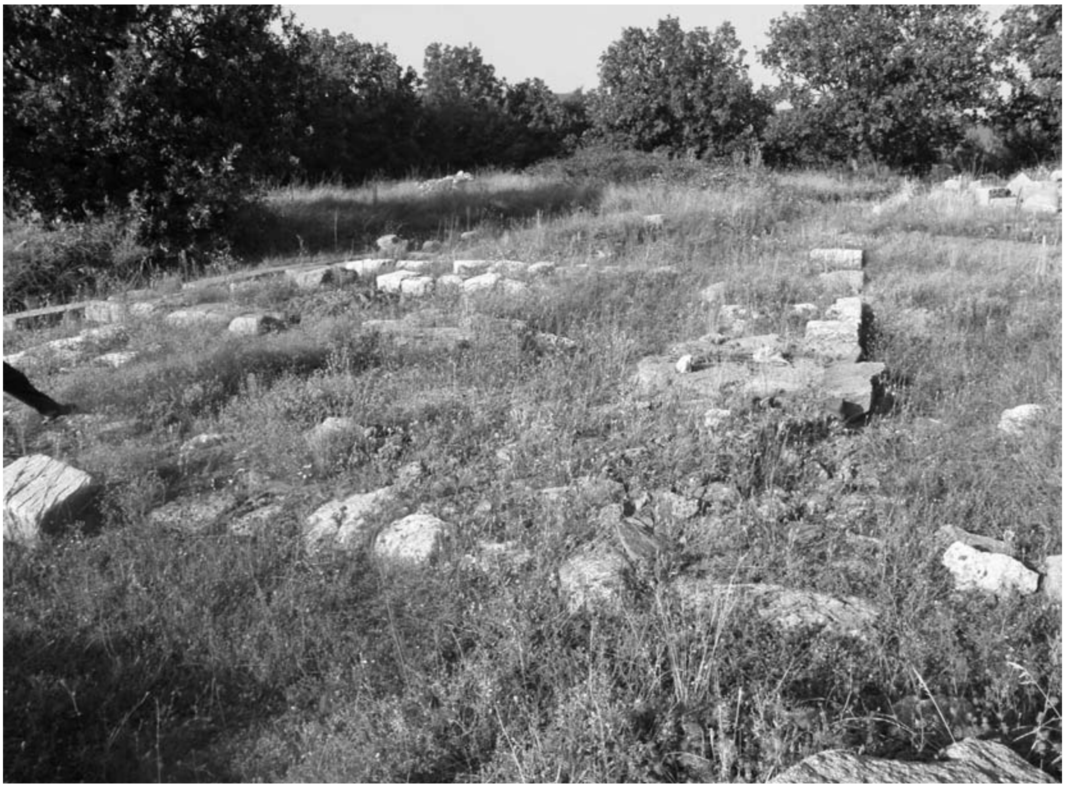

Обр. 45–46. Основи на храма в м. „Секиз харман" при с. Кръстевич.
Ill. 45–46. Fundaments of the temple in the locality of Sekiz Harman near the village of Krustevich.

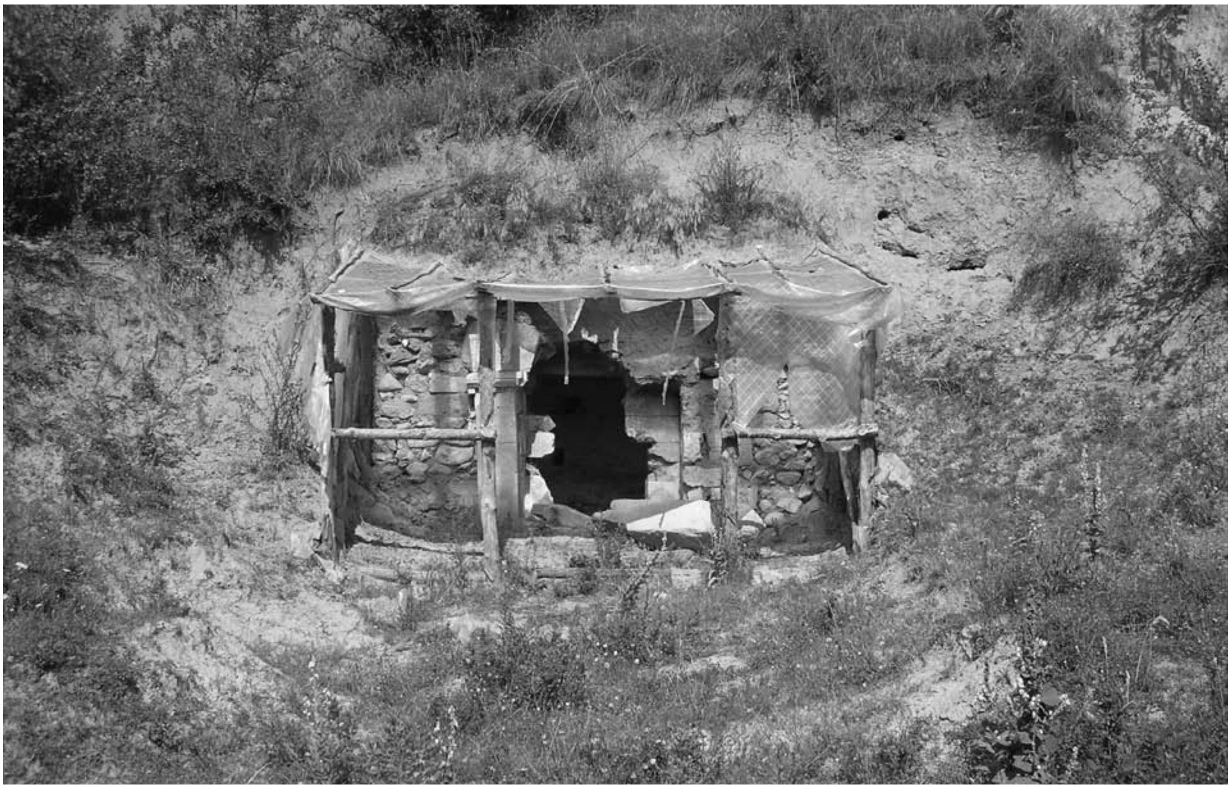

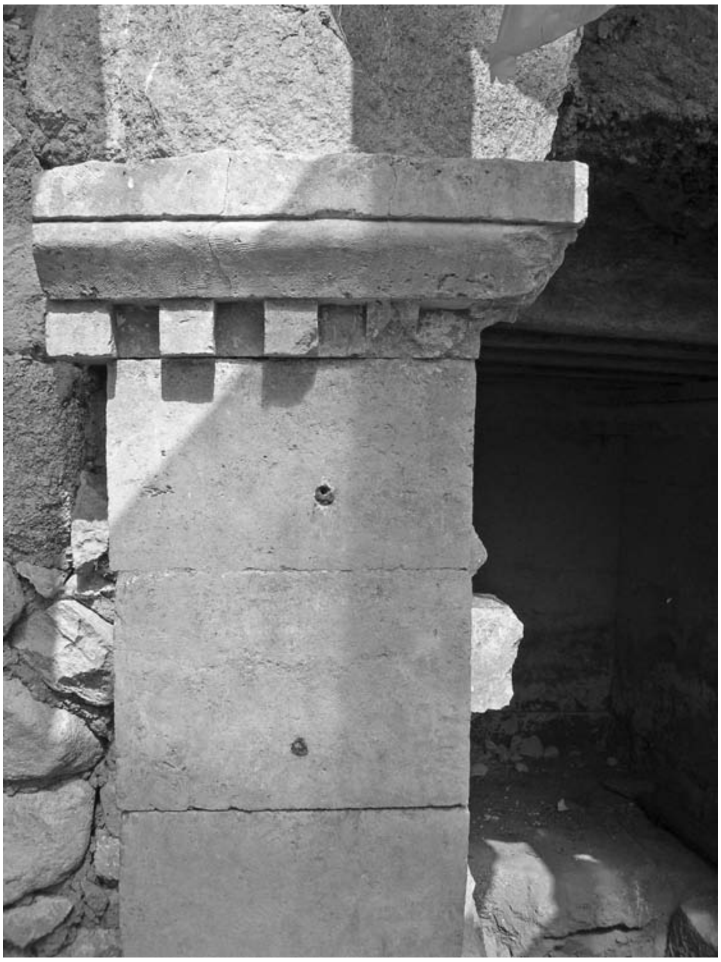

Обр. 48–49. Гробница в при Недкова могила – северно от язовир Пясъчник.

Ill. 48–49. Tomb near Nedkova Tumulus.

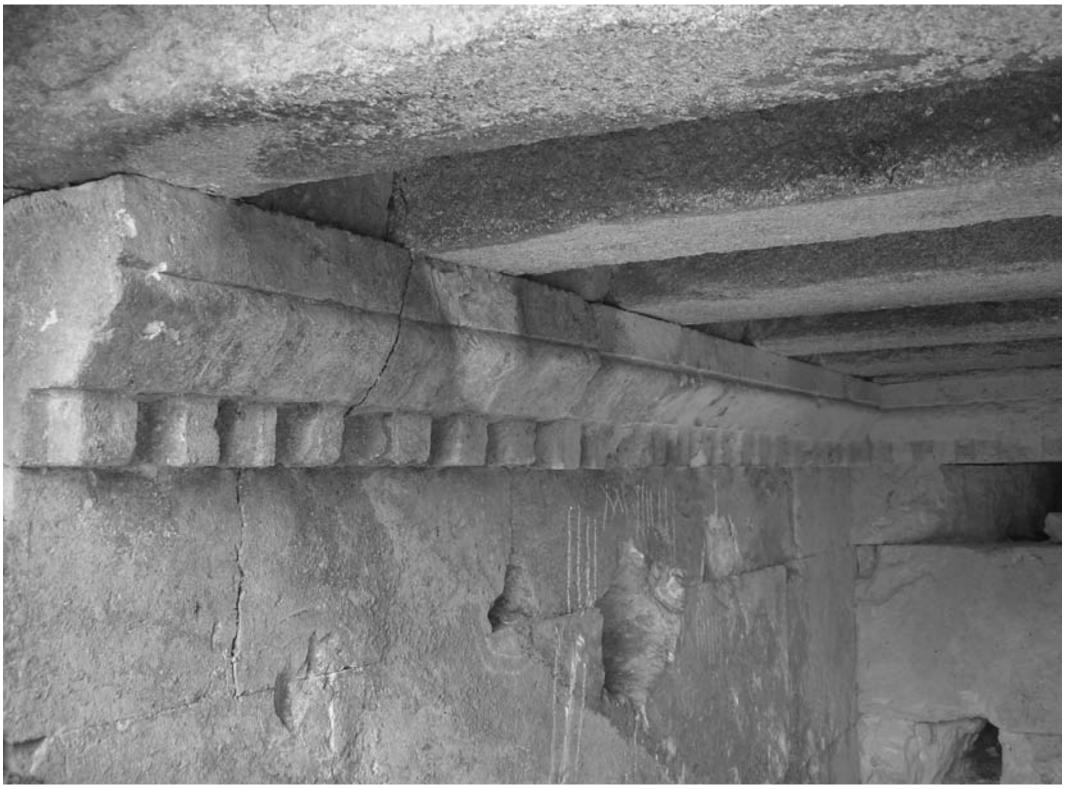

Обр. 50. Гробница в при Недкова могила – северно от язовир Пясъчник.
Ill. 50. Tomb near Nedkova Tumulus.

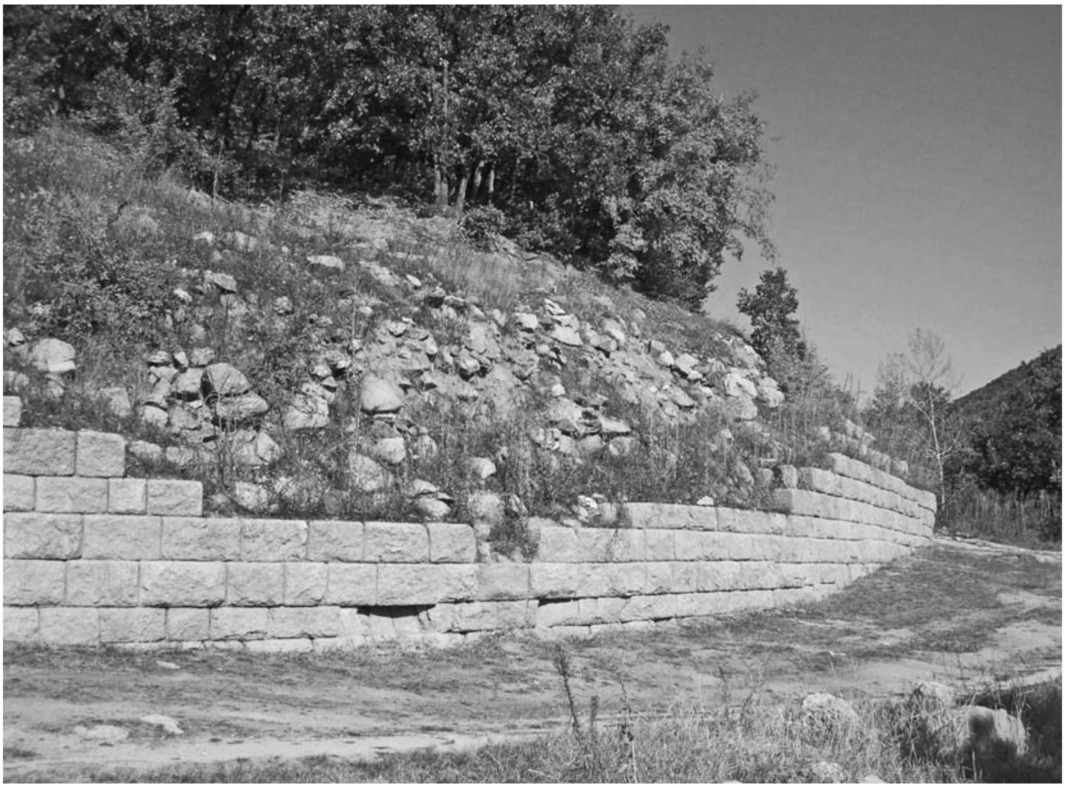

Обр. 51. Детайли от храма при Четиньова могила.
Ill. 51. Details of the temple near Chetinyova Tumulus

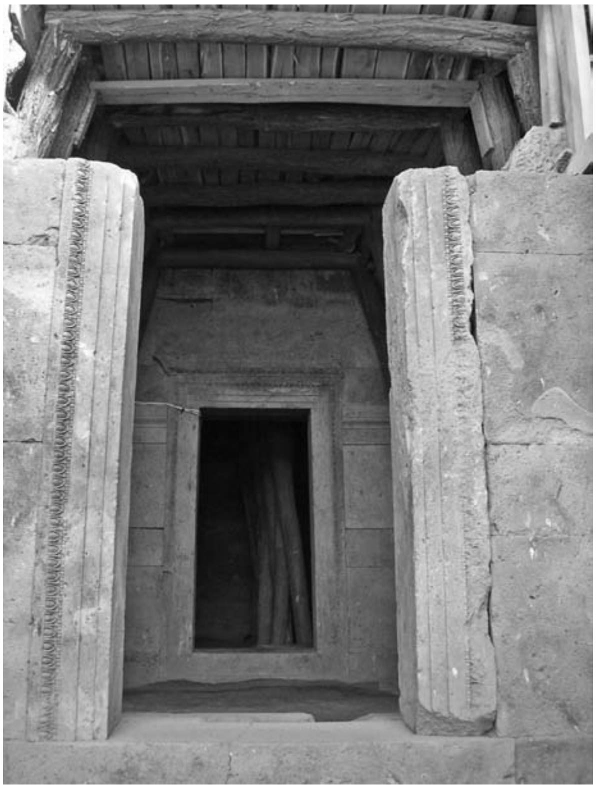

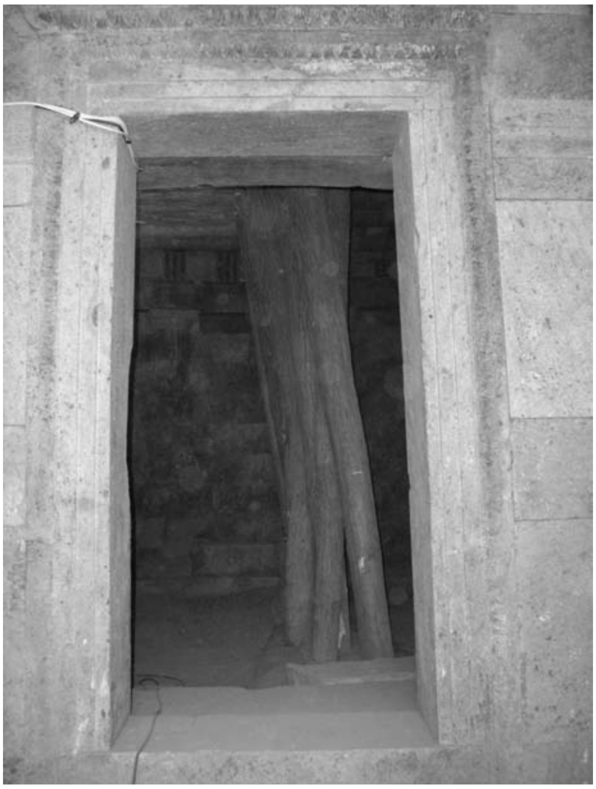

Обр. 52–53. Детайли от храма при Четиньова могила.
Ill. 52–53. Details of the temple near Chetinyova Tumulus

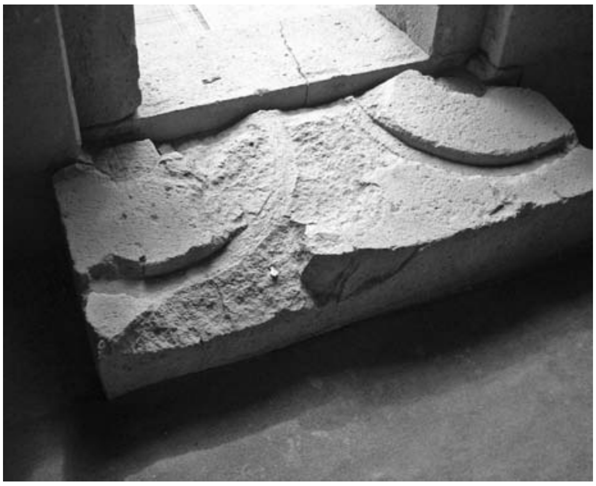

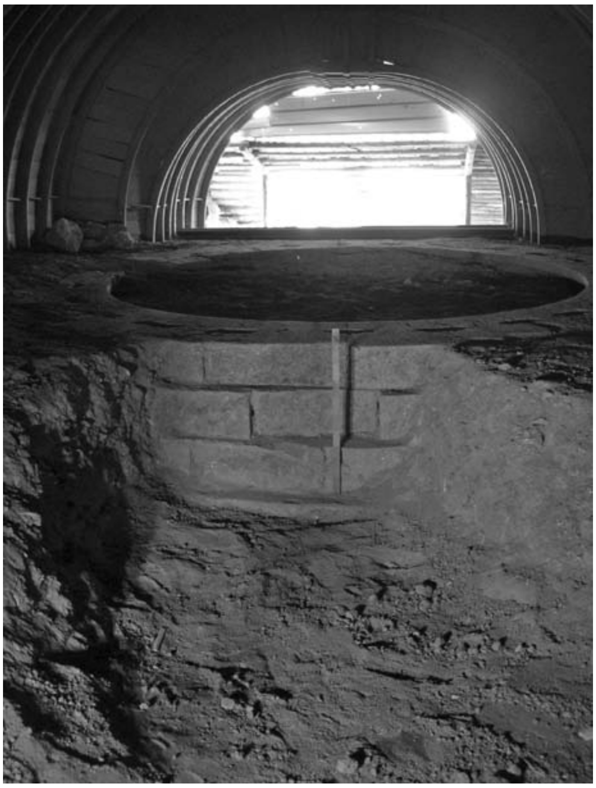

Обр. 54–55. Детайли от храма при Четиньова могила.
Ill. 54–55. Details of the temple near Chetinyova Tumulus

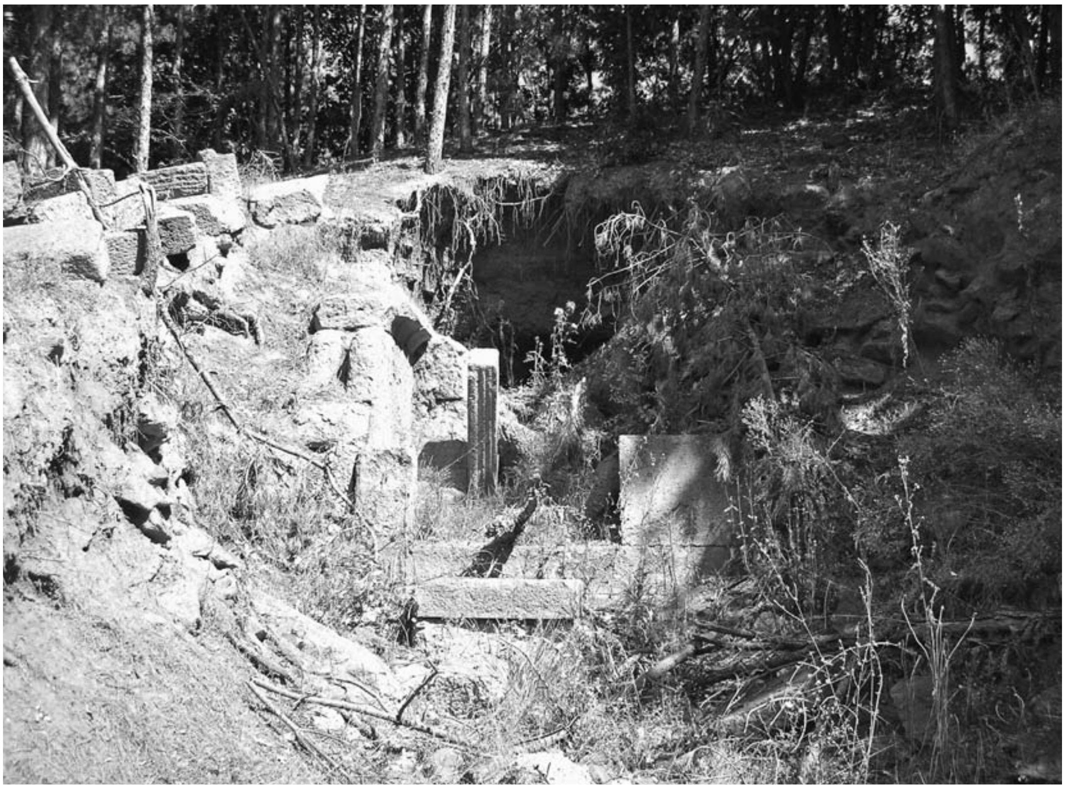

Обр. 56. Храм в м. „Маньов дол" – с. Старосел.
Ill. 56. Temple in the locality of Manyov Dol – village of Starosel

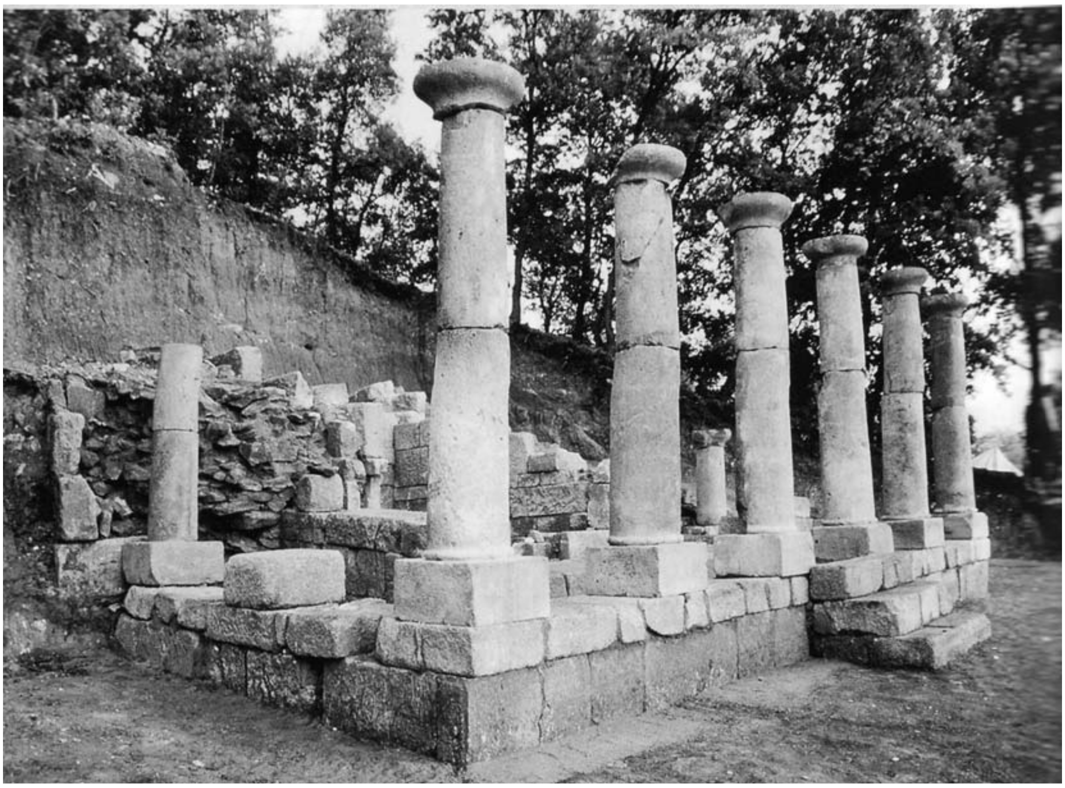

Обр. 58. Храм в могилата „Хоризонт" – с. Старосел.
Ill. 58. Temple in the tumulus of Horizont – village of Starosel

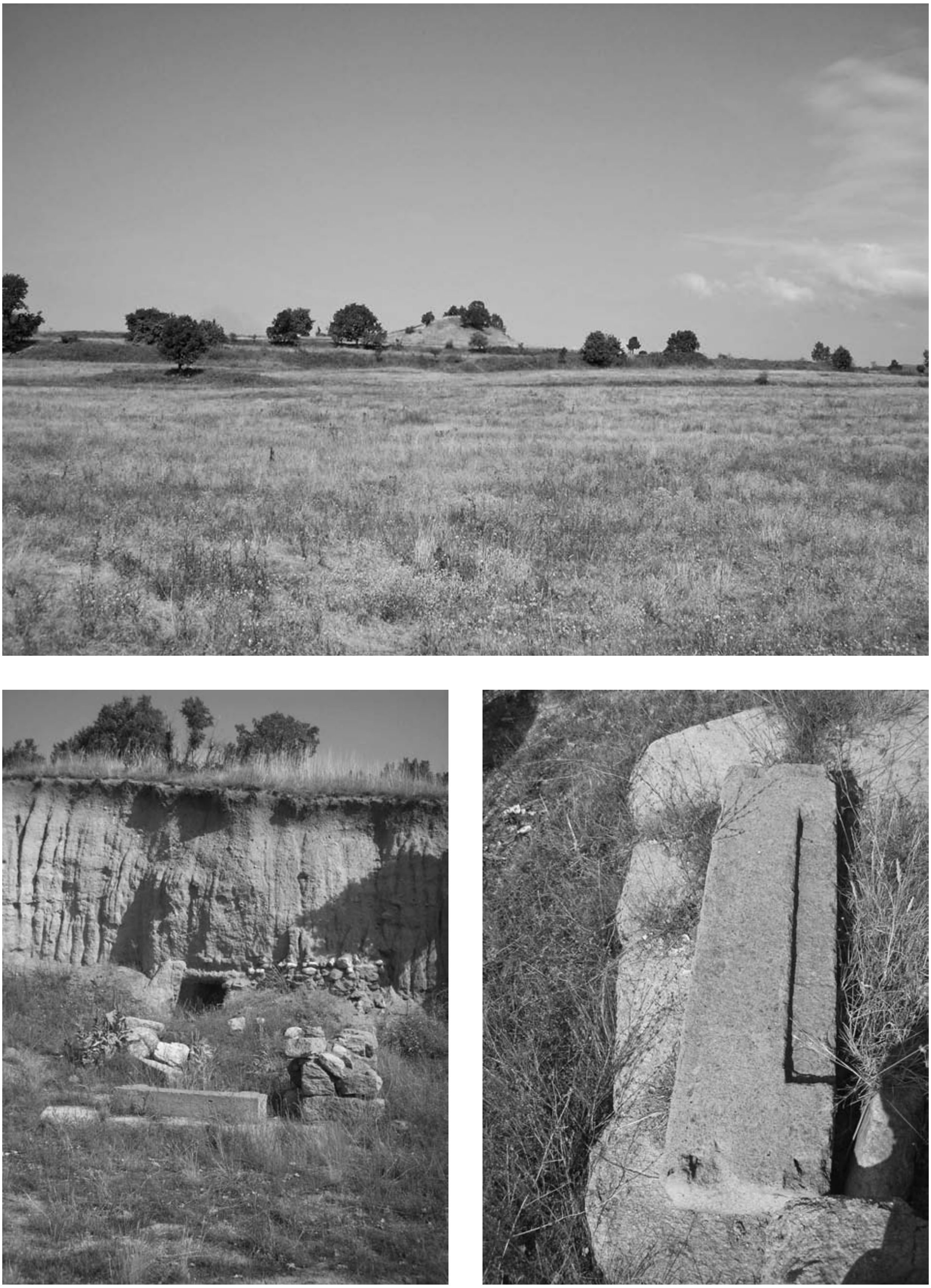

Обр. 59–60–61. Куилишка могила – южно от с. Старосел.
Ill. 59–60–61. Kuilishka Tumulus – in the south of the village of Starosel

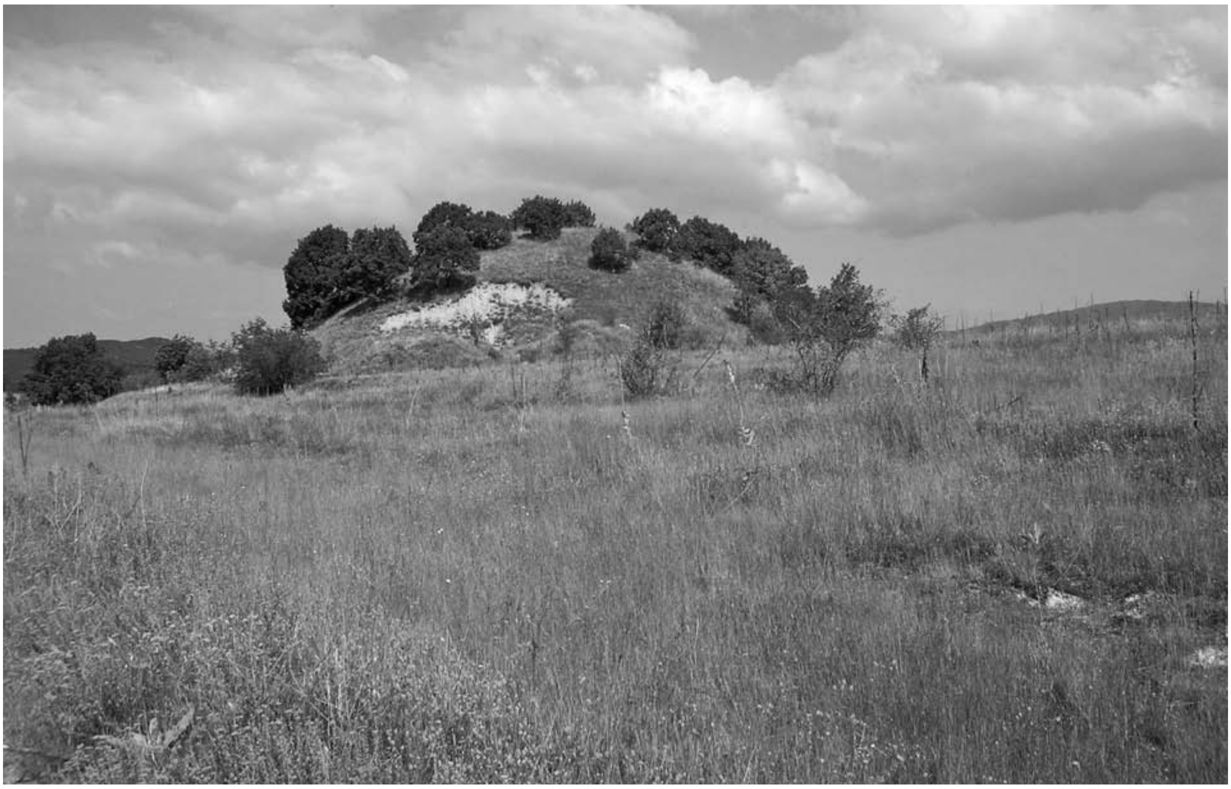

Обр. 62. Рошава могила – с. Старосел.
62. Roshava Tumulus – village of Starosel

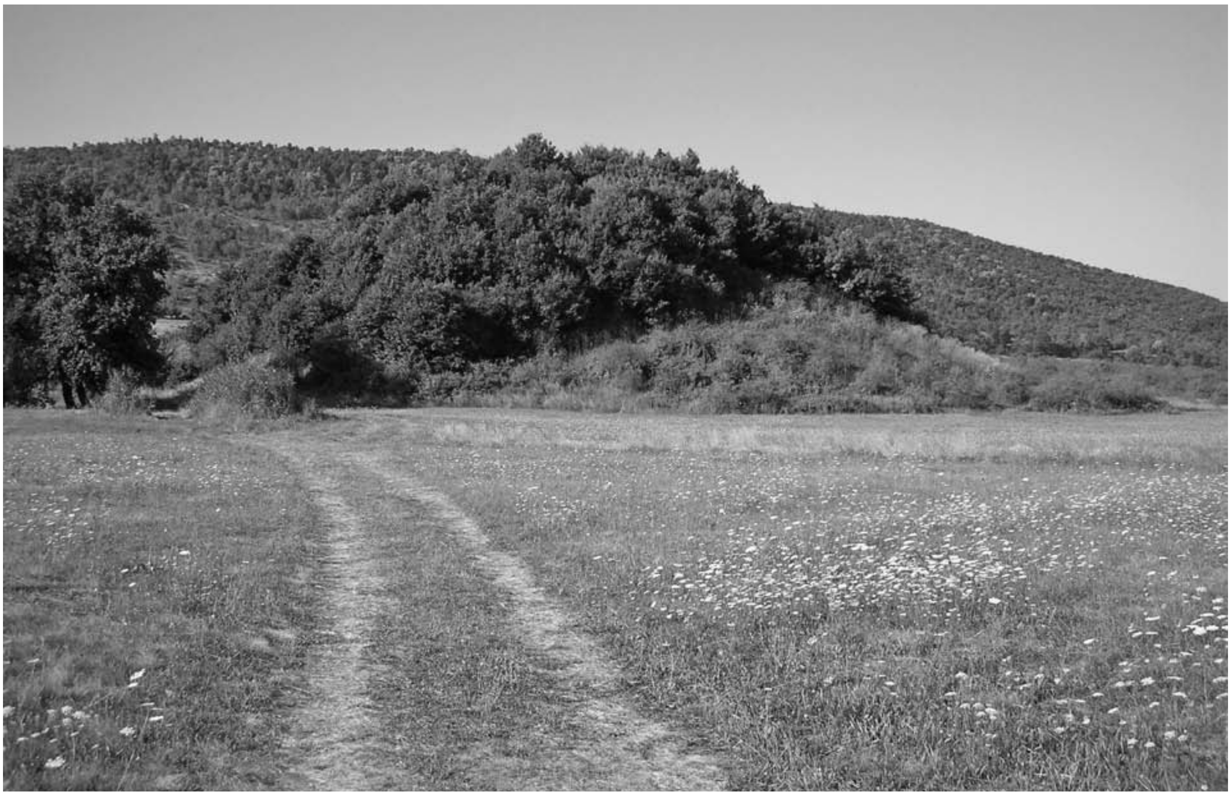

Обр. 63. Жаба могила при гр. Стрелча.
Ill. 63. Zhaba Tumulus near the town of Strelcha

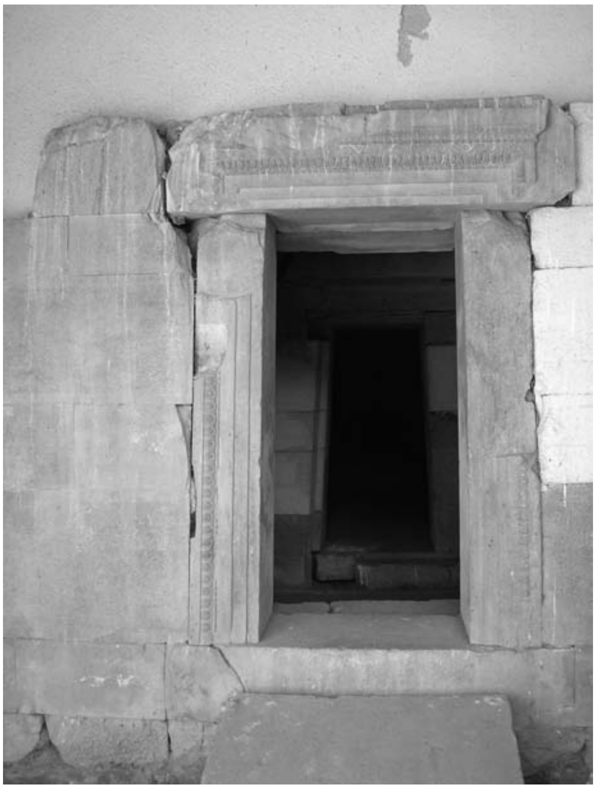

Обр. 64. Жаба могила при гр. Стрелча.
Ill. 64. Zhaba Tumulus near the town of Strelcha

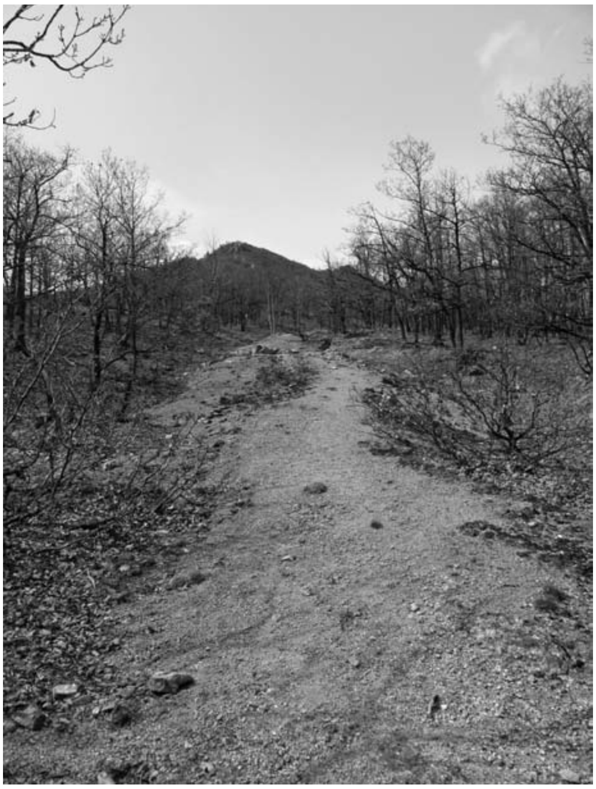

Обр. 67. Трасе на стария път за връх Кози грамади.
Ill. 67. Road-bed of the old road to Kozi Gramadi Peak.

Обр. 66. Връх „Калето“ при с. Старосел.
Ill. 66. Kaleto Peak near the village of Starosel

Обр. 68–69. Местоположение на римското селище при с. Елешница.
Ill. 68–69. Location of the Roman settlement near the village of Eleshnitsa.

Обр. 70. Местоположение на римското селище при с. Елешница.
Ill. 70. Location of the Roman settlement near the village of Eleshnitsa.

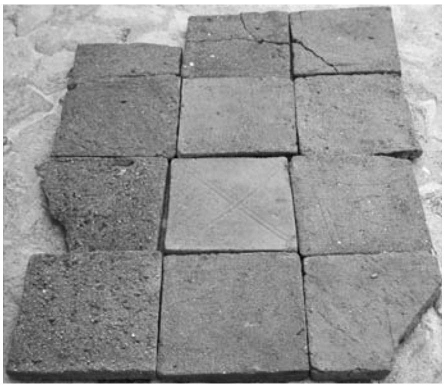

Обр. 72. Строителна керамика от вилата.
Ill. 72. Building ceramics from the villa.

Обр. 71. Местността „Овнарски поляни" – римска вила рустика.
Ill. 71. The locality of Ovnarski Polyani – rustic Roman villa.

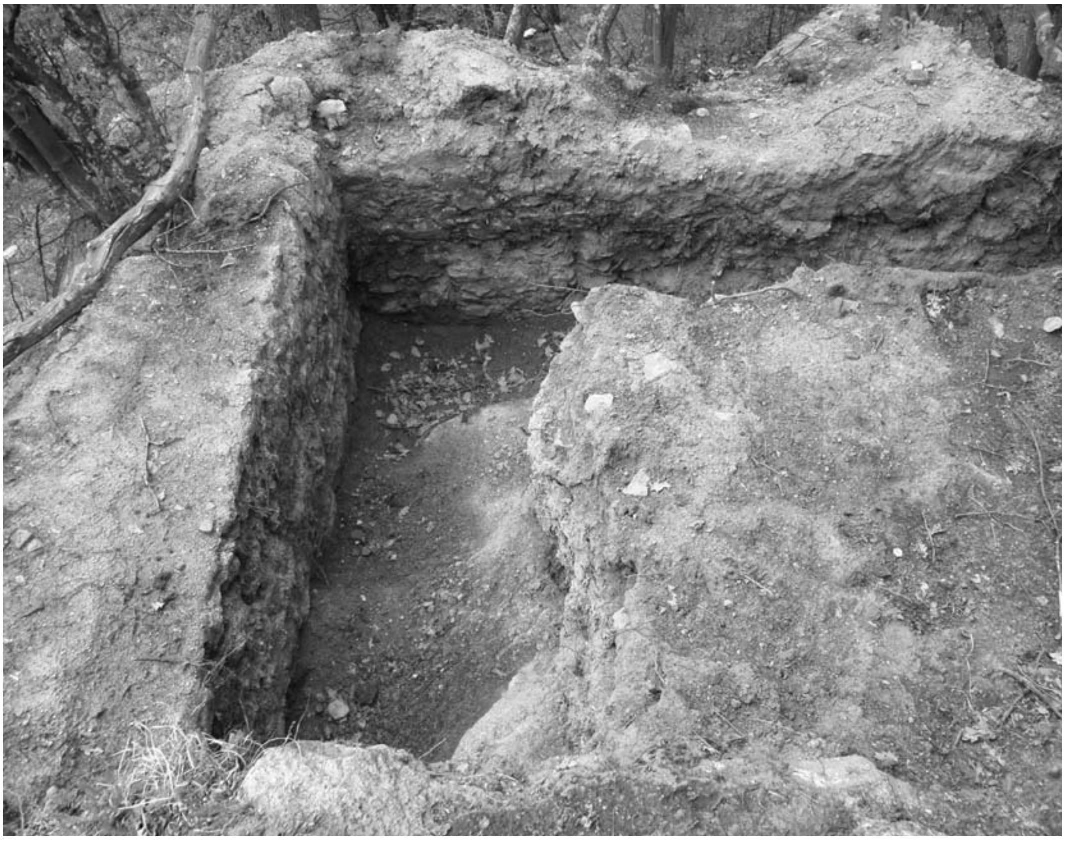

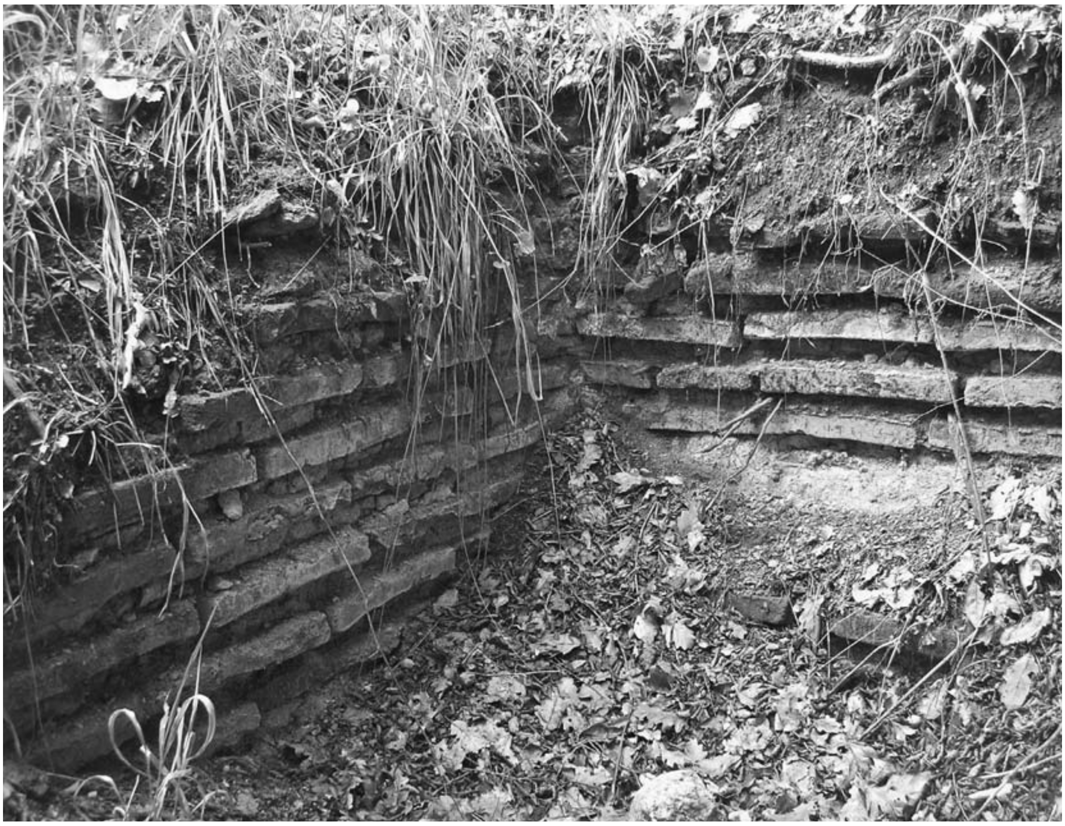

Обр. 73–74. Основи на жилищни сгради от крепостта при с. Мътеница.
Ill. 73–74. Fundaments of residential buildings in the stronghold near the village of Mutenitsa.

Обр. 76. Апсида от раннохристгиянската базилика в източното подножие на на връх „Калето“ – землище на с. Старосел.
Ill. 76. Apse of the Early Christian basilica at the eastern foot of Kaleto Peak – the lands of the village of Starosel.

Обр. 77, 79. Зидове от църквата и оградния зид в източното подножие на на връх „Калето“ – землище на с. Старосел.
Ill. 77, 79. Walls of the church and the surrounding wall at the eastern foot of Kaleto Peak – the lands of the village of Starosel.

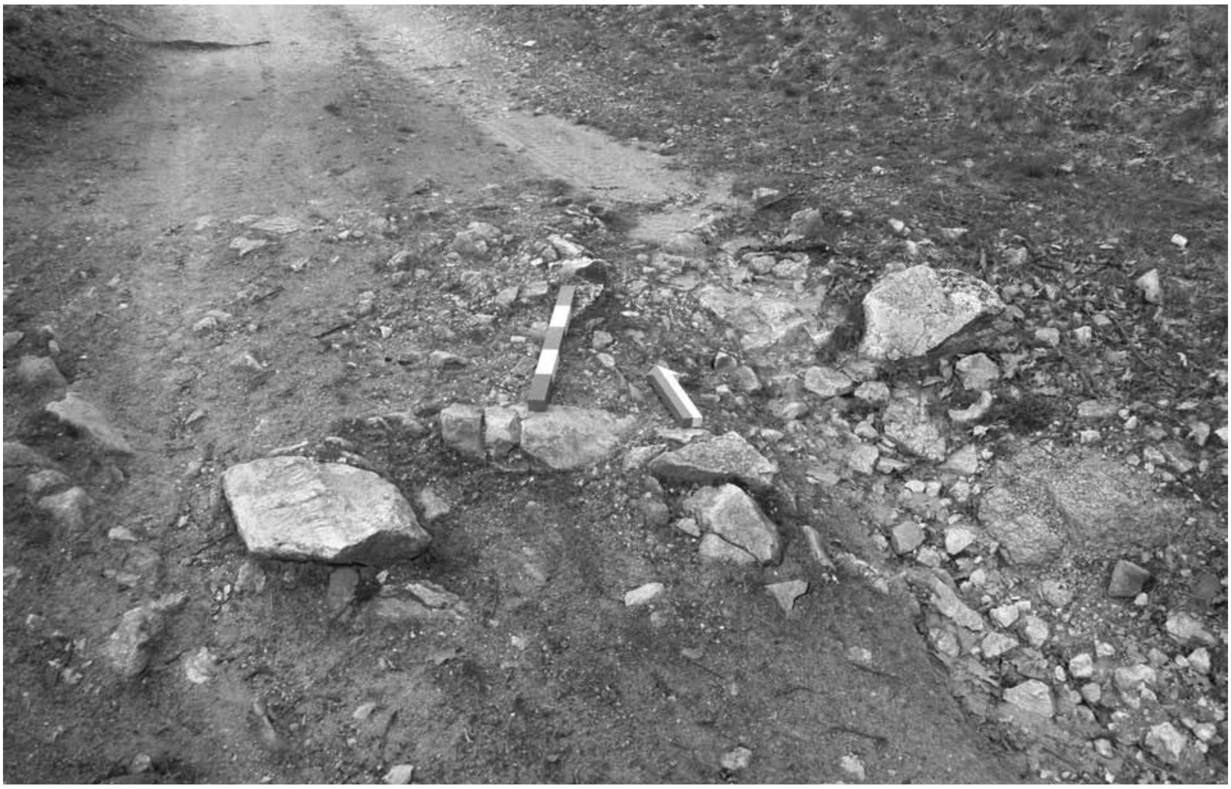

Обр. 78. Зидове от църквата и оградния зид в източното подножие на на връх „Калето“ – землище на с. Старосел.
Ill. 78. Walls of the church and the surrounding wall at the eastern foot of Kaleto Peak – the lands of the village of Starosel.

Обр. 80. Детайли от крепостта в м. „Калето“ при с. Красново.
Ill. 80. Details of the stronghold in the locality of Kaleto near the village of Krasnovo.

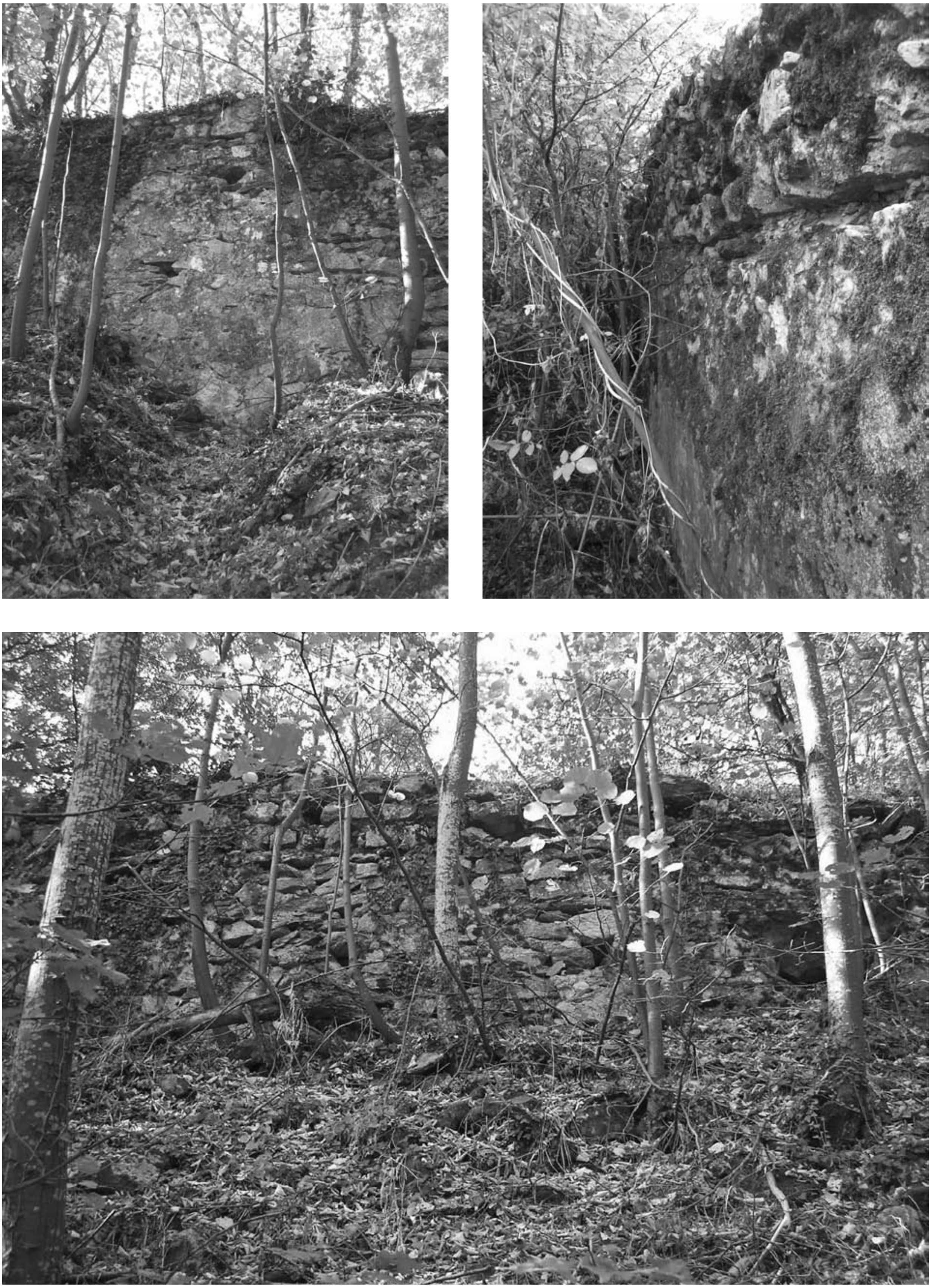

Обр. 81–83–82. Детайли от крепостта в м. „Калето“ при с. Красново.
Ill. 81–83–82 Details of the stronghold in the locality of Kaleto near the village of Krasnovo.

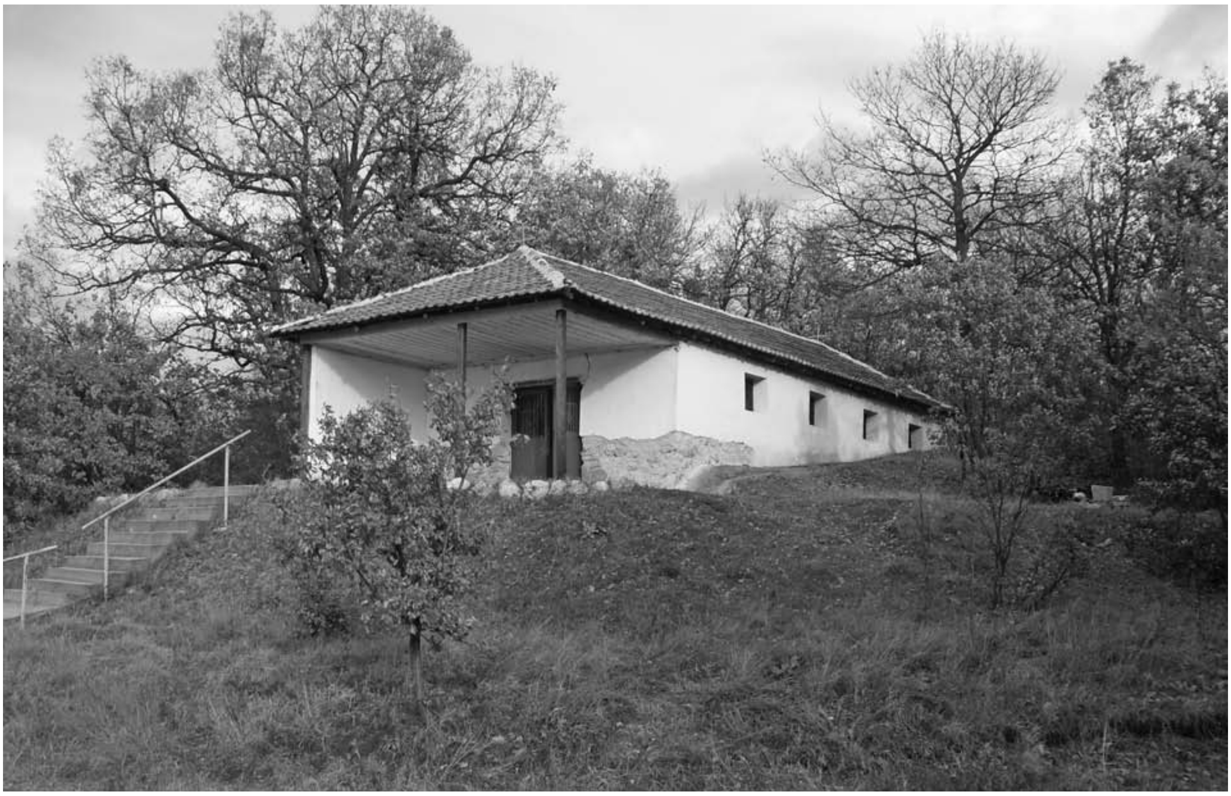

Обр. 84. Съвременен параклис върху надгробна могила в м. „Манастира“ до с. Старосел.
Ill. 84. Modern chapel on a tumulus in the locality of Manastira near the village of Starosel.

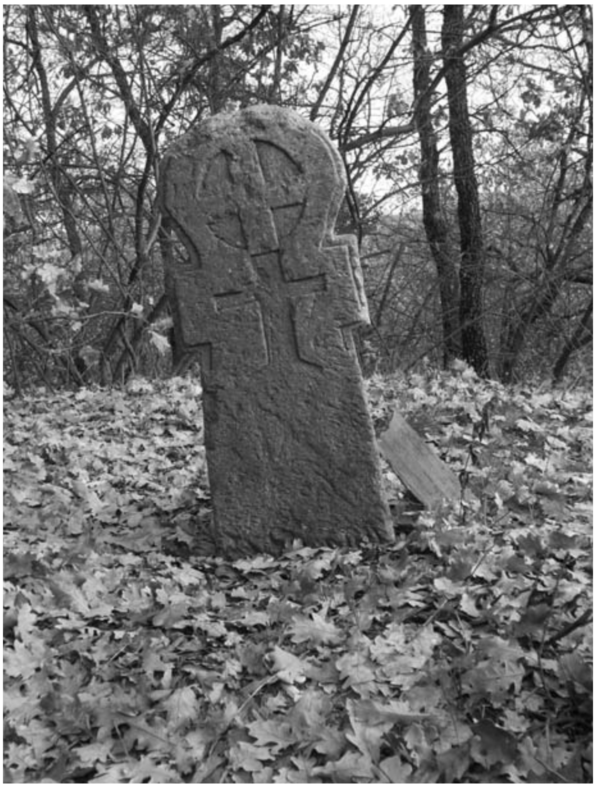

Обр. 85. Оброчен камък върху могилата в м. „Манастира” до с. Старосел.
Ill. 85. Votive stone on the tumulus in the locality of Manastira near the village of Starosel.

VIII.

ГЛАВА 8.

ПРЕВАНТИВНА КОНСЕРВАЦИЯ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ СТРУКТУРИ В КОЗИ ГРАМАДИ

Валентин Тодоров

1. Консервационна концепция

Сред големите археологически открития през последните десетилетия на тракийски култови подмогилни съоръжения ясно се открояват и новите доказателства за начина на изграждане на крепостни съоръжения, крепостни стени и кули, владетелски резиденции,скални светилища, антични пътища, рудници и кариери. Тези открития дават възможност на специалистите и учените да развият по-пълно познанията и представите за религиозните вярвания, културата, бита, строителните умения и комуникациите през късно-желязната епоха и античността. От пръв поглед се вижда, че всички археологически обекти са в пряка връзка с природните дадености – високопланинска, гориста, незабележима и негостоприемна среда. Заедно с величествения подмогилен храм в Четиньова могила, одриската владетелска резиденция и светилищата около връх Кози грамади образуват археологически ансамбъл с потенциал за привличане на посетителския интерес и за развитие на културен туризъм.

Този ресурс много добре се разбира от ръководителя на разкопките д-р Иван Христов и благодарение на неговите усилия и настойчивост се предприемат енер-

CHAPTER 8.

PREVENTIVE CONSERVATION OF THE ARCHAEOLOGICAL STRUCTURES ON KOZI GRAMADI

Valentin Todorov

1. Conception for conservation

The new proves concerning the tradition in the building of stronghold constructions, fortification walls and towers, ruler's residences, rock sanctuaries, ancient roads, mines and quarries stand out among the significant archaeological discoveries of cult under-mound constructions during the last decades. These discoveries give opportunity to both specialists and scholars to better develop knowledge and ideas concerning religious believe, culture, everyday life, building skills and communications during the Late Iron Age and Antiquity. It becomes clear at first sight that all archaeological sites are directly related to the natural ambiance: alpine, wooded, imperceptible and unreceptive. Together with the imposing under-mound temple in Chetinyova Mogila, the Odrysian ruler's residence and the sanctuaries in the vicinity of Kozi Gramadi Peak form an archaeological assemblage that has potential to attract visitor's interest and fro the development of cultural tourism.

This resource is very well understood by Dr. Ivan Hristov, the scholar who directs the excavations. Thus, vigorous measures for the conservation and preservation of the archaeoгични мерки за консервация и опазване на археологическите структури.

Макар че законодателно нещата са уредени, вероятно за пръв път от десетилетия насам наред с археологическите разкопки се предприемат действия и за опазване на недвижимите находки. Нуждата от интердисциплинарен екип, който да си сътрудничи в обсъждането на различни възможности за консервация и експониране на обекта, базирана на консервационната теория и практика, е осъзната. Предстои формирането на такъв екип през 2012 г., който да изработи цялостна дългосрочна програма за опазване и социализация на обекта. Всички предпоставки са налице. Извършените през сезон 2011 г. консервационни дейности трябва да се разглеждат като превантивна мярка, която има за цел да предотврати или ограничи уврежданията на културния ресурс в преходния период и да подготви обекта за дългосрочно опазване и социализация. (Feilden , Jokilehto 1993)

2. Консервационна експертиза

Обектът все още не е напълно разкопан и проучен, но параметрите му като датировка, автентичност, периодизация, материална същност, функционално предназначение на отделните подобекти и пр. вече са изяснени. (Христов 2011)

Преди планирането и предприемането на каквато и да било консервационна намеса трябва да се изяснят параметрите на околната среда, в която се намира обектът, материалите , от които е изграден и настъпилите промени в тях през дългия период на съществуване. Задължително е да се идентифицират разрушителните фактори и определи тяхната тежест за да могат да се обмислят и предприемат подходящи мерки за ограничаване на тяхното действие.

В конкретния случай през 2010 г бе направен оглед на разкритите структури, на автентичната среда, в която се намират, на оригиналните материали и начина на градеж и пр. Пълно и подробно описание на начина на добиване и обработка на каменните

logical structures were taken thanks to his efforts and insistence.

Although the law provides the necessary texts, this is probably the first case in decades, in which actions were taken for the preservation of immovable finds along with the archaeological excavations carried out. The need of an interdisciplinary team to contribute to the discussion concerning various possibilities for conservation and presentation of the site on the basis of the modern conservation theory and practice is realized. The forming of such a team in 2012 is forthcoming. It will work out a general program for preservation and socialization of the site. All preconditions exist. The conservation activities carried out in season 2011 should be considered as a preventive measure that aims to avert or limit the destruction of the cultural resource during the transitional period, and to prepare the site for long-term preservation and socialization (Feilden, Jokilehto1993).

2. Conservation expertise

The site has not been fully excavated and studied yet. However, its parameters like – dating, authenticity, periodization, material nature, function of the single sub-sites, etc. – have already been elucidated (Христов 2011).

The parameters of the ambiance in which the site is located needed to be studied before any planning and conservation treatment, as well as the nature of the materials it comprises and the changes that had occurred during the long period of existence. It is obligatory to identify the factors of destruction and to assess their influence in order to consider and take appropriate measures for the limitation of their action.

In this case, the structures revealed, their authentic ambiance, the original materials, the peculiarities of the construction, etc. were surveyed in 2010. The full and detailed description of the way the stone blocks were supplied and treated, of the instruments used, of their order and joining in the masonry, as

блокове, на използваните инструменти, на подреждането и свързването им в градежа, както и на стратиграфията на пластовете при разкопките са описани в (Христов 2011, 81–115). Установено е, че сградата е била покрита с керемиди и е претърпяла няколко опожарявания и разрушения. Намерените *in situ* квадри, класифицирани по размери и начин на обработка, позволяват да се направи анастилоза на сградата до височина около 4 метра. Това със сигурност ще бъде предвидено в програмата и проекта за реставрация, които ще се изработи през 2012 г.

Основният строителен материал е местен камък – гранит. Той е в категорията магмени интрузивни скали, които се характеризират с ниско водопоглъщане (под 1%) и са сравнително устойчиви на въздействието на околната среда.

Още при първото запознаване с обекта през 2010 г. бе установено, че двете лица на зидарията се намират при различни условия. Външното лице не е разкрито и е в постоянен контакт с почвата. (Обр. 1) Както е известно, тя периодично променя влагосъдържанието си от много влажно през зимно-пролетния сезон до почти сухо през летния сезон.

От реставрационна гледна точка не е приемливо двете лица на зидарията да се експонират при различни условия. Затова беше препоръчано на археолозите да се доразкопае обектът и да се разкрият и двете лица.

Един от важните разрушителни фактори е високостъблената широколистна растителност (гора), чиято мощна коренова система размества и квадрите и разрушава зидарията (обр. 2, обр. 3). Този проблем също е решен само частично.

2.1. Макроскопски наблюдения върху характерните разрушения на гранита

Макроскопски, градежният материал е определен като едрозърнест (порфироиден) гранит. Продуктите от неговата ерозия могат да се намерят навсякъде по терена, включително и в стратиграфските пластове от разкопките. В различна степен на развитие се забелязват две типични прояви на разрушения – люспене (scaling) и грану-

well as the startigraphy of the strata revealed during the excavations carried out, are already published (Христов 2011, 81–115). It was established that the building had been covered with roof-tiles and had undergone several fires and destructions. The quadri found *in situ*, classified under dimensions and treatment, made the anastylose of the building possible up to about 4m in height. This will surely be provided for in the program and the project for restoration to be worked out in 2012.

The main building material is the local stone – granite. It belongs to the category of the igneous, intrusive rocks that are characteristic with their relatively low water permeability (less than 1%) and relatively weather-proof.

It was established as early as during the first visit on the site in 2010 that the two faces of the masonry are in different conditions. The outer face was not revealed and is in permanent contact with the soil (Ill. 1). It is known that the water content in the latter periodically changes – from very humid in winter-spring, to almost dry during summer.

It is not acceptable from restoration point of view to expose the two faces of the masonry in different environmental conditions and, thus, it was recommended to the archaeologists to excavate the rest of the site and to reveal both faces.

One of the most important destructive factors is the high broad-leaved vegetation (forest). Its powerful root system moves the quadri and demolishes the masonry (Ills. 2 and 3). This problem was solved partially only.

2.1. The establishment of the characteristic destructions of the granite under microscope

The building material was defined under microscope as large-grained (porphyritic) granite. The products of its erosion could be found across the entire site, including in the stratigraphic strata of the excavations. Two typical manifestations of destruction лометрична дезинтеграция (грусиране). Вторият тип ерозия е преобладаващ. Двата типа разрушения са показани на (обр. 4)

Определена роля в разрушителните процеси играе и микробиологичната колонизация на каменната повърхност. Нейното развитие е свързано с високата растителност навсякъде около и в обекта, която поддържа висока относителна влажност на въздуха. Образуваната микробиологична патина бавно и системно дезинтегрира каменната повърхност чрез отделяне на органични киселини – продукт на метаболизма.

2.2. Петрографско описание на камъка

Петрографското определение и описание на минералния състав на камъка е направено от С. Хекимова от Евротест ООД чрез изработка на дюншлиф и наблюдения под микроскоп в поляризована светлина.

Скалата е определена като двуслюден пегматоиден гранит (силно напукан и изветрял). Пегматитовият процес е последният етап от кристализацията на магмата и протича при температура 650–550^{0}С. Камъкът може да се определи още като слюдоносен гранитен пегматит. Съставен е от следните първичните минерали:

- *Слюди*: Биотит 10–12 % и Мусковит 5–8 %
- *Плагиоклаз*: 15–20 %
- *Кварц*: 30–35 %
- *Калиев фелдшпат*: 10–15 %

От реставраторска гледна точка за нас са интересни протеклите изветрителни процеси, довели дои образуването на глинести продукти (от фелдшпатите) и железни хидроксиди.

Най-важният извод от микроскопското наблюдение е: „В дюншлифа ясно се наблюдава силната напуканост на скалата, представена от отворени празнис ширина 0,5–1 мм. Те са белег за интензивните изветрителни процеси, проявени почти до степен на грусиране на гранита (дезинтегриране до „скални трохи“) (обр. 5)

2.3. Устойчивост на пробиване на скалата

За получаване на обективна представа за механическите качества на скалата бе прове-

in various stages were recorded: scaling and granulometric disintegration (grousing). The second type of erosion is the predominant one. The two types of destruction are shown in Ill. 4.

The microbiological colonization of the stone surface also plays certain role in the destructive processes. Its development is related to the high vegetation all around and across the site, which maintains the high relative humidity of the air. The microbiological patina so formed disintegrates slowly and systematically the stone surface by the exuding organic acids – a product of the metabolism.

2.2. Petrographic description of the stone

The petrographic definition and description of the mineral composition of the stone was done by S. Hekimova at Eurotest Ltd. This was done by preparation of thin-sections of the stone and observations in polarized light.

The rock was defined as two-mica pegmatoid granite (highly cracked and weathered). The pegmatite process is the final stage of the crystallization of the magma and passes at temperatures of 650–550°C. The stone may be defined as mica-bearing granitoid pegmatite. It is composed of the following primary minerals:

- *Micas*: Biotite – 10–12 %; Muscovite – 5–8 %
- *Plagioclase*: 15–20 %
- *Quartz*: 30–35 %
- *Potassium feldspar*: 10–15 %

It is interesting from restorer’s point of view to assess the weathering processes passed that led to the formation of clay products (from the feldspars) and iron hydroxides.

The most important conclusion from the observations under microscope is as follows:

"Abundant cracks in the rock are observed in the thin-section, represented by 0.5 to 1mm wide open gaps. These are a sign of the intensive weathering processes, developed almost to a stage of grousing of the granite (disintegration of the granite to "rock crumbs")" (Ill. 5)

дено специализирано изследване на устойчивостта на пробиване (drilling resistance). Методът е сравнително нов и дава възможност както за качествена оценка на механичната якост, така и за количествена оценка след калибриране и компютърна обработка на резултатите със специален софтуеър. (Pamplona и др. 2007) В момента се работи върху създаване на европейски стандарт.

Същността на метода се състои в следното: (обр. 6) С акумулаторна бормашина, снабдена с диамантено свредло Ø 3 mm, с постоянен натиск се пробива камъкът. Машината е снабдена с пишещо устройство, което регистрира както дълбочината на проникване на свредлото, така и времето, изразявано чрез пътя на на хартията в cm По наклона на получената крива се преценява качествено здравината на материала. На обр. 7. е показана крива, която е еднаква за измерване на устойчивостта на пробиване на две места на източната външна страна и едно на северната външна стена. Вижда се (от наклона на кривата), че съществува повърхностен слой с дебелина 5 мм, който е в напреднал стадий на ерозия. Под този слой механичната якост на камъка е много по-голяма и равномерно разпределена в дълбочина.

Резултатите от проведеното до тук проучване на състоянието на камъка категорично доказват, че основният консервационен проблем на камъка е свързан с нуждата от укрепване на повърхностния едносантиметров слой. Това ще спомогне за силно ограничаване на повърхностната ерозия и ще предпази каменните градежи от по-нататъшно разрушаване.

3. Технологични задачи

Въз основа на извършените проучвания на състоянието на археологическите структури бяха формулирани следните технологични задачи:

- Почистване на камъка от почвени наслаги и микробиологична патина
- Укрепване на ерозиралия повърхностен слой
- Повърхностна защита

2.3 Drilling resistance of the rock

A special test for drilling resistance was carried out to establish an objective idea about the mechanical qualities of the rock. The method is relatively new and gives opportunity for a qualitative evaluation both of the mechanical strength and of a quantitative assessment after calibration and computer treatment of the results with special software (Pamplona *et al.* 2007). A European standard is being possessed at the moment.

The essence of the method is in the following: (Ill. 6) the stone is drilled by means of an accumulating drill with diamond drill of Ø 3 mm, applying a fixed pressure. The drilling machine is supplied with a writing mechanism that records both the penetration depth of the drill and time, expressed by the path of the paper in cm. The strength of the material is judged by the slope of the curve obtained. A curve that is same for the measured drilling resistance in two areas of the east outer side and one in the north outer side of the wall is presented in Ill. 7. It is clear (from the slope of the curve) that there is a 5 mm thick surface layer that is highly weathered. The mechanical strength of the stone below that layer is much bigger and uniformly distributed in depth.

The results from the studies in the condition of the stone carried out so far had proved that the major conservation problem of the stone is connected with the consolidation of the surface 1cm stratum. This will contribute to the high limitation of the surface erosion and will prevent the future destruction of the stone constructions.

3. Technological tasks

The following technological tasks were formulated on the basis of the studies carried out to establish the condition of the archaeological structures:

- Cleaning of the stone from soil crusts and microbiological patina;
- Consolidation of the weathered surface layer;
- Surface protection;

- Временна защита на керамичната подова настилка и замазка
- Временна защита на зидовете за зимния сезон.

Задачите бяха разработени в писмена технология за консервация и опазване, одобрена от НИНКН.

1. Подготовка на каменния градеж за консервация

Подготовката включва дейности по разкриване на двете лица на зидовете, отстраняване на почвените остатъци до степен на обезпрашаване и почистване на микробиолоигична колонизация на определени участъци.

Почистването на каменния градеж от почвени наслаги (обезпрашаване) и отстраняването на микробиологичната патина бе извършено от екипа на д-р Христов. Още в началото на сезон 2011 беше разкрито външното лице на северния зид за да се осигури възможност за просъхване до въздушно сухо състояние през летния сезон. При почистването на микробиологичната патина бе използван биоцидния препарат Alga Stop Cristal, който има и профилактично действие – предотвратява развитието на микрофлората. По химически състав е компаунд, базиран на кватернерни амониеви соли. Съдържа бензил-С12-16-алкилдиметил хлориди и меден сулфат. Тези компаунди са с бързо и ефективно действие срещу бактерии, микроскопични гъби и водорасли. Подходящи са както за отстраняване на микробиологичната патина, така и за дълготрайна защита на третираната повърхност.

2. Укрепване на еродиралата структура на каменните квадри

В България има дългогодишен (над 40 години) опит в укрепване на камък със силициеви естери на фирмите Dow Corning (Drisil) на Wacker Chemie (Steinferfestiger OH и H), на българския продукт Силфоб и др. (Hristova, Todorov 1996). Известни са предимствата и недостатъците им. (Тодоров, Христова 1996, 61–72). През последните две десетилетия производителите успяха да отстранят повечето от недостатъците чрез

- Temporary protection of the ceramic flooring and putty;
- Temporary protection of the walls for the winter season.

The tasks were developed into a written technology for conservation and preservation, approved by the National Institute for Immovable Cultural Heritage (NIFICH).

1. Preparation of the stone construction for conservation

The preparation included activities connected with the revealing of the two sides of the walls, removing the soil remains to a free of dust stage and cleaning of the microbiological colonization in certain areas.

The biocide preparation Alga Stop Cristal that has also prophylactic action – prevents the development of the micro-flora – was applied in the cleaning of the stone construction from soil remains (rendering it dustless) and the removing of the microbiological patina. By chemical composition, this is a compound based on quarter ammonia salts. It contains benzyl-C12-16-alcyddimethil chlorides and copper sulfate. These compounds had fast and effective action on bacteria, microscopic fungi and algae. They are suitable both for the removal of microbiological patina and for the tong-term protection of the treated surface.

2. Consolidation of the weathered structure of the stone quadri

Bulgarian specialists have a long-term (over 40 years) experience in the consolidation of stone with silicon esters of the Dow Corning (Drisil) firms of Wacker Chemie (Steinferfestiger OH and H), with the Bulgarian product Silphob, etc. (Hristova, Todorov 1996). Their advantages and disadvantages are known (Тодоров, Христова 1996). The manufacturers had success in the elimination of the majority of these disadvantages during the last two decades by improving and modifying their composition. Thus, a deeper penetration of the consolidants and hydrophobisants is achieved, the elasticity of the formed in the porous structure silica-gel is bettered and the durability of the consoli-

усъвършенстване и модифициране на състава им. По този начин се постига по-дълбоко проникване на консолидантите и хидрофобизаторите, подобри се еластичността на формирания силикагел в порьозната структура, увеличи се дълготрайността на консолидиращия и хидрофобизиращ ефект.

За конкретния случай бяха избрани продуктите на фирмата Degusa – Evonik.

Използваният консолидант Protectosil SH представлява смес от етилови естери на различни полисилициеви киселини. Продуктът е нисковизкозна, безцветна течност със съдържание на 40% силициев диоксид. Полисилициевите естери са с достатъчно количество етокси-групи, които се хидролизират под действието на алкални или кисели катализатори. Естествената равновесна влажност на камъка (въздушно сухо състояние) е достатъчна за хидролизата. Образуваният хидролизат поликондензира с отделяне на вода и желира, образувайки в порите на камъка полимерна структура на SiO_2 На нея се дължи укрепващият ефект.

Укрепването беше извършено в началото на м. август 2011 г. При избора на момента за консервационни работи се съобразихме с прогнозата за сухо и топло време (препоръчвано от производителя) като най-подходящо за такъв тип дейности. Преди началото на работата беше проконтролирана влажността на камъка с контактен индукционен влагомер TROTEC и едва след като се оказа, че влагосъдържанието на камъка отговаря на “въздушно сухо състояние” се пристъпи към укрепване. (обр. 8) Бяха измерени температурно-влажностните параметри на околната среда както следва:

	на сянка	на слънце
Температура на въздуха, 0С	25.3	36.9
Относителна влажност (RH), %	62	38

Консолидантът се доставя в готов за употреба вид. Импрегнацията бе извършена чрез аерозолно диспергиране (спрей) с петлитрови градински пръскачки. Работата започна отгоре-надолу на принципа “мокро в мокро”. Първоначално се омокря една хоризонтална ивица около 10–15 см широка. Тя се поддържа мокра възможно най-дъл-

dation and hydrophobisation effect is prolonged.

The products of Degusa-Evonk firm ware chosen in this particular case.

The consolidants used – Protectosil SH – is a mixture of ethyl esters of various poly-silicon acids. The product is a colorless liquid of low viscosity that comprises 405 of silicon dioxide. The poly-silicon esters possess sufficient amount of ethoxy-groups that hydrolyze by the action of alkaline and acid catalysts. The natural equilibrium humidity of the stone (air dry condition) is sufficient for hydrolysis. The hydrolysate thus formed poly-condenses exuding water and jellies forming a polymeric structure of SiO_2 in the pores of the stone. The consolidating effect of the treatment is due namely to the latter.

The consolidation was carried out in the beginning of August 2011. We took into account the forecast of dry and warm weather (recommended by the manufacturer) in our choice of the best time for such a conservation treatment. The moisture in the stone was checked with contact induction TROTEC Moisture Meter before the beginning of the work, and we started the consolidation treatment only after making certain that the moisture answers to "air dry condition" (Ill. 8). The temperature-humidity parameters of the environment were also measured:

	In the shade	In the sun
Air temperature, °C	25.3	36.9
Relative humidity (RH), %	62	38

The consolidants is supplied ready to use. The impregnation was done by aerosol dispersion (spraying) with garden sprayers of 5 l. The work started from the top downwards in accordance with the principle "wet in wet". One horizontal band of 10–15 cm is firstly wetted. It is maintained wet as long as possible by periodical stopping the stream until the layers below that band start to become wet. When the width of the wet band reaches 40–50 cm the stream is lowered with 15–20 cm and a wet front of 40–50 cm is thus maintained until the fundaments of the wall

го време чрез периодично прекъсване на струята докато от потичането започнат да се омокрят слоевете под ивицата. Когато ширината на мократа ивица достигне 40–50 см струята се сваля с 15–20 см надолу и така се поддържа мокър фронт от 40–50 см до достигане на основите на зида. (обр. 9)

Съгласно предписанията на производителя на консолиданта, хидролизният и поликондензационният процеси се нуждаят от време около 3 седмици за формиране на силоксановия полимерен гел и респ. за получаване на максимален укрепващ ефект.

3. Защита на каменната повърхност

Каменната повърхност се защитава срещу неблагоприятното въздействие на околната среда чрез т.н. хидрофобизация. Тя осигурява следните по-важни предимства на третираната повърхност:

- Предотвратява проникването на вода в порьозната структура и по този начин елиминира мразовата ерозия през зимния сезон, както и процесите на контракция и дилатация, свързани с периодичното овлажняване и сушене на камъка.
- По косвен начин, чрез поддържане на ниско влагосъдържанието на камъка го предпазва от микробиологична колонизация.
- Предотвратява замърсяването на третираната повърхност с пренасяните от водата вещества и соли.
- Осигурява безпрепятствен влаго и парообмен между камъка и околната среда.
- Външният вид на третираната повърхност остава непроменен.

Беше избран продукт от най-нова генерация – Protectosil 80 SK на същата фирма Evonik – Degussa. Той е силанов хидрофобизатор, подходящ за тухли, естествен камък и бетон. Прониква и в най-малките пори и създава химически връзки със субстрата. Хидрофобният ефект е три пъти по-дълъг от този на конвенционалните хидрофобизатори и достига до 20 години.

Хидрофобната обработка бе проведена в края на август 2011 г, т.е. три седмици след консолидацията, когато процесите на укрепване вече са приключили. Беше спа-

is reached (Ill. 9).

According to the directions of the manufacturer of the consolidants, the processes of hydrolyzation and poly-condensation need time of about 3 weeks for the forming of the siloxane polymer gel and for the maximal consolidation effect respectively.

3. Protection of the stone surface

The stone surface should be protected against the unfavorable influence of the environment by means of the so-called hydrophobization. It ensures the following advantages for the treated surface:

- Prevents the penetration of water into the porous structure and thus eliminates the frost erosion during the winter season, as well as the processes of contraction and dilatation that are connected with the periodical wetting and drying of the stone.
- Avoids microbiological colonization indirectly, by maintaining low water content in the stone.
- Puts off the contamination of the treated surface by the transported by the water compounds and salts.
- Ensures free moisture- and vapor-exchange between the stone and the environment.
- The appearance of the treated surface remains unchanged.

A product of newest generation was chosen – Protectosil 80 SK of the same firm Evonik – Degussa. It is a silane hydrophobisator suitable for bricks, natural stone and concrete. It penetrates in the smallest pores and forms chemical bonds with the substrate. The hydrophobing effect is three times longer than that of the conventional hydrophobisators and gets to 20 years.

The hydrophobing treatment was carried out inn the late August 2011, i.e. three weeks after the consolidation, when the consolidation processes have come to an end. The requirement for dry and warm weather was fulfilled.

Protectosil 80 SK is supplied as a concentrate and was diluted to the right concentraзено условието за сухо и топло време.

Protectosil 80 SK се доставя в концентриран вид и за разреждане до подходящата концентрация се разрежда със спирт в съотношение 1:4.

Нанасянето не се различава принципно от укрепването, описано в т. 5.

Изискванията на производителя за минимален интервал от две денонощия след дъжд и минимум 10–12 часа без дъжд за да може да се формира хидрофобният ефект бяха спазени.

1. Оценка на степента на укрепване

Степента на укрепване бе оценена по описания по-горе метод „Устойчивост на пробиване". За прегледност и удобство, на графиката (обр. 10) са представени заедно записите на този показател преди и след консолидацията. Ясно се вижда промененият ход на кривата на укрепения материал. В повърхностния слой и в сърцевината на камъка наклонът на кривите е приблизително еднакъв, което означава, че повърхностният слой е укрепен и има сходни характеристики с вътрешността на камъка.

2. Защита на керамичната подова настилка чрез затрупване

Керамичната подова настилка е уникална с това, че е най-ранната по време, откривана по нашите земи. Този начин на изграждане на настилката с керамични фрагменти, подредени вертикално, се среща по-късно в археологически структури от римската епоха (например в античния стадион на Филипопол). От научна гледна точка запазването й е важно. За съжаление, експонирането й на открито е невъзможно в условията на суровите климатични условия в планината. Няколкогодишният престой на открито след откриването й вече е нанесъл много сериозни поражения върху състоянието й. За дългосрочното запазване на подовата настилка беше разработено технологично предписание, което е отразено на примерната схема (Обр. 11). Геотекстилното фолио (влагопропусклива мембрана от нетъкан текстил) служи като разделителен слой, който улеснява последващото разкри-

tion with alcohol in a ratio of 1:4. The application did not principally differ from the consolidation one described in Item 5.

The requirements of the manufacturer for a minimal interval of 48 hours after rain and of minimum 10–12 hours without rain for the forming of the hydrophobing effect were also fulfilled.

1. Evaluation of the consolidation rate

The consolidation rate was evaluated by the described in the text above method of the drilling resistance. The graphic (Ill. 10) presents together the results taken before and after the consolidation for better understanding and convenience. The change in the curve fro the consolidated material is clearly seen. The slope of the curve is almost the same both for the surface layer and the core, which is evidence that the surface layer is consolidated and shows similar characteristics to the core of the stone

2. Protection of the ceramic flooring by covering up

The ceramic flooring is unique as it is the earliest discovered in our lands. This flooring with vertically arranged ceramic fragments is to be seen in later archaeological structures from Roman times (for example – the ancient stadium of Philippopolis). Its preservation is important from scientific point of view. Unfortunately, its presentation in the open is impossible in the severe climatic conditions of the mountain. The several years after its discovery in which it had stood in the open had already had their damaging effect on its condition. A technical direction was worked out for its long-term preservation. It is shown in the model scheme (Ill. 11). The geo-textile folio (a water-permeable membrane of unweaved textil) serves as a separating layer that facilitates the future revealing of the area and in the same time maintains constant moisture. Wet sand is then piled in a layer of 20–25 cm. It is covered with polyethylene ribbons (folio) that overlap on 50–60 cm. The overlapped areas are pasted with an adhesive band. A 30 cm layer of straw is spread on top to ensure it against freezing. The straw may

ване на обекта и същевременно поддържа влажностното състояние постоянно. Над него се насипва 20–25 см влажен пясък. Той се покрива с полиетиленови ленти (фолио), който се припокриват чрез застъпване на 50–60 см. Местата на припокриване се залепват с адхезивна лента. За осигуряване срещу замръзване се поставя отгоре слой от слама с дебелина 30 см. Сламата може да бъде заменена с експандиран полистирол или минерална вата. Най-отгоре се покрива отново с полиетиленово фолио по описания вече начин и се затиска с камъни. (Ashurts 2007)

За съжаление, предписаният в технологията начин на затрупване не можа да бъде изпълнен, поради изключително трудните условия на работа – отдалеченост, липса на път, липса на материали в близост и пр.

От технологичното предписание беше изпълнено само затрупване с 15–20 см местна (от разкопките) песъклича пръст и след това завита отгоре с полиетиленово фолио. (обр. 12) При засипването бяха осигурине наклони за оттичане на водите – дъждовни и от снеготопенето.

Като диопълнителна защита на консолидираните каменни зидове бе предвидено и изпълнено завиване с полиетиленово фолио. Предвижда се през пролетта на 2012 г. след приключване със снеготопенето полиетиленовото покритие да се премахне за да се избегне парниковият ефект от слънчевото греене и да се предотврати развитието на микрофлора.

be replaced with expanded polystyrol or mineral wadding. The final covering is also done with polyethylene folio following the already described procedure and is fixed with stones (Ashurts 2007).

Unfortunately, the described in the technology way of covering could not be executed due to the extremely hard working conditions – remoteness, lack of road, lack of materials at close distance, etc.

Only the covering with a 15–20 cm layer of local (from the excavations) sandy earth that was covered with a polyethylene folio (Ill. 12) was fulfilled from the technical direction. Inclinations were guaranteed for the draining of the waters from rains and snow-thawing.

A covering with polyethylene folio of the consolidated stone walls had been envisaged and done for their additional protection. It is envisaged to remove the polyethylene covering during the spring of 2012, after the final snow-thawing, to avoid the hothouse effect from the warming sun, and to avoid the development of micro-flora.

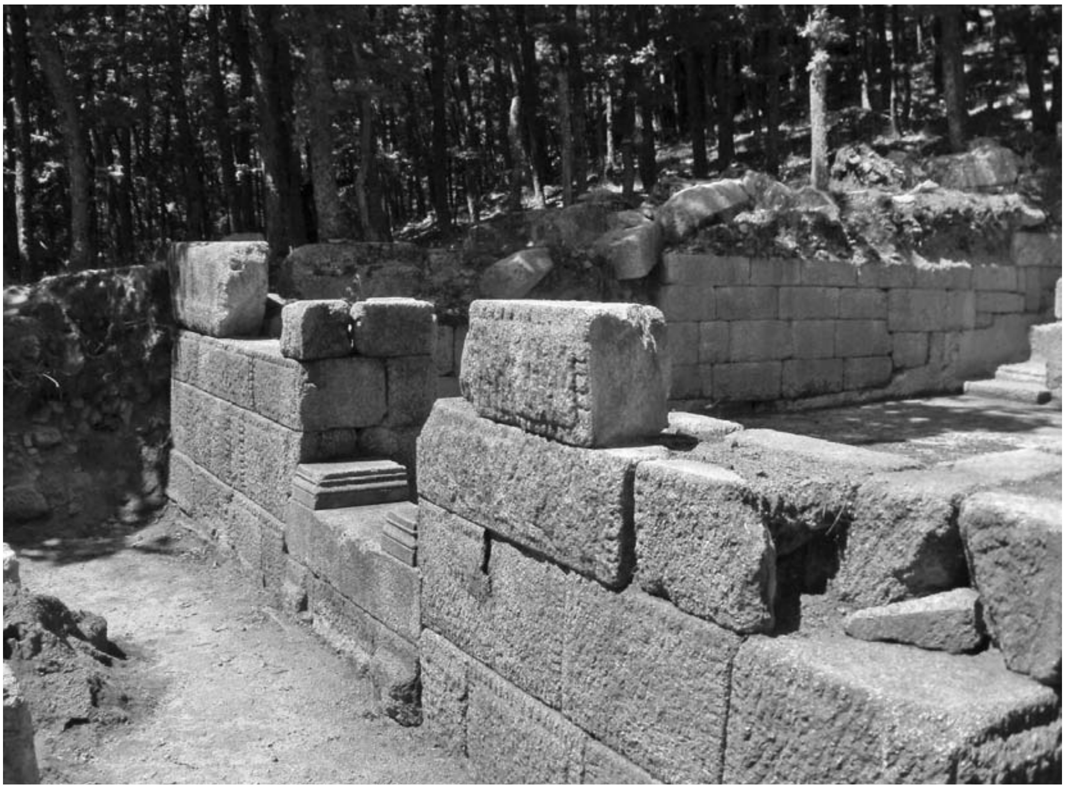

Обр. 1. Общ вид на резиденцията. През 2010 г е разкрита двустранно само източната стена
Ill. 1 General view of the residence. Only the eastern wall was revealed in 2010.

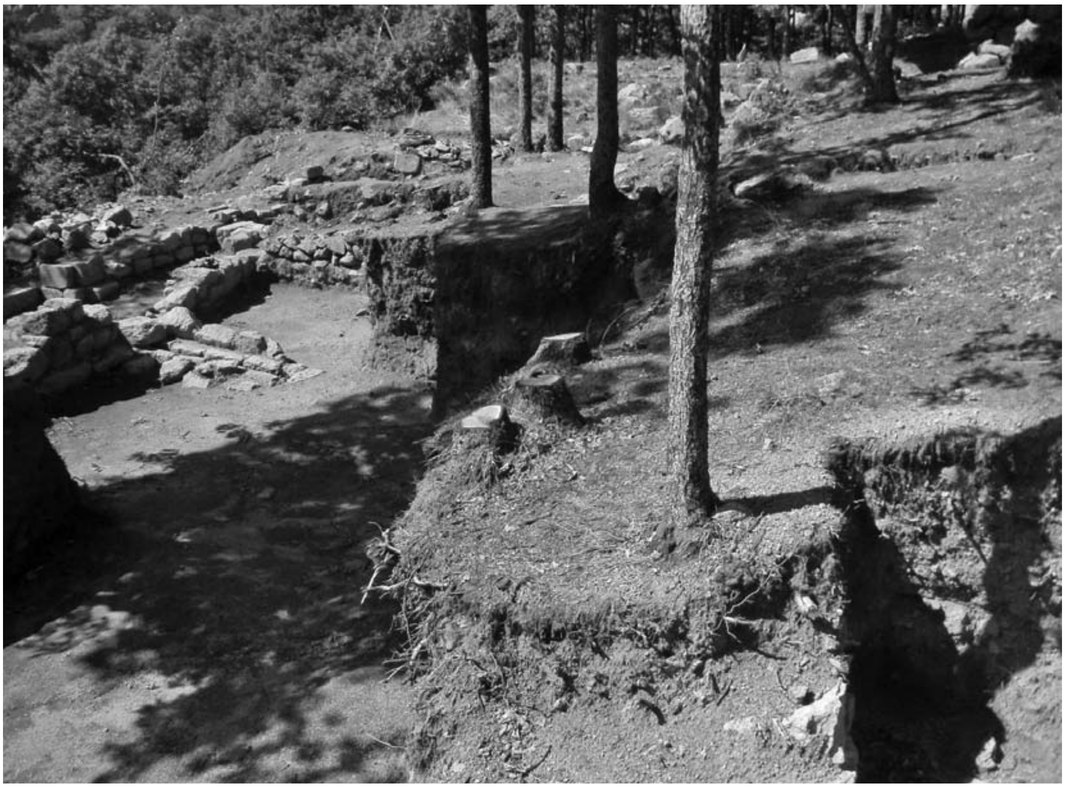

Обр. 2. Широколистни дървета в средата на обекта (детайл)
Ill. 2. Broad-leaved trees in the middle of the site (detail)

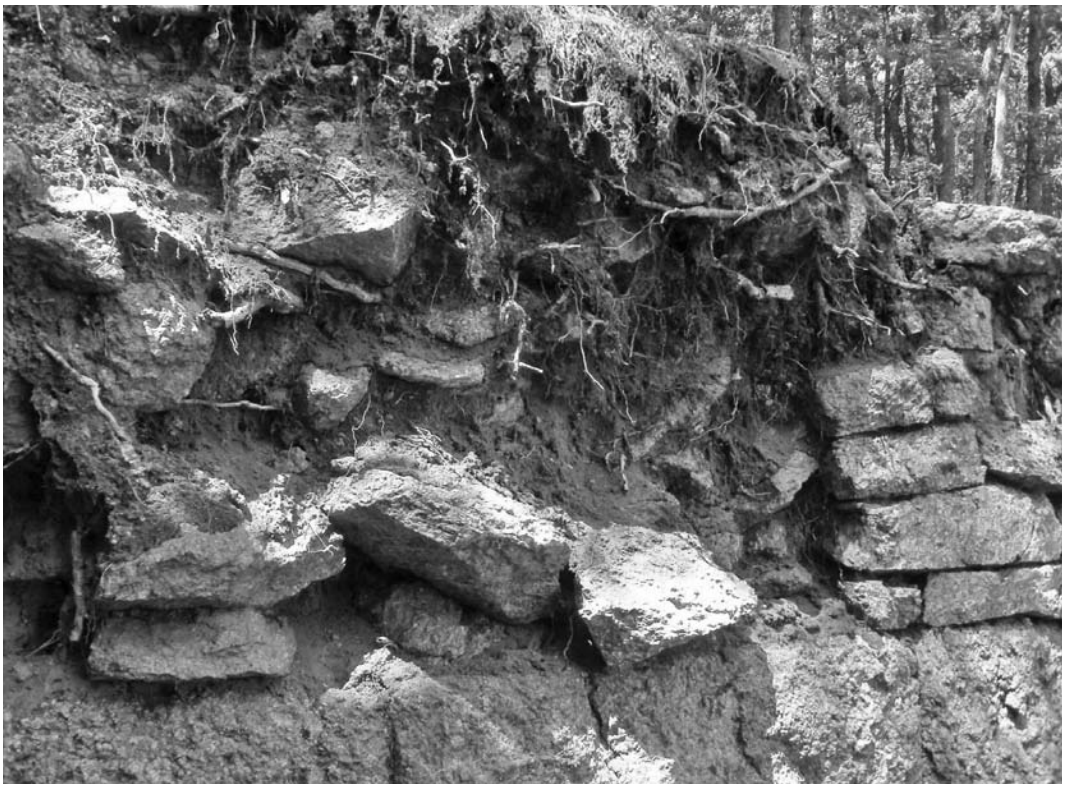

Обр. 3. Разрушително действие на кореновата система на дърветата
Ill. 3 The destructive action of the root system of the trees

Обр. 4. Характерно разрушение (люспене и грусиране) на скала в района на обекта
Ill. 4. Characteristic destruction (scaling and grousing) of a rock in the region of the site

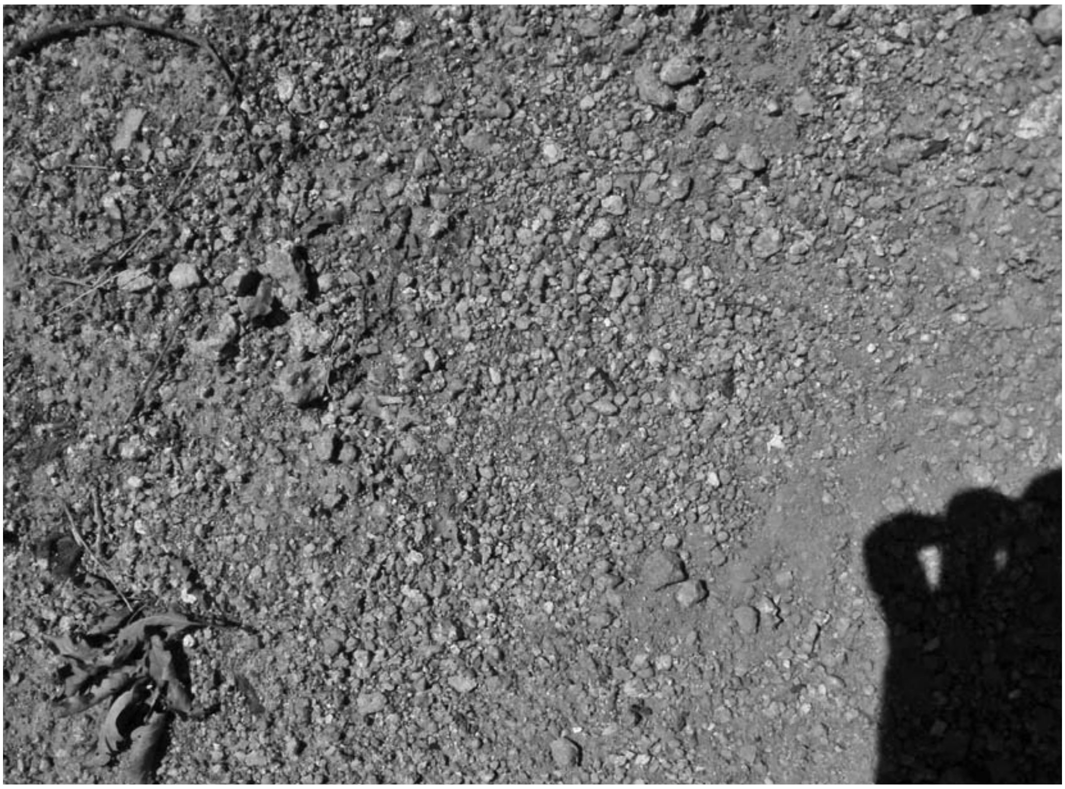

Обр. 5. Дезинтеграция на скала вътре в обекта до скални „трохи“
Ill. 5. Disintegration of a rock to rock "crumbs" inside the site

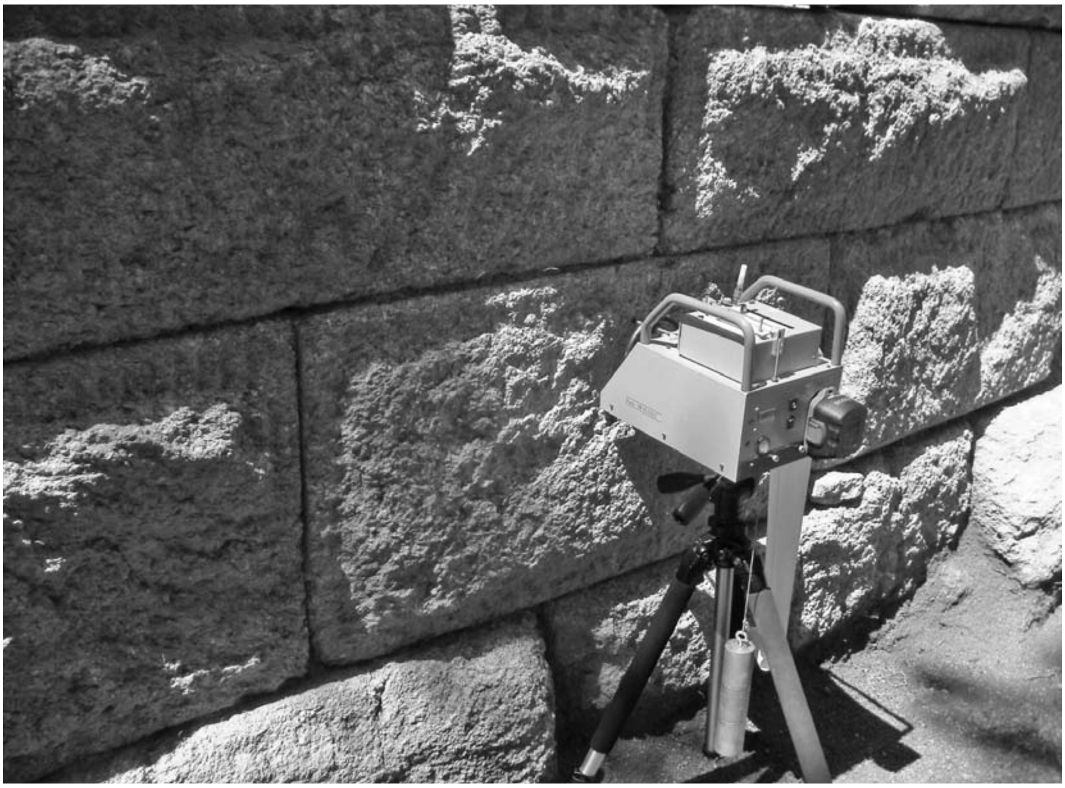

Обр. 6. Машината за изпитване на устойчивост на пробиване в момент на работа
Ill. 6. The machine for drilling resistance testing during work

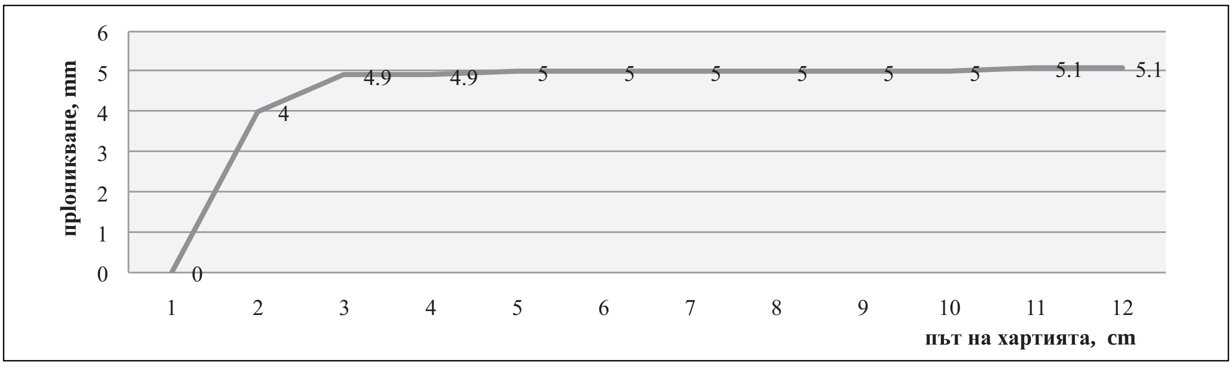

Обр. 7. Устойчивост на пробиване на оригинален камък преди консолидация
Ill.7. Drilling resistance of original stone before consolidation

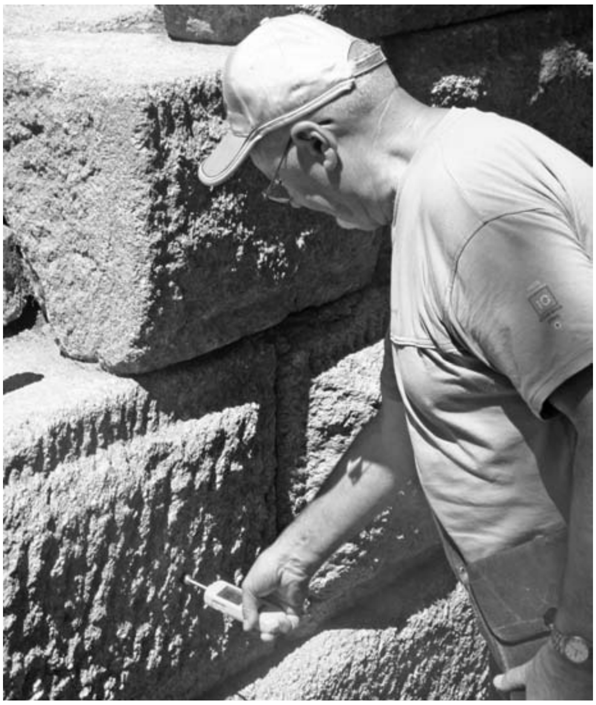

Обр. 8. Измерване на влагосъдържанието на скалата
Ill. 8. Measuring of the moisture content in the rock

Обр. 9. Консолидационна обработка на камъка
Ill. 9. Consolidation treatment of the stone

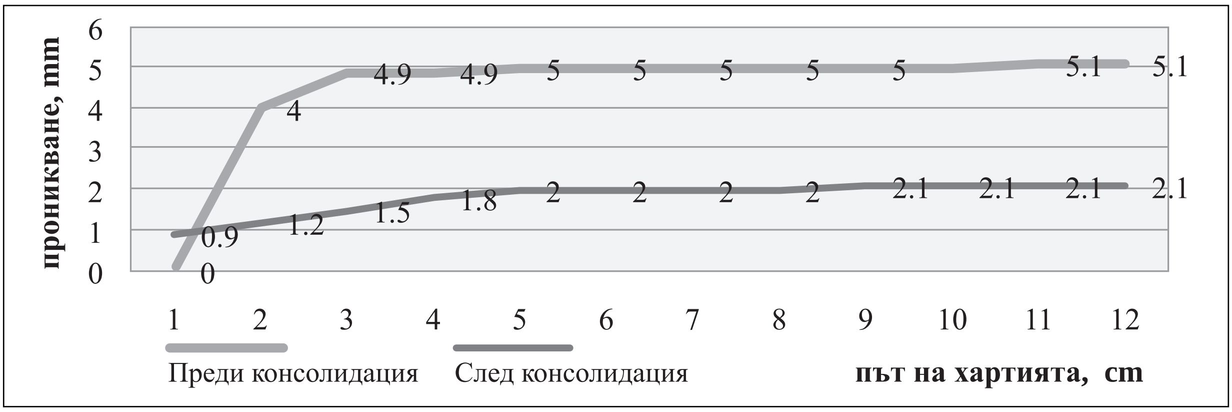

Обр. 10. Устойчивост на пробиване на камъка преди и след консолидация
Ill.10. Drilling resistance of the stone before and after consolidation

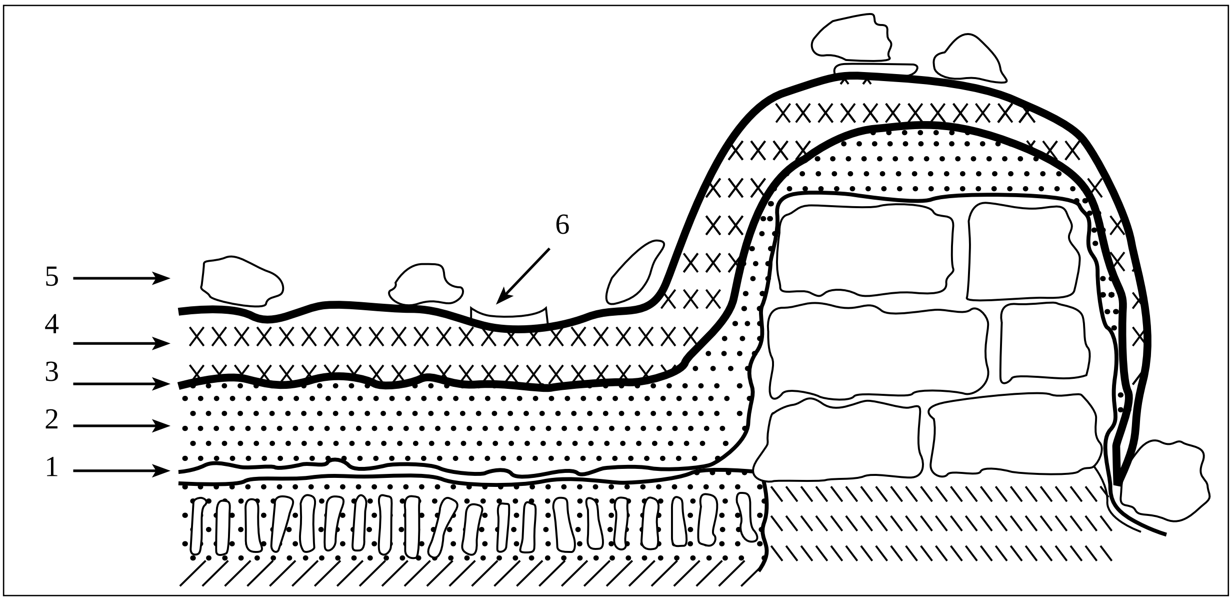

Обр. 11. Примерна схема за начина на затрупване на керамичната подова настилка: 1. геотекстилна мембрана; 2. слой влажен пясък ~ 20–30 см; 3. полиетиленово фолио; 4. изолационен слой от набъбнал полистирол или слама; 5. притискащи камъни; 6. адхезивна лента в местата на припокриване на фолиото.

Ill.11. Exemplary scheme of the covering of the ceramic flooring: 1. Geo-textile membrane; 2. A layer of wet sand ~ 20–30 cm; 3. Polyethylene folio; 4. Isolation layer of swollen polystyrol or straw; 5. Pressing stones; 6. Adhesive band in the overlapping areas of the folio

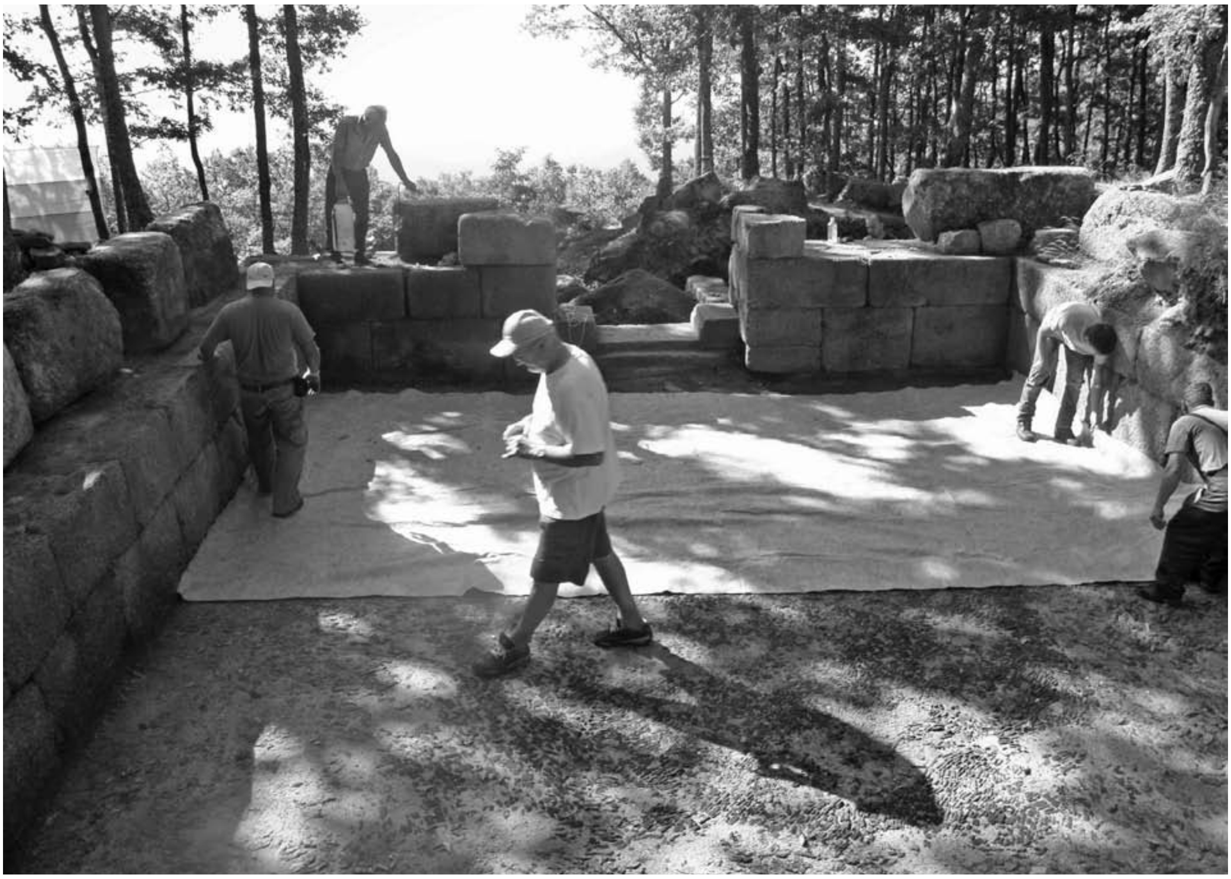

Обр. 12. Полагане на геотекстила върху подовата замазка

Ill. 12. Placing of the geo-textile over the floor putty

ЛИТЕРАТУРА LITERATURE

Агре, Дичев 2010: Д. Агре, Д. Дичев. Археологически разкопки на тракийски укрепен обект в м. „Смиловене", в землището на град Копривщица. – Археологически разкопки и открития през 2009 г. София, 2010, 214–217.

Агре, Дичев 2011: Д. Агре, Д. Дичев. Археологически разкопки на тракийски обект в м. „Смилове" в землището на град Копривщица. – Археологически открития и разкопки през 2010. София, 2011, 194–196.

Велков 1925: Ив. Велков. Тракийска гробница при Старо Ново село. – Годишник на Народната библиотека Пловдив, 1925.

Герасимов 1942: Т. Герасимов. Находки от електронови монети на гр. Кизик от България. – Годишник на Народния музей – София, VII, 1942, 72–89.

Детев 1963: П. Детев. Материали за праисторията на Тракия. – Годишник на народния рахеологически музей – Пловдив. Пловдив, V, 1963, 143–152.

Детев 1979. П. Детев. Разкопки на терасата „Асарлъка" при село Златовръх. – ИМЮБ, V, 1979, 81–124.

Димитров 1960: Д. П. Димитров. Градоустройство и архитектура на тракойския град Севтополис. – Археология, 2, 1960, 6.

Домарадски 1991: М. Домарадски. Западната стена на град Кабиле. – Кабиле, том 2, 1991, 54–82.

Домарадски 1995: М. Домарадски. Трако-гръцки отношения. Пистирос, том I, Септември 1995.

Иванов 2011: С. Иванов. Строителна керамика. – В: Кози грамади, 1, 2011, 168–179.

Иванов 2011а: С. Иванов. Проучвания на владетелска резиденция. Питоси. – В: Кози грамади. Проучване на одриска владетелска резиденция и светилища в Средна гора VIII – I в. пр. Хр., Т. 1, 2011.

Камишева 2010: М. Камишева. Предримски материали от Стара Загора. – В: Югоизточна България през II–I хил. пр. Хр. Варна, 2010. 188–197.

Кацаров 1922: Г. Кацаров. Цар Филип II Македонски. История на Македония до 336 г. пр. Хр. София, 1922.

Кисьов 2001: К. Кисьов. Тракийски могилен некропол край Старосел, Община Хисаря. – Годишник на Археологически музей – Пловдив, X, 2001, 20–28.

Кисьов 2004: К. Кисьов. Тракийската култура в региона на Пловдив и течението на р.Стряма през втората половина на I хил. пр. Хр.София, 2004.

Лазаров 2003: М. Лазаров. Древногръцката рисувана керамика от България. Варна, 2003.

Лозанов 2010: И. Лозанов. За вноса на гръцки амфори по долината на р. Марица (VI–III в. пр. Хр.): наблюдения върху комплексите от ямните светилища край с. Малко Търново, Чирпанско. – В: SAUS, Suppl. 5, Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Stephcae Angelova. С., 2010. 73–98.

Маджаров, Танчева, Тачихара, Косева, Бонев 2007: М. Маджаров, Д. Танчева, Т. Тачихара, З. Косева, В. Бонев. Археологически разкопки на тракийското селище при с. Кръстевич, Община Хисаря. – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 161–164.

Маджаров, Танчева, Тачихара, Косева 2007: М. Маджаров, Д. Танчева, Т. Тачихара, З. Косева. Археологически разкопки на тракийското светилище при с. Кръстевич, Община Хисаря.– Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 164–167.

Маджаров, Танчева 2009: М. Маджаров, Д. Танчева. Археологически разкопки на тракийски селищен комплекс от V–IV в.пр. Хр. при с. Кръстевич, Община Хисаря. – Археологически открития и разкопки през 2008 г.София, 2009,240–243.

Маджаров, Танчева 2009: М. Маджаров, Д. Танчева. Археологически разкопки на тракийски култов комплекс от V–IV в. пр. Хр. при с. Кръстевич, Община Хисаря. –Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 195–198.

Монахов 2003: С. Ю. Монахов. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре. Каталог-определител. Москва–Саратов. 2003.

Нехризов 2004: Г. Нехризов. Ямно светилище от желязната епоха и селище от ранната бронзова епоха при Свиленград. – В: Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив–Свиленград през 2004 г. Велико Търново, 2006, 397–501.

Рабаджиев 2011:. К. Рабаджиев. Гробниците в Тракия: мавзолеи, храмове, хероони? Част I – Археология, 2011,

Русев, Стоянова 2010: Н. Русев, Д. Стоянова. Надгробна могила в м. Смойлан Пунар, с. Гагово, община Попово, Търговищка област. – В: Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 243–245.

Стоянова 2005: Д. Стоянова. Йонийски рамки за врати в елинистическа Тракия. – Studia arhaelogica universitatis serdicensis Supplementum IV (2005) Stephanos Archaelogicos in honorem Professoris Ludmili Getov. Sofia, 2005, 654–669.

Стоянова, Попов 2008: Д. Стоянова, Хр. Попов. Нови сведения за употребата на кирпич в Предримска Тракия. – PHOSPHORION. Studia in honorem Mariae Cicikova, София, 2008, 340–347.

Стоянов, Стоянова 2009: Т. Стоянов, Д. Стоянова. Каменоделските ателиета на Хелис – техника и инструменти. – Есенни четения Сборяново. Предизвикателството на теренната работа. Варна, 2009, 42–58.

Тодоров, Христова 1996: В. Тодоров , Ю. Христова. Влияние на някои химически вещества върху сорбционната способност на каменни образци от скалата на Мадарския конник, БАН, Физико-химична механика, т. 24, 1996, 61–72

Тонкова и др. 2011: М. Тонкова, З. Димитров. Археологически проучвания на Каракочова могила, с. Братя Даскалови, Старозагорска област. – В: Тракo-римски династичен център в района на Чирпанските възвишения. С., 2011, 36–43.

Ханджийска 2007: В. Ханджийска. Традиции и тенденции в производството на керамика на ръка в днешна Югоизточна България през VI–I в. пр. Хр. – Автореферат на дисертация за присъждане на образователна и научна степен доктор. С., 2007.

Ханджийска-Янкулова 2011: В. Ханджийска-Янкулова. Битова керамика на ръка от резиденция в подножието на връх Кози грамади. – В: Кози грамади. Проучване на одриска владетелска резиденция и светилища в Средна гора VIII–I в. пр. Хр., Т. 1, 2011.

Христов 2006: И. Христов. Тайнствената тракийска резиденция, крепост и светилище на одриските царе в Средна гора (V–IV в. пр. Хр.). В. Търново, 2006.

Христов 2010: Ив. Христов. Храмът на безсмъртните. Проучвания на монументални паметници в северозападната периферия на одриското царство края на V – средата на

IV в. пр. Хр. София, 2010, 1–248.

Христов 2011а: Ив. Христов. Крепост и светилище на връх Кози грамади. – Кози грамади. Проучване на одриска владетелска резиденция и светилище в Средна гора VIII–I в. пр. Хр. Том 1. София, 2011, 13–46.

Христов 2011б: И. Христов. Укрепителна система. – В: Кози грамади, 1, 2011, 47–80.

Христов и др. 2011: И. Христов, В. Ханджийска-Янкулова. Скално светилище на връх Сборови грамади. – В: Кози грамади. Проучване на одриска владетелска резиденция и светилища в Средна гора VIII–I в. пр. Хр., Т. 1, 2011.

Христов, Стоянова 2011: Ив. Христов, Д. Стоянова. Монументална постройка. – Кози грамади. Проучване на одриска владетелска резиденция и светилище в Средна гора VIII–I в. пр. Хр. Том 1. София, 2011, 81–115.

Цончев 1950: Д. Чончев. Археологически вести. – Годишник на народния археологически музей – Пловдив, III, 1950, 247–272.

Цочев 2009: Ч. Цочев. Транспортни амфори. – В: Спасителни археологически проучвания по трасето на АМ „Тракия", ЛОТ 5, обходен път на град Карнобат, км 6^{+400} – 6^{+800}. Варна, 2009, 124–149.

Цочев 2010: Проучвания на владетелска резиденция. Керамика работена на колело. – В: Кози грамади. Проучване на одриска владетелска резиденция и светилища в Средна гора VIII–I в. пр. Хр., Т. 1, 2011.

Alexandrescu 1977: P. Alexandrescu. Les modèles grecs de la céramique thrace tournée. – Dacia, XXI, 1977, 113–137.

Alexandrescu 1980: A. D. Alexandrescu. La nécropole gète de Zimnicea. – Dacia, XXIV, 1980, 19–126.

Ashurts 2007:J. Ashurts . Conservation of ruins, Elsevier, 2007, 147–193.

Cahill 1991: N.D. Cahill.Olynthus:social and spatial planning in a Greek city.University of California at Berkeley, 1991

Derks 1998: T. Derks. Gods, Temples and Ritual Practices. The Transformation of Religious Ideas and Values in Roman Gaul. Amsterdam, Amsterdam University Press, 1998. 325 p.

Feilden Jokiletto 1993: B. Feilden, J. Jokiletto. Menagement Guidelines for World Cultural Heritage Sites, ICCROM, 1993.

Hristov, Manov 2011: I. Hristov, M. Manov. Ancient Macedonian Sling Bullets from the Area of a Thracian Rulers' Residence near the Peak of Kozi Gramadi. – Archaeologia Bulgarica, XV, 1 2011, 21–33

Hristova, Todorov 1996: J.Hristova, V .Todorov. Consolidation effect of Wacker Silicones on the properties of sandy limestone, proceedings 8th Int. Congress on Deterioration and Conservation of Stone, Berlin, 1996, p.1195–1202.

Kolarova, Bospatchieva 2005: V. Kolarova,M. Bospatchieva.The fortess walls on the Nebettepe, Plovdiv, before the establishment of Roman rule in Thrace. – The Culture of Thracians and thrir Neighbours. BAR International Series 1350, 2005, 69–83.

Korfman 1973: M. Korfman.The sling as a weapon. – Scientific American 229, 1973, 34–42.

Lee 2001: W. I. Lee.Urban combat at Olyntos, 348 BC. – Fields of Conflict:Progress and Prospect in Battlefield Archaelogy. BAR International Series 958, 11–22.

Moore 1997: M. B. Moore. Attic Red-Figured and White-Ground Pottery. The Athenian Agora, Vol. 30, 1997.

Pamplona и др. 2007: **M. Pamplona, Matias Kocher, Rolf Snetlage, Luis Aires Barros .** Drilling resistance: overview and outlook, Z. dt. Ges. Geowiss, 158/3, 2007, 665–676.

Petrova 2011: A. Petrova. Storage Amphorae from Tumulus 8 on Kolokita Promontory near Sozopol (Apollonia Pontica). – In: PATABS II. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. S., 2011. 101–110.

Richardson 1998: T. Richardson. The ballistics of the sling.Royal Armouries Yearbook, 3, 1998, 44–49.

Robinson 1941: D.M. Robinson.Excavations at Olinthus, Pt.X: metal and minor miscellaneous finds.Johns Hopkins University Studies in Archaelogy: Baltimore, 1941.

Rotroff 1997: S. Rotroff. Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material.The Athenian Agora, Vol. 29, 1997.

Stoyanov, Stoyanova 2009: T. Stoyanov, D. Stoyanova. Early Tombs of Thrace – Questions of the Chronologw and the Cultural Context. – In: Tumulus as Sema.Proceedings of the Internacional Conference on Space, Polircs, Culture and Religion in the first millennium B.C.Istambul, 31 May – 4 June 2009 – in print.

Tzochev 2011: Ch. Tzochev. The Date of the Tholos Tomb in Chetinyova Tumulus, Starosel. Archaeologia Bulgarica, 2011, 13–19

Tzochev 2011a: C. Tzochev. Archaic Amphora Import from Thracian Sites around the Bay of Bourgas. – In: PATABS II. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. S., 2011. 73–86.